

BOŠ
BEOGRADSKA
OTVORENA
ŠKOLA

ZBORNIK

BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE

ZAVRŠNI RADOVI
STUDENATA I STUDENTKINJA
GENERACIJA 2017/2018 | 2018/2019

Izdavač**Beogradska otvorena škola**

Beograd, Masarikova 5/16

Tel: +381 11 30 65 800

Fax: +381 11 36 13 112

Imejl: bos@bos.rs

<http://www.bos.rs>

Za izdavača

Vesna Đukić

Urednik:

Marinko Vučinić

Lektor i korektor

Jelena Šapić i Pavle Nedić

Tehnički urednik

Milica Vukadinović

Dizajn korica

Aleksandra Bakić

Štampa

Dosije studio, Beograd

Tiraž

100

ISBN

978-86-81402-08-5

Ocene iznesene u radovima predstavljaju lični stav autorki i autora i ne izražavaju
mišljenje Beogradske otvorene škole

Sadržaj

Ocene iznesene u radovima predstavljaju lični stav autora i autorki i ne izražavaju mišljenja Beogradske otvorene škole

Predgovor

XXV generacija

Aleksandra Ivanković	
Da li su „lažne vesti“ vest?	1
Bogdan Panajotovski	
Stanje na terenu – razumljivo	8
Jovana Bogosavljević	
Nejednaka zastupljenost žena u policiji: uzroci i posledice	15
Katarina Beširević	
Petparačke priče: Istorija u pogrešnim rukama	21
Natalija Radivojević	
European Ombudsman – Institution Of The Future	29
Nikola Mironja	
Analiza diskursa u tekstovima koji se bave dečijom seksualnošću	35
Stefan Jugović	
Uticaj razvoja interneta na rešavanje sukoba nadležnosti u sporovima privatnopravnog karaktera sa elementom inostranosti	41
Vladimir Banković	
Verski ekstremizam i terorizam na prostoru Zapadnog Balkana	49
Ilija Jovančević	
Predlog praktične politike: Čist vazduh dostupan svima – podrška izgradnji sistema toplotnih pumpi u Srbiji	59
Aleksandra Ivanković	
Predlog praktične politike: Javni funkcioneri u predizbornoj kampanji: medijski ispraćeni, zakonski nevidljivi	61
Lara Simović, Uroš Ilić, Biljana Petrović	
Predlog praktične politike: Mladi i evropske integracije u Srbiji: između nerazumevanja i velikih očekivanja	66
Nemanja Georgijević	
Predlog praktične politike: Beogradska Aleksandrija – Problem nekadašnje zgrade Narodne biblioteke na Kosančićevom vencu	70

Dunja Ilić	
Predlog praktične politike: Osnovna škola, prostor bez mobilnih telefona	73
Vanja Talijan	
Predlog praktične politike: Promene iz korena – novi pristup politici protiv nezakonite seče šuma	76
Ivana Poljak, Milica Marjanović	
Predlog praktične politike: Rodna ravnopravnost u Republici Srbiji: ljudsko pravo i ničija odgovornost	80
Lazar Muždalo	
Predlog praktične politike: Zakon koji važi za sve: položaj učenica i učenika gimnazija i srednjih škola za nadarene u sistemu dualnog obrazovanja	84
Maša Husović	
Predlog praktične politike: Zaglavljani u prošlosti – Problem rodne (ne)ravnopravnosti u sektoru bezbednosti	88
Vanja Talijan, Ninoslav Gajić, Vladan Živković	
Studija slučaja: Promotivna kampanja obrazovnog programa Studije budućnosti	92
Milica Nektarijević, Sava Nikolić, Vuk Radoičić	
Studija slučaja: Novi format događaja	92
XXVI generacija	
Aleksandar Vićentijević	
Rad Komisije za kontrolu državne pomoći	93
Aleksandra Ivanović	
Zaboravljeno sestrinstvo Prerafaelita	99
Aleksandra Marković	
Patrijarhat u majčinstvu: Problem populacionih politika u Republici Srbiji	105
Mihajlo Jovičić	
Status ugovora radnika i poslodavca u stečajnom postupku u srpskom pravu	111
Jelena Sekulić	
Kompetencijski pristup profesiji nastavnika – komparativna analiza standarda nastavničkih kompetencija u Hrvatskoj i Srbiji	118
Aleksandar Ivković	
Dominacija jedne partije: Strategije održanja na vlasti kao determinanta klasifikacije	131
Luka Šćepanović	
Sredstva za prenošenje oglašnih poruka u marketinškoj komunikaciji – tradicionalni mediji u uspon digitalnog marketinga	138

Nikola Petrović	
Uticaj emocionalnog marketinga u turizmu uz korišćenje vizualnog sadržaja	144
Pavle Nedić	
Sekuritizacija rata u Vijetnamu za vreme administracije Lindona B. Džonsona	151
Stefan Dimitrijević	
Uloga vojske kao čuvara ustavnog poretka: Opravdanost intervencije u unutrašnji politički život	159
Vanja Knežević	
The limits of reusability of material resources on planet earth and similar closed-box systems	165
Мина Кузминац	
Породичне дужности као неоправдани основ разликовања запослених и кандидата за запослење	171
Aleksandar Vićentijević	
Predlog praktične politike: Ocena i preporuke za politiku kontrole državne pomoći	181
Aleksandra Mitrović	
Predlog praktične politike: Sprovođenje inkluzivnog obrazovanja: Status kvo nastavnika	185
Sandra Predić	
Predlog praktične politike: EU u potrazi za novim horizontima	192
Aleksandar Ivković, Vukašin Višković	
Predlog praktične politike: Obrazovanje za demokratiju: Kako postići zacrtane ciljeve	196
Jelena Jevtović	
Predlog praktične politike: Unapređenje i jačanje sistema primarne prevencije suicida	201
Ivan Bogičević, Vanja Knežević, Stefan Petričević	
Studija slučaja: Osmišljavanje online pristupa i promocija BOŠ biz usluga	205
Milana Veljko, Saša Ranisavić	
Studija slučaja: Kroz primere Youth2Business/Job Shadowing - kreiranje novih aktivnosti i plan održivosti	206
Sandra Predić, Lazar Jovčić, Aleksandar Somer	
Studija slučaja: Crowdfunding za unapređenje programa Studije budućnosti	207

Predgovor Zborniku radova studenata Beogradske otvorene škole

Uvođenje Studija budućnosti u program Beogradske otvorene škole nije samo donelo problematizaciju izazova vremena u kome živimo, već je stvorilo i mogućnost da se kreativnije sagledaju socijalni i tehnološki tokovi koji određuju savremeni svet. Time je, još jednom, potvrđena otvorenost za nove ideje i nova znanja, što je jedna od glavnih karakteristika programskog opredeljenja Beogradske otvorene škole.

Živimo u svetu velikih i nesagledivih promena, u vremenu četvrte tehnološke revolucije, koja iz temelja menja socijalne i društvene odnose, ali i naše poglede na događaje i procese u savremenom svetu. Zato je neprestano uvođenje novih tema i novih oblasti proučavanja, kao i novih predavača od suštinske važnosti za vitalnost i održivost Studija budućnosti. Ovaj program je posebno uslovljen stalnom i veoma brzom promenom senzibiliteta i interesovanja novih generacija studenata, što pretpostavlja da i naše programske oblasti moraju pratiti stalne promene u mnogim sferama društva, koje silovito menja nova digitalna tehnologija.

Ovaj program nije posvećen pukoj glorifikaciji novih tehnologija i četvrte tehnološke revolucije, već ima nameru da na promišljen i kritički način preispituje dramatične promene do kojih dolazi uvođenjem novih tehnologija i svakodnevnog života.

Pri tome se ne obrađuju samo ekonomski, socijalni i politički aspekti društvenih promena, već se razmatraju pitanja uticaja novih medija, interneta i veštačke inteligencije na razvoj savremenog čoveka. Upravo se kroz studentske radove i teme koje se obrađuju u ovom zborniku može pratiti dinamičan i kreativan način u pristupu Studijama budućnosti. Kroz sadržaj obuhvaćenih tema se ogleda stalna potreba i namera da se otkrivaju nove oblasti koje će studenti obrađivati i tako doprineti da se promisle i razumeju različiti izazovi nove tehnološke revolucije.

Veoma su važni i objavljeni radovi studenata koji se bave studijama slučaja, ali i predlozi praktičnih politika kao nastojanje da se raznim društvenim pitanjima priđe na inovativan i kreativan način.

Objavljivanje zbornika radova studenata je od posebne važnosti, jer na taj način svaka generacija BOŠ-a ostavlja svoj poseban trag u hronici naše škole, koja traje već dvadeset osam godina. Kao ilustraciju možemo navesti teme koje su zastupljene u ovom zborniku: Da li su „lažne vesti“ vest, Nejednaka zastupljenost žena u policiji: uzroci i posledice, Verski ekstremizam i terorizam na prostoru Zapadnog Balkana, Čist vazduh dostupan svima – podrška izgradnje sistema toplotnih pumpi u Srbiji, Mladi i evropske integracije u Srbiji: između nerazumevanja i velikih očekivanja, Osnovna škola, prostor bez mobilnih telefona.

Zato „Ne učimo samo za život, nego i za budućnost“, može se uzeti kao osnovna ideja Studija budućnosti.

Marinko Vučenić
Predsednik skupštine Beogradske otvorene škole

XXV
GENERACIJA

Studentkinja: Aleksandra Ivanković

Mentorka: Milena Popović

Institucija: Istinomer

Da li su „lažne vesti“ vest?

Sažetak: Ovaj esej pokušava da pronikne u suštinu izraza „lažne vesti“, koji je poslednjih godina postao uzrečica u javnoj komunikaciji. Počevši od objašnjenja šta su vesti, ovaj rad pokušava da objasni zašto ljudi veruju u „lažne vesti“ i zašto bi taj nedovoljno precizan pojam trebalo izbegavati.

Ključne reči: *lažne vesti, vesti, činjenice, novinarstvo, medijska pismenost.*

1. Uvod

Tokom istorije ljudi su komunicirali na najrazličitije načine, ali ono što je bilo odlika masovne komunikacije je jasna razlika između izvora informacije i primalaca poslate poruke. Svaki novi medij je značajno uticao na promenu načina komuniciranja, ali je jedino internet omogućio da svi ujedno mogu biti i pošiljaoci i primaoci poruka. Kastels ovaj novi vid komunikacije naziva „masovnom samokomunikacijom“.¹

Zbog toga što se sada informacije brže i lakše prenose do većeg broja ljudi, problemi komunikacije postaju sve uočljiviji. Pogotovo ako za veći broj njih imate zajedničko ime – „lažne vesti“, termin koji je sam po sebi problematičan.

Moglo bi se reći da je američki predsednik doprineo popularizaciji komunikologije i problema koje proučava mnogo više nego svi teoretičari medija zajedno. Sve je počelo na jednoj konferenciji za medije. Dok je novinar Si-En-Ena (CNN) pokušavao da postavi pitanje predsedniku Sjedinjenih Američkih Država Donaldu Trampu, predsednik je obrazložio svoje odbijanje da mu da reč sa „vi ste lažne vesti.“² Trampova administracija je, ujedno, plasirala u javnost i izraz „alternativne činjenice“. Međutim, diskreditacija medija nije odlika samo političara u Sjedinjenim Američkim Državama. U svojim pokušajima da izbegnu odgovornost za izgovorene reči i učinjena dela javne ličnosti širom sveta se služe svim sredstvima.

Postoji li nešto što se može nazvati lažna vest? Šta je zapravo vest i kako nastaje? Kakva je uloga novinara u digitalnom dobu? Koliko je kredibilitet bitan u informacionom društvu?

U ovom radu će najpre biti objašnjeno kako nastataju i šta su vesti, kako bi zatim detaljnije i lakše bila izložena problematika pojma lažne vesti. Potom će biti obrazlagani načini na koje mediji i institucije pokušavaju da dobiju bitku narativima.

2. Vesti

Najkraća novinarska forma kojom se predstavlja određeni događaj naziva se vest. Ovu novinarsku formu nazivaju još i „kičmom novinarstva“ jer je ona osnovni oblik izražavanja koji prethodi svim ostalima. Vest je opšta informacija o događaju i predstavlja osnovu za sve druge novinarske forme.³ Dok je sadržaj vesti uvek promenljiv i nov, forma i stil pisanja su ono što je trajno i zajedničko za sve redakcije širom sveta.⁴

¹ Manuel Kastels, Moć komunikacija (Beograd: Klio i RTS, 2014), 82.

² USA Today, <https://www.youtube.com/watch?v=wJxxQM7GxJA>, (poslednja poseta 06.07.2018).

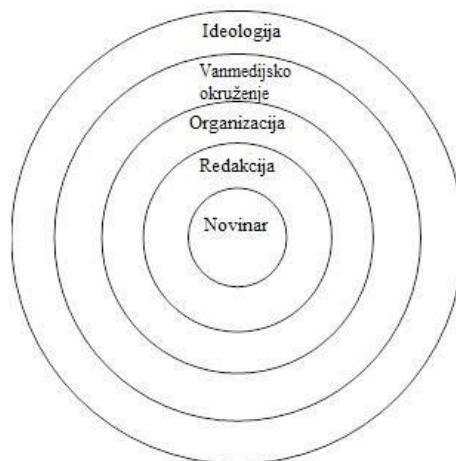
³ Veselin Kljajić, Intervju u štampi, u on-line magazinima, na Internetu (Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa, 2012), 30.

⁴ Marcel Broesma, “FORM, STYLE AND JOURNALISTIC STRATEGIES”, https://www.rug.nl/staff/m.j.broersma/broersma_introductionform-style.pdf, str. 1, (poslednja poseta 20.06.2018).

Vesti se pišu književnim jezikom i novinarskim stilom, dakle koncizno, jasno i sa veoma malo prideva. Nastoji se da sa što manje reči što više kaže.

Forma pisanja vesti se menjala kroz istoriju. Do 1865. godine vesti su pisane hronološki. Pred sam kraj Američkog građanskog rata forma pisanja vesti se menja iz praktičnih razloga. S obzirom na to da su vesti prenošene uz pomoć telegrafa i da su veze često pucale, najbitnije informacije nisu bile dostavljane. Kako bi se ovaj problem prevazišao izveštači su počeli da šalju najvažnije informacije na početku vesti i da ih zatim bi sledile one manje bitne. Tako je nastala moderna vest pisana metodom obrnute piramide. Ovaj najčešće korišćeni metod pisanja vesti podrazumeva da se najznačajniji podaci stavljaju na samom početku vesti, odnosno u glavu vesti zvanu lid. U lidu novinar odgovara na pitanja: ko, šta, gde, kada i kako. Zatim se u telu vesti pišu dodatne informacije o aktuelnom događaju. Ujedno ovakav način pisanja vesti omogućava uredniku da lakše skрати tekst, jer se najmanje značajne činjenice uvek nalaze na kraju.⁵

Sadržaj vesti diktiraju dnevna dešavanja, ali uvek postoji selekcija. Ko određuje o čemu će se izveštavati? Masovnog komunikatora ne zauzdavaju samo unutrašnje norme nego i spoljni uticaji. Referentni okvir koji komunikatoru nameće odgovornost za javno komuniciranje sastoji se od pet koncentričnih krugova, od kojih svaki obuhvata šire područje uticaja od prethodnog (videti: Slika 1). Najmanji koncentrični krug predstavljaju komunikatorovi, odnosno novinarevi, individualni kvalitet i svojstva: identite, prošlost, vrednosti, obrazovanje... Iako je novinar dužan da izbegava subjektivan stav, uticaj ovih faktora se uvek može prepoznati.

Slika 1: Referentni okvir javnog komuniciranja

Naredni koncentrični krug predstavlja redakciju. Svaki novinar unapred zna kakva je uređivačka ili izdavačka politika masovnog medija u kome radi i svesno je poštuje. Sledeći set uticaja je organizacija za koju profesionalni komunikator radi. Medijske organizacije pored svojih društveno korisnih ciljeva ima i ekonomske ciljeve, koji takođe utiču na ono što se objavljuje. Četvrti koncentrični krug predstavlja vanmedijsko okruženje. Mediji nisu jedini izvor informacija nego su okruženi drugim subjektima komuniciranja koji im predstavljaju konkurenciju ili na njih utiču, kao što su oglašvači, drugi mediji, političke, kulturne i naučne ustanove, institucije, kao i povratni uticaj publike i građana. Svi pobrojani koncentrični krugovi locirani su unutar kruga koji obeležava ideološki uticaj. Šumejker i Ris pod ideologijom podrazumevaju sumu proizvoda ljudskog znanja i duha, morala, prava, političkih ideologija i religije.⁶

Sadržaj, forma i stil u novinarstvu su blisko povezani. Ono što se prenosi (sadržaj) je podjednako važno kao i način na koji se prenosi (forma i stil). U zavisnosti od toga šta se prenosi prilagođava se forma i stil, ali i različite činjenice će u jednom načinu izveštavanja biti uključene, dok u drugom neće.⁷ To je, ujedno, ono što doprinosi opažanju novinarskih tekstova kao tačnih. S obzirom na to da su čitaoci naviknuti na stil i formu prihvatitiće svaku poruku koja ide sa njima.⁸

Mediji služe kao svojevrsni vratari koji odlučuju o postavljanju dnevne agende. Međutim, početak masovne upotrebe interneta srušio je celokupan koncept novinara kao vratara. To je značajno doprinelo količini dostupnih informacija, ali i tačnosti poruka u javnoj sferi.

⁵ Veselin Kljajić, Intervju u štampi, u on-line magazinima, na Internetu (Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa, 2012), 30.

⁶ Miroljub Radojković i Toma Đorđević, Osnove komunikologije (Beograd: Čigoja štampa, 2002), 91-93.

⁷ Marcel Broesma, "FORM, STYLE AND JOURNALISTIC STRATEGIES", https://www.rug.nl/staff/m.j.broersma/broersma_introductionform-style.pdf, str. 5 (poslednja poseta 20.06.2018).

⁸ Marcel Broesma, "JOURNALISM AS PERFORMATIVE DISCOURSE The Importance of Form and Style in Journalism", https://www.rug.nl/staff/m.j.broersma/broersma_journalismasperformativediscourse.pdf, str. 20, (poslednja poseta 20.06.2018).

3. Lažne vesti

Iako je izraz „lažne vesti“ postao planetarno popularan pre svega zahvajući Trampu, on ga nije izmislio. Prema rečniku Merijam - Webster, ova sintagma postoji od kraja devetnaestog veka. Naime, sintagme „fake news“ i „false news“ su korišćene da bi se istaklo da nešto što je objavljeno nije istina.⁹ Američki predsednik i njegova administracija ovaj izraz upotrebljavaju da diskredituju novinare i političke protivnike koji iznose činjenice koje ne idu u korist predsednika. Međutim, koncept „lažnih vesti“ je prihvaćen u svetskoj javnosti u mnogo širem smislu.

„Lažne vesti“ je termin koji se koristi da označi širok spektar neistinitih informacija od propagande do slučajnih grešaka koje komunikatori prave. Sam izraz je veoma neprecizan i pojedini autori upozoravaju da treba izbegavati njegovu upotrebu. Kler Vardl (Claire Wardle), istaživačica i saradnica u MIT medija laboratoriji smatra da je jedan od glavnih razloga za izbegavanje termina „lažne vesti“ upravo to što ga najčešće upotrebljavaju političari protiv slobodnih medija i slobode govora, kao skraćenicu protiv svega što im se ne sviđa i to zaista deluje. Prema njenom mišljenju, lenje skraćenicu samo odmažu u rešavanju problema i zato je potrebno svaki problem jasno definisati kako bi moglo da se radi na njegovom rešavanju.¹⁰

Vardl razgrađuje „lažne vesti“ na sedam kategorija:

1. pogrešno povezivanje (naslov ili fotografije ne podržavaju ono o čemu se radi u vesti);
2. pogrešan sadržaj (iako je sadržaj tačan objavljen je sa netačnim pratećim informacijama);
3. manipulisan sadržaj (istinita informacija izmenjena kako bi prevarila publiku);
4. obmanjujući sadržaj (neadekvatna informacija upotrebljena da se uokviri problem ili ličnost);
5. imitacija stvarnih izvora (imitacija izvora za koje se smatra da imaju kredibilitet);
6. izmišljen sadržaj (u potpunosti fabrikovana vest sa ciljem da prevari i nanese štetu);
7. satira i parodija (može da prevari, ali nema nameru da nanese štetu).¹¹

Ovakve vesti se plasiraju zbog lošeg novinarskog izveštavanja, propagande, oglašavanja, kako bi provocirale, privukle podršku partiji, kako bi se na njima zaradilo ili jednostavno zabavile. „Lažna vest“ predstavlja svojevrsan oksimoron, jer prema novinarskim profesionalnim i etičkim standardima svaka informacija koja se objavi mora da bude pravovremena, tačna, istininita i objektivna. Novinari su, takođe, obavezni da postupaju sa novinarskom pažnjom – svaku informaciju je neophodno proveriti i kontaktirati aktere događaja. Međutim, usled želje da se informacije objave što pre dolazi do grešaka na štetu tačnosti, a usled nepovoljne ekonomske situacije medija objavljuju se i plaćeni tekstovi koji nisu označeni kao reklama. No, mediji koji na neprofesionalan način izveštavaju uvek mogu da snose posledice.

Ovi tipovi problematičnih objavljivanja su postojali i pre, ono što se promenilo je okruženje. Društvene mreže ostavljaju mogućnost svakom pojedincu da plasira svoju, a neretko pojedinci imaju i veći auditorijum od samih medija. Međutim, ovaj prostor je još uvek neregulisan, ali ono što je jasno je drugačija priroda društvenih mreža u odnosu na medije. Društvene mreže su samo platforma odnosno kanal za iskazivanje mišljenja. Način komunikacije na društvenim mrežama je najbliži rumornoj komunikaciji, a samim tim pogodna za izazivanje moralne panike. Dakle, ne zna se ko je poruku plasirao, informacije su nepotvđene i uvek jednostrane, i gotovo ih je nemoguće zaustaviti. Prema istraživanju Medijske laboratorije MIT-a, na Tviteru lažne vesti dopiru 10 puta brže do 1.500 korisnika nego istinite i proverene informacije.¹²

⁹ Veselin Kljajić, Intervju u štampi, u on-line magazinima, na Internetu (Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa, 2012), 30.

¹⁰ Harvard Kennedy School, „Stop Calling It Fake News”, <https://hkspolicycast.org/stop-calling-it-fake-news-6c86f9647e63>, (poslednja poseta 21.06.2018).

¹¹ Vian Bakir & Andrew McStay, „Fake News and The Economy of Emotions”, Digital Journalism, str. 1, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21670811.2017.1345645>, (poslednja poseta 06.07.2018).

¹² Soroush Vosoughi, Deb Roy, Sinan Aral, „The spread of true and false news online”, Science, str.3 <http://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>, (poslednja poseta 06.07.2018).

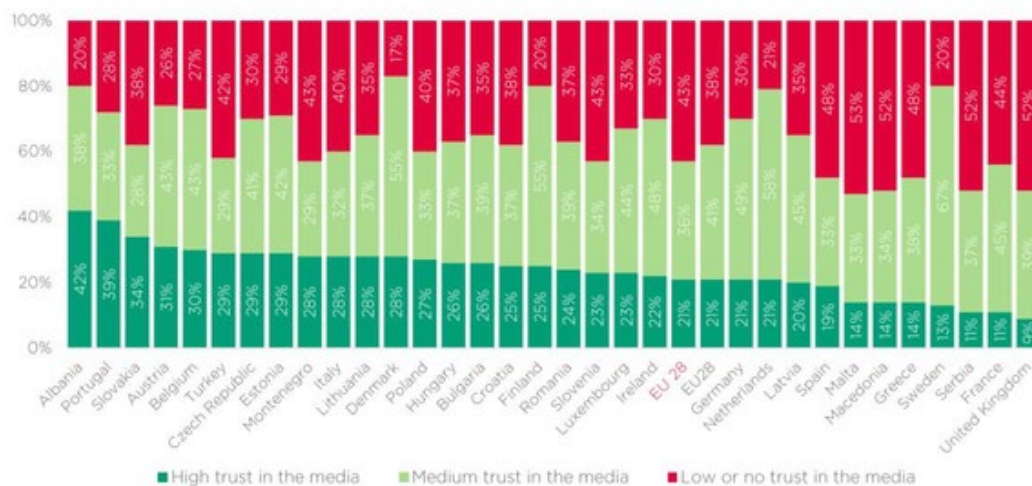
Bakir i Mekstey (Bakir & McStay) navode da su „lažne vesti“ problem za demokratiju i društvo koji se prostire na tri fronta:

1. proizvodi pogrešno informisane građane;
2. verovatno je da će građani ostati pogrešno informisani zbog dvorane odjeka (echo chamber);
3. građani će biti emotivno razdraženi ili besni zbog prevelike količine lažnih informacija.¹³

Demokratiji i društvu su neophodni dobro informisani građani kako bi mogli prave odgovorajuće izbore i utiču na proces donošenja odluka. Međutim, zbog algoritama društvenih mreža koji želeći da zadrži korisnike što duže na svom sajtu im izbacuje samo one sadržaje koji se slažu sa njihovim prethodnim interakcijama. Kako društvene mreže favorizuju onaj sadržaj koji najviše emotivno pogađa korisnike to vodi ka polarizaciji i sve manjem poverenju u suprotno mišljenje.¹⁴

„Lažne vesti“ su primamljivije korisnicima sa obzirom na to da su zasnovane na narativu i jakim emocijama, dok imaju formu klasičnih vesti. Zbog toga što konzumenti sadržaja traže one informacije koje će potvrditi njihova uverenja događa se da izbegavaju umerene i objektivne tekstove.

Koliko ljudi veruju u informacije koje dolaze do njih? Prema podacima istraživanja koje je sprovedla Evropska unija u februaru 2018, građani država članica najviše veruju porukama koje dobijaju preko radija. Poverenje u tradicionalne medije je i dalje veće nego poverenja koje državljani zemalja EU pridaju onlajn izvorima. Poverenje u tradicionalne medije raste.¹⁵ Prema podacima Evropske radiodifuzne unije građani Srbije najviše veruje informacijama koje dobija preko televizije, dok je poverenje u štampane medije najmanje. Poverenje u tradicionalne medije u Srbiji opada, a poverenje ka Internetu se povećava. Međutim, većina stanovnika ne veruje medijima (Slika 2.).¹⁶

Slika 2: Poverenje građana evropskih država u medije. (Izvor: EBU¹⁷)

¹³ Vian Bakir & Andrew McStay, "Fake News and The Economy of Emotions", Digital Journalism, str. 6-9. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21670811.2017.1345645>, (poslednja poseta 06.07.2018).

¹⁴ Ibid, str. 3.

¹⁵ Flash Eurobarometer 464, "Fake news and disinformation online", <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/survey/2183>, str. 24. (poslednja poseta 06.07.2018).

¹⁶ EBU, "Trust in media 2018".

¹⁷ Ibid.

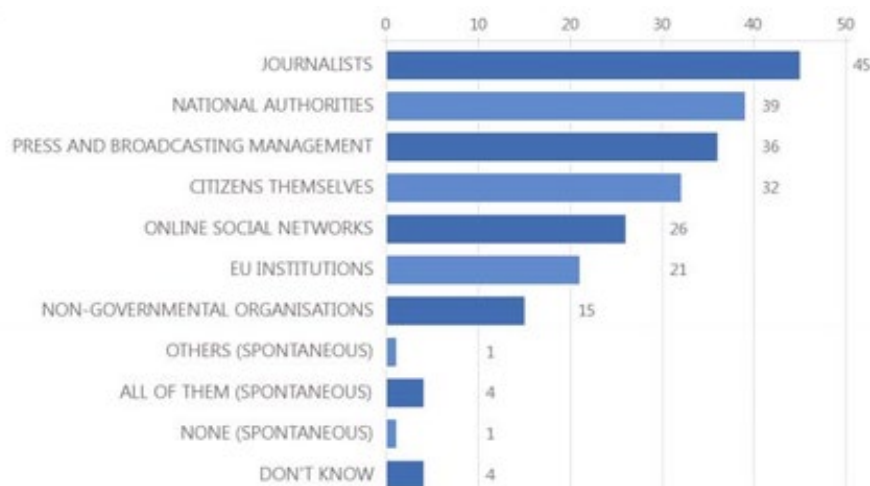
4. Borba protiv lažnih vesti

4.1. Institucije

Mnoge države su preduzele mere protiv širenja „lažnih vesti“, uključujući i EU koja je formirala Radnu grupu za borbu protiv dezinformacija, koja je nakon nekoliko meseci rada zaključila da EU neće usvajati novu legislativu. Međutim, mnoge države su preduzele mere u borbi protiv „lažnih vesti“. Neke od država koje su predložile ili usvojile zakone koji bi trebalo da spreče širenje „lažnih vesti“ su Belorusija, Brazil (20 zakona koji se odnose na sprečavanje širenja netačnih informacija u izbornom procesu), Hrvatska, Francuska, Nemačka, Irska, SAD... Zamerke koje dolaze na predložene i usvojene zakone u ovim državama su da je nejasno na šta se odnosi pojam „lažne vesti“, te da ne postoji primenjiv mehanizam za sprečavanje njihovog širenja. S druge strane Italija je pokrenula vebsajt preko kojeg građani treba da prijavljuju „lažne vesti“ policiji, Belgija je osnovala ekspertsku grupu i pokrenula sajt da informiše građane, dok su Ujedinjeno Kraljevstvo i Švedska predložile osnivanje vladinog tela za sprečavanje stranih uticaja.¹⁸ U Srbiji je tema „lažnih vesti“ postala popularna sa slučajem „metana u vodi“¹⁹. Ministar za inovacije Nenad Popović je najavio osnivanje radne grupe za borbu protiv lažnih vesti i prosledio svoj predlog predsedniku države.²⁰

4.2. Novinarstvo

Prema podacima Eurobarometra, građani EU smatraju da bi najodgovorniji za sprečavanje širenja „lažnih vesti“ trebalo da budu upravo novinari (Slika 3).²¹

Slika 3: Odgovori ispitanika na pitanje ko od navedenih aktera treba da spreči širenje „lažnih vesti“.
(Izvor: Eurobarometar²²)

Odgovor profesije na novi digitalno okruženje je bio pojava specijalne vrste novinarstva prilagođene samo proverama činjenica – fektčeking (fact-checking). Jedan od prvih medija koji se bavi proverom činjenica je američki „Politifekt“ (Politifact). Trenutno, u svetu postoji preko 50 medija koji se bave samo proverom činjenica, a međusobno saraduju unutar Međunarodne mreže za proveru činjenica (International Fact-Checking Network – IFCN), koja je osnovana 2015. godine. U Srbiji se fektčekingom bave tri medija: „Istinomer“ (proverava izjave državnih funkcionera), „Raskri(n)kavanje“ (proverava izveštavanje medija) i „Fake News tragač“ (proverava generalno vesti).

¹⁸ Daniel Funke, “A guide to anti-misinformation actions around the world”, Poynter, <https://www.poynter.org/news/guide-anti-misinformation-actions-around-world>, (poslednja poseta 21.06.2018).

¹⁹ N1, <http://rs.n1info.com/a396351/Vesti/Vesic-trazi-da-policija-istrazi-slucaj-lazne-vesti-o-vodi.html>, (poslednja poseta 06.07.2018).

²⁰ N1, <http://rs.n1info.com/a399000/Vesti/Popovic-Formirati-radnu-grupu-za-odbranu-od-laznih-vesti.html>, (poslednja poseta 06.07.2018).

²¹ Flash Eurobarometer 464, “Fake news and disinformation online” <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/surveyky/2183>, str. 24. (poslednja poseta 06.07.2018).

²² Ibid.

Kako je stari koncept vratara srušen, novinari bi u digitalnom okruženju pre mogli da imaju ulogu vodiča nego nekoga ko selektuje informacije. Ujedno, trenutna panika oko „lažnih vesti“ bi mogla da doprinese povećanju kredibiliteta kvalitetnih medija, a poverenje je najvažnija stvar u umreženom društvu.

4.3. Medijska pismenost

Kao što postoje norme i uticaj koji utiču na poruku komunikatora, sa druge strane postoje i filteri kod primalaca poruka. Proces filtriranja poruka je delom namerno i svesno kontrolisan, a delom spontan. Postoje tri filtera kod svakog primaoca poruke:

1. informacioni filter (primalac je u mogućnosti da izaber komunikatora, izvor informacija ili mediju od kojih želi da prima poruke);
2. fiziološki filter (fizički nedostaci, umor, koncentracija utiču na to koje informacije će biti primljene);
3. psihološki filter (vrednosni sistem i emocije utiču na to koje poruke će biti opažene i zapamćene).²³

Pomoću ovih selektivnih mehanizama svaki pojedinac ima mogućnost da se otvara ili zatvara prema društvu.²⁴ Ali postoji i mogućnost da se ovi mehanizmi usavrše.

Prema Poteru (Potter), „medijska pismenost je skup gledišta koje u korišćenju medija aktivno primenjujemo da bismo protumačili značenje poruka koje primamo“. Medijska pismenost je proces a ne statična kategorija, to znači da se svakim danom razvija. Postoje različiti nivoi medijske pismenosti, a pojedinci koji su razvili viši nivo su u stanju bolje da razumeju poruke i zaštite se od manipulacija, ali i da deluju na kreatore poruka.²⁵ Iako je i u Medijskoj strategiji usvojenoj 2012. godine, kao i u Strategiji razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. donetoj od strane Vlade prepoznat značaj medijske pismenosti, Srbija i dalje nema jasnu politiku medijskog obrazovanja.²⁶

5. Zaključak

Pojave obuhvaćene pojmom „lažne vesti“ nisu nova pojava, postojale su u javnoj sferi od nastanka masovnog komuniciranja. Međutim, upotreba termina je problematična, jer je sam nedovoljno precizan i često zloupotrebljavan. Izraz obuhvata suviše širok spektar neistinitih informacija, te ga je u gotovo nemoguće upotrebljavati bilo gde osim u svakodnevnom govoru. No, popularizacija ovog izraza bi mogla da doprinese zainteresovanosti za probleme koji postoje prilikom masovnog komuniciranja i edukaciji korisnika medija.

Kako sami fenomeni koji spadaju u okvir ovog pojma nisu novi, oni su već dobrim delom zakonski regulisani u većini zemalja sveta. Ono što je novo je okruženje u kojem se ovi fenomeni manifestuju. Digitalno doba donelo je mnogo mogućnosti i doprinelo demokratičnosti u proizvodnji informacija. Međutim, države još nisu našle adekvatan pravni okvir za regulaciju digitalnog prostora. To nikako ne bi trebalo da bude na račun slobode izražavanja.

²³ Mirosljub Radojković i Branimir Stojković, *Informaciono-komunikacioni sistemi* (Beograd: Klio. 2009), 31.

²⁴ Mirosljub Radojković i Toma Đorđević, *Osnove komunikologije* (Beograd: Čigoja štampa, 2002), 110.

²⁵ Džejs Poter, *Medijska pismenost* (Beograd: Klio, 2011), 47-56.

²⁶ Marijana Matović i Snežana Milin Perković, „Politike medijske i informacione pismenosti u Srbiji“ http://www.medijskapismenost.net/download/Politike_medijske_i_informacione_pismenosti_u_Srbiji_2013.pdf, 8-9. (poslednja poseta 06.07.2018).

Literatura

- Bakir, Vian & Andrew McStay, "Fake News and The Economy of Emotions", Digital Journalism, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21670811.2017.1345645>, (poslednja poseta 06.07.2018).
- Broesma, Marcel. "FORM, STYLE AND JOURNALISTIC STRATEGIES". https://www.rug.nl/staff/m.j.broersma/broersma_introductionformstyle.pdf, (poslednja poseta 20.06.2018).
- Broesma, Marcel. "JOURNALISM AS PERFORMATIVE DISCOURSE The Importance of Form and Style in Journalism". https://www.rug.nl/staff/m.j.broersma/broersma_journalismasperformativediscourse.pdf, str. 20, (poslednja poseta 20.06.2018).
- Funke, Daniel. "A guide to anti-misinformation actions around the world". Poynter. <https://www.poynter.org/news/guide-anti-misinformation-actions-around-world>, (poslednja poseta 21.06.2018).
- Harvard Kennedy School, "Stop Calling It Fake News", <https://hkspolicycast.org/stop-calling-it-fake-news-6c86f9647e63>, (poslednja poseta 21.06.2018).
- Kastels, Manuel. Moć komunikacija. Beograd: Klio i RTS, 2014.
- Kljajić, Veselin. Intervju u štampi, u on-line magazinima, na Internetu. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa, 2012.
- Matović, Marijana i Snežana Milin Perković. „Politike medijske i informacione pismenosti u Srbiji“. http://www.medijskapismenost.net/download/Politike_medijske_i_informacione_pismenosti_u_Srbiji_2013.pdf, 8-9. (poslednja poseta 06.07.2018).
- Poter, Džejms. Medijska pismenost. Beograd: Klio, 2011.
- Radojković, Miroljub i Branimir Stojković. Informaciono-komunikacioni sistemi. Beograd: Klio. 2009.
- Radojković, Miroljub i Toma Đorđević. Osnove komunikologije. Beograd: Čigoja štampa, 2002.

Abstract: This essay is an attempt to understand the core of the phrase „fake news“, which became the buzzword in the public communication. Starting with the explanation of news, this paper is trying to explain why people believe in the so-called fake news and why that vague term should be avoided.

Keywords: *fake news, news, facts, journalism, media literacy.*

Biografija

Aleksandra Ivanković je novinarka „Istinomera“, portala koji se bavi proverom izjava državnih funkcionera, i istraživačica-pripravnica u Centru za istraživanje, transparentnost i odgovornost (CRTA). Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka, smer novinarstvo i komunikologija. Trenutno pohađa master studije komunikologije istom fakultetu.

Biography

Aleksandra Ivankovic is a journalist at the Istinomer (Truth-O-Meter), the first fact-checking portal in Serbia, and a junior researcher at the Center for Research, Transparency, and Accountability (CRTA). She graduated from the Faculty of Political Sciences, Department of Journalism and Communication Studies. Currently, she is studying for her Master's degree in Communication Studies at the same faculty.

Napisao: Bogdan Panajotovski

Mentor: Vladimir Arsenijević

Institucija: Krokodil

Stanje na terenu – razumljivo

Sažetak: Ovaj esej, oslanjajući se na autorov rad u Udruženju KROKODIL, pokušava da pronikne u moderno shvatanje podele jednog te istog, zajedničkog jezika, očigledno razumljivoj svima koji ga govore. Počevši od pojma postmodernizma, pokušava da definiše i shvati kakvo je to vreme u kom živimo, doba post – istine ili ponovno buđenje jakih nacionalnih država.

Ključne reči: *Zajednički jezik, jezik, nacionalizam, postmodernizam, purizam, deklaracija.*

1. Stanje na terenu – razumljivo

Milionima godina ljudi su živeli baš kao životinje
Onda se dogodilo nešto što je oslobodilo moć naše mašte
Naučili smo da govorimo.¹

Ovo je samo jedna od oda značaju jezika kojih u popularnoj kulturi ima mnogo. Ova pesma naglašava komunikacijsku svrhu jezika, koja je naravno njegova osnovna funkcija, mada je preciznije ovu sposobnost nazvati sporazumevanjem.

“Homo sapiens poseduje jezik kao bitno obeležje biološke vrste kojoj pripada, na drugom kraju svaka ljudska jedinka prirodno se odlikuje sposobnošću usvajanja i upotrebe jezika. [...] Za nas je važna grupna ravan posmatranja, na kojoj postoje posebni jezici i posebni varijeteti. Dakle ne jezik pojedinca, nego jezik grupe, bila ona definisana teritorijano, etnički, nacionalno, konfesionalno, profesionalno ili kako drugačije. [...] Drugim rečima, jezici nisu prirodne pojave koje bi postojale tu negde oko nas, čekajući da budu otkrivene, nego se izgrađuju tokom produžene i raznovrsne upotrebe među ljudima u društvu: oni su društveni konstrukti.”²

Na području bivše Jugoslavije, posle njenog raspada, svaki od novonastalih naroda proglasio je svoju državu i svoj jezik, upravo na taj način pripremio poslasticu svetskim lingvistima, napravivši im polje za nove, žustrije rasprave.

Pojam policentričnog jezika, kao da je nepoznat ovdašnjim akterima, te je vešto izbegnuto regionalno korišćenje odomaćenog štokavskog narečja kao zajedničkog jezika. Kasnije ćemo otkriti vešto driblanje pojmom ovog jezika, što dovodi do velikih posledica, ne samo u sporazumevanju već i u trošenju ogromnih sredstava na potpuno apsurdne radnje (na primer, prevođenje sudskih spisa, segregacije učenika u Bosni i Hercegovini, izmišljanja novih znakova u jeziku i otvaranja novih obrazovnih ustanova u Crnoj Gori, i do porasta i izmišljanja potpuno novih reči i “negovanja” jezičkog purizma u Hrvatskoj.

Da bismo razumeli potrebu svih ovih, pojedinačnih nacionalizama koji idu ruku pod ruku sa šovinizmom i ksenofobijom bilo bi poželjno razumeti zašto se ovo čini, i kakvo je shvatanje sveta te “kaste”.

¹ Pink Floyd – Keep talking; album Division bell (1994) Prevod preuzet sa sajta : <https://lyricstranslate.com/en/keep-talking-nastavi-da-pri%C4%8Da%C5%A1.html>.

² Ranko Bugarski Portret jednog jezika (2010), Biblioteka XX vek, strana 61-62.

1.1. Klio

Svim humanističkim naukama nedostaje skala koja bi merila njihova dostignuća. Tako recimo, istorija, kao majka ovih nauka, nikako ne može dokazati ili naći dokaz da se ljudsko blagostanje poboljšava progresom istorije. Ne postoji dokaz da kulture koje donose dobrobit ljudima moraju da se dominantno šire, isto tako, ne postoji niko ko može sa sigurnošću tvrditi da je recimo u prekretnici istorije hrišćanstvo bilo bolji izbor od manihejstva, ili da je hrvatski jezik inferiorniji u odnosu na srpski ili bilo koji drugi ekavski/ijekavski samo-proklamovani jezik.

Kultura kao parazit koji boravi u ljudima kao u nevoljnim domaćinima, širi se na ostale jedinice. Domaćini žive dovoljno dugo, prenosivši je dalje, drugim individuama. Upravo ovako, neki doživljavaju kulturu. Tako, ako im ideja logički postojano stoji, na čvrstim nogama trenutno aktuelne paradigme, mogu posvetiti ceo svoj život posvećujući se ostvarenju te ideje.

“Gledajući ovako moglo bi se reći da su kulture mentalni paraziti koji se pojavljuju slučajno i nakon toga iskorišćavaju sve ljude koji su se zarazili. Ovakav pristup se naziva se memetički. On polazi od toga da, baš kao što je organska evolucija zasnovana na umnožavanju organske informacije koja se zove gen, tako je i kulturna revolucija zasnovana na umnožavanju jedinice kulturne informacije koja se zove mem. Uspešne kulture su one koje se ističu u umnožavanju svojim mema, bez obzira na to šta to košta i koliko korist donose ljudskim domaćinima.”³

Iako ovaj pristup deluje previše instinktivno i životinjski, sestrinski pristup ovom memetičkom veoma je blizak ovdašnjem, a nazivamo ga - postmodernistički.

Postmodernistički mislioci govore o diskursima kao o temeljima kulture. Ipak i oni sami vide kulture kao propagatore samih sebe sa malo obzira za dobrobit ljudskog roda. Na primer, posmatrajući pojam diskursa u ovaj kalup se vrlo lako može smestiti i pojam i korišćenje nacionalizma na ovim prostorima (uz povlačenje distance između građanskog shvatanja nacionalizma aktuelnog na zapadu i ovog, nama aktuelnog, etničkog). Nacionalizam je jak virus, itekako prediktoran, dok ljude u jednoj tek hvata i savladava, oni u drugoj zemlji već su zaraženi. Nacionalistički virus/diskurs se predstavljao korisnim ljudima, a u stvari, bio je koristan sam po sebi.

Iako možda ovaj otklon i pozivanje na opasnost postmodernizma (posebno se obazirući na aktuelno medijsko tumačenje istine) ne zvuči relevantno za temu zajedničkog jezika, dvojica teoretičara Alan Sokal i Žen Brikmont zaključuju da “postmodernizam ima tri principijelno negativna efekta: gubljenje vremena u humanističkim znanostima, konfuzija u kulturi čime se favorizira zaglupljivanje, i slabljenje političke ljevice.”⁴

Posledica ovakvih okolnosti je, govoreći ekonomskim rečima, teorija igara i to sa mnogo igrača, koji žele biti moćniji od svojih „konkurenata“. Tako, takmičeći se – ko ima najviše oružja?; čiji je narod najstariji?; ko je prvi došao? i konačno pitanje svih pitanja - čiji je naš jezik?

³ Juval Noa Harari ; SAPIJENS – kratka istorija ljudskog roda, (2014), Biblioteka Beograd, strana 204.

⁴ Alan Sokal and Jean Bric Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science (1998), strana 203.

2. Manifestacija nacionalizma u jeziku

„Hrvatski i srpski su jedan te isti jezik, koji Hrvati nazivaju hrvatski, a Srbi srpski“ – Miroslav Krleža

Podobne slične ovim, koje su možda (uzimajući u obzir slične ideologije aktera) podsticale jedna drugu, dešavale su se pre svega u Nemačkoj tridesetih godina prošlog veka. Naime, tada je važno uverenje da će purizam podupreti nacizam, te je 1935. godine osnovan “Njemački ured za negovanje jezika.”⁵ Kako se tada verovalo, ova institucija poslužila je više kao uređaj uticaja, “kako bi nacionalističku euforiju isticanja nijemstva iskoristile za opću političku nahuškanost, koja je potrebna za izbijanje diktature.”⁶ Isto tako je 1967. godine u Hrvatskoj doneta “Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” koja se smatra začetkom organizovanog rastakanja zajedničkog i najava buduće secesije ove zemlje iz SFRJ. Najvažniju ulogu u stabilizaciji ciljeva ovog dokumenta odigrao je purizam kao verna senka nacionalizma. Svedoci ove tvrdnje su i tadašnji hrvatski rečnici koji “čiste” jezik od pronakaženih i demonizovanih srbizama i obogaćuju ga “oživljenicama, uvedenicama i izmišljenicama.”⁷ Takođe, postojale su i svojevrsne “lektorske inspekcije” koji su stajale nad jezikom poput nadzornika, odbijajući svaku pomisao na zajedništvo.

Ono što je zanimljivo, a istovremeno apsurdno i ironično je, što se u Hrvatskoj, hrvatskim jezikom smatra samo (i)jekavica, dok se u Srbiji – srpskim smatra samo ekavski.

Narečje je takođe zanimljiva tema. Ono što je davno utvrđeno je i takozvani dijalektni kontinuum, to jest utvrđen je broj dijalekata i njihove granice (“južnoslavenski dijalektalni kontinuum ne završava na hrvatsko-slovenskoj i srpsko-bugarskoj granici, nego uslijed pretapanja dijalekata obuhvaća i čitavo slovensko, makedonsko i bugarsko područje.”⁸) koje će, hteli oni to ili ne, činjeničnim i proverljivim stanjem, sprečiti brojne lingviste regiona da povlače granice, i da u okviru tih granica striktno određuju standardne jezike.

Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci imaju zajednički standardni jezik i to štokavski, a ne dijalekte jer kajkavski i čakavski nisu dijalekti Srba, Bošnjaka i Crnogoraca. Razlika između jezika u zemljama pomenutih naroda daleko je manja od razlika između dijalekata unutar Hrvatske. U Evropi je na području nekoliko dijalektnih kontinuumata nastalo mnoštvo standardizovanih jezika, ali je kao premisa ovog ustanovljenja, uzeto nekoliko dijalekata za standard. Tako nastaje jedan standardizovan jezik sa nekoliko nacionalnih centara. Ovakvi primeri policentričnih standardnih jezika (kada unutar naroda koji se koriste istim jezikom postoje prepoznatljive nacionalne specifičnosti) javljaju se diljem Evrope i to na primerima rumunskog i moldavskog; češkog i slovačkog; danskog i švedskog (danski i švedski, razumljivost 33%⁹), varijanti engleskog, ali i portugalskog u Brazilu i Portugaliji, iako je razumljivost između ovih verzija jezika daleko manja od onih između jezika koji se govori u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Svetao primer je nemački jezik, čije se pravopisne norme menjaju uz konsultaciju sa Švajcarskom i Austrijom.

U Srbiji, posmatrajući i tvrdoglavo se držeći svog naziva jezika, smatraju da na celom srpskohrvatskom prostoru još uvek postoji jedan jezik i to samo i isključivo srpski, dok su drugi, kako oni smatraju, samoproklamovani, njegove političke tvorevine. Hrvati su navodno Srbima preoteli jezik Vuka Karadžića (navodim ovaj primer zbog Vukovog instistiranja na ijekavici), a sada krađu i pismo.

⁵ Snježana Kordić Jezik i nacionalizam (2010) Durieux, strana 11.

⁶ Kordić Jezik i nacionalizam (2010) Durieux, strana 11.

⁷ Ranko Bugarski Portret jednog jezika (2010) Biblioteka XX vek, strana 44.

⁸ Kordić Jezik i nacionalizam (2010) Durieux, strana 75.

⁹ Peščanik, tekst Snježane Kordić Reagiranje na tekst Borisa Budena <https://pescanik.net/reagiranje-na-tekst-borisa-budena/>.

Naime, izjava rektora Zagrebačkog sveučilišta izazvala je šovinizam u Srbiji. Najviši čovek u hijerarhiji Zagrebačkog sveučilišta izjavio je kako bi hrvatski đaci trebalo da uče i ćirilicu, kao pismo u kome je ostvaren i deo hrvatske kulture.¹⁰

Ćirilica je proglašena temeljem srpskog identiteta, odmah uz zastavu, grb i himnu, te je kao takvu, ugrožava sve što je tuđinsko, pa bi tako latinicu, trebalo isključiti iz javne upotrebe. Otelotvorenje ovakvog scenarija je aktuelna strategija razvoja kulture u Srbiji u narednoj deceniji i najavljeni novi zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma. Prethodni dokument imao je u nazivu oblik u množini – pisama, koji je gotovo sigurno zasmetao telohraniteljima srpskog jezika i njegovog “matičnog pisma”.

Slovenija, iako je delimično mirno istupila iz SFRJ, nastupila je braniteljski prema, već tada svom jeziku. Slovenački purizam je tada, čini se u idealnom geopolitičkom kontekstu poslužio svojoj nacionalističkoj svrsi. Osnovan je Jezikovni razsodišč – poluzvanična institucija zadužena za brigu o čistunstvu jezika. Kasnije je njeno delovanje konkretizovano protestima povodom suđenja optuženih za odavanje vojnih tajni na sprskohrvatskom umesto na slovenačkom, što je delovalo kao direktna najava sukoba sa pripadnicima JNA.

U Crnoj Gori (kao najsvežijem primeru ove podele), društvo je podeljeno na one koji za sebe kažu da govore srpskim i one koji govore novim, crnogorskim jezikom.

Baš kao što je i društvo podeljeno, tako su podeljene i obrazovne institucije, te tako imamo dva fakulteta (oba državna) na kojima se jezici tretiraju kao maternji. U Nikšiću studenti studiraju jedan jezik kao maternji na studijskom programu za crnogorski jezik južnoslovenske književnosti na Filološkom fakultetu, dok je na Cetinju, kao stecištu nacionalne misli u Crnogoraca, otvoren Fakultet za crnogorski jezik, na kome studenti uče jezik, sa dva nova znaka, čudnim korišćenjem jotovanja (oblici kao što su: đevojka, ućeha, ćestenina...) i standardizacijom arhaičnih oblika reči.

Kao mesto u kome borave dva entiteta i 3 zvanična jezika, Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj je pitanje jezika stvar duboke podele. Prvenstveno, svaka od nacija koja čini ovu konsocijaciju drugačije naziva ovaj jezik. Bosanci ga nazivaju bošnjački, dok ovakvo imenovanje pripadnici drugih etničkih grupa odbijaju, a nazivaju ovaj jezik kao jednu od verzija srpskog ili hrvatskog.

Sve ovo opravdava nazivanje školovanja predvojničkom obukom (ovo poređenje za nastavu istorije često u svojim izlaganjima koristi profesorka Dubravka Stojanović) i kao takvo, obrazovanje trpi ogromne pedagoške posledice u Bosni i Hercegovini. Stoga, u brojnim osnovnim školama učenici, koji govore hrvatski i bošnjački, koriste dva odvojena ulaza u školu, igraju se na ograđenim terenima, ali zato koriste uniseks toalet, koji će jedan učenik opisati kao “jedino normalno mjesto u školi.”¹¹

Zanemarljivo bi bilo iz ovog pregleda izostaviti slučajeve makedonskog, a pitanje ovog jezika se nužno posmatra kroz odnos sa manjinskim, albanskim jezikom.

Makedonski nacionalizam se manifestuje kroz sukob sa albanskim jezikom. Stoga, iako do skora čak i međunarodni nepriznat, makedonski jezik nalazi svog iskonskog neprijatelja na svojoj teritoriji i tako brani svoje čistunstvo, idući čak do krajnosti doskoro aktuelne vlade koja je ostajala slepa na potrebu povelike manjina za svojim, albanskim jezikom.

¹⁰ Ranko Bugarski – Govorite li zajednički? (2018) Biblioteka XX vek, strana 23.

¹¹ Bugarski – Govorite li zajednički?, strana 37.

3. Snaga Deklaracije o zajedničkom jeziku

Oснаženi knjigom “Jezik i nacionalizam” i prašinom koju je u akademskim, ali i političkim krugovima podiglo ovo delo, Udruženje KROKODIL iz Beograda, pokrenulo je projekat pomalo i provokativnog naziva “Jezici i nacionalizmi”, nadovezujući se na prethodni naslov – napominjući da tamo gde ima više jezika (očigledno misleći na region), ima i nacionalizama.

Ovaj projekat je imao nameru da putem otvorenog dijaloga lingvista, književnika i drugih kojima je jezik deo profesije, problematizuje nacionalizmom opterećena pitanja identiteta jezika kojim se, sa regionalnim varijacijama, govori u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji. U tom cilju, ovoj inicijativi pomogla je po jedna nevladina kulturna organizacija iz svake od pomenutih zemalja, uz finansijsku podršku Allianz Kulturstiftung-a i Foruma ZFD, a sve je ovo kordinisalo udruženje KROKODIL.

Radnu grupu ovog projekta činili su eminentni lingvisti regiona (po jedan iz svake države) i to: Hanka Vajzović, Božena Jelušić, Snježana Kordić i Ranko Bugarski.

Ne samo članovi radne grupe, već svaki od učesnika brojnih konferencija koje su održane u regionu, pretrpeo je povelik broj prozivki i napada u medijima, naročito onim tradicionalno nacionalistički nastrojenim.

Valjalo bi i navesti da je o konferencijama i pisano i pozitivno, afirmacijski – u Srbiji je za medijsko pokrivanje i deljenje misli o zajedničkom jeziku zaslužan bio nedeljnik Vreme, a u svetu Le Monde diplomatique, The Economist i mnogi drugi.

Četvrta i poslednja konferencija u nizu održana je u Sarajevu, i na njoj se rodila ideja o pisanju Deklaracije o zajedničkom jeziku, kao kruni ovog projekta. Deklaracija je svoj finalni oblik dobila u Zagrebu, a konferencija za novinare na kojoj je predstavljena priređena je, simbolično, u Sarajevu. Od tada, deklaraciju je potpisalo oko deset hiljada ljudi, ne samo iz regiona već i iz ostatka sveta.

Danas, osnaženi uspehom projekta koji je za cilj imao ovu Deklaraciju, Udruženje KROKODIL je na inicijativu profesorke Dubravke Stojanović, pokrenulo novi projekat, koji, čini se, za svog protivnika ima istog “aktera” u vidu nacionalizma. “KO JE PRVI POČEO? – Istoričari protiv revizionizma” naziv je ove inicijative, koja će trajati trideset meseci i čiji je cilj ustanovljenje jedinstvene regionalne istorije ili bar nečeg približnog tome. Istraživači, studenti i novinari će boraviti na letnjim školama, ali će i dolaziti u beogradske istorijske arhive i tamo nalaziti potrebnu građu.

Jezik ne sme pasti u zapećak, i njegovo pitanje će, nužno, biti pokrenuto i na mnogim drugim, sličnim projektima.

Nesumnjivo, jezik ima svoj život, svoj razvoj koji je nezavisan od svih razmirica oko granica, jezika, politike, ekonomije i sličnog, on je plod svih njegovih govornika, a ne stručnjaka koji naivno za sebe misle da su nezavisni arbitri i nadzirači jezika.

3.1. Trenutno stanje

Dokaz da šovinizam i dalje vlada je i skorašnja izjava gradskog menadžera Beograda, gospodina Gorana Vesića, koji je izjavio da će svi zakupci prostorija koji su u vlasništvu grada dobitni dodatni popust od pet odsto na sve takse ukoliko istaknu naziv firme na ćirilici, pod izgovorom, kako kaže “ako mi sami ne cenimo svoju kulturu, neće je ni drugi ceniti”.¹²

Takođe, aktuelan projekat Udruženja KROKODIL, to jest njegovi pokretači, inicijatori i učesnici, trpe medijsku torturu, naročito u Hrvatskoj.

Abstract: This essay (Called – Voice on ground understandable) relying on author’s work in Association KROKODIL, trying to come up into a modern understanding of the division of common language comprehensible to all who speak it. Starting with the notion of postmodernism, essay is trying to define the epoch we live in, is that post truth time, or strengthening of new national state?

Key words: *Common language, language, nationalism, postmodernism, purism (in language), declaration.*

Biografija

Bogdan Panajotovski (rođen 1994. godine u Beogradu, SR Jugoslavija) je student osnovnih studija komunikologije i novinarstva na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, gde je trenutno na četvrtoj godini studija. Interesuje se za umetnost, politiku, putovanja i sport. Aktivan je u neprofitnim organizacijama koje promovišu i šire kulturu. Član je književnog kluba Tračak smeštenog u Svilajncu. Piše kratke priče i eseje. Povremeno je radio i kao prodavac knjiga. Član je redakcije portala Mingl u Beogradskoj otvorenoj školi. Kao volonter radio je na organizaciji i realizaciji nekoliko međunarodnih festivala u Beogradu i regionu. Kao praktikant, pridružio se Udruženju KROKODIL u februaru 2018. godine kako bi stekao potrebna znanja i veštine iz oblasti komunikacija. Bogdan, takođe, aktivno podržava KROKODILOv program – Kuća za pisce – i asistira stranim piscima tokom njihovog boravka u Beogradu.

Biography

Bogdan Panajotovski (b. 1994, Belgrade, Serbia, then SR Yugoslavia) is student of communications and journalism studies at the Faculty of Political Sciences (fourth year). His interests are art, politics, travelling and sports. He is active in non-profit organisations that promote and spread culture. He is a member of the literary club “Tracak” in Svilajnac. He writes short stories and essays. He works as a part-time book salesman. He is a member of the editorial staff of the news portal Mingl in BOŠ (Belgrade Open School). As a volunteer he worked on organisation and realisation of a few international film festivals in Belgrade and the region. As intern he joins Association KROKODIL in February 2018 with the goal to gain knowledge and skills in sector of communications. Bogdan also actively supports KROKODIL Writer-in-Residence program and assists foreign writers during their stay in Belgrade.

¹² Izvor : <http://rs.n1info.com/a399693/Biznis/Vesic-Firma-na-cirilici-pet-posto-popusta-na-sve-takse.html>.

Literatura

Snježana Kordić Jezik i nacionalizam (2010) Durieux

Ranko Bugarski Portret jednog jezika (2010) Biblioteka XX vek

Ranko Bugarski Govorite li zajednički (2018) Biblioteka XX vek

Juval Noa Harari ; SAPIJENS – kratka istorija ljudskog roda, (2014), Biblioner Beograd

Tekst Peščanika – <https://pescanik.net/padaj-jezicna-silo-i-nepravdo/>

Tekst Peščanika – <https://pescanik.net/reagiranje-na-tekst-borisa-budena/>

Tekst Peščanika - <https://pescanik.net/okolina-jezika/>

Tekst Peščanika - <https://pescanik.net/problemi-sa-deklaracijom/>

Sajt projekta Jezici i nacionalizmi – <http://jezicinacionalizmi.com/>

Sajt Udruženja KROKODIL – <http://www.krokodil.rs/>

Deklaracija o zajedničkom jeziku - <http://jezicinacionalizmi.com/>

Autorka: Jovana Bogosavljević
Mentorka: prof. dr Dragica Vujadinović
Institucija: Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

Nejednaka zastupljenost žena u policiji: uzroci i posledice

Sažetak: Kroz istoriju je sektor bezbednosti bio isključivo muška sfera zanimanja. Tipičan službenik policije dugo je bio muškarac. Danas se procenat žena u policiji znatno povećao i ne postoje više zakonske odredbe koje ograničavaju obrazovanje, obuku i zapošljavanje žena na neku od pozicija u policiji. Pa ipak, one su još uvek znatno manje zastupljene u Ministarstvu unutrašnjih poslova od muškaraca, dok je njihovo prisustvo na rukovodećim položajima gotovo nevidljivo. U ovom radu baviću se uzrocima i posledicama ove nejednake zastupljenosti. Kao glavni uzrok rodne neravnopravnosti u policiji obrazložit ću nasleđe patrijarhata, tačnije tradicionalno shvatanje policijske službe kao “muške” i njeno vršenje koje je vezano primarno za sredstva prinude, a ne za zaštitu ljudskih prava. Sa druge strane, glavnim posledicama smatram nedovoljno i neadekvatno korišćenje svih raspoloživih ljudskih resursa što utiče na smanjenje kvaliteta policijskog rada. Policija bi bolje pružala bezbednost ukoliko bi žene bile više uključene kod kriminaliteta koji ima rodnu dimenziju, poput žena među narkomanima ili nasilja u porodici. Takođe, ugrožena je bezbednost žena nerazumevanjem i lošim tretmanom njihovih bezbednosnih potreba jer u policiji nema onih koje će ih bolje razumeti - žena.

Ključne reči: *žene, rod, rodna ravnopravnost, policija, žene u policiji*

1. Uvod

Ministarstvo unutrašnjih poslova tradicionalno se u Republici Srbiji karakteriše kao muška sfera zanimanja. Žene su kroz istoriju isključivane iz sistema bezbednosti i odbrane. Poslednjih decenija imamo tendenciju promene ovakvog stanja jer se sektor bezbednosti polako otvara za žene. Od zasnivanja demokratske države u poslednjih osamnaest godina učinjeno je dosta da se diskriminatorne mere svedu na minimum ili ukinu u potpunosti. Uprkos tome, gotovo dve decenije kasnije, žene su još uvek procentualno mnogo manje zastupljene u sektoru bezbednosti. Podaci od marta 2016. godine pokazuju da je procenat žena zaposlenih u Ministarstvu unutrašnjih poslova 22,7.¹ Međutim, problem je što one uglavnom obavljaju administrativne poslove. Ovaj procenat još je manji kada su u pitanju operativni poslovi, 9,8%.² A do alarmantnih podataka dolazi se analizom strukture rukovodećih mesta gde je prisustvo žena gotovo nevidljivo, 2%.³

U ovom radu baviću se uzrocima male zastupljenosti žena i posledicama koje ono ima na efektivno ostvarivanje ciljeva i misije policije, ali i na bezbednost žena kao jedne velike grupe stanovništva. Stav koji ću pokušati da odbranim je da stereotipi ukorenjeni u društvu koje robuje konzervativnim i tradicionalnim vrednostima utiču na otežavanje uključivanja i napredovanja žena u tradicionalno muškoj radnoj sredini, čime se ne narušavaju samo prava žena zaposlenih u policiji, već se ostvaruje i negativan uticaj na bezbednost žena u društvu.

¹ Žene u policiji su neravnopravne, <http://www.naslovi.net/2016-03-09/danas/zene-u-policiji-su-neravnopravne/18163795>, (pristupljeno: 21.06.2018.).

² Ibid.

³ Ibid.

2. Uspostavljanje zakonskog okvira za ostvarivanje rodne ravnopravnosti

Kao država sa postautoritarnim nasleđem imali smo policiju koja je bila režimski aparat prisile. Njeno delovanje bilo je usmereno ka očuvanju političkih ciljeva vladajuće partije, a ne ka zaštiti zakona i prava pojedinca. Tadašnju policijsku kulturu karakterisao je represivni standard ponašanja. Shvatanje policije kao organa čije je delovanje zasnovano na upotrebi sile, zajedno sa stereotipima o fizičkoj snazi kao osobini koja pripada isključivo muškaracima, dovelo je do automatskog isključivanja žena iz ovog sistema. Nakon društvenih promena 2000. godine bilo je neophodno reformisati čitav sektor bezbednosti. Policija je morala da se transformiše od aparata sile u servis koji je u službi građana. Da bi vršila ulogu zaštite svih građana, ona najpre mora da prepozna i odgovori na različite bezbednosne potrebe raznovrsne populacije. Dakle, reformom je trebalo uspostaviti reprezentativnu organizaciju. Zbog pritiska i uticaja javnosti i međunarodne zajednice, na prvom mestu OEBS i Saveta Evrope⁴ dolazi do promene zakonskog okvira koji ovo telo okreće ka urođnjavanju. Godine 2009. usvojeni su Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti polova, a nakon toga dolazi do uvrščivanja rodne ravnopravnosti u Zakon o policiji. Jedan od važnih koraka bilo je usvajanje Nacionalnog akcionog plana (NAP) za primenu Rezolucije 1325 „Žene, mir i bezbednost“ Saveta bezbednosti UN, kojim je prvi put na ozbiljan način adresiran položaj žena u sektoru bezbednosti. Kvote kojima je ograničavan broj obrazovnih mesta za žene na Kriminalističko-policijskoj akademiji ukinute su 2013. godine, kada su po prvi put stečeni svi formalno pravni uslovi za jednake mogućnosti školovanja devojaka i momaka.

Možemo reći da je danas zakonodavni i institucionalni okvir za postizanje rodne ravnopravnosti zaokružen. Međutim, iako su formalno-pravni kriterijumi ispunjeni, zapošljavanje i napredovanje žena u ovoj tradicionalno muškoj radnoj sredini još uvek nailazi na brojne izazove. U nastavku rada pozabaviću se glavnim preprekama sa kojima se žene u svojoj policijskoj karijeri susreću, a nakon toga govoriću o posledicama ovakvog trenda.

3. Uzroci nejednake zastupljenosti žena u policiji

Smatram da su uzroci nejednake zastupljenosti žena u policiji: policijska kultura, patrijarhalni stereotipi o rodnim ulogama muškaraca i žena, te nasleđena i dosta očuvana diskriminacija žena. Takođe, mislim da su navedeni uzroci usko povezani i isprepleteni.

Policijska kultura se, između ostalog, karakteriše:

1. mačizmom, odnosno osobinama koje se smatraju isključivo muškim, poput dominantnosti i fizičke snage;
2. solidarnošću i kolegijalnošću koja se često naziva i “bratstvom u plavom”;
3. konzervativizmom, odnosno težnjom za očuvanjem tradicionalnih i starih vrednosti a koji uključuje i predrasude i stereotipe o ženama;
4. posvećenošću misiji, odnosno osećanjem predanosti poslu, što ću u nastavku detaljnije objasniti.⁵

⁴4. Miroslav Hadžić i dr., Godišnjak reforme sektora bezbednosti (Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, 2009), 166.

⁵5 Aurelija Đan, Pripadnici policije kao učinioci partnerskog nasilja (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2013), http://bezbednost.org/upload/document/pripadnici_policije_kao_ucinioci_partnerskog_nasil.pdf (pristupljeno 21.06.2018.).

Policijska profesija još uvek je opterećena shvatanjem da je za njeno obavljanje neophodna pre svega fizička snaga, na uštrb osobina poput hrabrosti, stručnosti ili oštroumnosti. Kako se žene smatraju fizički slabijim od muškaraca, preovlađujuće mišljenje je da one ne mogu obavljati policijski posao podjednako dobro kao njihove muške kolege. Ključnim osobinama za obavljanje ovog posla smatraju se još i psihička i fizička izdržljivost. Žene su percipirane kao slabiji pol koji nije u stanju da se fizički, ali ni psihički izbori sa zahtevima ovog posla. Dalje, smatra se da žene nisu spremne da se u dovoljnoj meri posvete misiji, odnosno da prihvate žrtvu koju na neki način ova profesija iziskuje, poput prekovremenog rada, noćnog dežurstva, ali i stresa.⁶ Na žalost, postoje jake predrasude o tome da žene nemaju u dovoljnoj meri sve osobine koje su potrebne za kvalitetno obavljanje ovog posla. Naglasila bih da je nasleđe patrijarhalne matrice takvo da ove stereotipe imaju ne samo muškarci, već i žene zaposlene u policiji. Takođe, preovladava stav da one nisu dovoljno čvrste kako bi bile autoritet muškarcima. O tome govori i podatak da je u 2017. godini od 27 načelnika policijske uprave samo jedna bila žena.⁷

Postojanje ovih predrasuda i stereotipa dalje se ogleda u unutrašnjoj podeli poslova na “muške” i “ženske”. Pa tako muškarci zaposleni u MUP-u smatraju da su “muški poslovi” oni koji iziskuju visok nivo psihičke i fizičke izdržljivosti i upotrebu sredstava prinude. Dok su žene “predodređene” za obavljanje onih delatnosti koje ne uključuju fizičku snagu, poput pružanja pomoći, analitičkih ili poslova vezanih za komunikaciju i upravljanje ljudskim resursima. Čak i kada je žena operativac i kada je zaposlena u kriminalističkoj ili saobraćajnoj policiji, njoj se dodeljuju birokratski i administrativni zadaci i obavlja poslove poput logistike ili analitike.⁸ Karakteristike policijske kulture zajedno sa ukorenjenim predrasudama i stereotipima o ženama, čine integraciju žena u ovu tradicionalno mušku sredinu znatno težom i sporijom.

Žene se u policiji susreću sa različitim vrstama diskriminacije. Iako formalno-pravnih prepreka nema, one ne mogu napredovati jednakom brzinom kao muškarci. Potrebno im je mnogo više odricanja i rada kako bi napredovale u sistemu, pa ipak često im viša radna mesta ostaju nedostupna. Ovaj fenomen u literaturi se naziva “staklenim plafonom”.⁹ To znači da mogu da napreduju do određenog nivoa kada njihova karijera počinje da stagnira. Razlog ovom trendu takođe su predrasude i stereotipi o tome da su žene lošiji rukovodioci od muškaraca. Još jedan fenomen sa kojim se žene susreću jeste “staklena uzbrdnica”.¹⁰ Čak i onda kada su unapređene, suočene su sa konstantnim dokazivanjem sposobnosti, svaki njihov korak je pod prismotrom kolega, a svaka moguća greška se generalizuje, vezuje za čitavu grupu i objašnjava time da je žena. Potrebno je da rade mnogo više od svojih kolega kako bi bile prihvaćene kao kompetentne i ozbiljne.

Žene su suočene sa mnogobrojnim izazovima na radnom mestu. One nemaju podršku ni poverenje svojih kolega, često se susreću sa komentarima vezanim za fizički izgled ili čak seksualnim uznemiravanjem. Zasnivanje porodice je još jedan od izazova. S obzirom na to da ne postoji nikakav vid systemske podrške, otežano im je usklađivanje profesionalnog i privatnog života, što se negativno odražava na napredovanje ili rezultira napuštanjem posla. Kako istraživanja pokazuju, zaposleni u policiji ocenjuju da su mogućnosti za napredovanje muškaraca velike, a za žene izuzetno male, što je, pored seksualnog uznemiravanja na radnom mestu, jedan od najvažnijih razloga za napuštanje posla.¹¹

4. Posledice nejednake zastupljenosti žena u policiji

Smatram da su posledice nejednake zastupljenosti žena u policiji dvojake.

⁶ 3. Maja Bjeloš i dr., *Uvek žena, nikad koleginica* (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2012), 29.

⁷ *Policija efikasnija sa ženama u svom sastavu*, <https://www.danas.rs/drustvo/rodna-ravnopravnost/policija-efikasnija-sa-zenama-u-svom-sastavu/> (pristupljeno: 23.06.2018.).

⁸ Bjeloš i dr., *Uvek žena, nikad koleginica*, 24.

⁹ *Ibid.*, 31.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

Najpre, rodna diskriminacija negativno utiče na kvalitet policijskog rada. U opisu rada Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) stoji da ova institucija štiti prava i slobode i garantuje bezbednost svim građanima Republike Srbije, a njen cilj je delovanje kao servisa građana,¹² dakle u interesu, u skladu sa očekivanjima i potrebama svih građana Republike Srbije. Da bi mogao da ostvari svoju zakonsku obavezu i bude garant bezbednosti svim građanima, MUP najpre mora da prepozna bezbednosne pretnje sa kojima se građani suočavaju. Muškarci i žene suočeni su sa različitim bezbednosnim pretnjama. Najčešće bezbednosne pretnje po muškarce su pljačka, napad, ubistvo, a po žene: nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje na radnom mestu, silovanje.¹³ Policija mora da razume različite bezbednosne potrebe unutar zajednice kako bi mogla da adekvatno odgovori na njih, odnosno zaštititi svoje građane. Da bi ovo bilo moguće, policijski sastav treba da bude što reprezentativniji i otvoreniji. To bi omogućilo razvijanje rodne senzibilnosti kod policijskih službenika i službenica. Bilo bi moguće stvaranje rodno ravnopravnog pristupa policijskom poslu, jedne šire perspektive iz koje bi se problemi građanstva bolje razumeli. Što je policija reprezentativnija i otvorenija, to mi kao građani imamo više predstavnika sa kojima se možemo identifikovati i koji mogu razumeti prirodu problema sa kojima se suočavamo. Ovo ne samo da povećava poverenje građana u policiju, već povećava i kapacitet policije da targetira i suoči se sa pretnjama po bezbednost šire grupe građana.

Na drugom mestu, smatram da je ugrožena bezbednost žena. Ljudska bezbednost ima dvojak karakter. Sa jedne strane ona podrazumeva obezbeđivanje ekonomskih i društvenih uslova za samostalno izdržavanje i dostojanstven život pojedinca.¹⁴ Kao što sam obrazložila u prvom delu eseja, žene koje su se školovale za policijski poziv nailaze na brojne prepreke u nastojanju da nesmetano rade, napreduju i izdržavaju se od svog rada koji je za neke od njih jedino što znaju. Sa druge strane ljudska bezbednost odnosi se na zaštitu od nasilja.¹⁵ Istraživanja pokazuju da žene nemaju poverenja u policiju u svojoj lokalnoj zajednici, te da ne prijavljuju slučajeve nasilja kojem su izložene. Razlog ovome jeste neprofesionalan odnos zaposlenih u policiji prema ženama koje odluče da im se obrate. One nailaze na nepoverenje policijskih službenika, nerazumevanje problema sa kojim se suočavaju, i umanjivanje značaja date situacije. Neretko, pored seksualnog uznemiravanja u javnom prostoru, izložene su takvom i od strane policijskih službenika.¹⁶ Ono što ih dodatno obeshrabruje da nasilje prijave i što dodatno utiče na nepoverenje u ovaj organ koji bi trebalo da se stara o bezbednosti svih građana, jeste i činjenica da su neki policijski službenici počinioci partnerskog i porodičnog nasilja. Ako se vratimo na jednu od nekoliko ključnih karakteristika policijske profesije, solidarnost policijskih službenika je nešto što ih opredeljuje da radije stanu na stranu svog kolege nasilnika, nego ugrožene građanke. Na ovaj način dolazi do prećutnog odobravanja nasilja gde su žrtve obeshrabrene da isto prijave. Zbog opstrukcije krivičnog procesa ili odbijanja da se ovaj proces pokrene, zabaleženi su i slučajevi sa tragičnim ishodom kada žrtva višegodišnjeg nasilja na kraju bude ubijena.¹⁷ Takođe, žene se radije odlučuju da prijave nasilje policajki nego policajcu, jer smatraju da imaju više razumevanja.¹⁸ Na osnovu ovoga može se zaključiti da bi veći broj žena u policiji doveo do većeg poverenja u ovu instituciju, prijavljivanja nasilja i adekvatnijeg reagovanja na rodno zasnovano nasilje te veće bezbednosti žena u društvu.

¹² Ministarstvo unutrašnjih poslova, *Strategija razvoja Ministarstva unutrašnjih poslova 2018-2023*. (Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova, 2017) http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/3107e4fd-ea7a-4b3f-82ac-80846ce49599/lat_Strategija+MUP%2C+Decembar+2017.pdf?MOD=AJPERES&CVID=m1QtStf (pristupljeno: 21.06.2018.).

¹³ Tara Denham, *Police Reform and Gender* (Geneva: DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRRAW,2008), 3⁴⁶ Bjeloš i dr., Uvek žena, nikad koleginka, 24.

¹⁴ Filip Ejodus, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi* (Beograd, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2012), 220.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Gorana Radovanović i Aurelija Đan, *(Ne)bezbedne u javnom prostoru* (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2015), 11.

¹⁷ Aurelija Đan, *Partnersko nasilje sa službenom značkom: pripadnici policije kao učinioci partnerskog nasilja u Srbiji*, (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2013), http://bezbednost.org/upload/document/partnersko_nasilje_sa_sluzbenom_znackom.pdf (pristupljeno 21.06.2018.).

¹⁸ Radovanović, *(Ne)bezbedne u javnom prostoru*, 49.

5. Zaključak

Reprezentativan sastav policije povećava legitimitet i poverenje od strane javnosti. S obzirom na diverzitet radnog područja, različita struktura zaposlenih u policiji pružila bi širinu iskustva, veština, obrazovanja, znanja što bi povećavalo spremnost i sposobnost policije da prepozna i adekvatno odgovori na širok dijapazon problema i izazova u svojoj zajednici. Ukoliko želimo bezbedno društvo, neophodno je da radimo na osvešćivanju rodno diferenciranih institucija bezbednosti. Važno je podizati svest građana, ali i rodno osvešćivati zaposlene u ovim strukturama kroz komunikaciju, promovisanje zapošljavanja žena i značaja istog, policijskih treninga i programa, selekciju i mogućnost napredovanja zasnovanih na jasno utvrđenim kriterijumima. Možemo reći da su prepreke za nesmetano učešće žena u policiji prepoznate, te da se aktivno radi na njihovom otklanjanju. Jedan od takvih poduhvata je i projekat "Razvijanje rodne agende u MUP Republike Srbije"¹⁹ koji za cilj ima prelaženje sa strateškog bavljenja rodnim pitanjima na konkretnu primenu politike rodne ravnopravnosti. Ovim projektom adresiraju se i one prepreke koje proizilaze iz dominantnog sistema vrednosti, predrasuda i stereotipa. Rezultat bi trebalo da bude obezbeđivanje jednakih šansi za žene i muškarce u policiji. Međutim, ostaje da se vidi koliko će se dosledno ove mere sprovesti u praksi i kakve će rezultate dati.

Literatura

Bjeloš, Maja, Gorana Odanović, Sonja Stojanović Gajić. Uvek žena, nikad koleginica. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2012.

Denham, Tara. Police Reform and Gender. Geneva: DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008.

Ejdus, Filip. Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2012.

Hadžić, Miroslav, Bogoljub Milosavljević, Sonja Stojanović, Filip Ejdus. Godišnjak reforme sektora bezbednosti. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, 2009.

Radovanović Gorana i Aurelija Đan. (Ne)bezbedne u javnom prostoru. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2015.

Internet izvori:

Đan, Aurelija. Pripadnici policije kao učinioci partnerskog nasilja. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2013. http://bezbednost.org/upload/document/pripadnici_policije_kao_ucinioci_partnerskog_nasil.pdf (pristupljeno 21.06.2018.).

Đan, Aurelija, Partnersko nasilje sa službenom značkom: pripadnici policije kao učinioci partnerskog nasilja u Srbiji. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2013. http://bezbednost.org/upload/document/partnersko_nasilje_sa_sluzbenom_znackom.pdf (pristupljeno 21.06.2018.).

Ministarstvo unutrašnjih poslova. Strategija razvoja Ministarstva unutrašnjih poslova 2018-2023. Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova, 2017. http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/3107e4fd-ea7a-4b3f-82ac-80846ce49599/lat_Strategija+MUP%2C+Decembar+2017.pdf?MOD=AJPERES&CVID=m1QtStf (pristupljeno: 21.06.2018.).

Ministarstvo unutrašnjih poslova. Zakon o policiji. Beograd: Sl. glasnik RS, br. 6/2016 i 24/2018. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_policiji.html (pristupljeno: 21.06.2018.).

¹⁹ Razvijanje Rodne agende u MUP Republike Srbije, <http://moismeu.rs/index.php/vesti/vesti-spap-ii/421-razvijanje-rodne-agende-u-mup-republike-srbije> (pristupljeno: 20.06.2018).

Policija efikasnija sa ženama u svom sastavu, <https://www.danas.rs/drustvo/rodna-ravnopravnost/policija-efikasnija-sa-zenama-u-svom-sastavu/> (pristupljeno: 23.06.2018.).

Razvijanje Rodne agende u MUP Republike Srbije, <http://moismeu.rs/index.php/vesti/vesti-spap-ii/421-razvijanje-rodne-agende-u-mup-republike-srbije> (pristupljeno: 20.06.2018).

Žene u policiji su neravnopravne, <http://www.naslovi.net/2016-03-09/danas/zene-u-policiji-su-neravnopravne/18163795>, (pristupljeno: 21.06.2018.).

Abstract: A security sector and therefore the police careers have historically been male-dominated. Today, the percentage of women in the police has increased significantly and there are no more regulations that limit education, training or employment of women in any position in the police. However, they are still much less represented than men in the Ministry of Interior, while their presence in leadership positions is almost invisible. In this paper I deal with the causes and consequences of this unequal representation. In my opinion the main cause of gender inequality in the police is the legacy of patriarchy, more precisely the traditional understanding of the police service as a “male sphere of interest” that is primarily related to means of coercion, and not to the protection of human rights. On the other hand, the main consequences are insufficient and inadequate use of all available human resources, which affects the quality of police work. Police would better provide security if policewomen were more involved in cases with a gender dimension, such as women among drug addicts or drug dealers, school or domestic violence. Furthermore, the security of women is undermined by misunderstanding and poor treatment of their security needs, as there are no women in the police who will better understand challenges they are facing.

Key words: *women, gender, gender equality, police, women in policing.*

Biografija

Jovana Bogosavljević rođena je 1993. godine u Čupriji. Diplomirala je 2016. godine na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, na smeru za međunarodnu politiku. Trenutno je studentkinja master akademskih studija međunarodne bezbednosti na istom fakultetu. Pohađala je program „Studije budućnosti“ na Beogradskoj otvorenoj školi 2017/18. godine. Tokom 2017. godine stažirala je u Beogradskom centru za bezbednosnu politiku i volontirala je na Beogradskom bezbednosnom forumu. Iste godine obavljala je stručnu praksu u Ministarstvu spoljnih poslova, u odeljenju za konzularne poslove. Tokom 2018. godine stažirala je u ISAC fondu, nakon čega se uključila u rad Beogradske otvorene škole. Jovana radi u Centru za međunarodne i bezbednosne poslove (ISAC fond) na poziciji saradnice na programima.

Biography

Jovana Bogosavljević was born in 1993 in Cuprija. She graduated from the Faculty of Political Sciences, University of Belgrade in 2016 with a degree in International Relations. At the moment, she is enrolled in Master's Degree studies of International Security at the Faculty of Political Science. She has attended “Future Studies” at the Belgrade Open School in 2017/18. In 2017 she did a six month internship at the Belgrade Center for Security Policy and volunteered at the Belgrade Security Forum. In the same year, she became an intern in the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, in the department for consular affairs. During 2018 Jovana also did an internship at ISAC, and after that she volunteered at the Belgrade Open School. Jovana works at the International and Security Affairs Centre (ISAC) as a Program Assistant.

Petparačke priče: Istorija u pogrešnim rukama

Sažetak: Istorija kao nauka susreće se sa izazovima na svakodnevnom planu. Jedan od njih je uticaj mnogobrojnih amatera, pseudoistoričara na historiografiju. U savremeno doba, sve veća prisutnost društvenih mreža dovodi istoričare u još zahtevniji položaj s obzirom na to da se na njima gotovo svakih nekoliko minuta objavljuju novi, neprovereni i netačni podaci. Problem koji se ovom prilikom javlja jeste neophodnost filtriranja informacija na one koje su relevantne, one u najmanju ruku neobjektivne i one sasvim neistinite. Ovaj rad bavi se navedenim pitanjima, a pre svega time kako istoričari izlaze na kraj sa problemom pseudoistorije; šta je zapravo pseudoistorija i kako ona utiče na istoriju kao nauku. Pored toga, rad se osvrće na problem ideologizacije istorijske nauke u Srbiji, naročito u periodu nakon raspada Jugoslavije.

Cilj ovog rada jeste da prikaže neke od primera izjava pseudoistoričara, a zatim da sagleda posledice koje to može da izazove u javnosti. Osim toga, biće prikazan odnos kakav mladi danas imaju prema istoriji kao nauci; odakle čitaju o prošlosti; šta smatraju verodostojnim; i da li uopšte u svemu tome ima mesta za multiperspektivnost. Pored uticaja pseudoistoričara i njihovog sagledavanja prošlosti, problem za mlade predstavljaju i najskoriji događaji u srpskoj istoriji i rat u bivšoj Jugoslaviji. O tim vremenima mnogi veruju isključivo u ono što čuju kod kuće.

Ključne reči: *pseudoistorija, novoromantičari, istorija i društvene mreže, izazovi za historiografiju, ideologizacija istorije.*

1. Uvod

„Utisak je da je poslednjih godina istorijska nauka više nego ikada ranije, reklo bi se, izložena napadima isuviše samouverenih i površnih diletanata. Inače, takođe se čini da nijedna humanistička nauka nije toliko zloupotrebljavana i postala poprište agresivnih amatera kao što je to slučaj bio sa istorijom.“¹ Sa ovim rečima profesora Radića, moramo se složiti. Činjenica je da se danas „svi razumeju u istoriju“, ili makar, da svi imaju nezaustavljivu želju da diskutuju o njoj. Problem leži u tome što, nažalost, malo osoba koje žele da vode razgovore o prošlosti zapravo poznaje metodologiju istorijske nauke; što ne razlikuju pojmove tradicije i sećanja od objektivnog osvrtnja na istorijske događaje. Naravno, tradiciju ne treba isključivati i prezirati, ona je odraz bogatstva kulture jednog naroda i društva, ali je ne treba ni zatvarati i posmatrati nekritički, već prošlost treba prihvatati onakvu kakva je bila, bez neobjektivnih dodavanja ili oduzimanja činjenica. Kada je reč o sećanju, ono treba da posluži kao podstrek za sticanje saznanja, odnosno da zainteresuje pojedinca za dalje istraživanje istine o prošlosti. Razumevanje prošlosti jedini je adekvatan odnos koji sadašnjost može imati prema njoj.²

¹ Радивој Радић, *Срби пре Адама и после њега* (Београд: Стубови културе, 2005), 8.

² Andrej Mitrović, *Klio pred iskušenjima i raspravljanja sa Klio* (Београд: Čigoja štampa, 2001), 224-227.

Problemi historiografije mogu se svesti na nekoliko opštih mesta. Prvenstveno tu je tendencija ignorisanja šireg konteksta istorijskih događaja i njihovo svođenje na isključivo lokalno, nacionalno pitanje; odnosno, odsustvo sintetičkog mišljenja ili etnocentrizam.³ Pristupanje istorijskim izvorima, takođe, predstavlja izazov prilikom sagledavanja prošlosti sa naučnog aspekta. Izvorima se mora pristupiti kritički, dakle, treba utvrditi da li su oni autentični, odnosno, da li su zapravo ono što prikazuju da jesu, kao i to da li su verodostojni, da li možemo verovati njihovom sadržaju.⁴ Treći problem, možda i najzastupljeniji, na koji ćemo se osvrnuti, jeste ideologizacija istorije. Prošlost može imati ideološki značaj i njen uticaj u političkoj sferi dobro je poznat. Istorijske činjenice su, uglavnom, utvrđene, ali njihovo tumačenje može biti različito sa aspekta društvene i političke korisnosti.⁵

Istorijska svest važna je za sistem vrednosti jednog društva, s obzirom na to da se njom stvara jasna slika prošlosti, kako o „sebi“ tako i o „drugima“, koja u svakom smislu može uticati na sadašnjost i aktuelne događaje.⁶ Kako bismo se u narednim poglavljima mogli kritički osvrnuti na pseudoistoričarski pogled na prošlost, bilo je neophodno u uvodnom poglavlju izložiti osnove metodologije istorije kao nauke. Pored uvoda i zaključka, ovaj rad se u tri poglavlja razrade osvrće na primere u kojima se istorija kao nauka susreće sa izazovima: na pseudoistoriju, ideologizaciju istorije i na kraju na ulogu koju istorija zauzima na društvenim mrežama.

U svrhu istraživanja za ovaj rad, sprovedena je anketa među studentima na društvenim mrežama, na uzorku od 107 ispitanika. Pitanja koja su postavljena studentima omogućila su nam da steknemo uvid u to odakle oni stižu saznanja o prošlosti i kakav odnos imaju prema istoriji kao nauci. Neki od rezultata ankete biće predstavljeni u narednim poglavljima rada.⁷

2. Pseudoistoričari

Pseudoistoriju možemo definisati kao fenomen prilikom kog se „istorijska nauka, umesto da vrši svoju osnovnu funkciju izgrađivanja racionalne istorijske svesti, spušta do nivoa da mitologizovanim konstrukcijama pothranjuje, mitovima ionako ophrvano i sputano društveno pamćenje.“⁸ U ovom fenomenu (pseudoistorije) vidimo problem nepoznavanja najosnovnijih principa metodologije istorije. Uopšte, ideja uplitanja „mitova“ u istorijske činjenice veoma je problematična s obzirom na to da je mit, kao pojam, sam po sebi definicija za nešto izmišljeno. Mitovi jesu deo tradicije društva, a tradicija i istorija se u nekim prilikama i prožimaju, ali u potpunosti u granicama objektivnosti i saznanja, čemu nema traga kod pseudoistoričara.

Gde nailazimo na početke pseudoistorije u srpskoj historiografiji? Profesor Radivoj Radić s razlogom pseudoistoričare naziva i „novoromantičarima“, s obzirom na to da njihovu pojavu najpre možemo povezati sa srpskom historiografijom 19. veka i pojavom „romantičara“ u tom periodu.⁹ Period 19. veka u istoriji jeste vreme kada se kod evropskih naroda budi nacionalna svest, a na tom planu nije zaostajao ni srpski narod. S obzirom na to da su Srbi, u tom periodu, nastanjivali tri različite države (Habzburšku, odnosno Austrougarsku monarhiju, Osmansko carstvo i Kneževinu, kasnije Kraljevinu Srbiju), njihova identitetska svest je morala da jača kako bi mogli odoleti asimilaciji na teritorijama na kojima su bili pod tuđinskom vlašću. Jedinstvo jezika, kulture i istorije održavalo je vezu između srpskog naroda tada. Druga polovina veka obeležena je romantičnim naciona-

³ Мирослав Јовановић, „Историографија и криза“, у: *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја краја 20. и почетка 21. века* (Београд: Чигоја штампа, 2009), 74; Dubravka Stojanović, „U ogledaju drugih“, u: *Novosti iz prošlosti*, (Београд: Београдски центар за људска права, 2010), 18.

⁴ Andrej Mitrović, *Nav. delo*, 174/5.

⁵ Džeremi Blek i Donald M. Makrejd, *Izučavanje istorije* (Београд: Clio, 2007), 21-24.

⁶ Dubravka Stojanović, „U ogledaju drugih“, u: *Novosti iz prošlosti*, 13/4.

⁷ Rezultate ankete možete pronaći na ovom linku: <https://docs.google.com/forms/d/1oPHS3Y2WM6TgIgYDg7VIB6SuNRPqLV8O13EyZZ4wf-Wo/edit?usp=sharing.com>, (preuzeto 2. 7. 2018).

⁸ Мирослав Јовановић, *Nav. delo*, 106.

⁹ Радивој Радић, *Срби пре Адама и после њега*, 43.

nacionalnim zanosom u želji za državnim jedinstvom, što je dovelo do toga da vrednosti koje donosi srpska narodna tradicija dobiju na značaju. Upravo je to vreme kada nastaje kult narodne pesme i junaka, što nije problematično sa aspekta književnih vrednosti, već sa istorijskog, gde se javlja prisustvo epske verzije narodne istorije.¹⁰

Raskol koji je obeležio srpsku historiografiju 19. veka, a koji je značajan za odnos kritičke i „romantičarske“ historiografije, odigrao se između Ilariona Rugarca, profesora Karlovačke bogoslovije i Pantelije Srećkovića, profesora istorije na Visokoj školi u Beogradu. Rasprave koje su objavili Ilarion Rugarc i Ljubomir Kovačević, začetnici kritičke historiografije u srpskoj nauci, pružale su dokaze suprotne dugogodišnjim uverenjima. Njihove tvrdnje da kralj Vukašin nije ubio cara Uroša, kao i da Vuk Branković nije izdajnik srpskog naroda, shvaćene su kao oštar udarac na narodnu tradiciju. Pantelija Srećković i ostali romantičari videli su u ovim raspravama rušenje autoriteta predanja iz epske tradicije, čime su smatrali da je ugrožen nacionalni interes. Sukob ove dve struje u drugoj polovini 19. veka trajao je više od decenije.¹¹ Koliko god možemo posmatrati sa dozom razumevanja pojavu „romantičara“ na sceni srpske historiografije, moramo biti svesni činjenice da je njihov odnos prema istoriji, kao sredstvu nacionalne propagande, sasvim udaljen od naučnog, naročito na aspektu „srpstva od Kine do Baltika.“¹² Ipak, ključ problema leži u oživljavanju ovakvog tumačenja istorije pojavom „novoromantičara“.

„U današnjoj Srbiji retki su oni koji nisu čuli za krilaticu *Srbi narod najstariji*.“¹³ Pored toga što je veoma zabrinjavajuća sama činjenica da je ova sintagma opštepoznata, glavni problem se javlja kada javnost zapravo poveruje u nju. Pseudoistoričari govore o srpskom narodu kao o najstarijem,¹⁴ što im služi kao argument u dokazivanju da su Srbi bolji od ostalih naroda, a tu besmislicu možemo da pripišemo vrsti iskompleksiranosti male nacije. Potkrepljivanje fikcije o zaostajanju drugih, ali naročito susednih naroda i činjenica da ne možemo prihvatiti ideju da su imali uspešnu prošlost „kao mi“, karakteristika je čiste nacionalne arogancije.¹⁵ Javnost je lako ubediti u to da je njihov narod „najbolji“ i najstariji, međutim, to ne treba da služi kao argument za odustajanje, već kao izazov da se što više radi na dopiranju do javnosti i da se izlažu istorijske činjenice, a ne laži. Profesor Radić upravo to radi vodeći borbu sa pseudoistoričarima, naglašavajući da „talas pseudoistorije koji nas je zapljusnuo nikako ne treba potcenjivati jer nam je već naneo veliku štetu.“¹⁶

Na kakve još elemente fantastike možemo da naiđemo kod pseudoistoričara? Slovensko poreklo vizantijskog cara Justinijana, „činjenica“ da su Etrurci zapravo Srbi, odbacivanje vizantijskog cara i pisca Konstantina VII Porfirogenita kao nerelevantnog izvora (jer se Srbi nisu doselili na Balkansko poluostrvo, već su autohton narod), samo su pojedini ovakvi elementi.¹⁷ Međutim, osim što se bave proučavanjem istorije, novoromantičari ne kriju ni svoje zanimanje za lingvistiku. Naime, oni nude dokaze da su pojedine srpske reči u tesnoj vezi sa stranim ili, još podobnije, mrtvim jezicima, čime tvrde da su uspostavili temelje teoriji o srpskom narodu kao najstarijem. Primere ovakvih reči možemo pronaći u knjigama profesora Radića, a ovde ćemo navesti neke od njih: „Dante = d Ante e = dobar Srbin jeste; Gete = Get e = Get (Srbin) jeste...; Servantes = serv + ant es = Srbin star/Ant jeste.“¹⁸

Istoričari ne mogu da kontrolišu sve interpretacije prošlosti koje se objavljuju. Osim toga, pompezni naslovi poput naslova knjige *Srbi narod najstariji* Olge Luković-Pjanović, neminovno će privući pažnju širokog dela

¹⁰ Ibid, 44/5.

¹¹ Ibid, 47-56.

¹² Ibid, 63.

¹³ Радивој Радић, *Клио се студи* (Београд: Еволута 2016), 13.

¹⁴ Радивој Радић, *Клио се студи*, 13-16; Радивој Радић, *Срби пре Адама и после њега*, 21.

¹⁵ Dubravka Stojanović, „U ogledaju drugih“, u: *Novosti iz prošlosti*, 24.

¹⁶ Radivoj Radić, „Istoričari pišu za one koji hoće da znaju“, *Politika*, 19. septembar 2017. Preuzeto sa: <http://www.politika.rs/sr/clanak/389127/Istoricari-pisu-za-one-koji-hoce-da-znaju>.

¹⁷ Радивој Радић, „Историја и псеудоисторија“, у: *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, 212.

¹⁸ Радивој Радић, *Клио се студи*, 53-60.

javnosti koji nije preterano upoznat sa istorijskom naukom. A kada je to jedino što je pojedinac pročitao iz „istorije“, nije teško razumeti mogućnost da poveruje u ono što se tamo nudi. Istoričarima jedino preostaje da objavljuju svoje naučne radove, utemeljene na kritičkoj analizi izvora i interpretaciji verodostojne literature, kao i da takvom upornošću utiču na kreiranje istorijske svesti i saznanja šire javnosti. „Sažeto rečeno, istoričari pišu za one koji hoće da znaju, a pseudoistoričari za one koji hoće da veruju.“¹⁹

3. Ideologizacija istorije

Naivno je istoriju posmatrati isključivo kao niz činjenica ili datuma koji su neophodni pojednicu zarad opšteg obrazovanja. Istorija je u svakom smislu mnogo više od toga, ali u ovom poglavlju se nećemo baviti obrazlaganjem značaja i neophodnosti poznavanja ove nauke, već problematikom koja može da nastane usled njene zloupotrebe ili neobjektivnog tumačenja u korist ideologije. Iako je prošlost nasleđe svih nas, ipak je njeno tumačenje umnogome zavisno od političkog i društvenog konteksta u kom se ona odigravala, ili u kom je proučavana, što i podrazumeva pojam ideologizacije istorije. Važno je napomenuti da ova pojava nije isključivo svojstvo nedemokratskih i totalitarnih režima, već da ona može biti usko i u vezi sa održavanjem nacionalnih mitova.²⁰ Potreba da se prošlost svog naroda prikaže u što boljem svetlu, prisutna i u demokratskim društvima, dovodi do eliminacije „neprijatnih“ činjenica iz nacionalne prošlosti, pa samim tim i do potpune neobjektivnosti prilikom njenog izlaganja.²¹ Upravo to se dogodilo u Srbiji krajem osamdesetih godina 20. veka. Poslednjih decenija, na prostorima bivše Jugoslavije, istorija je predstavljena kao nešto važno, ali ne iz naučne perspektive, već iz dnevnopolitičkih potreba. „To je za rezultat imalo da je istorija u Srbiji krajem 20. veka bila zloupotrebljena za promovisanje nacionalizma i stvaranje slike o Srbima kao večitim žrtvama, koji su, uprkos tome, bolji, veći i superiorniji od *Drugih*.“²²

Nakon Drugog svetskog rata u Jugoslaviji postojala je zajednička istorijska svest o događajima iz prošlosti, koja je urušavanjem države i sama počela da jenjava. „*Dedine priče iz rata*, koje su značile revizionistički odnos prema pobednicima, ali u prvom redu prema poraženima, postepeno su kreirale novi obrazac sećanja.“²³ U skladu sa ovim, sprovedenom anketom utvrđeno je da od sedamdeset i jednog ispitanika, 35,2% studenata o savremenoj nacionalnoj istoriji najviše uči od roditelja ili starijih članova porodice, kao i od ljudi koji su bili svedoci tih događaja; 29,6% mladih se o ovim događajima iz prošlosti informiše putem interneta ili televizije, dok je 15,5% navelo da koristi knjige, udžbenike ili stručnu literaturu (iako nijedan ispitanik nije naveo naslov dela). Problem ovakvog učenja savremene istorije („od starijih članova porodice“) je evidentan. Usmenim izvorima mora se pristupati sa velikom rezervom, s obzirom na to da su interpretacije događaja savremenika i očevidaca uvek, pa makar to bilo i u najmanjoj meri, ispunjene subjektivnim i emotivnim sadržajem.

Može se reći da se ideologizovano posmatranje prošlosti propagira i kroz nastavu istorije u školama. S obzirom na to da je država ta koja raspisuje plan i program za škole, kao i udžbenike, nije neobična pojava da se i na ovaj način utiče na istorijsku svest, ovoga puta dece. Iz ovoga proizilazi činjenica da se udžbenici u nekim političkim sistemima (ako ne i u svim) mogu smatrati programskim državnim dokumentima.²⁴ Česte rasprave o odgovarajućem nastavnom programu ili udžbeniku za istoriju u zemljama s nacionalnim sistemom obrazovanja ukazuju na neobjektivnu prirodu ovog predmeta, ali i na njegov značaj kao sredstva za političku propagandu.²⁵ Svaka nova politička situacija dovodi do reinterpretacija istorijskih činjenica koje se predaju u

¹⁹ Radivoj Radić, „Istoričari pišu za one koji hoće da znaju“, *Politika*, 19. septembar 2017. Preuzeto sa: <http://www.politika.rs/sr/clanak/389127/Istoricari-pisu-za-one-koji-hoce-da-znaju>.

²⁰ Džeremi Blek i Donald M. Makrejld, *Nav. delo*, 22/3.

²¹ Dubravka Stojanović, „Sećanje protiv istorije. Udžbenici istorije kao globalni problem“, u: *Beogradski istorijski glasnik*, br. 4, (2013), 189.

²² Radina Vučetić, „*Neprosvećena prošlost*“, u: *Novosti iz prošlosti*, 34.

²³ Dubravka Stojanović, „Zakon protiv istorije“, *Peščanik*, 27. oktobar 2017. Preuzeto sa: <https://pescanik.net/zakon-protiv-istorije/>.

²⁴ Dubravka Stojanović, „Sećanje protiv istorije. Udžbenici istorije kao globalni problem“, 188.

²⁵ Džeremi Blek i Donald M. Makrejld, *Nav. delo*, 23.

školama. Manipulacija istorijskim činjenicama u nastavi istorije zavisi od političke situacije u kojoj se država i društvo nalaze u datom trenutku. Pisanje školskih udžbenika iz istorije, zbog ograničenosti prostora, u svakom slučaju zahteva selektovanje stvari koje će se u njima naći, a upravo se time i stvara mogućnost manipulacije činjenicama. Značajno za prostor bivše Jugoslavije jeste način na koji se manipuliše istorijskim činjenicama u postkonfliktnim društvima, naročito onima koja nisu spremna da prihvate novonastalu političku atmosferu. „Nastava istorije (u ovakvim slučajevima) počinje da služi kao *produžetak rata drugim sredstvima*, jer se u knjigama nastavlja konstrukcija slike neprijatelja, čime se buduće generacije pripremaju za nastavak konflikta.“²⁶

Ispitanici su na anketno pitanje: „Da li je istorija koja se uči u Srbiji objektivna?“, odgovorili uglavnom negativno; oko 20% ispitanika je odgovorilo da smatra da jeste, dok čak 48% studenata vidi problem u objektivnosti izučavanja istorije u Srbiji; 32% ispitanika nije izrazilo svoje konkretno mišljenje. S obzirom na to da je pitanje bilo kvalitativnog karaktera, u anketi možemo naići na obrazloženja negativnog odgovora u kojima se za neobjektivnost nastave istorije optužuju nastavnici/profesori u školama, udžbenici, pa i politički sistemi. Na pitanje: „Da li smatrate da se istorija koristi u propagandne svrhe?“, 82% ispitanika odgovorilo je pozitivno, 10,5% odgovorio negativno, a 7,5% ispitanika odgovorilo je da ne zna, da je moguće i slično.

Ideologizacija istorije veoma je krupan problem, kojem u ovom radu, svakako, nije posvećeno dovoljno pažnje. Međutim, u skladu sa tematikom rada, dovoljno je bilo napomenuti problem prožimanja istorije i politike, kako bismo dokazali da je i ovo jedan od vidova „istorije u pogrešnim rukama“. Osim toga, nije objektivno prebacivati svu krivicu za sknavljenje istorijske nauke na pseudoistoričare.

4. Istorija na društvenim mrežama

Krajem 20. veka, paralelno sa političkim, odigravale su se i revolucionarne društvene promene. U periodu modernog doba, društvo je stupilo u epohu informatičke revolucije, a pojavom interneta, kojom je globalizacija dostigla svoj vrhunac, društvena svest znatno se izmenila. Pod uticajem tehnoloških promena izmenjena je i čovekova svakodnevnica. Pojavom društvenih mreža pojedinac je obasut nebrojenom količinom informacija, „mnogo više nego što su se ljudi 8. ili 9. veka suočavali tokom čitavog stoleća.“²⁷ U ovom poglavlju, kako bismo dočarali šta se dešava sa istorijom kada se ona nađe ne samo u pogrešnim rukama, već u potpuno „nekontrolisanom okruženju“, navedeni su neki primeri stranica sa društvenih mreža koje su ispunjene istorijskim, odnosno pseudoistorijskim sadržajem.

Jedna od stranica na Fejsbuku naslovljena je: „Istinita istorija Srba od 7500 godina.“ Sam naziv stranice veoma je problematičan (poput knjige Olge Luković-Pjanović Srbi narod najstariji), a činjenica da ovu stranicu prati i čita oko osam hiljada ljudi, nije nimalo utešna. Sadržaj je preplavljen isključivo elementima pseudoistorije, dakle, nijedna verodostojna istorijska činjenica se ne može pronaći ovde. Veličanje srednjovekovne vladarske loze Nemanjića i nazivanje kneza Lazara carem, opšta su mesta na ovoj stranici, koja istoričarima više ne predstavljaju nikakvo iznenađenje, s obzirom na to da su ove tvrdnje preuzete od romantičara 19. veka i njihovog interpretiranja nacionalne istorije. Međutim, ideja da se Kosovski boj zapravo odigrao 1742. godine, kao i da je pronađen princ, potomak Nemanjića, nešto je sasvim novo na šta možemo naići na ovoj stranici.²⁸

²⁶ Dubravka Stojanović, „Sećanje protiv istorije. Udžbenici istorije kao globalni problem“, 189-192.

²⁷ Мирослав Јовановић, „Криза и историја: Друштвена криза и историјска свест у Србији почетком 21. века“, у: Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја краја 20. и почетка 21. века, 134-136.

²⁸ https://www.facebook.com/ISTINITAISTORIJA/SRBAODSEEDAMIPOHILJADAGODINA/?hc_ref=ARTWzqRpj4VzZAZ3_Ke0Ze-5bA--El7dyHoKu2StxLq0av60zBtaHzbL6BOvuYkLpW5o&fref=nf&hc_location=group (preuzeto, 1. 7. 2018); <https://www.facebook.com/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%94%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%98%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B0-315525950365/> (preuzeto, 1. 7. 2018); <https://www.facebook.com/alexandar.karanovich/> (preuzeto 1. 7. 20118); <https://www.facebook.com/SlobodnaSrbijaSerbijana.Akademik.drJovan.Deretic/> (preuzeto 1. 7. 2018).

Stranice poput „Сербона - Друштво за научно истраживање најстарије историје Срба“, „Александар Карановић / Античка Србија“ ili „Слободна Србија - Србијана, Академик др. Јован И. Деретић“ ispunjene su sličnim pseudoistorijskim sadržajima.²⁹ Ovakve stranice na društvenim mrežama i sličan sadržaj na internetu, prepuni su kritike „zvanične historiografije“. Osim toga, optužuju se historičari da kriju „istinu“ od javnosti i stavljaju se u kategoriju izdajnika srpskog naroda. Fraze poput „ne dajte da vas lažu“, „istina se sakriti ne može“, „u laži su kratke noge“, nalaze se na svakoj podeljenoj slici ili članku ovakvih *Fejsbuk* stranica.

Anketa koja je sprovedena na društvenoj mreži pruža nam uvid u to na kojim se *Fejsbuk* stranicama studenti najradije informišu o prošlosti. Većina ispitanika dala je odgovor da ne stiče znanja iz istorije na društvenim mrežama, dok je najzastupljenija stranica u odgovorima bila „Историја Срба“. Ova stranica obiluje nacionalnim sadržajem, što je sasvim jasno i iz njenog naziva. Nije pseudoistorijskog karaktera, uglavnom sadrži verodostojne istorijske činjenice, ali se i na njoj mogu pronaći objave koje su izrazito nacionalno obojene, neretko i na granici sa kvazi-istorijom.³⁰

Treba naglasiti da ovakvo pogrešno tumačenje, pa čak i izmišljanje prošlosti, nije karakteristično samo za srpski narod. Pseudoistorije nisu ništa manje zastupljene u društvima drugih naroda, konkretno naroda bivše Jugoslavije. One, takođe, obiluju elementima mitomanije i nacionalnog veličanja svog naroda u odnosu na druge. Tako na *Fejsbuku* pronalazimo stranicu „Zabranjena Povijest Hrvata“, na kojoj je jedna od propagiranih ideja Hrvatska država od *Irana do Jadrana*,³¹ zatim i stranicu „Crnogorski pokret / Црногорски покрет“ koja obiluje antisrpskim sadržajem i veličanjem crnogorske nacije.³²

Društvene mreže i internet uopšte, preplavljeni su veoma problematičnim sadržajem za koji se tvrdi da je naučno utemeljen. Problematično je to što se na taj sadržaj nikako ne može uticati, historičari ga ne mogu ukloniti, a ni trudom da iznesu verodostojne podatke, u moru komentara vatrenih podržavaoca pseudoistorijskih ideja, ne mogu uticati na širenje kvazi-istorije. Ukratko, internet je postao raj za pseudoistoričare i njihovu propagandu.

5. Zaključak

„Čak i neko ko se nije bavio prošlošću i nije mnogo mario za nju morao je da zaključi da istorija nije – kako se to neprekidno ponavlja – učiteljica života nego poslušno đaće koje stalno mora da uči nove lekcije i da se koriguje u skladu sa nekim „važnijim“ interesima, od kojih kao da su poslednji oni koji se tiču istinitosti i tačnosti.“³³

U ovom radu prikazani su neki primeri zloupotrebe istorijske nauke i toga šta se dešava onog momenta kada istorija upadne „u pogrešne ruke“. Čini se da je danas za istoriju postala najznačajnija njena upotreba na propagandnom planu - u nacionalnom ili u političkom smislu, - a u oba se slučaja istorijsko saznanje zanemaruje i oslanac postaju tradicija i sećanje. Ovaj rad pokušao je da analizira i nacionalnu i ideološku pozadinu koja se krije iza zloupotrebe istorije. Dok se novoromantičari vode isključivo idejom nacionalnog veličanja srpskog naroda u odnosu na sve druge (u bukvalnom smislu sve druge, jer su Srbi ipak najstariji), ideologija isto to čini, ali na mnogo suptilniji način i znatno manje radikalno. U udžbenicima iz istorije ne možemo pronaći podatak da su Srbi nebeski narod (što bi svakako bilo više nego zabrinjavajuće), ali možemo uočiti tendenciju ka veličanju nacionalnih uspeha, kao i ka zanemarivanju učinka drugih naroda, što je svakako suptilnije, ali i

²⁹<https://www.facebook.com/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%94%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%98%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B0-315525950365/>, (preuzeto, 1. 7. 2018); <https://www.facebook.com/alexandar.karanovich/>, (preuzeto 1. 7. 2018); <https://www.facebook.com/SlobodnaSrbijaSrbijana.Akademik.drJovan.Deretic/>, (preuzeto 1. 7. 2018).

³⁰ <https://www.facebook.com/istorijasrba/>, (preuzeto, 1. 7. 2018).

³¹ <https://www.facebook.com/Zabranjena-Povijest-Hrvata-1732636693479459/>, (preuzeto, 1. 7. 2018).

³² <https://www.facebook.com/Crnogorski-pokret-%D0%A6%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82-363360300541066/>, (preuzeto, 1. 7. 2018).

³³ Vojin Dimitrijević, „Predgovor: Istorijska muka od istorijske istine“, u: *Novosti iz prošlosti*, 7.

dalje nedostaje multiperspektivnosti. Internet i društvene mreže plasiraju sve ovo - kombinovano. Tu se mogu pronaći i izrazito nacionalni sadržaji, bez izmišljanja istorije koja je karakteristična za pseudoistoričare, ali i kvazi-istorijski mitovi o Srbima nadljudima.

Otkriveni uticaj, prilikom istraživanja za ovaj rad, koji pseudoistorija ima na javnost, zapravo je veoma uznemiravajuć i nikako ne sme biti zanemaren. Problem lažne i izobličene istorije mnogo je krupniji od svih ostalih izazova sa kojima se istorija susreće. Osim toga, zar ne potpada svaka interpretacija prošlosti, a ne samo ona sasvim mitologizovana, prilikom koje se neke istorijske činjenice ignorišu, a druge lažiraju, pod ogranak pseudoistorije? Profesor Radivoj Radić jedini je srpski istoričar koji se usudio da se upusti u borbu protiv pseudoistorije i njenih agitatora. Na ovu temu, profesor je dao najadekvatniji naslov svojoj knjizi, Klio se stidi, koja je i korišćena prilikom izrade ovog rada. Međutim, ono što nas plaši jeste ideja da se Klio više neće samo stideti, već da će krenuti da nemoćna pobegne od istoričara, ostavljajući nas same u borbi sa pseudoistorijom i ostalim vidovima zloupotrebe istorijske nauke.

Literatura

Blek Džeremi i Donald M. Makrejld, Izučavanje istorije, Beograd: Clio, 2007.

Dimitrijević, Vojin, ur. Novosti iz prošlosti, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2010.

Јовановић, Мирослав и Радивој Радић, Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја краја 20. и почетка 21. века, Београд: Чигоја штампа, 2009.

Mitrović, Andrej, Klio pred iskušenjima i raspravljanja sa Klio, Beograd: Čigoja štampa, 2001.

Радић, Радивој, Клио се стиди, Београд: Еволута 2016.

Радић, Радивој, Срби пре Адама и после њега, Београд: Стубови културе, 2005.

Stojanović, Dubravka, „Sećanje protiv istorije. Udžbenici istorije kao globalni problem“, u: Београдски историјски гласник. br. 4, (2013).

Internet izvori

Radić, Radivoj, „Istoričari pišu za one koji hoće da znaju“, Politika, 19. septembar 2017. Preuzeto sa: <http://www.politika.rs/sr/clanak/389127/Istoricari-pisu-za-one-koji-hoce-da-znaju>.

Stojanović, Dubravka „Zakon protiv istorije“, Peščanik, 27. oktobar 2017. Preuzeto sa: <https://pescanik.net/zakon-protiv-istorije/>.

Linkovi:

- <https://docs.google.com/forms/d/1oPHS3Y2WM6TgIgYDg7VIB6SuNRPqLV8O13EyZZ4wfWo/edit?usp=sharing.com>. (preuzeto 2. 7. 2018).
- https://www.facebook.com/ISTINITAISTORIJASRBAODSEDAMIPOHILJADAGODINA/?hcref=ARTWzqRpj4VzZAZ3_Ke0Ze5bA--E17dyHoKu2StxLq0av60zBtaHzbL6BOvuYkLpW5o&fref=nf&hc_location=group, (preuzeto, 1. 7. 2018).
- <https://www.facebook.com/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%94%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%98%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1-%80%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B0-315525950365/>, (preuzeto, 1. 7. 2018).

- <https://www.facebook.com/istorijasrba/>, (preuzeto, 1. 7. 2018).
- <https://www.facebook.com/alexandar.karanovich/>, (preuzeto 1. 7. 20118).
- <https://www.facebook.com/SlobodnaSrbijaSrbijana.Akademik.drJovan.Deretic/>, (preuzeto 1. 7. 2018).
- <https://www.facebook.com/Zabranjena-Povijest-Hrvata-1732636693479459/>, (preuzeto, 1. 7. 2018).
- <https://www.facebook.com/Crnogorski-pokret-%D0%A6%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82-363360300541066/>, (preuzeto, 1. 7. 2018).

Abstract: History as science faces challenges every day. Above all, historiography is influenced by numerous amateurs, pseudo-historians. In the present-days, the increasing presence of social networks brings historians to an even more demanding position, as every few minutes there are new, not verified and false data published. The issue is the necessity to screen information and divide it into relevant, at least non-objective and completely false. This paper examines these issues, and especially the possible ways for historians to handle pseudo-history; what pseudo-history is and how it influences history as science. Additionally, the paper will tackle the issue of “ideologizing” history in Serbia, especially in the post-Yugoslav period.

This paper aims to present some examples of pseudo-historians’ statements and to comprehend consequences of those to the public. Besides, the approach of young people to history will be examined, including texts they read about the past, what they think is accurate and if multiple perspectives are allowed. Apart from the influence of pseudo-historians and their interpretations of the past, the problems for young people are the most recent events in Serbian history and the war in former Yugoslavia. About those times, they believe exclusively in what they hear at home.

Key words: *pseudo-history, new-romantics, history and social networks, challenges for historiography, national ideology*

Biografija

Katarina Beširević rođena je 1995. godine u Beogradu. Diplomirala je 2018. godine na Odeljenju za istoriju, na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beograd i upisala je master studije na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti. Prethodno je završila Filološku gimnaziju, klasično odeljenje. Godine 2016. učestvovala je na međunarodnoj konferenciji za studente osnovnih studija na Centralnoevropskom univerzitetu, kojom prilikom je prezentovala rad pod naslovom *Serbian Orthodox Church as a Leader and a Diplomat of the Serbian People in the Habsburg Monarchy (1690-1848)*. Pohađala je program „Studije budućnosti“ na Beogradskoj otvorenoj školi 2017/18. godine i volontirala je na Beogradskom bezbednosnom forumu 2017. godine.

Biography

Katarina Beširević was born in 1995 in Belgrade. She graduated in 2018 at the department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade and has enrolled at MA studies at the Central European University in Budapest. Previously, she attended Philological High School, classical languages major. In 2016 she participated at an international undergraduate students’ conference at Central European University and presented a paper titled, *Serbian Orthodox Church as a Leader and a Diplomat of the Serbian People in the Habsburg Monarchy (1690-1848)*. She has attended “Future Studies“ at the Belgrade Open School in 2017/18 and volunteered at the Belgrade Security Forum in 2017.

European Ombudsman – Institution of the Future

Abstract: The institution of ombudsman was founded in Sweden at the beginning of the 19th century. Since then, it has spread first throughout Scandinavia, and then Europe and the world, in various forms. Basically, we differentiate between the public (such as the European Ombudsman) and the private ombudsman in the corporate and civil sectors. The institution of European Ombudsman was established by the Treaty of Maastricht in 1992, and it has been working on cases of maladministration in EU institutions ever since.

Keywords: *institution of ombudsman, European Union, Maastricht.*

1. Origins of the ombudsman

All of the different iterations of the modern institution of Ombudsman trace their origins to the beginning of the XIX century. This institution was established in 1809, after the Swedish absolutist King Gustav IV Adolf was removed from power. After the king had been overthrown, a Parliament (Riksdag) was summoned to adopt a new constitution. The 1809 constitution first prescribed the institution of Justitieombudsman – the parliamentary Ombudsman.¹ The constitution followed Montesquieu's ideas of a separation of powers within the government. In light of that, the constitution prescribed that the King would appoint the Chancellor of Justice, while the Parliament would elect the Ombudsman, whose main task was to “supervise the application of laws by all civil servants and judges.”²

Today, the institution of ombudsman exists, in some capacity, in over 150 countries.³ However, it should be noted that this institution did not spread throughout the world right away – it will take longer than a century for the Ombudsman to be established just in the neighboring Scandinavian countries. The most significant role in the rising popularity of this institution in the rest of the world was played by the first Danish Ombudsman (1955) Stefan Hurwitz. The Danish model would prove to be more simplistic than the original Swedish one, and it did not encompass supervision of courts. This was key in removing any fears that the institution of Ombudsman would encroach on the principles of judicial independence.⁴ Thus, the Danish solution would serve as a basic model of the Ombudsman institution throughout the entire world.

Describing the spread of the Ombudsman institution, former European Ombudsman Nikiforos Diamandouros described it as a pattern of “three waves”. The first wave took place when the institution only existed in Sweden and Finland, up until the middle of the XX century. The second wave began with its adoption by the Danish government, which would later serve as the basic model for numerous other countries. Finally, the third wave was conditioned by the democratization process in European, African, and South American countries.

¹ Marko Davinić. *Evropski Ombudsman i Loša Uprava*. Beograd, Srbija: Zaštitnik Građana, 2013, str. 25.

² Ibid, str. 26.

³ Zoran Tomić, *Opšte Upravno Pravo*, Beograd 2017, str.60.

⁴ Marko Davinić. *Evropski Ombudsman i Loša Uprava*. Beograd, Srbija: Zaštitnik Građana, 2013, str 27.

2. Types of ombudsman

Most broadly, the position of an ombudsman can be described as “an official appointed to investigate individuals’ complaints against a company or organization, especially a public authority”. The basic criteria for defining Ombudsman institutions depends on the nature of the sector in which the Ombudsman operates. With the application of this standard, we can differentiate the public ombudsman from the “ombudsman” of the private sector and the civil society.⁵ While the focus of this paper is predominantly on the European Ombudsman, who is a public ombudsman, it is worth noting that this institution has spread throughout the private sector as well. There we have ‘internal ombudsman’, which are institutions within private companies or the civil society sector. Such an ombudsman is appointed by the very organization he is tasked with supervising, with the intention of protecting the rights and interests of the users of those organizations.

2.1. Public ombudsman

The public ombudsman is an institution that is dedicated to the supervision of the public administration of a certain country (or its part), or to the supervision of a supranational organization such as the European Union. There are multiple criteria by which we classify public ombudsman institutions, but the most important one is based of who elects or appoints an ombudsman. With this in mind, we discern between:

- Parliamentary Ombudsman – defined by the International Bar Association as “An office provided by the constitution or by action of the legislature or Parliament and headed by an independent high level public official who is responsible to the legislature or Parliament, who receives complaints from aggrieved persons against government agencies, officials and employers or who acts on his own motion, and has power to investigate, recommend corrective actions and issue reports”;⁶

- Executive Ombudsman – the institution shares many of its characteristics with the aforementioned parliamentary ombudsman, save for one key aspect. The executive ombudsman is not elected by parliament, but rather appointed by an authority from the executive branch of government. The executive ombudsman is, in turn, responsible to this executive authority. This is seen by some as a key flaw of this model of ombudsman, seeing as the ombudsman is responsible to the branch of government he is supposed to supervise.⁷

It should be noted that certain countries adopt a hybrid model that contains elements of both the parliamentary and executive Ombudsman.

3. European Ombudsman

The idea of a European Ombudsman first appeared during the 1970s. After long negotiations, in 1992 the Danish proposal for a European Ombudsman was accepted and became a part of the Maastricht Treaty. The first ombudsman was elected in 1995. In accordance with that treaty, the European Ombudsman “*elected by the European Parliament, shall be empowered to receive complaints from any citizen of the Union or any natural or legal person residing or having its registered office in a Member State concerning instances of maladministration in the activities of the Union institutions, bodies, offices or agencies, with the exception of the Court of Justice of the European Union acting in its judicial role. He or she shall examine such complaints and report on them.*”⁸

⁵ Ibid, str. 48.

⁶ Marko Davinić. *Evropski Ombudsman i Loša Uprava*. Beograd, Srbija: Zaštitnik Građana, 2013, str. 48.

⁷ Ibid, str. 64.

⁸ European Union, Treaty on European Union (Consolidated Version), Treaty of Maastricht , 7 February 1992, Official Journal of the European Communities C 325/5; 24 December 2002, art. 228.

4. Maladministration

In his first annual report, the European Ombudsman noted that the standard of maladministration should intentionally not be defined too specifically, because that more open definition is precisely what differentiates his role as opposed to judges.⁹ However, he does offer a loose explanation of maladministration occurring whenever “*a Community institution or body fails to act in accordance with the Treaties and with the Community acts that are binding upon it, or if it fails to observe the rules and principles of law established by the Court of Justice and Court of First Instance.*”

After 1995, the European Ombudsman was pressured to adopt a stricter definition of the term by the Committee on Petitions of the European Parliament. While his 1997 report does finally define the standard of maladministration, it is still a very loose definition open to interpretation by the Ombudsman: “*Maladministration occurs when a public body fails to act in accordance with a rule or principle which is binding upon it.*”¹⁰ The subsequent practice of the European Ombudsman has produced a classification of the cases of maladministration the institution has worked on. The significance of the role of the European Ombudsman is best described by the examples of more prominent types of maladministration this institution has reduced since its introduction.

4.1. Lack of transparency

Cases of maladministration related to the transparency of the activities of EU institutions or bodies are the most common – in a keynote speech in 2008, former European Ombudsman Nikiforos Diamandourous noted that these make up a third of all maladministration cases.¹¹ While the European Union has constantly restated its commitment to the values of transparent governance, an overwhelming majority of EU citizens feel that this is not achieved in practice.¹²

More precisely, breaches of transparency have included a lack of dialogue with citizens and organizations, their exclusion from the consultative process and a lack of transparency of meetings and sessions of EU institutions and bodies. There have also been cases of denied access to relevant information and documents in the possession of the EU.

4.2. Discrimination

Discrimination on various grounds represents a serious type of maladministration. The Charter of Fundamental Rights of the European Union prohibits discrimination based on any ground such as sex, race, colour, ethnic or social origin, genetic features, language, religion or belief, political or any other opinion, membership of a national minority, property, birth, disability, age or sexual orientation.¹³

While the Charter decidedly proclaims a ban of all imaginable cases discrimination, and the European Ombudsman has a duty to act on any such complaints, actual cases of serious discrimination are not commonplace. It should be noted that, while discrimination against citizens of the European Union on various grounds isn't rare, most of this is out of the jurisdiction of the European Ombudsman - these acts are rarely committed by institutions and bodies of the European Union.

⁹ *The European Ombudsman : annual report 1995*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Stationery Office, 1997, str 9.

¹⁰ *The European Ombudsman : annual report 1997*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Stationery Office, 1997.

¹¹ Marko Davinić. *Evropski Ombudsman i Loša Uprava*. Beograd, Srbija: Zaštitnik Građana, 2013, str. 312.

¹² European Ombudsman Annual Report 2011, str 5-6.

¹³ European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 26 October 2012, 2012/C 326/02, art. 21.

In reality, most of the registered cases pertain to age discrimination in regards to job applications in EU institutions and bodies. Another major occurrence is discrimination against certain EU languages, such as the website of the European Central Bank only being available in English.¹⁴ There have also been complaints made to the Ombudsman regarding discrimination of individuals with disabilities.¹⁵

4.3. Unfairness

Unfairness, as a case of maladministration, occurs when an EU institution has not breached any legally binding norms, but has nevertheless acted against some principle of good governance. This has mostly occurred during approval processes for some of the EU grants, subsidies and scholarships. The significance of the institution of European Ombudsman can be most clearly seen in cases of unfairness – most of these could probably not be sanctioned by EU courts. These are cases where citizen's complaints are not based on legal arguments alone, but on general principles of natural law and justice.¹⁶ This is where the loosely defined jurisdiction of the European Ombudsman proves invaluable, in comparison to courts.

4.4. Avoidable delay

The cases of avoidable delay are amongst the most numerous examples of maladministration dealt with by the European Ombudsman. This is especially common in regards to late payments from EU institutions to citizens and companies on the basis of grants, tenders, salaries, subsidies, travel expenses etc. Of all the EU institutions, the European Commission is most often 'guilty' of such maladministration. However, as a result of the investigations undertaken by the European Ombudsman, and the resulting suggestions accepted by the Commission, this particular problem has been significantly reduced – over 95% of Commission payments are now made on time, in contrast to the previous 60%.¹⁷

4.5. Other cases of maladministration

Aside from these, the European Ombudsman also deals (to a lesser extent) with complaints regarding procedural errors, failures to ensure fulfillment of obligations, smaller legal errors, abuse of power, general negligence etc. It should also be noted that many times, the lines between, for example, discrimination and unfairness can be quite murky – in some cases the Ombudsman finds multiple different examples of maladministration in one complaint.

5. The future

Before making any predictions and suggestions for the future, it is important not to overestimate the potential possibilities of the European Ombudsman in regards to major, sweeping reforms. One of the reasons this institution has garnered credibility and respect over the past 30 years may precisely be its limited jurisdiction and precise work on a small number of complaints (comparative to the EU population). Whether the fact that the European Ombudsman can only act in cases related to EU institutions and not national institutions implementing EU law has been a boon or hindrance remains a point of debate.

In 2010, before the term of the current European Ombudsman Emily O'Reilly which began in 2013, internal surveys of complaint applicants and other stakeholders shed some light on the opinions of the few EU citizens who are in constant contact with EU institutions and the European Ombudsman.¹⁸

¹⁴EOAR (European Ombudsman Annual Report) 1999, str 113-115.

¹⁵EOAR (European Ombudsman Annual Report) 2005, str 72.

¹⁶EOAR (European Ombudsman Annual Report) 2010, str 51.

¹⁷Marko Davinić. *Evropski Ombudsman i Loša Uprava*. Beograd, Srbija: Zaštitnik Građana, 2013, str. 343 - 344.

Notably, there was a general impression that the European Ombudsman should be a more proactive institution, more independent of the European Parliament and more critically inclined toward other institutions of the European Union.¹⁹ While it is understandable that most stakeholders are not extremely well versed in the nuances of the institution of Ombudsman, it is important to note that such suggestions do not take into account the delicate balance of influence this institution has with other EU bodies. The European Ombudsman does not control nor comment on political and legislative activities of the European parliament – merely administrative ones.²⁰ Also, today the Ombudsman has a generally pleasant and harmonious relationship with the Committee on Petitions, also not examining its decisions, which are deemed political.

While this kind of understanding and status quo has prevented the office of Ombudsman from ever effecting sweeping, immediately noticeable change in EU institutions, one could argue it has also enabled the institution to achieve its primary responsibilities on a case-by-case basis with continually rising levels of success. After all, the origin and evolution of the institution of Ombudsman in general has shown that this office is nigh useless without an existing satisfactory level of good governance and democratic principles. A proactive role in EU policy-making or reform ideas would, perhaps, do more harm than good.

However, describing the institution of European Ombudsman as a never-changing monolith would be equally wrong. Apart from quantitative improvements in regards to annually addressed complaints, there are some indications that the current Ombudsman has steered the office in direction of change. One of her prominently proclaimed goals has been reform of the European Network of Ombudsmen (ENO). Members of this network have, up until now, completed some mutually coordinated parallel inquiries. However, the current European Ombudsman has shown a willingness to further integrate the national ombudsman institutions of EU members, with a possibility of a more official structure and joint inquiries in the future. Politically, this probably hinges on the future state of the European Union itself.

6. Conclusion

The institution of Ombudsman has proven to be a mainstay of European democratic countries since the XIX century. The evolution of European democracy has been followed by this institution as well, all the way to unprecedented integration of the continent under the European Union. The European Ombudsman has been playing a subtle, but invaluable role in lessening the gap between the sometimes-unwieldy European bureaucracy and the citizens of member countries. The current multiple crises of the European Union mean that, realistically, chances of any significant resources being funneled towards any big reform of the European Ombudsman are unlikely. Also, it remains to be seen whether the future of the EU brings further integration or more power to member states. Luckily, it seems the current European Ombudsman and her administration are ready for either alternative.

Sažetak: Institucija ombudsmana nastala je u Švedskoj početkom 19. veka. Od tada se širi prvo Skandinavijom, a potom i Evropom i ostatkom sveta, u raznim oblicima. Najosnovnija podela ombudsmana je na javnog (kakav je i Evropski Ombudsman) i ombudsmana privatnih kompanija i civilnog sektora. Institucija Evropskog Ombudsmana je uspostavljena u Matrihtu 1992, i od tada se bavi slučajevima loše uprave u institucijama Evropske Unije.

Ključne reči: *institucija ombudsmana, Evropska Unija, Matriht.*

¹⁸ Vogiatzis, Nikos. *The European Ombudsman and Good Administration in the European Union*. London: Palgrave Macmillan UK Imprint Palgrave Macmillan, 2018, str. 188 - 190.

¹⁹ Ibid, 2018.

²⁰ Marko Davinić. *Evropski Ombudsman i Loša Uprava*. Beograd, Srbija: Zaštitnik Građana, 2013, str. 387.

References

- Marko Davinić. *Evropski Ombudsman i Loša Uprava*. Beograd, Srbija: Zaštitnik Građana, 2013.
- Vogiatzis, Nikos. *The European Ombudsman and Good Administration in the European Union*. London: Palgrave Macmillan UK Imprint Palgrave Macmillan, 2018.
- European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union, 26 October 2012, 2012/C 326/02
- EOAR (European Ombudsman Annual Report) 1999.
- EOAR (European Ombudsman Annual Report) 2005.
- EOAR (European Ombudsman Annual Report) 2010.
- EOAR (European Ombudsman Annual Report) 2011.
- The European Ombudsman : annual report 1995*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Stationery Office, 1997.
- The European Ombudsman : annual report 1997*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Stationery Office, 1997.
- European Union, Treaty on European Union (Consolidated Version), Treaty of Maastricht , 7 February 1992, Official Journal of the European Communities C 325/5; 24 December 2002.
- Zoran Tomić, *Opšte Upravno Pravo*, Beograd 2017, str. 60.

Biography

Born in Belgrade, Republic of Serbia, on May 3, 1995, Natalija Radivojević is a senior year student at the Department of International Law and Relations at the University of Belgrade Faculty of Law. During her academic law degree studies, she participated in numerous projects, as a representative of different delegations, debates, competitions, simulations, and was a member in various students' associations related to international law, international relations and the NGO sector. In addition to various non-formal education programs, Natalija is an active volunteer (Red Cross, Belgrade's Marathon, X Belgrade's Open Pre-Moot Arbitration, different fairs), very communicative, persistent, diligent, team player but also a leader, creative, efficient time-manager, with exceptionally positive attitude and very analytical. She is fluent in English, also using Spanish, and has a basic knowledge of Russian.

Biografija

Rođena u Beogradu u Republici Srbiji 3. maja 1995, Natalija Radivojević je student završne godine na smeru za međunarodno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Tokom njene pravne akademske karijere, učestvovala je u mnogim projektima kao predstavnik raznih delegacija, kao i debatama, takmičenjima, simulacijama, i bila je član raznih studentskih udruženja koja se bave međunarodnim pravom, međunarodnim odnosima i civilnim sektorom. Pored mnogih sporednih obrazovnih programa, Natalija je i aktivni volonter (Crveni krst, Beogradski marathonski trčanje, X Belgrade's Open Pre-Moot Arbitration, razni sajmovi), vrlo komunikativna, uporna, posvećena, timski nastrojena ali i vođa, kreativna, sa efikasnim raspoređivanjem vremena, i izvanredno pozitivna i analitična. Tečno govori engleski, koristi se španskim, i ima osnovno poznavanje ruskog jezika.

Analiza diskursa u tekstovima koji se bave dečijom seksualnošću

Sažetak: Više pitanja vezanih za prostor u kome se susreću deca i seksualnost (kako i kada se manifestuje seksualno ponašanje kod dece, kako razgovarati sa decom o seksu, kako nastaje homoseksualnost itd.) predstavljaju polemične ali izuzetno važne teme, kako za stručnjake, tako i za roditelje male dece. U aprilu 2017-te godine, u javnosti je izbila jedna takva polemika, vezana za objavljivanje i primenu paketa obrazovnih mera za učenje o temi seksualnog nasilja nad decom. Cilj ovog teksta je da, primenom kvalitativne metode analize diskursa na nekoliko tekstova koji govore o pomenutom događaju, razotkrijem gde se nalazi kontroverza u mestu susreta između dece i seksualnosti. U zaključku diskutujem o nekim problemima vezanim za metodu analize sadržaja i mogućim daljim pravcima istraživanja.

Ključne reči: *dečija seksualnost analiza diskursa.*

1. Uvod

U periodu između 2014. i 2017. godine, Incest trauma Centar, nevladina organizacija koja se bavi prevencijom seksualnog nasilja, radila je na sastavljanju i primeni obrazovnih paketa za učenje o temi seksualnog nasilja. Cilj obrazovnih paketa bio je da zaposlenima u obrazovnim ustanovama, roditeljima i deci u vrtiću, osnovnim i srednjim školama pruži znanje o prepoznavanju, sprečavanju i reagovanju na seksualno nasilje, kao i odgovarajućim intervencijama koje treba sprovesti kada se sazna da mu je dete izloženo. U novembru 2016. godine, Incest trauma centar je zajedno sa grupom za zaštitu od nasilja i diskriminacije Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja održao javno predstavljanje obrazovnih paketa.

Nekoliko meseci kasnije, sociolog Slobodan Antić objavljuje na internet portalu “Fond strateške kulture” tekst pod nazivom “Seksualno obrazovanje za trogodišnjake u srpskim vrtićima” u kome upućuje oštre kritike na račun obrazovnih paketa. Prema Antiću, primena ovih paketa dovela bi do preterane seksualizacije male dece, kao i brisanja granica između “normalnog” i “nenormalnog” seksualnog odnosa. Nedugo nakon objave Antićevog teksta, usledilo je više sličnih novinskih članaka i internet tekstova koji su pisali protiv obrazovnih paketa, kao i nekoliko koji su stali u njihovu odbranu. Zbog burne reakcije, Ministarstvo prosvete je povuklo obrazovne pakete iz upotrebe.

Za jedne, povlačenje obrazovnih paketa predstavljalo je malu ali značajnu pobedu tradicionalnih patrijarhalnih vrednosti srpskog naroda nad pokušajima nametanja homoseksualnosti i drugih seksualnih devijacija od strane dekadentnog Zapada. Za druge ljude, ovaj događaj je predstavljao poražavajući primer licemerja konzervativnog dela društva. Za mene, bez pretenzija ka traženju “zlatne sredine” (slobodno bih sebe mogao da svrstam u drugu grupu) ova kontroverza između ostalog označava i trenutak u kom sam počeo da se pitam kako konstruišemo dečju seksualnost. Mada su i pobornici i protivnici obrazovnih paketa manifestno izražavali zabrinutost za blagostanje dece, oni su podjednako optuživali drugu stranu da će svojim postupcima onemogućiti optimalan razvoj dečje seksualnosti. Pod pretpostavkom da i jedna i druga strana duboko veruje da se zalaže za dobrobit deteta, postavlja se pitanje u čemu leže razlike u njihovim pristupima dečijoj seksualnosti? Ili bolje: koja je to tačka susreta dijaloga između deteta i seksualnosti koja izaziva tako oprečna mišljenja?

Polazeći od konstruktivističke perspektive koja govori o tome kako subjekat stvara stvarnost u kojoj obitava (za razliku od tradicionalne naučne perspektive, prema kojoj subjekat postepeno otkriva stvarnost) (Stojnov, 2011), u ovom radu želim da, putem analize diskursa nekoliko tekstova, pokušam da odgovorim na neka od ovih pitanja:

1. koji diskursi informišu ljude o dečijoj seksualnosti;
2. kakve implikacije ti diskursi imaju za oblikovanje seksualnog razvoja deteta?

Ovaj rad nema pretenzije ka dolaženju do konačnog odgovora o tome koji od ova dva suprotstavljena tabora je u pravu. Delimično zbog toga što ispravnijom smatram argumentaciju koju navode pobornici obrazovnih paketa, a delimično i zbog toga što smisao analize diskursa nije da da pokaže ko je “u pravu”. Umesto toga, ono što želim da postignem ovim radom jeste skroman doprinos dijalogu o vaspitanju dece na ovim prostorima i polaznu tačku za neka dalja istraživanja roditeljskih shvatanja o seksu, polu i rodu, masturbaciji i drugim osetljivim temama.

2. Diskurs i analiza diskursa

Da bismo objasnili šta je analiza diskursa, moramo prvo definisati šta je diskurs. Ovo nije jednostavan zadatak, iz razloga što mnogi autori, polazeći iz različitih teorijskih perspektiva, definišu diskurs drugačije. Kao teorijska polazišta za analizu diskursa mogu da posluže različite filozofske tradicije kao što su strukturalizam, odnosno poststrukturalizam, pragmatizam i socijalni konstrukcionizam (Agermuller, 2014). Jedna od mogućih definicija (Ber, 2001) jeste da je diskurs mreža značenja koja zajedno proizvode jednu od mogućih verzija nekog događaja ili objekta. Polazeći od pretpostavke da jezikom možemo da opišemo potencijalno beskonačan broj alternativa jednog događaja, to znači da svaki događaj, osoba, biće ili objekat može biti obuhvaćen različitim diskursima koji ga opisuju na različiti način.

Diskurs, međutim, ne treba izjednačavati samo sa nekom vrstom rečnika u kome su svi izrazi međusobno povezani - on takođe pruža smisao, strukturu i uputstvo za delanje onima koji se njime koriste. Prema Fukou (Ber, 2001), ono što zovemo znanjem odnosi se na određenu konstrukciju fenomena koja je dobila pečat “Istine” u društvu. Takvo znanje blisko je povezano sa društvenom moći - svaki diskurs, svaka verzija događaja donosi sa sobom mogućnost za socijalnu praksu, za jednu vrstu akcije a ne neku drugu, i time vodi ka suzbijanju i marginalizaciji drugih verzija događaja, koje sa sobom nose neke druge socijalne prakse. Znanje dakle postaje moć, moć da se definišu drugi, a i time da se uspostavi moć nad drugima.

Analiza diskursa, za razliku od kvantitativnog naučnog istraživanja nema strogo etabliranu metodologiju i proces istraživanja. Postoje barem dva razloga zašto je to tako. Jedan od razloga je to što različiti autori polaze od različitih teorijskih pravaca, te se može slobodno reći da postoji više verzija analize diskursa. Ovi pravci uglavnom nisu međusobno nekompatibilni, te neki autori govore o formiranju interdisciplinarnosti pod nazivom studije diskursa. Drugi razlog bi bio to što je sama priroda analize diskursa interpretativna i subjektivna. U njoj se istraživač ne posmatra kao objektivni i nezavisan posmatrač, već je on i sam deo diskursa koji proizvodi. Prema konstruktivističkoj perspektivi, u stvari, objektivna perspektiva je nužno nemoguća, jer bez subjekta nema ni objekta, odnosno perspektiva je uvek nečija perspektiva - za konstruktivistu, svet bez posmatrača je nemoguće zamisliti.

Za analizu sam odabrao tri teksta kojima se zastupaju negativni stavovi prema obrazovnim paketima (Antonić, 2017; Đurković, 2017; Pavićević, 2017) i tri teksta koji odražavaju pozitivne stavove prema njima (Zaharije-

vić, 2017; Jovanović, 2017; Sekulić, 2017). Analizi sam pristupio koristeći se uputstvima koje je dala Ber (Ber, 2001), kao i vodećim pitanjima koja postavljaju Poter i Vederelova u svojim istraživanjima (Flick, 2009). Više puta sam čitao tekstove, pojedinačno, tražeći teme koje se ponavljaju. Nakon nekoliko čitanja, osvrnuo bih se na utisak koji sam stekao o tekstu i zapitao se šta je proizvelo to moje čitanje - koje reči, fraze, metafore. Potom bih tražio teme koje se ponavljaju, skupove iskaza koji zajedno tvore jedan diskurs. Pri tom sam posebno vodio računa o mestima na kojima se govori o deci, sve vreme postavljajući pitanje: "Šta mi ovo čitanje govori o dečijoj seksualnosti?". Za one delove tekstova koji se ne bave direktno decom, postavljao sam pitanje na koji način su povezani sa diskursom dečje seksualnosti koji se ispoljavao u ovom tekstu. Na kraju sam pokušao da sintetišem sopstveno čitanje najprominentnijih tema koje su se ispoljile u ovim tekstovima, i da prikažem gde leži sukob između njih.

Nakon pažljivog i iscrpnog čitanja, uočio sam tri para diskursa koji se ispoljavaju, a koji su vezani za tradiciju, seks i odnose između deteta i odrasle osobe.

3. "Tradicija kao identitet" naspram "tradicija kao izvora opasnosti"

Za one koji zagovaraju ukidanje paketa, tradicija, tačnije oni elementi tradicije koji se bave porodicom, međuljudskom interakcijom i vrednostima u našem društvu, se vidi kao suštinski deo identiteta, pre svega grupnog, ali i ličnog. Aleksanda Pavićević u svom tekstu "Pravo na stig" govori o "temeljnim kulturološkim odlikama polnosti i porodice na našim prostorima". U tekstu Miše Đurkovića, "Školski priručnik za promociju homoseksualizma", esencijalnost tradicije za identitet se vidi u njegovoj brizi za srpsku porodicu, izražavanju sopstvenih hrišćanskih uverenja, kao i u tvrdnjama o tome da "Srbi nisu nasilan narod" i da se u priručnicima "opanjka tradicija". Tradicija se, prema tome, u ovom diskursu posmatra kao duboko "utkana" u naš narod ili naše podneblje, ona dotiče svakog od nas i ona može biti samo izvor dobra. Ona je neupitna i spram nje se samerava svaki međuljudski odnos - kritika tradicije je ne samo nepotrebna nego i nepoželjna. Zanemarivanje i odbacivanje tradicije vodi ka dekadenciji. Slobodan Antić u tekstu "Postizborna LGBT inkluzija" govori kako je začuđujuć "ekstremno neprijateljski stav autora "paketa" prema tradicionalnim karakteristikama srpskog društva", Pavićevićeva da paketi podrivaju gorepomenute "temeljne kulturološke odlike polnosti", a Đurković, pored toga da se tradicija "opanjka", izražava i zabrinutost za tradicionalnu porodicu i hrišćanske vrednosti.

Na suprotnoj strani prepoznavamo kritičnost prema tradiciji. U diskursu koji koriste branioci obrazovnih paketa, predstavlja se da tradicija, pored dobrih, može da ima i loše strane. Ivan Milenković u tekstu "Seks i druga iznenađenja" govori da je tradicionalna porodica "hiljadama godina" bila "mestu priznatog i nedodirljivog nasilja". Nada Sekulić, u tekstu "Iza "malih vrata"- ko to tamo truje decu?", u kontekstu angažmana Ministarstva prosvete u borbi protiv seksualnog zlostavljanja dece, pohvaljuje Ministarstvo prosvete zbog toga što je uočilo da "postoji raskorak između idealnih tradicionalnih vrednosti i postojeće stvarnosti". Adriana Zaharijević u prvoj polovini teksta "Normalna seksualnost" daje karikaturalni prikaz tradicionalne "normalne porodice", čime izvrće ruglu tradicionalne ideje normalnosti. U ovom diskursu, tradicija je slepa za istorijske promene koje nastaju u međuljudskim odnosima. U njoj se nalaze neki nedostojni elementi, kao što su porodično nasilje i incest. Za razliku od diskursa "tradicije kao identiteta, ovde se ona shvata kao produkt, pre nego kao esencija društva, i samim tim, nešto što je podložno promeni.

4. "Seks kao opasna tema" naspram "Seks kao razvojna tema"

U tekstovima pisanim protiv obrazovnih paketa, uočava se poruka da postoji određena opasnost od ranog upoznavanja deteta sa seksom. Tako Pavićevićeva smatra da obrazovni paketi nude "koncept neograničenog seksualnog uživanja" koji decu "lišava slobode postepenog seksualnog sazrevanja". Prema Pavićevićevoj, mogu-

ća posledica ovakvog vaspitanja je ilustrovana Hakslijevim romanom “Vrli novi svet”, u kome se kod male dece zatire osećaj stida od ranog detinjstva, čime se pripremaju “za život u društvu u kome nema ni braka, ni porodice ni prijatelja... u kome je čovek sveden na svoju animalnu prirodu”. Antoniće govori o “seksualizaciji dece”, odnosno o “nasilnom uvođenju u svet seksualnosti, svet odraslih, pa i u svet patologije”. Đurković govori o “eksperimentisanju” na polju dečije seksualnosti u istom kontekstu.

Mala deca se dakle posmatraju kao nevina bića neiskvarena svetom odraslih, a mogući razgovor o seksu kao opasnost od iskvarenja dečije čistoće. Ako i postoji interesovanje kod deteta, ono će o seksu saznati od svojih vršnjaka, prema Pavićevićevoj, i to se preferira nad seksualnim vaspitanjem u okviru obrazovnog programa, koje ona vidi kao “nasilje nad individualnim različitostima koje postoje među učenicima”.

U čemu se ogleda seksualna patologija u ovom diskursu? Đurković govori o podeli na pol i rod kao “levičarskom ideološki manipulativnom instrumentu”, kojim se deca “podstiču da eksperimentišu sa svojom seksualnošću” odnosno da su “seksualnost i seksualni izbor dinamične i nestalne kategorije koje stalno treba preispitivati”. Ako ostavimo po strani Đurkovićevu predrasudu o podeli na pol i rod, ovime se izražava opasnost da deca mogu da izgube kriterijume za to kakva seksualnost je prihvatljiva. Tako Antoniće izjednačava afirmaciju masturbacije, homoseksualnosti, oralnog i analnog seksa iz obrazovnih paketa sa afirmacijom “seksa sa životinjama, sado - mazo seksom, svingom” i drugim seksualnim činovima koji se tradicionalno posmatraju kao tabu. Može se zaključiti da je jedino prihvatljivo razgovarati o seksu sa decom kada se o seksu govori kao o reproduktivnom činu. U Antonićeovom tekstu to možemo prepoznati kada govori da homoseksualni parovi ne mogu biti “socijalno jednaki” sa heteroseksualnim parovima jer ne mogu da “imaju decu”.

Nasuprot diskursu seksa kao opasne teme stoji diskurs seksa kao razvojne teme, u kome se dete posmatra kao osoba koja upoznaje svoju seksualnost. Adriana Zaharijević navodi da je masturbacija normalna i da je to “jedan od prvih susreta sa sopstvenom seksualnošću, još u najranijem dobu”, a afirmacija homoseksualnosti u obrazovnim paketima “samo i jedino - humana”. Milenković govori o tome kako je na roditeljima da se pobrinu da im dete bude srećno, čak i ako se ispostavi da oseća naklonost prema istopolnim partnerima. Nešto dalje u tekstu, Milenković afirmiše podelu na pol i rod, govoreći da je “određenost polom biološka”, ali da iz nje “ne sledi nužno nijedna rodna uloga”.

U ovom diskursu, seks nema isključivo ulogu u razmnožavanju, nego i ulogu donošenja zadovoljstva i telesne spoznaje. Homoseksualnost se ne posmatra kao patologija ili nešto neprihvatljivo, već kao jedno od mogućih i prihvaćenih seksualnih opredeljenja. Sekulićeva u svom tekstu posebnu pažnju posvećuje homofobiji, izražavajući svoju zabrinutost da Antonićeov tekst “doprinosi njenom širenju”. U ovom diskursu, prihvatanje različitosti seksualnih opredeljenja preuzima primat nad suzbijanjem neprihvatljivih činova.

5. “Odnos prema detetu kao neartikulisanom agregatu” naspram “Odnos prema detetu kao agensnom biću”

Da li je dete u stanju da misli za sebe, bira šta voli i želi da radi, ili je ono samo plod svoje okoline, kulture i tradicije, neko ko pasivno upija ono što mu se servira? Kroz tekstove često provejava govor o tome kako detetu nedostaju određeni kapaciteti. Tako, prema Antoniće, dete može, u najmanju ruku, da bude zbunjeno idejom da sme da kaže da mu ne prija način na koji ga neko dodiruje i da kaže da njegovo telo pripada njemu. Deca ovim obrazovnim paketima postaju žrtve “ispiranja mozga” i “homoseksualne propagande” prema Đurkoviću, Iz toga sledi da obrazovni paketi za učenje o temi seksualnog nasilja mogu da svoj materijal prenose detetu samo kroz pasivnu osmozu: detetu se ovaj program nameće, on ga podstiče, on mu “ispira mozak”.

U tekstu "Postizborna LGBT inkluzija", Slobodan Antić je značajan deo posvetio kritici delova paketa koji govore o dodirivanju i dečijem telu. Kao što sam već naveo, prema Antiću, dete će biti zbunjeno kada čuje da "Njegovo telo pripada njemu" i da uvek ima pravo da kaže da mu ne prija neko dodirivanje, čak „i dok mu peru guzu“. Malo dalje u tekstu, kritikuje deo koji govori o tome da dete ima pravo da odbije da ga cmače rodbina, rečima: "Pa kada ćemo moći da ih "cmačemo po celom licu, u glavu", da ih "grlimo i stežemo" ako ne tada?". Sledi da telo malog deteta ne pripada zaista njemu - ono ne može da donosi odluke koje se tiču njegovog tela, ili bar, ne u onim trenucima koji su odraslima važni, kao što je čišćenje ili ljubljenje i grljenje od strane rodbine. Od deteta se, prema tome, očekuje da, čak i ako mu to ne prija, stoički istrpi i svakako da ne shvata to kao nasilje.

U ovome se očitava poseban odnos prema detetu, koji sam nazvao "Odnos prema detetu kao neartikulisanom agregatu". Kada malo dete posmatramo kao iracionalno, pasivno upijajuće i nesposobno da se brine o svom telu, onda ga time infantilizujemo, onemogućavamo mu da se bori za sebe.

Nasuprot tome, nalazi se diskurs koji bih nazvao diskursom "deteta kao agensnog bića". U rečenici "Moje telo pripada meni", koju Antić navodi iz obrazovnog paketa, vidimo ideju da je važno da dete razume granice svog tela i da je važno poštovati ih. Nada Sekulić govori o neophodnosti da se dete vaspita tako da sme da kaže kada se nešto važno desi u njegovom životu i da zna da će biti ozbiljno shvaćeno kada to kaže. Na Antićevo retoričko pitanje: "Kada ćemo da ih "grlimo i stežemo" ako ne tada?", Sekulićeva odgovara: "Nikad, kolega Antiću. Dete ima pravo, čak i ako ima pet godina da kaže: „Nemoj da me cmačeš, jer mi se to ne sviđa“. I lepo je kada to ume da kaže. "Iz toga sledi da dete koje će biti ozbiljno shvaćeno ima veće mogućnosti da se odbrani od seksualnog zlostavljanja od onog deteta koje je shvaćeno kao nesposobno da razume svet oko sebe i koje nema kontrolu nad sopstvenim telom.

6. Zaključak

Odgovori na istraživačka pitanja postavljena na početku ovog rada (koji diskursi informišu ljude o dečijoj seksualnosti i kakve implikacije imaju za oblikovanje seksualnog razvoja deteta) nisu tako nedvosmisleni kao što se čini. Kao što sam već naveo, analiza diskursa je duboko subjektivan proces i vrlo je verovatno da bi drugi istraživači dobili drugačije rezultate primenom iste tehnike. Ali ono što izdvaja analizu diskura u odnosu na druge istraživačke tehnike nije mogućnost dolaženja do konačne istine, već mogućnost otkrivanja novih pravaca istraživanja i političkih praksi.

Diskursi kojima su se rukovali branioci obrazovnih paketa impliciraju veće slobode i mogućnosti vaspitanja. Diskursi protivnika obrazovnih paketa postavljaju veće granice na razvoj deteta. Neki od mogućih pravaca za dalja istraživanja bi mogli da odgovore na pitanje zašto postoji tolika razlika u vaspitnim stilovima i da li je moguće nekako je premostiti, u cilju stvaranja mogućnosti za adekvatno seksualno obrazovanje u našem obrazovnom sistemu.

Literatura

- Sekulić, Nada. 2017. "Iza „Malih Vrata“ – Ko To Tamo Truje Decu? - Nada Sekulić - Pešćanik". Pešćanik. <https://pecsanik.net/iza-malih-vrata-ko-tamo-truje-decu/>. (poslednja poseta 23.6.18).
- Ber, Vivijen. 2001. *Socijalni Konstrukcionizam*. 1. izdanje. Beograd: Zepter book worlds.
- Zaharijević, Adriana. 2017. "„Normalna Seksualnost“ - Adriana Zaharijević - Pešćanik". Pešćanik. <https://pecsanik.net/normalna-seksualnost/>. (poslednja poseta 23.6.18).

Antonić, Slobodan. 2017. "Slobodan Antonić - Постизборна LGBT Inkluzija - Fond Strateške kulture - Elektronsko Izdanje". Fsksr.Ru. <http://www.fsksr.ru/fond-strateske-kulture/ostalo/postizborna-lgbt-inkluzija/>. (poslednja poseta 23.6.18).

Đurković, Miša. 2017. "Školski priručnik za promociju homoseksualizma". Politika Online. <http://www.politika.rs/scc/clanak/378321/Pogledi/Skolski-prirucnik-za-promociju-homoseksualizma>. (poslednja poseta 23.6.18).

Angermüller, Johannes. 2014. *The Discourse Studies Reader*. 1st ed. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

Milenković, Ivan. 2017. "Seks i Druga Iznenadjenja". Politika Online. <http://www.politika.rs/sr/clanak/378646/Seks-i-druga-iznenadenja>. (poslednja poseta 23.6.18).

Pavićević, Aleksandra. 2017. "Pravo Na Stid". Politika Online. <http://www.politika.rs/scc/clanak/378735/Pogledi/Pravo-na-stid>. (poslednja poseta 23.6.18).

Stojnov, D. (2011). *Od psihologije ličnosti ka psihologiji osoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Abstract: A number of questions regarding children and sexuality (how and when does sexual behavior manifest in children, how to talk about sex with them, what is the cause of homosexuality et cetera) represent polemical, but very important topics, both for experts and parents alike. In April 2017, one such polemic broke out in public, regarding publishing and application of educational measures for teaching the topic of child sexual abuse. The aim of this paper is to uncover where lies the controversy between children and sexuality by applying qualitative method of discourse analysis on several texts written about said event. In conclusion, I discuss about some issues regarding discourse analysis and possible directions for further research.

Keywords: *child sexuality, discourse analysis*.

Biografija

Nikola Mironija je rođen 18. februara 1991. godine, u Beogradu. Trenutno završava osnovne studije psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 2013. godine pohađa edukaciju iz konstruktivističke psihoterapije pri Udruženju Konstruktivista Srbije.

Biography

Nikola Mironija was born on February 18, 1991 in Belgrade. He is currently in the process of obtaining a bachelor's degree in psychology at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. Since 2013, Nikola studies constructivist psychotherapy at the Serbian Constructivist Association.

Утицај развоја интернета на решавање сукоба надлежности у споровима приватноправног карактера са елементом иностраности

Сажетак: Чланак се бави проблемима наметања надлежности у случајевима на интернету и начинима решавања проблема који произлазе из технолошког развоја. Најпре, аутор објашњава садашње проблеме интернет надлежности користећи пример недавног случаја *Equustek* испред канадских судова и даје преглед англосаксонских и континенталних јурисдикција. Потом, аутор наглашава да се и у правним системима и даље поштује традиционална метода решавања проблема надлежности, те истражује неколико теорија које могу да реше дотично питање. Аутор одбацује примену традиционалних правила о надлежности за спорове који укључују интернет и предлаже решење које се може наћи у законској хармонизацији. На крају, аутор нуди смернице за постизање предложене хармонизације.

Кључне речи: *Интернет, међународно приватно право, хармонизација, надлежност.*

1. Увод

У случају *Equustek Solutions v. Google Inc.* пред Врховним судом Канаде, Канада је привременом мером обавезала Google да уклони материјал подобан да повреди право интелектуалне својине у читавом свету.¹ Слично као и у познатом спору Yahoo! који је изазвао различите дилеме (наиме, два најзначајнија правна проблема са којима су се судови наведених држава суочили су следећи: прво, да ли је француски суд био надлежан да реши спор и друго, да ли се таква пресуда може извршити у другим јурисдикцијама, у конкретном случају, у Сједињеним Америчким Државама), у Сједињеним Државама је донета деклараторна одлука да се наведена одлука канадског суда не може извршити у Сједињеним Државама, како је супротна Првом Амандману америчког Устава, те би такво признавање имало негативан ефекат на слободу говора.² Другостепени суд у спору *Equustek* је истакао да Google може засновати надлежност широм света, не услед проблема територијалне надлежности, већ услед чињенице да компанија послује глобално.³ Такве речи канадског судије поново отварају многа и даље нерешена питања спорова у вези са интернетом, од којих су најважнији правна несигурност у правном промету, што показује и истакнути случај, те могућност да законодавство ограничи на најмањи заједнички чинилац када је у питању одговорност туженог, што је у многome у интересу тужиоца и омогућава *forum shopping* (у области права личности *Libel tourism*).

Приступ проблему у законодавству и судској пракси држава англосаксонског и континенталног права се не може сматрати задовољавајућим. Те ни приступ модификацији начина заснивања надлежности и прихваћеног основа заснивања надлежности у виду минималних контаката од случаја до случаја које је прихваћено у судској пракси Сједињених Држава се не може сматрати погодним решењем које би у сваком појединачном случају водила праведном исходу, што показује савремена судска пракса⁴, те је неопходно изнаћи систематско решење, које би могло да обухвати све случајеве.

¹ *Equustek Solutions Inc. v. Jack*, 2014 BCSC 1063.

² *Google LLC v. Equustek Solutions Inc.*, Case 5:17-cv-04207-EJD.

³ *Equustek Solutions Inc. v. Google Inc.*, 2015 BCCA 265, para 64.

⁴ Adam Kleven, "Minimum Virtual Contacts: A Framework for Specific Jurisdiction in Cyberspace", *Michigan Law Review*, 116 Mich. L. Rev. 2018, 809.

Стога, спорови који су предмет овог рада захтевају специфичну анализу у области специјалне јурисдикције. Тако, потребно је извршити преглед судске праксе суда Европске Уније, у споровима где је примењена Регулатива Брисел 1 који се везују за интернет. За потребе овог рада анализа ће примера ради бити ограничена на спорове настале из деликата, при чему ће посебан осврт бити извршен на начине тумачења места извршења деликта као основа за заснивања надлежности судова. Наиме, проблем заснивања надлежности у уговорним односима везаним за интернет није тако чест, услед могућности споразумног избора надлежног суда уношењем пророгационе клаузуле у уговор (у многим јурисдикцијама изабрани суд не мора бити у некој вези са спором) или решавањем таквих спорова путем неког од начина мирног решавања спорова (најчешће арбитраже). Тако, у споровима који су настали услед повреде права интелектуалне својине извршене путем интернета, могу се разликовати три различита тумачења места где је штетна радња извршена дата у различитим споровима пред Европским Судом:

1. надлежна су судови оне јурисдикције чијим интернет корисницима је усмерен интернет сајт (intention to target);
2. надлежни су судови оне јурисдикције где је доступан сајт путем којег је штетна радња извршена;
3. надлежни су судови оне јурисдикције у којој је преузет садржај заштићен ауторским правом.⁵

Ни пракса Европског суда није јединствена и не може гарантовати правну сигурност у споровима који су предмет овог рада.

Поред тога, сматрамо да казуистички приступ у развоју јуриспруденције у погледу интернет спорова ипак има извесних ограничења, те прилагођавање постојећих правних правила није подобно за решавање проблема насталих развојем нових технологија у области заснивања надлежности. Наиме, супротно тврдњама које се могу наћи у литератури, развој технологије је довео до револутивних, а не еволутивних промена, те сматрамо да је у складу са принципима који следе потребно поставити систем правила којим се уређује надлежност у интернет споровима.

Стога, потребно је размотрити предложена решења у споровима који се односе на интернет. Надаље, с обзиром на то да су размотрене специфичне правне последице које могу настати услед таквих правних правила која омогућавају заснивање надлежности у споровима насталим услед деликата извршених путем интернета, потребно је сагледати предложене начине превазилажења уочених проблема, те њиховом анализом утврдити ефикасност приликом узимања у обзир особености таквих спорова.

2. Предложена решења

Наиме, специфична питања која су уочена проистичу из дилеме о могућности уређивања интернета постојећим правним средствима, те позитивним законодавством сукоба закона. Тако, у вези са наведеном дилемом је и питање правне природе интернета, те питање потребе за правом интернета као посебном граном права. Наиме, потребно је осврнути се на сада напуштено мишљење да се интернет право не би могло сматрати граном права услед недостатка објекта правних односа које би таква грана права уређивала. Тако, према наведеном мишљењу „најбољи начин да се спозна право које се примењује на појединачне случајеве јесте да се сагледају општа правна правила“.⁶ Потребно је имати у виду да на начин уређивања правних односа у вези са интернетом непосредно утиче схватање о појму интернета као објекта правног уређивања. Тако, придружимо се ставу да је интернет начин комуникације који захтева специфичан регулаторни модел,⁷ те и правни односи у вези са интернетом не могу да се уређују на традиционални начин.⁸

⁵ Илларион Томаров, Определение юрисдикции в спорах о нарушении авторских прав в сети, https://zakon.ru/blog/2016/10/25/opredelenie_yurisdikcii_v_sporah_o_narushenii_avtorskih_prav_v_seti, (преузето 27. 05. 2018.).

⁶ Frank Easterbrook, "Cyberspace and the Law of the Horse", Chicago Unbound, University of Chicago Law School, 1996, 207.

⁷ Adria Allen, "Internet Jurisdiction Today", Northwestern Journal of International Law & Business, Vol. 22, 2001, 80.

⁸ Tapio Puurunen, "The Legislative Jurisdiction of States over Transactions in International Electronic Commerce", The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law, Vol. 18, John Marshall Law School, 2000, 689.

Први приступ решењу уочених проблема са интернет надлежношћу почива на модификовању постојећих правила о заснивању надлежности, те примени традиционалних правила о заснивању надлежности на спорове и у доба интернета. Тако, једно од решења посматра интернет само као једно од средстава комуникације, и да правни послови који се одвијају на интернету не би требало да буду изузети од територијалне регулације.⁹ Наведено становиште сматра модификацију постојећих правних правила различитих држава довољном за решавање проблема интернет надлежности. Надаље, иако је могуће примењивати правила о заснивању надлежности, истиче се да таква примена доводи до сукоба међу сувереним државама, те иако се признаје да постоје технолошка средства за примену права, технолошка средства за избегавање такве примене се развијају истом брзином, те да би излагање корисника интернета правима више од 300 суверених држава довело до аутоцензуре.¹⁰ Потребно је имати у виду непрестану еволуцију интернета, те је једнострана ригидна регулатива неприхватљива.¹¹ Наиме, сматра се да постојеће технологије чине могућим да интернет није лишен граница. Технологија има потребна средства која могу допринети превазилажењу уочених проблема, те је легитимно и могуће да традиционална правила о заснивању надлежности и даље буду примењивана.¹² Тако, наводи се да регулаторна реакција путем технологије може бити прилагођена развоју комуникације путем интернета.¹³

Најзад, други аутори истичу да се проблеми везани за спорове у питању не могу на задовољавајући начин решити постојећом правном регулативом држава. Наиме истиче се да постоји начин на који се проблеми могу избећи и који је далеко ефикаснији од правног регулисања, те не захтева примену правних норми у конкретном случају. Аутори који прихватају наведено становиште сматрају да је немогуће размотрити начин регулисања интернета пре него што се изврши анализа предмета регулисања. Тако, наводи се да је немогуће разумети право и регулативу интернета уколико се не призна да је дошло до фундаменталне промене и да простор интернета представља нешто ново и захтева ново разумевање како правно уређење делује и како врши уређење различитих области људског живота.¹⁴ Примера ради, установљена су посебна правна правила која регулишу лишавање законитог титулара права интелектуалне својине, али не постоје правила која би регулисала крађу облакодера, услед архитектонских специфичности, те стога таква регулатива није потребна.¹⁵ Наиме, из реченог произлази да сви проблеми са којима се судови различитих јурисдикција суочавају у интернет споровима проистичу из архитектуре интернета, његовог програмског кода, који може бити регулисан. Софтверски код или архитектура, или протоколи, могу спречити или омогућити понашање учесника правних односа, те се у том случају могу упоредити са правним правилима.¹⁶ Услед уређивања правних односа путем архитектуре програмског кода, наводи се да ће у привреди доћи до јединствених правила подобних за уређивање трансакција вршених путем интернета, те да ће сва правна правила у правним односима који се одвијају путем интернета бити имплицитно регулисана програмским кодом – јединствен систем права робне марке, та правила спроводи јединствен комитет, а слично се предвиђа и за уговорно право.¹⁷ Истиче се да је програмски код подобан да заштити интересе титулара права интелектуалне својине и осталих учесника правних односа који се одвијају путем интернета.

Најзад, теорија која се тиче ограничења надлежности националних држава, те избегавање истакнутих проблема биће изложена у наставку. Теорија почива на принципу националности, који је супротстављен принципу територијалности.¹⁸ Наиме, предлаже се да националне јурисдикције буду ограничене, те да се надлежност за противправне радње према националним законима може засновати искључиво над држављанима земље

⁹ Jack Goldsmith, "Against Cyberanarchy", University of Chicago Law School Occasional Paper, No. 40 University of Chicago Law School, 1999, 37.

¹⁰ Allen, 80.

¹¹ S. Hanley, "International Internet Regulation: a Multinational Approach", The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law, John Marshall School of Law, 1998, 1010.

¹² Horatia M. Watt, "Yahoo! Cyber-Collision of Cultures: Who Regulates?", Michigan Journal of International Law, Michigan University School of Law, 2003, 680.

¹³ Ibid, 679.

¹⁴ D. Post, "What Larry Doesn't Get: Code, Law and Liberty in Cyberspace", *Stanford Law Review* Vol. 52 No. 5, Stanford Law School, Stanford, 2000, 1441.

¹⁵ Lawrence Lessig, "The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach", *Harvard Law Review*, Vol. 113:501, Harvard Law School, 1999, 522

¹⁶ Ibid, 519.

¹⁷ Lawrence Lessig, *Code and Other Laws of Cyberspace*, Basic Books, New York, 1999, 135.

¹⁸ Samuel Miller, "Prescriptive Jurisdiction over Internet Activity: The Need to Define and Establish the Boundaries of Cyberliberty", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Indiana University School of Law, 2003, 252.

држављанства туженог, а не у страним земљама.¹⁹ Аутор концепцију Cyberliberty, како је назива, дефинише као слободу од свих спољашњих ограничења слободе изражавања, приватности, личне својине осим ограничења установљених од стране државе чији су појединац или правно лице држављани док су на интернету. Тако би се постигло да националне државе могу да регулишу понашање сопствених држављана, при чему би такво регулисање допринело отклањању учених проблема о којима је већ било речи. Прво, отклонила би се правна несигурност,²⁰ како би држављани могли предвидети које земље могу засновати надлежност, те би своје понашање могли ускладити са материјалним правом таквих земаља. Другим речима, могло би се избећи да услед широко постављених правила о заснивању надлежности учесници у правном промету буду приморани да познају права свих држава у којима могу бити тужени, што је један од проблема који је био уочен.²¹ Најзад, истиче се да је на такав начин могуће отклонити проблем преовладавања материјалних права земаља која су повољнија за тужиоца, те се избегава “race to the bottom“ у погледу услова за заснивање одговорности туженог према материјалном праву, с обзиром да би тужилац по повољно по њега завршеном спору у држави где је материјално право повољно по њега могао тражити признање и извршење такве пресуде и у другим јурисдикцијама, те би се евентуални тужени морали владати према законима земље којима су прописани најшири услови заснивања одговорности.²²

Ни наведена теорија не може у потпуности решити истакнути проблем, јер се може поставити питање у вези са фактичким извршењем пресуде земље држављанства према сопственом држављанину у иностранству.

3. Хармонизација

Могуће је избећи специфичне проблеме са којима се судови суочавају у предметним споровима хармонизацијом националног законодавства. Наиме, у конкретном случају, услед хармонизације материјалног права, судови Сједињених Држава би признали одлуку канадског суда у наведеном спору. Хармонизација права се може разликовати према врсти правних норми које су предмет хармонизације, колизионоправне норме или норме материјалног права, те према врсти интрумената којима се врши хармонизација.

Надаље, биће сагледани покушаји хармонизације правила о заснивању надлежности те дат приказ рада на хармонизацији наведених правила. Наиме, хармонизацију правила је веома тешко остварити услед сукоба интереса заинтересованих актера, иако би хармонизација права могла допринети превазилажењу учених проблема у заснивању надлежности у интернет споровима. Међународна хармонизација није увек најбоље решење које се може изнаћи за проблеме настале услед једностраног уређења.²³ Иако хармонизацију није лако постићи, међународне организације у комбинацији са модерним средствима комуникације и транспорта, су помогле да се олакша међународна хармонизација.²⁴ Неспорно је да је хармонизација на глобалном нивоу тешко достижна, услед немогућности постизања сагласности у предмету у којем земље немају много тога заједничког.²⁵ Предметни циљ би се најпотпуније могао постићи хармонизацијом материјалног права, која остаје недостижна.²⁶ Тако, слажемо се да услед није могуће постићи потпуну хармонизацију, те да би се реалистичним циљем сматрала хармонизација по-

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid, 253.

²¹ Ibid.

²² Hanley, 1021.

²³ Jack Goldsmith, “Against Cyberanarchy”, The University of Chicago Law Review, Chicago Law School, 1995, 1225.

²⁴ Miller, 255.

²⁵ Horatia Watt, “Yahoo Cyber Collision of Cultures: Who regulates?”, Michigan Journal of International Law, University of Michigan Law School, 2003, 676.

²⁶ Dan Svantesson, “Nostradamus Lite – Selected Speculations as to the Future of Internet Jurisdiction”, Masaryk University Journal of Law and Technology, Vol. 10, Issue 1, 2016, 60.

стојећих правила у вези са заснивањем надлежности у интернет споровима и њихова генерализација, како би се могли сматрати обичајима међународног права.²⁷ Наведена хармонизација се може постићи различитим инструментима. Као пример међународне регулативе може се сматрати Директива о електронској трговини. У вези са хармонизацијом у материји електронске трговине, истичемо да је услед правне природе акта којим се врши хармонизација на нивоу Европске Уније неспорно да се на нивоу Уније сматра да је регулисање такве материје неопходно препустити државама.²⁸ Са друге стране, на међународном нивоу хармонизација није постигнута, јер Конвенција о електронској трговини није ратификована од стране земаља Западне Европе, Сједињених Америчких Држава и Канаде, иако су земље које предњаче у електронској трговини, те 308 од 500 највећих светских компанија има седиште у Сједињеним Државама.²⁹ Хармонизација материје у вези са заснивањем надлежности је постигнута на регионалном нивоу, у Европској Унији, али таква хармонизација се не може извршити на светском нивоу. Стога, може се закључити да је веома тешко спровести хармонизацију на глобалном нивоу, иако би таква хармонизација била најбоље решење, које би било подобно да усклади законодавства у материји признања и извршења страних одлука држава у питању. Наиме, за разлику од земаља-чланица ЕУ, чија су национална законодавства доведена у склад, чиме је омогућено уређивање и на наднационалном нивоу, национална законодавства земаља-уговорница Хашке Конвенције се битно разликују,³⁰ те би у случају ратификације такве конвенције без претходне унификације супстантивног права, држава била приморана да признаје пресуду страног суда донету у спору, чији је предмет деловање физичких или правних лица, које би било у складу са правом те државе. Тако, активности које су легалне у земљи њиховог пребивалишта би биле противправне у другим земљама.³¹ Врховни Суд Сједињених Држава прогласио је да стандарди заснивања надлежности извиру из уставних гаранција обезбеђивања одговарајућег судског поступка и заштите права („due process“) тако да се о њима не може преговарати,³² те Сједињене Државе нису спремне да прихвате да кључне одредбе Брисел Регулative буду основ нове глобалне конвенције о надлежности,³³ док европске земље нису спремне да одступе од прихваћених основа за заснивање надлежности. Како о наведеном није био постигнут споразум, предлог Конвенције о надлежности и страним одлукама у грађанским и привредним стварима је замењен са предлогом Конвенције чији је предмет далеко ужи, и обухвата пророгационе клаузуле.³⁴ Поред тога, 2012. године је настављен рад на Конвенцији чији би предмет било и признање и извршење страних одлука.³⁵ Наиме, наведена Конвенција не може да понови успех Бечке конвенције о међународној продаји робе, која је успела да помири правна правила из различитих правних система, те узме у обзир интересе свих уговорних страна. Тако, закључује се да сагласност о глобалном мултилатералном уговору о признању и извршењу страних одлука није могућ без потребног нивоа хармонизације супстантивног права. С обзиром на то да хармонизацију у предметној материји није могуће постићи мултилатералним уговором *de novo*, постоји мање амбициозни предлози да се хармонизација постигне проширивањем већ прихваћених правних инструмената. Наиме, предлаже се да се изврши ревизија Директиве о електронској трговини како би се њено дејство могло проширити на друге уговорне стране, при чему се усаглашавање може извршити у оквирима правног режима Светске трговинске организације, услед могућности закључивања плурилатералних споразума, те постојања институционалног оквира за ре-

²⁷ Yulia Timofeeva, “Worldwide Prescriptive Jurisdiction in Internet Content Controversies: A Comparative Analysis”, *Connecticut Journal of International Law*, Vol. 20, University of Connecticut School of Law, 2005, 223.

²⁸ Маја Станивуковић, „Директива о електронској трговини“, *Европско законодавство*, бр. 6/2003, 27.

²⁹ Benjamin Lambert, “The U.N. Convention on Electronic Contracting: Back from the Dead?”, *Michigan State International Law Review*, Volume 25, Michigan State University College of Law, 2017, 35.

³⁰ Chris Sprigman, Why the Hague Convention on Jurisdiction Threatens to Strangle E-Commerce and Internet Free Speech, <https://supreme.findlaw.com/legal-commentary/why-the-hague-convention-on-jurisdiction-threatens-to-strangle-e-commerce-and-internet-free-speech.html>, (преузето 27. 05. 2018.).

³¹ Allen, 83.

³² Kristen Clayton, “The draft Hague Convention on Jurisdiction and Enforcement of Judgments and the Internet – A New jurisdictional framework”, *The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*, Vol. 36, 2002, 230.

³³ Mark Kightlinger, “A Solution to the Yahoo! Problem? The EC E-Commerce Directive as a Model for International Cooperation on Internet Choice of Law”, *University of Michigan Law Review*, Vol. 24, University of Michigan Law School, 2003, 745.

³⁴ Svantesson (2016), 50.

³⁵ Dan Svantesson, “Nostradamus Lite – Selected Speculations as to the Future of Internet Jurisdiction”, *Masaryk University Journal of Law and Technology*, Vol. 10, Issue 1, 2016, 60.

шавање спорова.³⁶ Надаље, предлаже се да се хармонизација изврши инструментима меког права – сматра се да с обзиром на то да државе нису и правноформално обавезане, те иако је неспорно да је веома тешко помирити сукобљене интересе, меко право има веће шансе да помири различите интересе.³⁷ Наиме, у сваком случају исходом регулисања интернета није могуће постићи савршену равнотежу сукобљених интереса. Поред тога, приликом изналажења решења за проблеме настале у вези са споровима око надлежности и интернетом, потребно је полазити од интереса заинтересованих актера. Тако, и поред теорија које истичу да се киберпростор има сматрати ван домашаја суверених држава, потребно је узети у обзир да је развој права показао да државе покушавају да врше своју суверену власт над интернетом. Традиционална правила о заснивању надлежности имају свој основ у идеји суверености, те идеји да надлежност суверене државе обухвата њене грађане и територију.³⁸ И аутори који сматрају да се интернет има сматрати посебним простором за потребе правног уређења, истичу да су суверене државе основ ауторитета правних правила којима се уређује интернет, које нису спремне да буду лишене суверености у корист аутономног интернета.³⁹ Тако, без обзира на средство којим се врши повреда права, државе имају интерес да заштите права својих грађана од повреде.⁴⁰ Сматрамо да је изналажење решења немогуће без узимања у обзир интереса суверених држава, те других заинтересованих страна чији су интереси у питању. Приликом решавања спорова који су предмет овог рада судови узимају у обзир сукоб различитих интереса. Тако, у спору Yahoo! суд Сједињених Држава је истакао да Француска има интерес да одлуке њених судова буду извршене, али се таквом интересу мора супротставити интерес Сједињених Држава да заштити уставна и законска права држављана САД.⁴¹ Наиме, у наведеним споровима јавља се сукоб интереса државе форума, других држава, тужиоца, туженог, других заинтересованих страна. Поред наведених интереса, основ заснивања надлежности почива и на контактима тужиоца и туженог са форумом, те односом предмета спора са форумом и другим државама.⁴² Тако, надлежност се може засновати у случају да су испуњена три услова, која одговарају трима принципима заснивања надлежности: веза између предмета спора и форума, форум има легитимни интерес у спору, те је заснивање надлежности разумно са обзиром на легитимни интерес форума и друге интересе.⁴³ Наиме, сличан се метод може применити и на случај који је анализиран првобитно. Тако, у споровима у вези са повредом права интелектуалне својине путем интернета постоји сукоб интереса тужиоца чије је право повређено, те заговорника права изражавања који имају легитимни интерес да не долази до превише широког заснивања надлежности у интернет споровима које би могло да има негативни утицај на слободу говора.⁴⁴

Стога, сви наведени инструменти хармонизације се не могу остварити без изналажења заједничког интереса актера који учествују у хармонизацији правила којима се уређује заснивање надлежности.

4. Закључак

Указујући на наведене проблеме у материји заснивања надлежности у интернет споровима, и дајући кратак приказ различитих начина за превазилажење проблема који се при томе јављају, становишта смо да се традиционални приступ решавању сукоба надлежности не може применити на спорове који

³⁶ Kightlinger, 752.

³⁷ Э.В. Талапина, “О возможностях правового регулирования интернета”, *Труды Института государства и права Российской академии наук*, No 3, 2016, 70.

³⁸ Clayton, 251.

³⁹ Allen, 86.

⁴⁰ Philip Davis, “The Defamation of Choice-of-Law in Cyberspace: Countering the View that the Restatement (Second) of Conflict of Laws is Inadequate to Navigate the Borderless Reaches of the Intangible Frontier,” *Federal Communications Law Journal*, Vol. 54, Maurer School of Law, 2002, 356.

⁴¹ Clayton, 241.

⁴² Dan Svantesson, “A New Jurisprudential Framework for Jurisdiction: Beyond the Harvard Draft”, *American Journal of International Law*, 109, 2015, 73.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Molly Houweling, Enforcement of foreign Judgments “The first Amendment and Internet Speech: Notes for the Next Yahoo v Licra”, *Berkeley Law Scholarship Repository*, Vol. 24:697, 2002, 711.

су предмет овог рада. Наиме, правна сигурност и баланс интереса тужиоца и туженог могу бити постигнути само изналажењем систематског приступа проблему и решавању наведеног проблема. Англосаксонски, као и континентални правни системи, приликом решавања предметних спорова уносе измене у постојећа правила заснивања надлежности, при чему су свесни проблема са којима се могу суочити. Поред тога, наведени случајеви јасно указују на потребу за модификовањем правила о заснивању надлежности у интернет споровима, те систематском решавању таквих случајева. Сматрамо да се систематско решење наведених проблема може изнаћи у усаглашавању и узимању у обзир различитих интереса заинтересованих страна, што се може постићи покушајима хармонизације позитивног права различитих правних система. Како је хармонизација различитих правних система изазован подухват, сматрамо неопходним да се у вези са областима права које се доводе у склад, испрва изврши хармонизација области права које су лакше подложне хармонизацији, те да се таква хармонизација испрва изврши на регионалном нивоу.

Литература

Adam Kleven, "Minimum Virtual Contacts: A Framework for Specific Jurisdiction in Cyberspace", *Michigan Law Review*, 116 Mich. L. Rev. 2018.

Adria Allen, "Internet Jurisdiction Today", *Northwestern Journal of International Law & Business*, Vol. 22, 2001.

Benjamin Lambert, "The U.N. Convention on Electronic Contracting: Back from the Dead?", *Michigan State International Law Review*, Volume 25, Michigan State University College of Law, 2017.

D. Post, "What Larry Doesn't Get: Code, Law and Liberty in Cyberspace", *Stanford Law Review* Vol. 52 No. 5, Stanford Law School, Stanford, 2000.

Dan Svantesson, "A New Jurisprudential Framework for Jurisdiction: Beyond the Harvard Draft", *American Journal of International Law*, 109, 2015, 73.

Dan Svantesson, "Nostradamus Lite – Selected Speculations as to the Future of Internet Jurisdiction", *Masaryk University Journal of Law and Technology*, Vol. 10, Issue 1, 2016.

Frank Easterbrook, "Cyberspace and the Law of the Horse", *Chicago Unbound*, University of Chicago Law School, 1996.

Jack Goldsmith, "Against Cyberanarchy", *The University of Chicago Law Review*, Chicago Law School, 1995.

Horatia M. Watt, "Yahoo! Cyber-Collision of Cultures: Who Regulates?", *Michigan Journal of International Law*, Michigan University School of Law, 2003.

Kristen Clayton, "The draft Hague Convention on Jurisdiction and Enforcement of Judgments and the Internet – A New jurisdictional framework", *The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*, Vol. 36, 2002.

Lawrence Lessig, "The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach", *Harvard Law Review*, Vol.113:501, Harvard Law School, 1999.

Lawrence Lessig, *Code and Other Laws of Cyberspace*, Basic Books, New York, 1999.

Mark Kightlinger, "A Solution to the Yahoo! Problem? The EC E-Commerce Directive as a Model for International Cooperation on Internet Choice of Law", *University of Michigan Law Review*, Vol. 24, University of Michigan Law School, 2003.

Molly Houweling, Enforcement of foreign Judgments "The first Amendment and Internet Speech: Notes for the Next *Yahoo v Licra*", *Berkeley Law Scholarship Repository*, Vol. 24:697, 2002.

Philip Davis, "The Defamation of Choice-of-Law in Cyberspace: Countering the View that the Restatement (Second) of Conflict of Laws is Inadequate to Navigate the Borderless Reaches of the Intangible Frontier", *Federal Communications Law Journal*, Vol. 54, Maurer School of Law, 2002.

Samuel Miller, "Prescriptive Jurisdiction over Internet Activity: The Need to Define and Establish the Boundaries

of Cyberliberty”, Indiana Journal of Global Legal Studies, Indiana University School of Law, 2003.

Yulia Timofeeva, “Worldwide Prescriptive Jurisdiction in Internet Content Controversies: A Comparative Analysis”, Connecticut Journal of International Law, University of Connecticut School of Law, Vol. 20, 2005

Э.В. Талапина, “О возможностях правового регулирования интернета”, Труды Института государства и права Российской академии наук, No 3, 2016.

Маја Станивуковић, „Директива о електронској трговини“, Европско законодавство, бр. 6/2003, 2003.

Equustek Solutions Inc. v. Google Inc., 2015 BCCA 265.

Equustek Solutions Inc. v. Jack, 2014 BCSC 1063.

Google LLC v. Equustek Solutions Inc., Case 5:17-cv-04207-EJD.

Chris Sprigman, Why the Hague Convention on Jurisdiction Threatens to Strangle E-Commerce and Internet Free Speech, <https://supreme.findlaw.com/legal-commentary/why-the-hague-convention-on-jurisdiction-threatens-to-strangle-e-commerce-and-internet-free-speech.html>, (преузето 27. 05. 2018.).

Илларион Томаров, Определение юрисдикции в спорах о нарушении авторских прав в сети, https://zakon.ru/blog/2016/10/25/opredelenie_yurisdikcii_v_sporah_o_narushenii_avtorskih_prav_v_seti, (преузето 27. 05. 2018.).

Abstract: The article tackles the problems of imposition of jurisdiction in internet cases, and the methods of dealing with the problems arising from the technological development. First, the author explains the present problems of internet jurisdiction by using the example of recent Equustek case in front of Canadian courts and introduces the regulation regarding jurisdiction of common law and continental law countries. Second, the author stresses that traditional method of resolving jurisdictional problems is still being adhered to in both legal systems and explores several theories that can settle the issue in question. Author rejects the application of traditional rules on jurisdiction to disputes involving internet and proposes that the solution can be found in legal harmonization. Lastly, the author offers guidelines on achieving proposed harmonization.

Key words: *Internet, conflict of laws, regulation, harmonization, jurisdiction.*

Биографија

Стефан Југовић рођен је 17. маја 1994. године у Београду. Освојио је прво место на Републичком такмичењу из руског језика за ученика 4. године средњих школа, друго место на НИС олимпијади из руског језика у Новом Саду и треће место на међународном такмичењу из латинског језика. Током основних студија је обављао стручне праксе у компанијама НИС – Газпром Њефт и Efront. Учествовао је на Монрое Е. Price такмичењу из медијског права 2017. године, а такође и такмичењу из права страних улагања у Франкфурту 2018. године. Током студија учествује на многим конференцијама, израдио већи број семинарских радова, док је његов реферат на тему интернета ствари похваљен на међународној конференцији у Санкт-Петербургу. Током мастер академских студија ради у Фонду за младе таленте Републике Србије.

Biography

Stefan Jugović was born on 17 May 1994 in Belgrade. In high school he won the first prize in National Russian Language Competition for High School Students, second prize in Russian Language Competition organized by NIS JSC, third prize in International Latin Language Competition. During undergraduate studies, he interned at NIS JSC – Gazprom Neft PJSC company, and Efront company. He took participation in the Monroe E. Price Media Law Moot Competition, as well as Frankfurt Investment Moot Court. He has participated in many domestical as well as international conferences, has written numerous seminar papers, and his work tackling internet of things was met with approval during international conference in Sankt Petersburg. During postgraduate studies Stefan was employed in Fund for Young Talents Republic of Serbia.

Верски екстремизам и тероризам на простору Западног Балкана

Сажетак: Проблеми верског екстремизма и тероризма стекли су своју популарност након чувеног напада 11.09.2001. године на Светски трговински центар у Њујорку од стране Ал Каиде, блискоисточне терористичке групе чије име је било приоритет у америчким масовним медијима до 2011. године, када је убијен вођа групе, Осам бин Ладен. Међутим, на нашим просторима, такозваног Западног Балкана, проблеми верског екстремизма делују потпуно другачије, тако да ћемо у овом раду дати скроман приказ истих. Кроз поглавља ћемо обрадити пре свега дефинисање тероризма, разлике у дефинисању тероризма као и различите приступе овом проблему. Једно од поглавља ће се бавити и повезаношћу религије и екстремизма и тероризма. Након тога, даћемо један скроман приказ проблемима верског екстремизма и тероризма на простору Западног Балкана, од Србије, преко Босне па све до Македоније и Албаније, истичући њихове сличности и разлике.

Кључне речи: *екстремизам, тероризам, религија, безбедност, Западни Балкан, грађански рат, религија.*

1. Увод

Тероризам, као екстремни облик насиља, један је од најзначајнијих изазова, како за безбедност националних држава, тако и на глобалном - међународном нивоу. Тероризам је политички феномен, а његови узроци могу се наћи у бројним друштвеним факторима, почевши од социјалних, политичких, економских, верских, културних, традиционалних и многих других.

Као један од узрока јављања тероризма, појављује се религија (вера). Тада је реч о верском тероризму, који за свој циљ има постизање одређених верских, али и других циљева. Верски тероризам последица је деловања верских екстремиста, који су спремни на све да би остварили своје екстремистичке циљеве. Верски екстремизам присутан је од давнина, у свим деловима света. Тако, ни простор Западног Балкана, није заобишао овај проблем, шта више. Подручје Западног Балкана одувек је било погодно за развој и деловање бројних екстремистичких група, па тако и верских. Врло често, екстремистичко деловање религијских групација, прерастало је и у политичко насиље, односно тероризам. Када говоримо о верском екстремизму и тероризму у земљама Западног Балкана, треба да имамо у виду да је оно углавном последица постојања различитих исламских екстремистичких групација.

У овом раду, најпре ћемо дефинисати појам тероризма и установити која су његова основна обележја, односно карактеристике. У другом делу рада, указаћемо на везу између религије и тероризма, односно верског екстремизма и тероризма. Трећи део рада представља конкретан приказ верског екстремизма и тероризма у земљама Западног Балкана, односно Босни и Херцеговини, Македонији, Републици Србији, Црној Гори и Албанији.

2. Појам и обележја тероризма

Да бисмо уопште говорили о конкретним примерима тероризма и верског екстремизма на подручју Западног Балкана, потребно је да најпре пођемо од дефинисања појма тероризма и његових основних обележја. У овом делу рада, управо, биће речи о томе.

2.1. Дефиниција тероризма

Још увек не постоји опште прихваћена и јединствена дефиниција тероризма, с обзиром на то да је реч о веома сложеној и развојној појави која има мноштво појавних облика. Историјски гледано, тероризам је био присутан у свим друштвено-политичким системима и свим фазама развоја људског друштва, али су се мењали облици његовог испољавања, заједно са мењањем друштва и његовом модернизацијом. Оно што је, од првих облика испољавања тероризма, па до данас, остало као најважније обележје тероризма, јесте то да је тероризам средство за постизање политичких циљева, да је распрострањен у светским размерама и да угрожава општу безбедност подстицањем страха и несигурности.

Етимолошки, реч „тероризам“ потиче од латинске речи *terror* што значи ужас, страх и трепет, владавина застрашивањем. Тероризам је акт насиља, али само онда када садржи следеће елементе: организовану и планску акцију усмерену на остваривање унапред осмишљеног политичког циља, спроведену употребом физичког насиља и изазивањем страха и других психичких реакција (Ковачевић, 1992, 35).

Тероризам можемо дефинисати, према Игњатовићу, као вид политичког криминалитета којим се теже остварити одређене промене у друштву, путем непредвидивог насиља (Игњатовић, 2006, 83-84).

Професор Сименуновић, даје једну свеобухватну дефиницију тероризма: „Као вишедимензионални политички феномен, савремени тероризам се може теоријски најопштије одредити као сложен облик организованог групног и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља, обележен не само застрашујућим физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“ на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају“ (Сименуновић, 1989, 132).

Тероризам је организована и систематска примена насиља са намером да се, изазивањем страха и сличне несигурности грађана, наруши ауторитет државе или остваре неки политички циљеви. Тероризам је плански акт насиља, који предузимају одређене друштвене групе са циљем очувања или освајања власти; тероризмом се с правом назива само онај терор који у свом бићу садржи социјално-психолошку, односно политичку компоненту (Милошевић, 2005, 9).

У литератури се могу срести још бројне дефиниције овог феномена, које посматрају тероризам са различитих аспеката. Ипак, у свима њима, садрже се неки основни елементи, те се може констатовати да се под тероризмом подразумева смишљена употреба насиља или претња насиљем ради усађивања страха, с намером присиљавања или застрашивања власти или друштва како би се постигли циљеви који су обично политичке, верске или идеолошке природе. Ова дефиниција на најједноставнији и најконкретнији начин указује на то шта је и шта чини појам тероризма.

2.2. Обележја тероризма

Тероризам, тј. терористички акт има неке своје основне карактеристике. Сваки појединачни акт, специфичан је, али постоје нека обележја и карактеристике које су исте за све терористичке активности. У том погледу, основна обележја тероризма су:

- употреба насиља;
- политички карактер активности;
- изазивање страха и других психичких реакција;
- циљано, планирано и организовано деловање (Дробњак, 2017, 5).

Један од битнијих обележја тероризма је насиље - сваки терористички акт је акт насиља. Насиље подразумева грубу употребу силе путем различитих начина и средстава и карактерише се својом несразмерношћу у остваривању одређеног циља. Друга важна карактеристика тероризма је изазивање страха и других психичких реакција код жртве и објекта напада. Терористи теже ефекту, јер је то у основи њиховог деловања и начин да се постигну циљеви. Ти циљеви су превасходно политички, и то је још једна од карактеристика тероризма. Политичка мотивисаност терориста услов је да би се нека радња остварила као терористичка.

Обележје тероризма је и његова организованост. Ова карактеристика значи да су непосредни носиоци тероризма терористичке организације, а које делују организовано, континуирано и систематски. Тероризмом се и преносе одређене поруке, којима носиоци тероризма указују на своје циљеве, намере, мотиве итд. Порука је усмерена према жртви и објекту напада. Терористички акти су и брутални, неморални и ирационални - све ове карактеристике тероризма сврставају га у ред највећих злочина и опасности данашњег света.

Обележје тероризма је и његова разноврсна класификација, а према различитим критеријумима. Тако, један од облика тероризма јесте и онај који је условљен вером (религијом), односно верски тероризам. „Драган Симеуновић (...) наводи да савремени тероризам обухвата идеолошки мотивисан тероризам, етносепаратистички тероризам и верски фундиран тероризам. Верски фундиран тероризам дели на тероризам верских секти и тероризам фундиран на интерпретацијама великих религија (Радојевић, 2010, 242; Симеуновић, 2009, 196). О верском тероризму биће више речи у следећем поглављу.

3. Повезаност вере и тероризма

„Веза религије и тероризма потиче из најдубљих времена зачетака цивилизације“ (Станковић, 2016, 127). Под религијом подразумева се више или мање једноставно учење које се односи на суштину, сврху и порекло свега постојећег, као и одређене облике верских заједница, одређене обреде, ритуалне радње које се обављају на посвећеним местима, односно у одређеним институцијама (Павићевић, 1988, 17). Посматрано емпиријски, „религија је изузетно комплексан, мултидимензионални феномен, на шта указује велики број психометријских скала које су се годинама развијале да би се мерили различити аспекти религије“ (Радојевић, 2010, 240). Велики број димензија или аспеката религиозности је међу повезан или ограничен, тако да је тешко одвојити утицај појединих димензија у процењивању емпиријског односа између религиозности и других варијабли.

Кроз људску историју, водили су се бројни ратови из верских побуда, а ради истребљивања неверника или припадника друге вере, отимања територија и добара или ослобађања припадника своје вере од туђе власти. Реч је, дакле, о верским ратовима. У последње време, ови сукоби добили су еквиваленте у ратовима вођеним из националних, идеолошких или „државних“ разлога или из разлога „очувања глобалне безбедности“. Сукобе новијег доба такође карактерише учешће религије и цркве. Ово је посебно наглашено код сукоба држава или група које се разликују по етничким и верским елементима, а некад и цивилизацијским припадностима и карактеристикама. (Суботић, 2013, 22) У прилог овоме можемо навести исламски фундаментализам и екстремизам који је данас актуелан проблем у светским збивањима.

Успон савременог верског тероризма повезан је са иранском исламском револуцијом из 1979. године. Од тада се стално повећава број група и организација које шире идеје исламског фундаментализма, подстичу на борбу против „неверника“, показују готово безгранични фанатизам у одбрани исламског идентитета. Тако је верски екстремизам заменио идеолошки тероризам, а у етничком и националном тероризму заузео централно место и постао основни мобилишући фактор (Шијаковић, 2002, 248).

„Данас злоупотреби вере и религије најчешће прибегавају екстремне струје у званичним црквама, које позивају на „свети“ рат против неверника и на друге злоупотребе религије у политичке сврхе (...), екстремни милитантни религијски покрети - екстремни фундаменталисти, што су заправо покрети засновани на снажним религијским уверењима чији су чланови фанатично одани глобалној промоцији својих веровања, појединачни верски фанатици, који мимо какве групе и организације, заслепљени верском мржњом и из наводних (псеудо) побуда врше најтеже злочине, и деструктивне верске секте“ (Драгојловић, 2017, 46).

3.1. Верски екстремизам

Термин „екстремизам“ потиче од латинске речи *extremum* и значи крајност, искључивост, једностраност, непомирљивост. Екстремизам је, у политичком контексту, схватање и понашање које битно и знатно одступа од конвенционалних, друштвено прихватљивих политичких ставова и понашања. Екстремизам је понашање које прелази границу дозвољеног и прихватљивог, или које је на самој његовој граници. Појам екстремизма треба разликовати од појма тероризма. „Екстремизам иде до крајњих граница прихватљивости. Када се пређе та граница они нису више екстремисти, већ терористи и злочинци“ (Суботић, 2013, 305). Дакле, тероризам је врло логично исходиште екстремистичким идејама, те је, готово, без екстремизма немогућ. Са правом се може рећи да су сви терористи уједно и екстремисти, али се мора имати у виду да сви екстремисти нису терористи (Суботић, 2013, 305).

Када је у питању верски екстремизам, треба истаћи да је он посебно опасан, јер његови носиоци сматрају да је њихово тумачење вере исправније од тумачења њихових неистомишљеника. Оваква размишљања су погодна и шире се оним државама које немају јасно разграничење световне од „божје“ власти. Ово се нарочито односи на муслиманске државе, јер у њима нема плурализма какав постоји нпр. у демократским друштвима, због чега најчешће и долази до екстремистичких и фундаменталистичких схватања који су погодни за рађање верског екстремизма.

У религији, екстремизам се често испољава у форми верски фондираног тероризма који може довести до великог броја жртава, као што је на пример био случај са чувеним нападом на Њујорк и Вашингтон, 11. септембра 2001. године. Заговорници верског екстремизма сматрају да је живот у међународној заједници игра са нултим исходом, а једини прихватљиви резултат је трансформација свих осталих (Радојевић, 2010, 241). При томе, дозвољена су сва могућа средства, па и екстремно насиље и тероризам.

Неколико је карактеристика које се везују за верске екстремисте:

- тренутно стање религије доживљавају као ослабљену верзију аутентичне вере, они су поклоници вере која је захтевнија и тражи жртву;
- одбијају компромисе секуларним институцијама, критикујући „слабе“ религије због конформистичког односа према владајућем тренду у култури;
- религијски екстремисти одбацују поделу на приватно и јавно, где се вера сматра за нешто приватно, што треба да буде изван политике. Неки од њих се чак надају да ће допринети уништавању секуларне државе, што би довело до коначног завођења теократије (Радојевић, 2010, 242-243).

Верски екстремисти сматрају да постоји само једна, јединствена истина која је безвремена и непроменљива, а заштита те истине од превасходне је важности. Верски екстремисти сматрају да је вера сама себи циљ. А будући да је религија крајњи циљ, људска жртва је допуштена како би се поставило и очувало друштвено упориште религије (Радојевић, 2010, 244).

Вођени оваквим становиштима, верски екстремисти, врло често, прибегавају употреби различитих облика политичког насиља, какав је и тероризам. Користећи се тероризмом, као средством, они теже остваривању дубоко усађених верских и религијских циљева и мотива.

4. Верски тероризам у земљама Западног Балкана

„Простор Балкана одувек је био најосетљиви део Европе и кризно подручје које се активирало у одређеним историјским околностима. (...) Значајније ангажовање међународног фактора на Западном Балкану, није ни изблиза решило кризу у овом делу Европе. Напротив, проблеми се продубљују, организовани криминал је ушао у све поре друштва, развија се и јача исламски фундаментализам“ (Бецић, 2012, 148). Западни Балкан, где спадају Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија, Хрватска и Србија, у политичко-дипломатском речнику, сматра се нестабилним делом Балкана, а пре свега зато што су се на овом простору „у блиској прошлости одвијали оружани сукоби, а политичко-безбедносна ситуација ни данас није стабилна. Етничко-верске тензије, екстремизам, тероризам, организовани криминал и корупција су карактеристични безбедносни проблеми ових држава“ (Мијалковски, 2011, 399).

Простор Балкана одувек је познат као кризно подручје на коме су различите екстремистичке и сепаратистичке групе и организације својим деловањем доводиле до оружаних сукоба, грађанских ратова и других криза. Државе Западног Балкана, често су се, кроз историју, суочавале са појавом екстремизма на свом простору, а и данас је тако. На овом простору, јављају се различити облици тероризма, а између осталог и верски тероризам.

Верски тероризам на простору Западног Балкана, везује се пре свега за исламски екстремизам и фундаментализам. Развоју верског екстремизма на овом простору, допринели су различити фактори, а међу њима и сукоби на простору бивше Југославије. „Доласком муслиманских бораца - муџахедина на ратишта Хрватске, Босне и Херцеговине, Косова и Метохије и Македоније, као свесрдна помоћ муслиманском становништву на простору западног Балкана од држава и друштава са Блиског Истока, увезен је и исламски верски екстремизам у облику вехабизма.¹ Тај исламски фундаменталистички покрет заговара стварање изворног исламског друштва и државе на овим просторима“ (Баришић, Талијан и Бериша, 2014, 83).

У прилог раширеном исламском екстремизму, говоре и недавне оружане и терористичке активности организација вехабиста на простору Санџака 2007. године, покушај напада на амбасаду САД у Сарајеву 2011. године, Камп за обуку муџахедина код места Гњилане на Косову и Метохији, 2006. године итд (Баришић, Талијан и Бериша, 2014, 83).

Прво појављивање исламског екстремизма на просторима Западног Балкана везује се за бившег председника Босне и Херцеговине, Алију Изетбеговића. Он и његова група су, '30-их година прошлог века, основали организацију „Млади Муслимани“. Ова организација има за циљ стварање велике Муслиманске државе на простору Балкана, Северне Африке и Блиског Истока. „Последњих неколико

¹ Вехабизам представља екстремно конзервативно учење унутар сунитске гране ислама. Вехабисти сматрају да постоји само једна исправна интерпретација вере, док су сви остали начини практиковања ислама светогрђе настало под утицајем „новотарија“ (Трифунковић, 2011).

година, Западни Балкан је постао ново бојиште за исламске екстремисте. У јуну 2010. године, терористи су активирали експлозив на паркингу полицијске станице у Бугојну, и убили једног и ранили више полицајаца. У фебруару 2011. године, терористи са Косова убили су два припадника ОС САД на аеродрому у Франкфурту. У октобру 2011. године, вехабија из Новог Пазара (Републике Србије) напао је америчку амбасаду у Сарајеву. У априлу 2012. године, терористи су убили петоро македонских грађана у околини Скопља. У новембру 2013. године, откривена је терористичка хелија на Косову, коју су чинили добровољци који су ратовали у Сирији. У септембру 2014. године, албански министар спољних послова изјавио је да је на територији Албаније откривен камп за обуку терориста (WBRC, 2017, 11-12).

4.1. Босна и Херцеговина

На простору Западног Балкана, Босна и Херцеговина, јавља се као погодно тло за ширење верског (исламистичког) екстремистичког и терористичког деловања. Од почетка рата на простору Балкана, од 1992. године, Босна и Херцеговина, служила је као полигон за деловање бројних исламских хуманитарних организација, које су заправо служиле као параван за терористичко деловање (Маргетић, 2006, 7).

Одлика бошњачког екстремизма је да је он од почетка био много више верски, него националистички, само се у временима која су била подобна за национализам, више представљао као национални феномен. Кроз Босну и Херцеговину, а према доступним подацима, у периоду од 1992. до 1995. године, прошло је од 10 до 15.000 муслимана из страних земаља, од којих је на хиљаде њих добило држављанство Босне и Херцеговине. Чињеница да је око 750 лица у Босни и Херцеговини под сталном присмотром западних обавештајних служби, довољно говори о потенцијалној опредељености великог броја лица у тој земљи за исламистички тероризам (Шкрбић, 2011, 64 - 67).

На подручју БиХ, било је више догађаја који се могу окарактерисати као покушаји терористичког деловања или као изведени терористички акти. Неки од тих догађаја су:

- убиство заменика министра унутрашњих послова Ф БИХ, Јозе Леутара;
- убиство полицајца Анте Ваљана;
- нестанак Мирка Јозића 1997;
- подметање експлозива при посети папе Сарајеву;
- бацање експлозивне направе на управну зграду „Шума Херцег-Босне“;
- пуцање из ватреног оружја на зграду УН;
- боравак Бин Ладенових сународника у Зеници;
- планирање терористичког напада на војне логоре и војне базе;
- сталне претње и застрашивања (Маргетић, 2006, 10).

Извршиоци ових аката регистровани су као бивши припадници „Ел муцахид“-а и чланови Ал Каиде, као и чланови „Активне исламске омладине“ и сл.

У новије време, вехабисти из БиХ, починили су и следеће терористичке акције: терористички напад у хипер-маркету у Бугојну, када је припадник селафијског покрета Харис Раушевић активирао експлозивну направу и убио једног полицајца, а једну полицајку ранио; напад на америчку амбасаду у Сарајеву, где је Јашаревић из Новог Пазара пуцао и ранио једног полицајца; напади на припаднике и становнике друге нације и вере, као што је на пример убиство породице Анђелић из 2002. године од стране припадника вехабијског покрета Муамера Топаловића, који је осуђен на 25 година затвора.

4.2. Република Србија

На тлу Републике Србије, верски екстремизам, односно исламски фанатизам, шири се преко вехабија у регији Санцак. Код нас се, присуство вехабиста, дуго негирало. Тек када су вехабије од 2006. године почеле агресивно да се понашају, изазивајући честе инциденте и то углавном у џамијама које су покушали да преотму верницима „Исламске верске заједнице“ у Санцаку, вехабизам је озбиљно схваћен као екстремизам, а тиме и као могућност за тероризам. У прилог томе говори и касније откривање кампа за обуку вехабија, између Новог Пазара и Сјенице, у априлу 2007. године. Ова група планирала је терористичке нападе на локалне муслиманске заједнице, а нарочито на свештенике, школе и амбасаде у Београду (Симеуновић, 2009, 223).

На простору наше земље, неколико је терористичких организација које су или биле активне или су то још увек. То су: „Ел Муцахедин“, „Ал Каида“, „Исламска терористичка организација: Сарајево-Хабас-Тубре“, „Исламски џихад“, „Хамас“, „Хезболах“, „Мулиманска браћа“, „Фонд за помоћ Муслиманима у Босни“, „Међународна исламска организација за помоћ“, „Исламска група и алжирска Оружана исламска група“ итд.

Као простор у Републици Србији који је најпогоднији за појаву разлитих облика политичког насиља, па и тероризма, свакако се издваја Косово и Метохија. На овом простору, нарочито, издваја се деловање албанских екстремиста и терориста, које је, осим политичким, изазвано и верским побудама. Њихове активности усмерене су на разбијање територијалног интегритета Републике Србије, тј. отцепљење Косова и Метохије од матичне државе. У прилог томе да је тероризам и екстремизам на Косову и Метохији и верског карактера, односно да је џихад извориште и суштина верских побуда екстремиста, говори присуство бројних муцахедина у терористичким организацијама, каква је, нпр. била Ослободилачка војска Косова (ОВК).

„На Косову и Метохији велику улогу у вехабитској индоктринацији албанских муслимана одиграо је Реџеп Боја. Подршком Саудијске Арабије и финансирањем изградње џамија по вехабитском моделу, као и отварањем верских школа заснованих на постулатима вехабизма, стварана је нова генерација Албанаца, који ће исповедати једну ригиднију форму ислама која не познаје верску толеранцију и по којој ислам треба силом бити наментнут. (...) Све то говори у прилог чињеници каква је друштвено-политичка улога тог покрета. Директор угледног института за међународне стратешке студије из Вашингтона Џорџ Коупли, изјавио је да постоје бројни докази о великом броју терористичких група на Косову и Метохији, као и да је већина повезана са Ал Каидом“ (Бојанић, 2010, 370).

4.3. Македонија

Македонија представља један од главних центара у коме делују радикални исламисти на простору Балкана. У Македонији, муслимански верници припадају различитим етничким заједницама: Албанци, Бошњаци, Македонци, Роми, Турци, међу којима су најбројнији Албанци.

Према подацима обавештајних служби, како страних тако и македонских, на простору Македоније налази се преко 5.000 припадника вехабијског исламског правца који се залажу за радикални и милитаристички приступ „заштити ислама“. Развоју вехабијског покрета у Македонији допринели су Јакуп Асипије и Музлам Музлумије. Поред њих, остваривању њихових циљева допринеле су и разне „хуманитарне“ организације са простора Македоније али и из иностранства (Лековић, 2017, 48).

На простору Македоније издвајају се следеће исламистичке организације: „Форум исламске омладине“ и „Džamat Tebligh“, која је основана 1994. године као организација „Муџахедин“ под вођством Исмаила Сефјуле. Припадници ове организације нарочито су били активни током рата на Косову и Метохији и током сукоба са македонским снагама безбедности у Кондову 2001. године. „Форум исламске омладине“ је организација која је основана 1999. године у Скопљу. Ова организација спроводи скупове, семинаре и курсеве, као и операције по Македонији (Лековић, 2017, 48-49).

4.4. Албанија и Црна Гора

Ни Албанија ни Црна Гора нису поштеђене верског екстремизма и тероризма. Наиме, међу Албанцима, постоји велики број радикалних вехабија који имају за свој циљ освајање превласти у исламској верској заједници, а како би лакше ширили радикални вехабизам и наметнули га свим муслиманским верницима. Вехабије нападају све који се супротстављају њиховом циљу. Тако, 2005. године, у кабинет тадашњег поглавара исламске верске заједнице Арифа Еминија, упала је маскирана и наоружана група људи, који су пуцали из калашњикова и узвикивали „Алах је велики, ми смо поклоници Алаха“ (Трифунувић, 2011, 103).

У Црној Гори, верске екстремистичке групације делују у Рожају, Плаву, Бијелом Пољу, Пљевљима, као и у Подгорици, Улцињу. Црногорска тајна полиција оценила је да су вехабисти у Црној Гори потенцијална опасност по њену националну безбедност, због чега су под надзором служби безбедности.

Према професору Драгишићу, вехабије у Босни и Херцеговини, Србији, Косову и Метохији и Македонији, функционишу као једна целина са центром у Бечу, али због добре сарадње међу полицијама не могу озбиљно уздрмати регион већ направити озбиљне проблеме.²

5. Закључак

Верски тероризам подразумева ону врсту насиља иза којег стоји верски инспирисан мотив. Он је обично последица деловања верских екстремиста, који не бирају ни циљеве ни средства да би остварили своје религијске и верске циљеве. Данас када споменемо религијско ратовање, готово увек помислимо на Ислам и исламске фанатике.

Верски екстремизам је у експанзији, како у Европи, тако и на подручју Балкана. Нарочито се ова врста екстремизма јавља у Босни и Херцеговини и другим земљама Западног Балкана. Масовна финансијска, војна, верска и друга потпора Саудијске Арабије и исламистичких центара, као и геополитичка позадина ратних дешавања током '90-их година, довела је вехабизам на просторе Балкана. Вехабијска идеологија, која је високо екстремна, тако, нашла је упориште у муслиманском становништву у земљама Западног Балкана. То свакако даје разлоге за забринутост, с обзиром на то да су ови покрети остали милитантни и опасни.

Иако, „у региону Западног Балкана, тренутно не постоји велики ризик од терористичких напада исламских екстремиста“ (WBRC, 2017, 14), важно је адекватно превентивно деловати, јер се увек може десити да буде другачије. „Регион Западног Балкана тренутно представља базу за регрутовање добровољаца за борбе у Ираку и Сирији. Међутим, није најбитнија ствар открити тачан број бораца. Оно што је битније од тога јесте то да ће се по евентуалном повратку радикални исламисти раширити по Западном Балкану. Они ће остати верни вођама, са њима ће одржавати везу, пружаће им логистичку помоћ по потреби и бити спремни да на добијени сигнал почну мобилизацију на КиМ, у БиХ, Србији или Македонији“ (WBRC, 2017, 14).

² Види више на: <http://24sata.info/vijesti/regija/80101-dragisic-vehabije-mogu-izazvati-ozbiljne-probleme.html>, приступљено: 26.06.2018.

Литература

- Баришић, И., Талијан, М. & Бериша, Х. (2014). Балкан- изазови, ризици и претње. Војно дело, лето/2014, 72-92.
- Бецић, Г. (2012). Сепаратизам- упориште албанског екстремизма. Војно дело, јесен/2012 , 148-156.
- Бојанић, Д. (2010). Вехабизам- радикални исламистички покрет. Војно дело, пролеће/2010 , 354-373.
- Драгојловић, Ј. (2017). Верски тероризам- главни фактор угрожавања безбедности у Европи. Култура полиса, год. XIV, 45-55.
- Дробњак, М. (2017). Тероризам као средство изазивања оружане побуне. Специјалистички рад. Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности .
- Игњатовић, Ђ. (2006). Криминологија. Београд: Службени гласник.
- Ковачевић, С. (1992). Тероризам и Југославија. Београд: Arcade print.
- Лековић, Д. (2017). Исламистички екстремизам на простору бивше СФРЈ. Специјалистички рад. Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности.
- Маргетић, Д. (2006). Исламистички тероризам на југу Европе. Загреб: Удружење новинара Републике Хрватске.
- Мијалковски, М. (2011). Домети агресије селфија на неинтегрисаном делу Балкана. Војно дело, јесен/2011, 397-417.
- Милошевић, М. (2005). Одбрана од тероризма. Београд: Свет књиге.
- Павићевић, В. (1988). Социологија религије. Београд: БИГЗ.
- Радојевић, К. (2010). Религија и тероризам. Религија и толеранција Vol. VIII, № 14, 239-252.
- Симеуновић, Д. (1989). Политичко насиље. Београд: Радничка штампа.
- Симеуновић, Д. (2009). Тероризам, општи део. Београд: Правни факултет у Београду.
- Станковић, В. (2016). Верски фундаментализми, друштвена интегрисаност и тероризам. Политика националне безбедности, год. VI, бр. 1, 121-144.
- Суботић, М. (2013). Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља. Култура полиса, год. X, бр. 20, 21-39.
- Суботић, М. (2010). Одређење савременог тероризма. Војно дело, јесен/2010, 297-313.
- Трифуновић, Д. В. (2011). Тероризам и вегабизам. Београд: “Филип Вишњић”.
- Шијаковић, И. (2002). Тероризам и проблем идентитета. Социологија, vol. XLIV, бр. 3, 241-254.
- Шкрбић, Ж. (2011). Утицај исламског фундаментализма на тероризам у Босни и Херцеговини. Бања Лука: Комесграфика.
- WBRC. (2017). Политички, религијски и економски фактори регрутације исламских терориста на Западном Балкану. In Western Balkans Security Issues, no. 1 (7-24). Београд: Истраживачки центар за питања безбедности западног Балкана.

Интернет извори:

<http://24sata.info/vijesti/regija/80101-dragisic-vehabije-mogu-izazvati-ozbiljne-probleme.html>, приступљено: 26.06.2018.

Abstract: The problems of religious extremism and terrorism gained popularity after the famous attack on September 11, 2001 in the World Trade Center in New York by Al-Qaeda, famous Middle Eastern terrorist group whose name was prioritized in the US mass media by 2011, when Osama bin Laden, group leader was killed. However, in our region, the so-called Western Balkans, the problems of religious extremism are completely different, so in this research we will give a modest presentation of these problems. Through the chapters we will deal primarily with the definition of terrorism, differences in the definition of terrorism, as well as different approaches to the problem. One of the chapters will also deal with the connection between religion and terrorism. After that, we will give a modest overview of the problems of religious extremism and terrorism in the Western Balkans, from Serbia, through Bosnia and Macedonia all the way to Albania, highlighting their similarities and differences.

Key words: *extremism, terrorism, religion, security, Western Balkans, civil war, religion.*

Биографија

Владимир Банковић, рођен 1992. године у Београду. Дипломирао на Факултету безбедности Универзитета у Београду и мастер кандидат на Универзитету у Београду. Током студирања активан на великом броју студентских пројеката уз организацију Асоцијација студената Факултета безбедности Београд. Живи и ради у Београду.

Biography

Vladimir Bankovic, born in 1992 in Belgrade. He graduated from the Faculty of Security, University of Belgrade, and he is currently MA candidate at the University of Belgrade. During studying, he has been active in a large number of students' projects organized by the Student Association of the Faculty of Security. He lives and works in Belgrade.

Čist vazduh dostupan svima – podrška izgradnji sistema toplotnih pumpi u Srbiji

Predlog praktične politike

Student: Ilija Jovančević

Mentor: Vladimir M. Pavlović

Rezime: Slučajevi ekoloških problema sa kojim se građani Republike Srbije suočavaju jesu brojni, međutim nijedan od njih nema tako dalekosežne posledice u domenu javnog zdravlja kao što je to zagađenost vazduha. Ovaj nevidljivi neprijatelj odgovoran je za smrt više hiljada građana ove zemlje na godišnjem nivou, kao i brojna respiratorna, kardiovaskularna i druga oboljenja. Predlog praktične politike pred vama ima za cilj da građanima učini dostupnijim uređaje na bazi obnovljivih izvora energije za potrebe grejanja i hlađenja, koji neće negativno uticati na kvalitet vazduha u njihovoj sredini. Uređaji u pitanju jesu različiti sistemi toplotnih pumpi a podrška njihovoj upotrebi biće izražena kroz ukidanje poreza na dodatu vrednosti pri njihovoj kupovini. Podrška nabavci toplotnih pumpi povoljno će uticati na zdravlje građana i imati stimulativan uticaj na rast privrede. Promovišaće racionalnu upotrebu energije i smanjiće energetske intenzitet zemlja a pritom očuvati njenu energetske bezbednost.

1. Stanje kvaliteta vazduha u zemlji

Život u većini urbanizovanih sredina u Srbiji, znači permanentnu izloženost nedozvoljeno visokim emisijama zagađenog vazduha. Emisije koje zagađuju naš vazduh nisu monolitna kategorija, već kombinacija polutanata, različitog hemijskog sastava koje nastaju u različitim industrijskim i drugim procesima. Godišnji izveštaj o kvalitetu vazduha u Republici Srbiji, koji izrađuje Agencija za zaštitu životne sredine predstavlja najrelevantniji izvor informacija vezanih za stanje kvaliteta vazduha u zemlji. U Izveštaju za 2017. godinu jasno stoji da je elektroenergetski sektor najodgovorniji za veliku većinu emisija oksida sumpora i polovinu ukupnih emisija azotnih oksida (Agencija za zaštitu životne sredine, 2018). Ostalo stacionarno sagorevanje, koje se pre svega odnosi na sagorevanje u domaćinstvima je u dominantnoj meri odgovorno za čestično zagađenje. Ove suspendovane čestice, klasifikovane su najčešće prema njihovoj dimenziji od 10 i 2,5 mikro metra (PM 10 i PM 2,5). U oba slučaja, domaćinstva su ta koja ih dominantno emituju. Aerozagađenju doprinose i drugi sektori poput transporta, industrije i poljoprivrede u manjoj meri. U pogledu prekoračenja dozvoljenih godišnjih stopa, najveći problem nesumnjivo čine suspendovane čestice. Uredba o uslovima za monitoring i zahtevima kvaliteta vazduha dozvoljava da gornje granične vrednosti zagađenja, odnosno dozvoljene dnevne koncentracije suspendovanih čestica budu probijene do 35 dana u godini. Gornja granična vrednost, odnosno dozvoljena koncentracija PM 2,5 čestica je 25 mikrograma po metru kubnom, dok za PM 10 je to 50 mikrograma (Službeni glasnik Republike Srbije, 2013). U 2017. godini, većina mernih stanica u zemlji zabeležila je probijanje dozvoljenih koncentracija čestičnog zagađenja više od 35 dana. U Pančevu je prekoračenje zabeleženo u čak 157 dana, dok je najveće pojedinačno dnevno zagađenje zabeleženo u Valjevu, u kome je dozvoljena granična vrednost PM10 čestica u jednom danu probijena za više od 16 puta (Agencija za zaštitu životne sredine, 2018). Koncentracija suspendovanih čestica u Srbiji prema rezultatima istraživanja Evropske agencije za životnu sredinu daleko prevazilazi godišnji limit propisan u Evropskoj Uniji, kao i preporuke koje izdaje Svetska zdravstvena organizacija (Health and Environmental Alliance, 2014). Posledice neodstatka javno-političkih instrumenata za rešavanje ovakvog problema imaju više nego evidentne posledice. U prvom redu to su zdravstvene posledice. Zagađenje vazduha neposredno je povezano sa oboljenjima respiratornog i kardiovaskularnog sistema, nervnog i cerebrovaskularnog sistema, utiče na reproduktivnu sposobnost ljudi a u naročitu lošu poziciju stavlja osetljive grupe poput dece i starih (Health and Environmental Alliance, 2014). Godišnji zdravstveni troškovi povezani sa oboljenjima izazvanim aerozagađenjem, mere se u milijardama

evra. Procene o broju umrlih su različite, međutim najviše citirana je brojka ona koju Svetska zdravstvena organizacija nudi. Prema njima, visoko zagađenje vazduha u Srbiji dovodi do preko 5400 preranih smrti godišnje (Prešič, 2017). U zimskim mesecima, kada su emisije domaćinstava intenzivnije zbog potrebe zagrevanja domova, smrtnost se znatno uvećava. Ekonomske posledice su takođe više nego očigledne. Zdravstvena oboljenja udaljavaju ljude s posla i onemogućavaju ih da u punom kapacitetu obavljaju svoj posao. Procene su da je u 2010. godini visoko zagađenje vazduha u Srbiji dovelo do čak 2,5 miliona dana odustvovanja sa posla (Health and Environmental Alliance, 2014).

2. Energetska bezbednost i energetska intenzitet zemlje

Republika Srbija je u mogućnosti da samostalno zadovolji značajan deo svojih energetske potreba iako raspolaže malim proizvodnim kapacitetima nafte i prirodnog gasa. Prema podacima Izveštaja za energetiku Republike Srbije, energetska neto uvoznost Srbije je u 2016. godini iznosila tek 30,3% (Agencija za energetiku Republike Srbije, 2018). Ovo je značajno niže od EU, koja 54% svojih ukupnih energetske potreba zadovoljava kroz uvoz. Zadržavanjem finansijskih sredstava u zemlji, Srbija je u stanju da uravnoteži svoj spoljno-trgovinski bilans i umanjuje deficit u trgovini sa inostranstvom. Nažalost, resurs kojim naša zemlja "kupuje" ovu energetska bezbednost jeste pre svega lignit, ugalj najnižeg kvaliteta koji se dominantno koristi u termoelektranama za proizvodnju električne energije. Čak 60,4% ukupne proizvedene električne energije u zemlji dolazi iz termoelektroskog sektora, odnosno termoelektrana i termoelektrana – toplana (Agencija za energetiku Republike Srbije, 2018). Negativne ekološke posledice sagorevanja lignita jesu brojne, naročito zbog načina na koji se on u Srbiji sagoreva, u dotrajalim i neefikasnim toplanama.

Druga značajna karakteristika energetske sistema zemlje jeste nizak energetska intenzitet. Energetska intenzitet se određuje stavljanjem u odnos potrošnje primarne energije sa jedinicom društvenog prizvoda. Srbija ima za 1,79 puta veći energetska intenzitet od evropskog proseka (Agencija za energetiku Republike Srbije, 2018). Dakle, za jednak privredni rezultat, koristimo daleko više energije nego što je to slučaj u većini evropskih zemalja. Osnovni razlog za to leži u činjenici da su domaćinstva najveći konzumenti energije u zemlji, što nije slučaj u većini evropskih zemalja. Problem intenzivira neracionalna potrošnja energije od strane ovih domaćinstava i upotreba neefikasnih uređaja.

3. Definisane javno-političkog problema i predlog jednog od rešenja

Kao i svaki kompleksan javno-politički problem, zagađenje vazduha nije moguće rešiti jednom praktičnom politikom, već nizom komplementarnih politika. Tako da implementacija ovog predloga neće samostalno rešiti problem aerorozagađenja, već isti umanjiti. Kao što je navedeno, najveća opasnost u urbanim sredinama dolazi od suspendovanih čestica koje primarno emituju domaćinstva. Javna politika pred vama će biti usmerena prvenstveno ali ne i isključivo prema njima. Podržaće očuvanje visokog stepena energetske bezbednosti zemlje i racionalnu upotrebu energije, koja će se reflektovati na umanjene njenog energetske intenziteta.

Javna politika koju predlažem tiče se podrške upotrebi toplotnih pumpi na način koji neće staviti poreske obveznike pod pritisak. Predlažem da toplotne pumpe budu izuzete iz sistema PDV-a, te da kupci prilikom njihove nabavke budu oslobođeni ovog nameta. Toplotne pumpe jesu uređaji koji koriste prirodnu energiju vode, vazduha i zemlje za potrebe grejanja i hlađenja stambenih i drugih objekata. Najveća prepreka za korišćenje ove tehnologije jeste njena visoka cena, naročito za pumpe koje se oslanjaju na energiju vode i zemlje. Visoka inicijalna investicija čini ove uređaje nedostupne mnogim domaćinstvima, uprkos tome što su u stanju da se samostalno otplate, već nakon nekoliko godina. Svrha ove javne politike je da učini ove uređaje privlačnijim kupcima. Njihov karbonski otisak je minimalan i dolazi tek od procesa proizvodnje električne energije koja je potrebna za pokretanje rada ovih pumpi. Za razliku od proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora

koju svi građani pokrivaju kroz račune za struju, ali i drugih redistributivnih modela koji bi zahtevali izdatke svih pa i onih najsiromašnijih, predložena mera bila bi prilično direktna. Potencijalni investitor bi još uvek snosio glavnicu troška i bio bi oslobođen tek državnog nameta, koji bi učinio investiciju povoljnijom i samim tim privlačnijom. Ovaj model podrške pokrivao bi različite vrste toplotnih pumpi s obzirom da na to nijedan model, odnosno izvor energije se ne može odrediti kao komparativno bolji u odnosu na ostale, u svim uslovima. U narednim redovima objasniću značaj ove tehnologije i očekivane posledice.

4. Zašto je u nacionalnom interesu podrška toplotnih pumpi?

Uvođenje sistema toplotnih pumpi, značiće prestanak upotrebe energenata poput biomase, na koju se trenutno domaćinstva dominantno oslanjaju za potrebe grejanja i koja su centralni izvor čestičnog zagađenja. Prelazak na obnovljive izvore energije omogućiće čistiji vazduh lokalnoj zajednici i to na način koji neće zahtevati uvoz energenata koji izazivaju manji karbonski otisak, poput prirodnog gasa. Na ovaj način, predložena politika neće ugroziti energetske bezbednost zemlje. Broj zdravstvenih oboljenja uzrokovan lošim kvalitetom vazduha će biti umanjen a samim tim i pritisak na zdravstveni sistem zemlje. Očekuje se uvećana radna sposobnost stanovništva, umanjen broj bolovanja, produžen životni vek i uvećan kvalitet života. Takođe, ova mera bi značila podršku međunarodnim naporima protiv klimatskih promena i globalnog zagrevanja. Ne treba misliti da je ovo problem koji ne dotiče našu zemlju. Samo u proteklih nekoliko godina, Republika Srbija je bila pogođena snažnim klimatskim nepogodama, poput brojnih suša, posebno intenzivnih 2012. godine ali i poplava, naročito snažnih u 2016. godini. Primena ove tehnologije umanjice čestično zagađenje u urbanim sredinama ali će izazvati i nešto višu potrošnju električne energije. Rezultat će samim tim biti nešto više emisije oksida sumpora i emisija azotnih oksida iz elektroenergetskog sektora. Ovde dolazi do izražaja potreba za drugim komplementarnim politikama, poput potrebe za promenom strukture energetskog miksa. Republika Srbija će u bliskoj budućnosti morati da značajno uveća proizvodnju električne energije iz izvora kao što su vetro-generatori i solarne farme. Ovo je na kraju krajeva i njena međunarodna obaveza, jer prema Ugovoru o osnivanju energetske zajednice Srbija je dužna da do 2020. godine obezbedi da od kompletne električne energije koja se potroši u zemlji, 27% bude iz obnovljivih izvora.

Implementacija ovog predloga imala bi i evidentne ekonomske posledice. Smanjenje potrebe za biomasom, smanjice obim posla u šumarskoj industriji i staviti pritisak na zajednice koje zavise od distribucije ovog energenta. Međutim ovo će biti i značajna razvojna prilika domaće privrede i omogućiće otvaranje radnih mesta u visoko-tehnološkim kompanijama. Uvećana kompetetivnost ove tehnologije značiće njenu veću potražnju na domaćem tržištu. Ovo će predstaviti značajnu poslovnu priliku za domaće kompanije koje se bave proizvodnjom i distribucijom toplotnih pumpi. Osim u proizvodnji i prodaji, pojavice se potreba za radnom snagom koja bi ove uređaje ugrađivala i održavala ali i visoko kvalifikovanom radnom snagom koja bi se bavila istraživanjem i razvojem ovih tehnologija. Druga stvar, ove investicije postaju ekonomski isplative već nakon nekoliko godina. Uštede koja će domaćinstva ostvariti značiće mogućnost trošenja na druge proizvode, pa i poslovne poduhvate koji bi obezbedili dalji ekonomski rast. Racionalna potrošnja energije koju omogućavaju ovi energetske efikasni uređaji delovaće povoljno na energetske intenzitet zemlje i isti umanjiti.

Ovakva mera, učiniće ovu tehnologiju daleko vidljivijom na tržištu, međutim treba biti oprezan. Dostupnost ovakvih sistema domaćinstvima, usled izdataka koje zahtevaju, ostaće ograničena. Stoga je ovu javnu politiku neophodno primenjivati u sadejstvu sa drugim politikama kako bi optimalni rezultati bili ostvareni. Jedna od takvih, nesumnjivo bi bila podrška zameni neefikasnih uređaja uređaja na biomasu i zabrana sagorevanja uglja u naseljenim sredinama

Literatura:

Agencija za energetiku Republike Srbije. (2018). Izveštaj o radu Agencije za energetiku Republike Srbije za 2017. godinu. Beograd.

Agencija za zaštitu životne sredine. (2018). Godišnji izveštaj o stanju kvaliteta vazduha u Republici Srbiji 2017. godine. Beograd.

Health and Environmental Alliance. (2014). Zagađenje vazduha i zdravlje u Srbiji. Činjenice, brojke i preporuke. Preuzeto sa https://env-health.org/IMG/pdf/heal_briefing_air_serbian_version.pdf.

Jovana Prešić. (2017). Ne znamo kakav vazduh udišemo. Heinrich Böll Stiftung. Preuzeto sa <https://rs.boell.org/sr/2017/10/19/ne-znamo-kakav-vazduh-udi%C5%A1emo>.

Službeni glasnik Republike Srbije. (2013). Uredba o uslovima za monitoring i zahtevima kvaliteta vazduha ("Sl. glasnik RS", br, 11/2010, 75/2010 i 63/2013).

Javni funkcioneri u predizbornoj kampanji: medijski ispraćeni, zakonski nevidljivi

Predlog praktične politike

Studentkinja: Aleksandra Ivanković

Mentor: Vladimir M. Pavlović

Rezime: Nepravilnost koja sve više dolazi do izražaja tokom poslednjih izbornih ciklusa je funkcionerska kampanja. Ono što dovodi do ove neregularnosti su nejasno definisane aktivnosti koje funkcioneri mogu da sprvođe u izbornom procesu, nefunkcionalnost nezavisnih organa zaduženih za ovaj problem, loše izveštavanje medija i neinformisani građani. Nerešavanje ovih problema bi moglo da dovede do značajne zloupotrebe javnih resursa i malverzacija tokom izbornih procedura. Predložena rešenja kao što su preciznije definisanje pojmova, ojačavanje uloge nezavisnih tela, odgovornost Skupštine za nepostupanje i edukacija građana bi doprinela ublažavanju i mogućem nestanku problema.

Od demokratskih promena, svaki izborni ciklus u Republici Srbiji je obeležen većim ili manjim brojem nepravilnosti. Kao jedan od dominantnih vidova zloupotreba javnih resursa, zabeleženi su i slučajevi funkcionerske kampanje, koji su od 2014. sve intenzivniji. Pod funkcionerskom kampanjom se podrazumevaju aktivnosti javnih funkcionera u predizbornom periodu, koje se označavaju kao „redovan rad“, a zapravo su prikrivena politička promocija. Na taj način se promotivne aktivnosti funkcionera u „tehničkom mandatu“ plasiraju kao deo objektivnog izveštavanja, a i gledanost informativnih programa je veća od plaćenih oglasa. Funkcionerska kampanja se najčešće manifestuje kroz: posete firmama, školama, bolnicama, otvaranje fabrika, gradilišta, potpisivanja ugovora i memoranduma o izgradnji i ulaganju, stipendiranju, predstavljanje plana izgradnje, uručenje stipendija, pomoći i poklona, razgovor sa građanima... Ovaj vid promotivnih aktivnosti ne podleže kontroli jer ne ulazi u prikaz troškova predizborne kampanje, a ujedno može stvoriti dodatne troškove po javne finansije. Funkcionerska kampanja tako vodi ka uspostavljanju partijskog monopola nad državnim aktivnostima. To ujedno ograničava mogućnost smenjivanja vlasti, koje je jedna od glavnih odlika konsolidovanih demokratija. Stoga je neophodno rešavanje ovog problema kako bi građani imali priliku da izraze svoju volju na fer izborima i kontrolišu vlast, odnosno da svaki politički akter snosi odgovornost za svoje postupke. A za to su neophodni pravovremeno i istinito informisani građani.

1. Koji su problemi u pitanju?

Uočeni nedostaci značajno doprinose neregularnosti izbornog procesa stvarajući nepravedan položaj između kandidata u tehničkom mandatu i kandidata opozicionih partija. Zbog toga je neophodno obratiti pažnju na sledeće probleme.

1.1. Zakonski okvir ne postoji

Funkcionerska kampanja nije eksplicitno definisana nijednim zakonom Republike Srbije. U Zakonu o izboru predsednika Republike, Zakonu o lokalnim izborima, Krivičnom zakoniku, Zakonu o vladi, Zakonu o lokalnoj samoupravi i Zakonu o budžetu nije regulisana ova aktivnost. Zakon o finansiranju političkih aktivnosti predviđa dostavljanje izveštaja o strukturi finansijskih troškova tokom kampanje Agenciji za borbu protiv korupcije, ali i mogućnost novčane kazne i krivične sankcije za zloupotrebu javnih resursa. Zakon o izboru narodnih poslanika propisuje formiranje Nadzornog odbora, čiji je zadatak da „u postupku sprovođenja izbora“ sprovodi „opšti nadzor nad postupcima političkih stranaka, kandidata i sredstava javnog obaveštavanja u toku izbornih aktivnosti“, te bi ovaj odbor možda mogao da se bavi i pitanjima funkcionerske kampanje. Međutim, do formiranja Nadzornog odbora Skupštine nije došlo ni tokom jednog izbornog procesa od 2000. godine.

Član 29. stav 2. Zakona o Agenciji za borbu protiv korupcije je možda najbliži definisanju funkcionerske kampanje: „Funkcioner ne može da koristi javne resurse i skupove na kojima učestvuje i susrete koje ima u svojstvu funkcionera, za promociju političkih stranaka”. Ali i stav 4. istog člana propisuje: „Funkcioner je dužan da uvek nedvosmisleno predoči sagovornicima i javnosti da li iznosi stav organa u kojem vrši javnu funkciju ili stav političke stranke, odnosno političkog subjekta”. Međutim, ovim zakonom nije regulisano tempiranje aktivnosti državnih organa (povećanje penzija u izbornoj kampanji, veće zapošljavanje u javnoj službi) ili svečanog otvaranja privatnih i javnih objekata, te Agencija o tome proizvoljno odlučuje. Važno je napomenuti da javni funkcioneri nemaju obavezu da se ovim aktivnostima bave, ali da im nisu ni zabranjene, a to ostavlja prostora za zloupotrebe. Funkcionerska kampanja nije precizno definisana ni medijskim zakonima (Zakon o javnom informisanju i medijima, Zakon o elektronskim medijima, Zakon o javnim medijskim servisima i Zakon o oglašavanju). Pravilnik o obavezama pružalaca medijskih usluga tokom predizborne kampanje je podzakonski akt Regulatornog tela za elektronske medije, koji ulazi u polje funkcionerske kampanje, ali je ne definiše: „Zabranjeno je prikriveno emitovati predizborni program u vidu informativnog ili druge vrste programa”.

1.2. (Ne)zavisnost Agencije za borbu protiv korupcije

Agencija za borbu protiv korupcije bi trebalo da sprovodi nadzor nad aktivnostima funkcionera u izbornoj kampanji, sprečava zloupotrebu javnih resursa i kontroliše finansiranje političkih aktivnosti tokom kampanje. Međutim, od svog osnivanja, Agencija je sprečavana od partija na vlasti da izvršava ove aktivnosti. Opstrukcije rada Agencije su najočitije kroz neimenovanje članova Odbora Agencije u Narodnoj skupštini. Na taj način, Agencija je pratila predsedničke izbore sa šest članova Odbora i bez direktora, a broj članova Odbora je posle izbora pao na dva. Od januara 2018., na mesto direktora je došao bivši član SNS-a, te se Agencija tokom beogradskih izbora retko oglašavala, a nije postupila ni po jednoj prijavi građana. Na taj način je ovo nezavisno telo postalo u potpunosti politizovano i nefunkcionalno.

Krajem 2016. je završena rasprava o Nacrtu Zakona o Agenciji za borbu protiv korupcije, ali taj nacrt još nije ušao u skupštinsku proceduru, iako je prema Akcionom planu za Polagavlje 23 trebalo da bude usvojen u trećem kvartalu 2016. godine.

1.3. Nefunkcionalnost tela koja nadziru rad medija

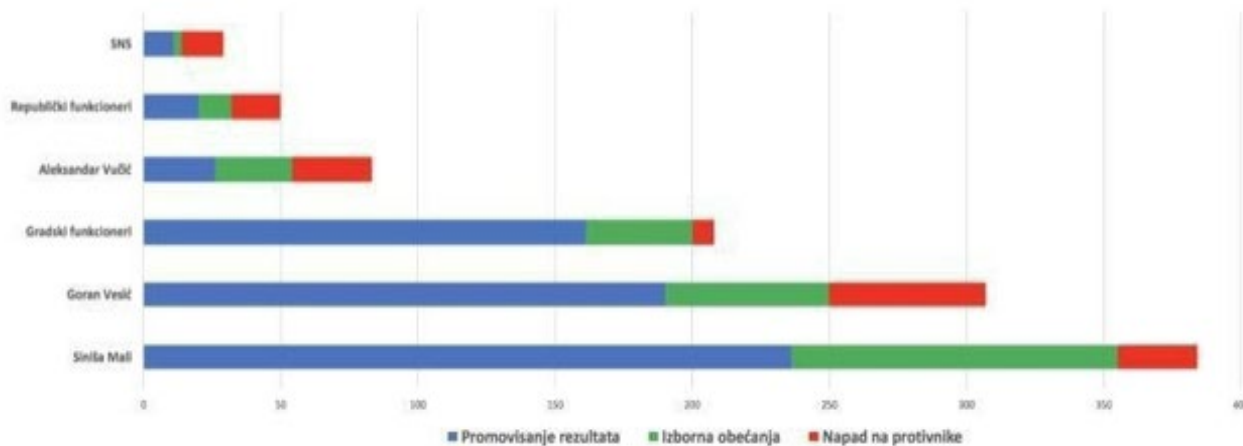
Mogućnost da nadziru rad medija tokom izbornog procesa imaju Nadzorni odbor Narodne skupštine i Regulatorno telo za elektronske medije, kao i Savet za štampu, kao samoregulatorno telo koje prati poštovanje Kodeksa novinara Srbije.

Savet za štampu svakodnevno sprovodi monitoring o poštovanju profesionalnih i etičkih standarda u izveštavanju štampanih medija u Srbiji. Međutim, ovo telo može da izriče samo opomene i njegove odluke nisu obavezujuće.

Nadzorni odbor Narodne skupštine nije formiran od 2002. godine. Predsednica Skupštine, Maja Gojković, je u februaru 2016. godine, pred izbore koji su se održali u aprilu, pozvala Vladu i poslaničke grupe da dostave predloge kandidata za ovaj odbor. No, većina stranaka, uključujući i SNS, nije predložila kandidate.

Regulatorno telo za elektronske medije (REM) je jedino telo koje je nadležno da svakodnevno nadzire aktivnosti elektronskih medija i za stvaranje okruženja u kojem kandidati imaju jednake mogućnosti predstavljanja. Tokom parlamentarnih izbora 2016., predsedničkih izbora 2017. i beogradskih izbora 2018., REM je, i pored dovoljnih tehničkih i ljudskih resursa, odlučio da se samovoljno izuzme iz zakonom propisanih ovlašćenja i

ne sprovodi monitornog izbornog procesa, nego samo da postupa po prijavama građana. Važno je napomenuti i da ovo nezavisno telo od 2016. funkcioniše u nepotpunom sastavu zbog odbijanja Narodne skupštine da imenuje članove Saveta REM-a, ali i toga što nadležni predlagači ne imenuju kandidate. Skupština takođe nije odobrila novi Statut i usvojila finansijski plan REM-a. Ujedno, posle izbora 2017., REM nije pokrenuo postupak ni po jednoj prijavi građana, a tokom predizborne tišine pred beogradske izbore članica Saveta, Olivera Zekić, se oglasila saopštenjem da je u gostovanju na RTS-u Goran Vesić utišavan, i tako zauzela stranu tadašnjeg gradskog menadžera. REM objavljuje neobrazložene odluke, a u izveštajima ovog tela se prikazuje samo pravni okvir. Narodna skupština nijednom nije raspravljala o izveštaju ovog nezavisnog organa.

1.4. Neujednačeno izveštavanje medija

Kampanja u medijima je najčešće u korist partije na vlasti. Tokom kampanje za beogradske izbore, javni funkcioneri su u 55% medijskih nastupa najavljujani kao republički ili gradski funkcioneri (ne kao stranački), gde su svaki četvrti put davali izborna obećanja, a svaki šesti put napadali protivkandidate.

1.5. Građani nisu dovoljno upoznati sa izbornim procedurama

Razočarani u demokratske procese i procedure, birači se najčešće izjašnjavaju da „nemaju za koga da glasaju“ ili da ih „politika ne interesuje“. To se najbolje ogleda u izlaznosti tokom izbornog dana, koja uglavnom bude oko 50% biračkog tela.

2. Preporuke

U cilju poboljšanja uslova za održavanje demokratskih i fer izbora, ovo su neke od predloženih mera:

2.1. Zakonom precizno definisati funkcionersku kampanju i organe zadužene za njeno sprečavanje

Najavljuvanim izmenama Zakona o Agenciji za borbu protiv korupcije, ali i medijskih zakona, mogle bi se detaljno regulisati aktivnosti funkcionera u kampanji, ali i precizno definisati pojam „funkcioner“ koji je dosad nailazio na različita tumačenja. S obzirom na to da se funkcioneri koji učestvuju u kampanji stavljaju u povlašćen položaj, svaki kandidat za novu funkciju bi trebalo da podnese ostavku danom stupanja u kampanju. Dosadašnja praksa je pokazala da je nemoguće utvrditi šta funkcioneri rade za vreme, a šta posle radnog vremena. Takođe, to doprinosi zavaravanju medijskog auditorijuma. Novim zakonima bi trebalo zabraniti državnim funkcionerima koji nisu ujedno i kandidati da zauzimaju navijačke stavove prilikom održavanja

izbora na bilo kom nivou vlasti, kao i učestvovanje u predizbornoj kampanji. No, funkcioneri mogu iznositi mišljenje o izbornom procesu.

2.2. Osnajiti kapacitete Agencije za borbu protiv korupcije i Regulatornog tela za elektronske medije

Promeniti strukturu ovlašćenih predlagača za Savet REM-a i precizirati kvalifikacije kandidata. Broj mandata smanjiti na jedan. Novim Zakonom o elektronskim medijima preciznije definisati nadležnosti REM-a tokom i van kampanje, kao i odgovarajuće mere za medije koji ne postupaju po propisima, vodeći računa o nenarušavanju slobode informisanja. Uvesti indikatore za merenje uspešnosti rada ovog tela.

Agencija za borbu protiv korupcije bi morala proaktivnije da komunicira tokom izbornog procesa. Stoga je neophodno da sve odluke i zaključci budu objavljeni na sajtu, a da se odluke o prigovorima građana donose u najkraćem mogućem roku. Zakonom propisati da političke partije tokom izbornog procesa svoje finansijske izveštaje dostavljaju jednom nedeljno, te da ih Agencija objavljuje na svom sajtu. Ukoliko je neophodno, povećati broj zaposlenih tokom izbornog perioda.

2.3. Propisati vremenski okvir u kom Narodna skupština i drugi državni organi moraju da deluju u vezi sa preporukama i izveštajima nezavisnih tela

S obzirom na to da je Narodna skupština dosad aktivno sabotirala rad nezavisnih tela, neophodno je propisati vremenski okvir u kojem će poslanici morati da raspravljaju o izveštajima i imenovanjima članova ovih organa. Dugo najavljivanom izmenom Poslovnika moglo bi se propisati utvrđivanje odgovornosti predsednika Narodne skupštine i nadležnog odobara Narodne skupštine u slučaju izostanka stavljanja akata u vezi sa nezavisnim organima na dnevni red.

2.4. Smanjiti klijentelizam i povećati nezavisnost medija

Neophodno je poboljšati finansijsku i uređivačku nezavisnost medija, a pre svega javnih servisa. Trebalo bi smanjiti zavisnost medija od uticaja državnog novca kroz oglašavanje i neadekvatne projektne konkurse. Ujedno, mediji i sami treba da budu transparentniji i objavljuju vlasničku strukturu i način finansiranja. Mediji, a naročito javni servisi, treba da razmotre donošenje internog propisa o izveštavanju tokom izbora, koji bi bio u skladu sa izbornim propisima.

2.5. Povećati medijsku pismenost i znanje birača o izbornom procesu

Kako bi se izborni proces učinio regularnijim, neophodno je podići svest građana o značaju izbornih procedura. Takođe, kroz povećanje medijske pismenosti bi se povećao broj građana koji prijavljuju neadekvatno izveštavanje i zloupotrebe prilikom kampanje.

Pimena predloženih preporuka bi značajno smanjila broj predizbornih neregularnosti i gotovo onemogućila zloupotrebu državnih sredstava u partijske svrhe, a građani bi imali mogućnost da naprave informisan izbor, koji je u njihovom najboljem interesu.

Iako se predloženim rešenjima neće rešiti sve neregularnosti u vezi sa izborima, predložene preporuke bi bile dobra osnova za dalju regulaciju i uređenje izbornog procesa.

Literatura

CRTA. Beogradski izbori – kampanja pre kampanje. Beograd: CRTA, 2018.

CRTA. Beogradski izbori: izveštaj dugoročnih posmatrača – predizborna kampanja., Beograd: CRTA, 2018.

CRTA. Kula od karata: nezavisnost i integritet Agencije za borbu protiv korupcije kao preduslov za sprečavanje zloupotrebe javnih resursa u izbornom procesu. Beograd: CRTA, 2018.

CRTA. Predizborna tišina u REM-u: uloga Regulatornog tela za elektronske medije u izbornom procesu. Beograd: CRTA, 2018.

CRTA. Predsednički izbori 2017: Izveštaj CRTA posmatračke misije Gražani na straži. Beograd: CRTA, 2017.

Transparentnost Srbija. Funkcionerska kampanja kao poseban vid zloupotrebe resursa za političku promociju. Beograd: CRTA, 2016.

Mladi i evropske integracije u Srbiji: između nerazumevanja i velikih očekivanja

Predlog praktične politike

Studenti: Lara Simović, Uroš Ilić, Biljana Petrović

Mentor: Vladimir M. Pavlović

Rezime: Informisanost mladih u Srbiji o Evropskoj uniji pitanje je od suštinske važnosti za budućnost samog procesa pristupanja. U ovom predlogu praktične politike osvrnućemo se na nivo informisanosti omladine o EU, izvore iz kojih stižu nova znanja o pravima i obavezama koje donosi članstvo, stavove mladih o pitanjima koja se odnose na Evropsku uniju i ulogu novih tehnologija u formiranju mišljenja. Takođe, predložićemo nove načine za neformalno obrazovanje najmlađih o ovoj temi, s obzirom da je za promene u školskom sistemu često neophodno mnogo novca, logističkih preduslova, truda i volje. Saznaćete šta su „Food Force” i „World Peace Game”, i kako se koncept na kojem su zasnovani može primeniti u kontekstu unapređenja informisanosti o procesu evropskih integracija. Tvrdnje o razmišljanjima mladih o EU, i njihovoj slaboj informisanosti, potkrepićemo relevantnim istraživanjima koja su sprovedena u našoj zemlji.

1. Koliko mladi zaista znaju o Evropskoj uniji?

Republika Srbija se nalazi u procesu pristupanja Evropskoj uniji (u daljem tekstu EU). Ovaj proces je započeo još na samom početku 2000-ih godina kada je na samitu Evropskog saveta u Solunu 2003. godine potvrđena evropska perspektiva. Od tada pa sve do danas, Republika Srbija radi na razvijanju odnosa sa EU u svim segmentima, kako ekonomskim, političkim i pravnim tako i socijalnim, kulturnim itd. Proces pristupanja EU počiva na jasno utvrđenim pravilima toka pregovora između EU i države kandidata. Stičemo utisak da se o toku pregovora izveštava redovno i čini se da imamo priliku da pratimo kojim tempom Republika Srbija uspeva da napreduje kroz 35 pregovaračkih poglavlja. Visok nivo zastupljenosti ove teme u medijima, pokazalo se, ipak nije garancija da će sve zainteresovane strane posedovati potpune informacije. Konkretno, veliki broj istraživanja koje su vršili kako pripadnici nevladinog sektora pa tako i nekadašnja Kancelarija za evropske integracije (današnje Ministarstvo za evropske integracije) pokazala su da mladi u Republici Srbiji ipak nemaju dovoljno znanja o samoj Evropskoj uniji niti o evropskim integracijama. Bitno je utvrditi iz kojih izvora mladi dolaze do informacija. Ono što je uočljivo konkretno među srednjoškolskom populacijom jeste manjak ili potpuno odsustvo edukacije u formalnom smislu o ovoj temi. Ono što mladima ostaje jeste edukacija zasnovana na samoinicijativnoj motivaciji i radoznalosti. U skladu sa ovim, ne iznenađuje podatak da svega 50% mladih u Srbiji podržava evropski put Republike Srbije prema istraživanju koje su sprovedeli Evropski pokret u Srbiji i Fakultet političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, 2016. godine. Podsticanje razvijanja svesti mladih u Srbiji o promenama kroz koje celo društvo mora da prođe kako bi pristupili EU je ključno ukoliko želimo ne samo da obrazujemo sloj društva koji je sposoban da kritički razmišlja o EU i politikama čije ćemo obaveze preuzeti u potpunosti, već i kako bi mladi bili osposobljeni da spoznaju sopstvena prava koja proizilaze iz procesa usklađivanja sa pravnim tekovinama EU. Od početka procesa pristupanja Republike Srbije nije se mnogo radilo na osmišljavanju strategije komunikacije procesa evropskih integracija sa mladima. Tokom našeg istraživanja i prikupljanja podataka za izradu ovog predloga praktične politike nismo uspeli da nađemo nijednu prethodnu praktičnu politiku koja se bavila pitanjem (ne)informisanosti mladih u Srbiji o procesu evropskih integracija. Postoji niz različitih istraživanja koja samo konstatuju neopredeljenost ili čak protivljenje mladih usmereno prema evropskim integracijama. Jedno od takvih istraživanja je upravo istraživanje koje je Evropski pokret u Srbiji Leskovic sproveo u saradnji sa Ministarstvom za evropske integracije 2017. godine. U ovom istraživanju su iskazani stavovi da mladi smatraju da je EU nepravedna prema Republici Srbiji (51%), zatim da će nam ulazak u EU umanjiti slobode (44,7%) i da će ulazak u EU uništiti naš nacionalni identitet smatra njih 41,2%.

Kako su mladi formirali te stavove? To je pitanje koje je usko povezano sa osnovnim zadatkom ovog predloga praktične politike. Smatramo da će ovaj predlog koji nudimo moći da na pristupačan i zanimljiv način predoči mladima osnovne informacije i znanja o Evropskoj uniji i procesu kroz koji prolazi Republika Srbija. Ukoliko se mladima pristupi na način koji oni najlakše razumiju, a to je putem tehnologije uz koju su nove generacije odrasle i odrastaju. Smatramo da će učinak biti daleko delotvorniji nego ukoliko bi im se pristupilo preko organizovanja određenih skupova, tribina ili televizijske kampanje u vidu edukativnih emisija.

Posledično, ukoliko predstavnici vlasti ne počnu da insistiraju da se politika, osnovna ekonomija i aktuelnosti uključe u obavezni nacionalni kurikulum ili na neki drugi način uključe u svakodnevicu mladih, to će dovesti do povećane nezainteresovanosti i neznanja. Ukoliko se dosadašnji trendovi nastave, novi birači će nastaviti da se usaglašavaju sa političkim naginjanjima svojih roditelja, ili će biti podstaknuti društvenim medijima, a vrlo malo će glasati na osnovu svojih, na znanju utemeljenih, nezavisnih odluka.

Većina ljudi će vam reći da je vaša apsolutna dužnost da glasate, te da bez toga aktivno zanemarujete žrtve koje su vaši preci napravili da bi vam osigurali ovo demokratsko pravo. Međutim, glasanje na osnovu tuđih zaključaka nije glasanje o kome je ovde reč. Apsolutna dužnost mladih zapravo je da se informišu, te da se aktivno interesuju za aktuelnu političku situaciju i da donose nezavisne odluke. Pravo glasa je važno jer omogućava da živimo pod demokratskim uverenjem da će se naš glas čuti. Međutim, ako glasate za određene opcije zbog toga što su vas na to podstakli socijalni mediji ili zbog toga što su vaši roditelji politizovali vaš um, a zapravo ne znate za šta glasate ili zašto, vaš glas neće vredeti više nego da ste se uzdržali od glasanja.

2. Mladi nisu dovoljno informisani o Evropskoj uniji

Za današnje uglavnom apolitične mlade ljude, odluka Republike Srbije i njenih predstavnika da se uključe u proces pristupanja Evropskoj uniji, katalizovala je novu odgovornost, a ta je da se bolje i češće informišu o svojim pravima i obavezama. Članstvo u Evropskoj uniji se čini sve bližim, međutim, sa nepostojanjem političkog razumevanja i često potpuno apatičnim političkim ciljevima, većina mladih neće znati kako najbolje da iskoristi svoja nova demokratska prava kada do članstva dođe.

Sa retkim izuzecima koji su zainteresovani za svakodnevna dešavanja koja ih okružuju i koji u njima posledično i učestvuju, većina mladih koji se uključuju u političke procese se može podeliti u dve grupe: Mladi koji su pod uticajem društvenih mreža, i koji lako padaju pod uticaj skupih ali sveobuhvatnih kampanja, i sa druge strane one koji u politici postupaju isto kao i njihovi roditelji. Političko mišljenje i politička razmatranja očigledno izostaju upravo zbog sve veće neinformisanosti svih generacija, pa i mladih koji tek stižu pravo da glasaju i aktivno učestvuju u političkom odlučivanju.

Sve veći broj građana, posebno takozvanih milenijalca, sada se oslanjaju na društvene medije kada su u pitanju vesti. Iako to može izgledati kao dovoljno dobar način da oni ostanu informisani, dve kategorije vesti koje najviše interesuju potrošače socijalnih medija na kraju dana su sport i zabava. Politika se na ovim platformama ogleda u takozvanim „mimovima“ koji su mladima relevantni gotovo jednako kao intervju sa lokalnim poslanikom. „Tvitovi“ su najprikladniji izraz političkih frustracija, a raznovrsni članci na Fejsbuku jedini legitimni i samo ponekad ozbiljni izvori informacija iz sfere politike. Nažalost, samo mali broj korisnika društvenih medija prati priznate novinske agencije, međunarodne organizacije i druge relevantne stranice u ovom pogledu. Nedostatak znanja o aktuelnostima je u skladu sa sveukupnim nedostatkom građanske pismenosti u našoj kulturi. Činjenica je da ove okolnosti prave sve veću društvenu prazninu, a političari ostaju ravnodušni prema tome. Mladi na njihovo ponašanje reaguju protestima i peticijama, ljutnjom i nezadovoljstvom, ne znajući da su isto mogli sprečiti, dok praznina između njih i političkih odlučilaca godinama postaje sve veća.

Krivica za nedovoljnu informisanost mladih i građana uopšteno se može široko podeliti. Nastavni planovi i programi su smanjili proučavanje javnih poslova, građanstva, istorije i novinske pismenosti. Industrija televizijskih vesti je ublažila svoju agendu do tačke kada i onaj mali broj potrošača ne dobija dovoljno suštinskih informacija. Društvene mreže dovode do političke konfuzije, a naponi da se mladi zainteresuju i posvete ostvarivanju svojih građanskih prava na pravi način konstantno jenjava. Itekako su nam potrebni novi kanali koji će omogućiti veće angažovanje mladih koji će za par godina biti ti koji će odlučivati o pristupanju Srbije Evropskoj uniji na obaveznom referendumu.

3. Kako informisati mlade?

Ono što je mladima u Srbiji potrebno jesu novi, inovativni i njihovim interesovanjima prilagođeni načini informisanja. Ideja na kojoj se zasniva naš predlog jeste da bi Evropska unija trebalo da postane predmet interesovanja mladih, kao i oblast kojoj će oni posvetiti slobodno vreme. S obzirom na to da „gejming“ industrija nastavlja da raste eksponencijalnom stopom, koristi od upotrebe igara za edukovanje, angažovanje i podsticanje učenja mladih postaju sve izraženije. Generacija koja se sada nalazi na višim nivoima obrazovanja, ali i ona koja pristupa tržištu rada su generacije koje su odrasle uz igranje kompjuterskih i video igara, što ne treba izgubiti iz vida. Uz tehnološki napredak i ogroman broj novih uređaja koji su gotovo svima dostupni, mnogi se upuštaju u ovaj novi način učenja. Najpre je bitno objasniti koncept „gamification“ to jeste, koncept „gejmifikacije“. Ovaj novi pristup koristi elemente igre i dizajna u kontekstu učenja i osposobljavanja, promovišući situacijsko učenje i interaktivnost. Prednosti korištenja dobro dizajniranih igara u učenju su dovedene u oštrij fokus sa smenom generacija u školama i na radnim mestima, jer je sve više milenijalsa koji su dobro upućeni u tehnologiju i osposobljeni da je koriste u svojoj svakodnevnici. Povećana popularnost i korišćenje igara u učenju može se pripisati rastućem duhu konkurencije, a to ne samo da učenje čini zabavnijim, već povećava zadržavanje u procesu učenja, kao i njegovu učestalost.

Primer dobre prakse su svakako mnoge video igre sa društvenim temama koje su osmišljene još pre više od jedne decenije. U 2005. godini, Svetski program za hranu Ujedinjenih nacija objavio je „Food Force“. „Food Force“ je igra koju je razvio izdavač igrice Konami, u kojoj igrači isporučuju hranu ljudima u nevolji. Druga slična igrice koja radi na promociji društvenih promena bila je „Darfur Is Dying“. Objavljena 2006. godine, ova online igrice stavlja igrača u ulogu izbeglice u Darfuru tokom civilnog rata. Takođe je poznat primer Džona Hantera koji decenijama decu podučava pomoću društvene igrice „World Peace Game“. Ona ima dva osnovna cilja: Razotkrivanje i rešavanje više od 50 globalnih problema koji uključuju: klimatske promene, hemijsko i nuklearno naoružanje, iscrpljivanje resursa poput vode i nafte, cunamije, te etničke i verske konflikte. Vrednost imovine svake nacije mora da pređe svoju početnu tačku, drugim rečima, svi moraju da pobeđu, što čini igru složenijom. Svako dete ima ulogu, poput uloge premijera, članova kabineta, predsednika Svetske banke, trgovca oružjem, generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, i slično. Svaka uloga dobija tajni dosije sa 20-30 stranica vitalnih informacija koje opisuju 50 kriznih intervala koje treba rešiti, kao i budžet i druge finansijske informacije koje se koriste za ključne proračune. Različite ličnosti su na različite načine igrile svoje uloge, ali su svi zajedno naučili vredne lekcije o svetu u kom žive.

Učenje definitivno prevazilazi očekivanja kada ima jasan cilj. Cilj je potrebno prikazati kao nešto što je moguće i opipljivo, a ne nešto što se može smatrati pukim utopijskim idealom. Kroz igre koje su prethodno pomenute, deca su prirodno naučila rečnik koji uključuje savremene trendove i dešavanja. Takođe, učenicima se omogućava da primene maštu povodom složenih pitanja kao što su klimatske promene, makroekonomija ili ograničeni prirodni resursi. Kada je cilj dobro objašnjen i kada predstavlja zajedničku vrednost svih, podiže se želja za kolektivnom pobedom, kao i uzajamno poštovanje.

Zbog ovih i brojnih drugih pozitivnih strana ovog načina učenja, ovo može biti izuzetno uspešan način informisanja mladih o evrointegracijama i Evropskoj uniji kao takvoj. Igra bi kao glavni cilj imala pristupanje Srbije Evropskoj uniji. Ona bi bila sekvencionisana u pregovoračke nivoe, od perioda pre dobijanja statusa kandidata, preko potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, do pristupanja u članstvo i funkcionisanja Srbije u ovom velikom sistemu. Kroz ovaj proces igrači bi morali da prođu kroz komplikovan proces usaglašavanja sa pravnim tekovinama Evropske unije dok simultano vode računa o unutrašnjim prilikama i reakcijama javnog mnjenja na promene koje se odvijaju u godinama trajanja procesa. Takođe, učili bi o samim aktima i kroz to o pravima i obavezama koje bi dobili kao državljani države članice Evropske unije. Igrači bi tokom igre saznali o procesu i iz iskustva drugih zemalja, što će takođe proširiti njihovo znanje o političkim sistemima širom Evrope. Na ovaj način, dolazi se do saznanja i o drugim sistemima i organizacijama poput Ujedinjenih nacija i drugih sa kojima Evropska unija tesno saraduje. Učenicima i svim drugim zainteresovanim licima bilo bi omogućeno da saznaju i trenutne političke pozicije velikih i jakih država van Evrope, zbog njihovog direktnog i sveobuhvatnog uticaja na dešavanja u Evropi i svetu.

4. Umesto zaključka

S obzirom na nepostojanje predloga praktične politike koji se bavi ovom temom, mali broj istraživanja koja se tiču stavova mladih o EU i opštoj atmosferi koja trenutno vlada u društvu kada se govori o ovim pitanjima, ne čudi činjenica da su mladi slabo ili pogrešno informisani o Evropskoj uniji.

Smatramo da se primenom novih tehnologija, angažovanjem većih kapaciteta i animiranjem stručnjaka da se više uključe u proces obrazovanja mladih, može doprineti poboljšanju nivoa znanja koje poseduje omladina u Srbiji. Važno je istaći da upravo ova grupa građana može bitno promeniti izgled naše zemlje i ugled u svetu, s toga je neophodno pronaći način kako da se oni više angažuju i prestanu sa praksom izbegavanja uključivanja u političke i društvene procese koja je široko rasprostranjena.

S mladima u Srbiji se izuzetno malo radi, pogotovo kada je reč o pitanjima koja se tiču njihove budućnosti. Članstvo u Evropskoj uniji predstavlja pitanje civilizacijskog iskoraka za našu zemlju, da li želimo mlade koji nisu svesni šanse koja je pred našom zemljom?

Beogradska Aleksandrija – Problem nekadašnje zgrade Narodne biblioteke na Kosančićevom vencu

Predlog praktične politike

Student: Nemanja Georgijević

Mentor: Vladimir M. Pavlović

Rezime: U toku je rekonstrukcija Kosančićevog venca, te je neophodno razgovarati o tome šta treba učiniti sa praznim mestom gde je nekada stajala zgrada Narodne biblioteke, porušena tokom nacističkog bombardovanja Beograda. Trenutno se na tom mestu nalaze samo ruševine, obrasle korovom. Gradska vlast namerava da tu napravi „memorijalni park“ po projektu Borisa Podreke. Ovo nije prihvatljiv predlog, jer se time između ostalog narušava kulturno-istorijska celina Kosančićevog venca. Najbolja opcija je da se zgrada Narodne biblioteke rekonstruiše u skladu sa najvišim arhitektonskim standardima i standardima konzervacije. Na taj način se ne rešava samo problem praznog mesta na Kosančićevom vencu, već i niz drugih povezanih problema.

1. Zašto je ovo bitno?

Mora se istaći da je Narodna biblioteka Srbije, istorijski posmatrano, svojevrsan institucionalni nomad, jer se od svog osnivanja 1832. godine čak 12 puta selila. Ipak, jedna od najbitnijih lokacija na kojoj se Biblioteka nalazila bila je bivša kartonaža na Kosančićevom vencu. Ta zgrada je bombardovana prvog dana nemačkog bombardovanja Jugoslavije 1941, i izgorela je do temelja, zajedno sa velikim brojem knjiga od neprocenjive vrednosti.

Mesto bivše Biblioteke je od tada napušteno, ožiljak na urbanističkom telu Kosančićevog venca. Upravo to je i razlog zašto predlažemo rekonstrukciju ove zgrade. Naime, budući da je gradska vlast započela (i završila) rekonstrukciju Kosančićevog venca, sada je pravo vreme da se razgovara o mogućnosti rekonstrukcije velelepne zgrade koja je nekada stajala na njegovom početku.

Iako je predlagan veliki broj formalnih i neformalnih inicijativa, do sada nijedna konkretna mera nije preuzeta po pitanju iskorišćavanja praznog prostora na ovoj udarnoj gradskoj lokaciji. To je rezultat sveukupnog nemara koji je karakterisao pristup prethodnih gradskih vlasti prema Kosančićevom vencu. Namera ovog predloga je da doprinese mogućem rešenju ovog problema na način koji je istorijski i kulturno prikladan - preciznom rekonstrukcijom bivše zgrade Narodne biblioteke Srbije na njenoj nekadašnjoj lokaciji.

2. Analitički okvir

Neophodno je reći da se ovaj predlog zasniva na određenom idejnom okviru i shvatanju urbanizma i istorije koji se već neko vreme primenjuje u razvijenijim delovima sveta. Taj okvir se primarno definiše odgovorom na pitanje da li je opravdano u istorijskom i arhitektonsko-urbanističkom smislu rekonstruisati reprezentativne građevine koje su srušene pre mnogo godina.

Za definiciju termina „rekonstrukcija“ najčešće se uzima definicija iz takozvane Povelje iz Bure Australijskog saveta za spomenike i spomeničke celine. Ona glasi: „Rekonstrukcija je vraćanje jednog mesta u ranije poznato stanje, a razlikuje se od restauracije uvođenjem novog materijala“ (Australia ICOMOS, 2013).

Stanovište da se srušeni objekti od istorijskog značaja ne smeju rekonstruisati je prevladalo pri pisanju Venecijanske povelje Međunarodnog saveta za spomenike i spomeničke celine (ICOMOS) 1964. godine (International Council on Monuments and Sites, 1964). Stručnjaci su tada smatrali da bi takva akcija predstavljala svojevrsnu falsifikaciju istorije. Po Venecijanskoj povelji, opravdano je dodavanje najmanje moguće količine novog materijala, i to samo za rekonstrukciju delova objekta koji nedostaju, a za koje postoji detaljna dokumentacija kao dokaz da će dodati elementi biti identični već postojećim elementima objekta.

Sa druge strane, postoji i stanovište da je rekonstrukcija objekata od istorijskog značaja ne samo dozvoljena, nego i poželjna. Postepena promena stavova po pitanju rekonstrukcije počela je 1972, da bi danas preovladalo mišljenje da je rekonstrukcija dozvoljena ukoliko postoji dovoljno dokumentacije da se ona može izvršiti bez nagađanja po pitanju izgleda objekta. Primer za ovu promenu stavova predstavlja pristanak UNESCO-a da se rekonstruiše porušeni mauzolej u Timbuktuu 2015. godine (Cameron, 2017).

Možda najspektakularniji primer ovakvog pristupa predstavlja nemački grad Drezden, koji je mukotrpno obnovljen procesom anastilozije, ciglu po ciglu, nakon što ga je Saveznička vojska praktično srušila sa zemljom. Drezden je obnovljen verno, i na način kojim se poštuje kako starija, tako i novija istorija ovog grada.

Autor se vodio upravo ovim okvirom rekonstrukcije pri koncipiranju i sastavljanju ovog predloga. Kosančićev venac, kao i mnoge druge celine od istorijskog značaja, zaslužuje da mu se vrati barem deo istorije koji mu je otet nacističkim bombardovanjem koje je za cilj imalo upravo da se ona zatre.

3. Šta činiti sa zgradom Narodne biblioteke?

Ukoliko želimo da ilustrujemo koliko je bitno da zgrada Narodne biblioteke na Kosančićevom vencu bude rekonstruisana, moramo se osvrnuti na alternative koje su predložene za korišćenje tog prostora. Postoje dve glavne alternative: plan gradske uprave da na mestu Biblioteke izgradi memorijalni park, i *status quo*, tj. ostavljanje tog prostora u ruševinama.

Status quo je teško, ako ne i nemoguće odbraniti bilo kakvim argumentom. Ruševine stare zgrade Narodne biblioteke na Kosančićevom vencu ne služe ničemu, pa čak ni sećanju na strahote bombardovanja Beograda. Upravo suprotno, one služe tome da nas podsete da kao država ni do danas nismo uspeli da obnovimo ono što je porušeno u Drugom svetskom ratu, za razliku od velike većine evropskih zemalja.

Dizajn memorijalnog parka je delo arhitekta Borisa Podreke. Predviđeno je da temelji Narodne biblioteke ostanu netaknuti, a da se oko njih podigne ostatak konstrukcije. Ovaj projekat odaje počast istoriji Narodne biblioteke i njenom rušenju tako što uključuje „crne betonske monolite od razbacanih knjiga“ (Radio Televizija Srbije, 2017), koji će biti suprotstavljeni cvetnom vrtu sa druge strane parka, kao ilustracija dihotomije života i smrti.

Načelno je ovaj predlog dobar, jer ilustruje istorijsku vrednost mesta na kome se gradi na moderan način. Finansijski aspekti projekta mu takođe idu u prilog, jer je mnogo jeftinije napraviti prizemni park nego rekonstruisati zdanje od istorijskog značaja.

Ipak, uzevši u obzir analitički okvir kroz koji autor posmatra ovaj problem, mora se doći do zaključka da ovaj predlog nije dovoljno ambiciozan. Izgradnjom ovako jednostavnog objekta se šalje pogrešna poruka javnosti o sposobnosti društva da se kulturna i istorijska baština štiti na pravi način. Ovaj objekat se ne uklapa u celinu Kosančićevog venca, uprkos pristojnim namerama arhitekta, i predstavljao bi više površnu turističku atrakciju nego ozbiljan spomenik nekadašnjoj Biblioteci.

Rekonstrukcijom zgrade Narodne biblioteke postigli bismo nekoliko ciljeva. Prvo, vratili bismo Kosančićevom vencu stari sjaj kao urbanističkoj i kulturnoj celini, uzevši u obzir kulturno-istorijski kontekst njegovog postojanja.

Ukoliko bi ova zgrada bila rekonstruisana, nužno se mora postaviti i pitanje njene namene. Iako je primamljiva ideja da se u rekonstruisano zdanje Narodne biblioteke useli nekakav muzej, ili druga institucija, autor smatra da je najbolji način da se oda počast tom istorijskom mestu taj da se određeni delovi Narodne biblioteke premeste iz zgrade pored Hrama Svetog Save u zgradu na Kosančićevom vencu. Glavni argument za ovu namenu rekonstruisane zgrade je da ne bi trebalo propustiti priliku da smanjimo pritisak na sadašnju zgradu Narodne biblioteke, kojoj je odavno ponestalo prostora (Blic, 2018).

Ipak, autor mora skrenuti pažnju i na ograničenja ovakvog rešenja. Ovaj predlog ne sadrži bilo kakve procene o količini sredstava koja bi morala biti izdvojena da bi se realizovao projekat rekonstrukcije zgrade Narodne biblioteke na Kosančićevom vencu. Međutim, gotovo je sigurno da bi ta sredstva morala biti veća od onih izdvojenih za planirani memorijalni park Borisa Podreke. Ipak, u skladu sa vrednostima ovog predloga, izdvajanje većih sredstava za rekonstrukciju je i više nego opravdano, jer će taj objekat biti deo kulturnog nasleđa, kako Beograda, tako i Srbije.

4. Prvi koraci ka rekonstrukciji...

U skladu sa ovim vrednostima i argumentima, autor predlaže da Gradska uprava napravi nekoliko inicijalnih koraka ka realizaciji ovog projekta. Prvo, trebalo bi formirati radnu grupu koja bi procenila izvodljivost, kao i količinu sredstava koja bi morala biti izdvojena. Na osnovu tog izveštaja bi trebalo organizovati javne debate, kako bi građani mogli da se izjasne o rešenju za koje smatraju da je najbolje. Ukoliko rekonstrukcija bude izabrana kao najbolja opcija, Gradska uprava bi trebalo da raspise javni tender za izvođača radova. Kada rekonstrukcija bude završena, Kosančićevom vencu će biti vraćen stari sjaj, a mi kao građani ćemo se ponositi time što smo sačuvali od zaborava jedan deo sveje kulture i istorije.

Literatura

- Australia ICOMOS. (2013, 10 31). Retrieved 07 07, 2018, from <https://australia.icomos.org>: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>.
- Blic. (2018, 06 05). Knjige u kutijama, časopisi na podu. Retrieved 07 2018, from Blic.rs: <https://www.blic.rs/kultura/vesti/knjige-u-kutijama-casopisi-na-podu-magacin-narodne-biblioteke-pretrpan-a-upravnik/lgc471d>
- Cameron, C. (2017, 07). Reconstruction: changing attitudes. Retrieved 07 2018, 07, from <https://en.unesco.org>: <https://en.unesco.org/courier/july-september-2017/reconstruction-changing-attitudes>.
- International Council on Monuments and Sites. (1964, May 31). Retrieved 07 07, 2018, from www.icomos.org: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf.
- Radio Televizija Srbije. (2017, 06 25). Na Kosančićevom vencu biće memorijalni park. Retrieved 07 2018, from [rts.rs:http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2781636/na-kosancicevom-vencu-bice-memorijalni-park.html](http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2781636/na-kosancicevom-vencu-bice-memorijalni-park.html).

Osnovna škola, prostor bez mobilnih telefona

Predlog praktične politike

Studentkinja: Dunja Ilić

Mentor: Vladimir M. Pavlović

Rezime: I nastavnicima i roditeljima uveliko je poznato da su **mobilni telefoni zauzeli osnovne škole**. Koriste se u učionici, na hodniku, u sali za fizičko vaspitanje i školskom dvorištu. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije zabranjuje upotrebu mobilnih telefona „u svrhe kojima se ugrožavaju prava drugih ili u svrhe prevare u postupku ocenjivanja“ (član 83), kao i digitalno nasilje (član 111). Drugim rečima, **zakon zabranjuje njihovu upotrebu kada ona ugrožava druge, ali se ne bavi samom upotrebom mobilnih telefona u školama kao problemom**. Ipak, kako zakon predviđa određeni nivo autonomije svake škole, između ostalog i kada su posredi pravila ponašanja učenika, nastavno osoblje ili roditelji mogu da pokrenu inicijativu kojom bi se upotreba mobilnih regulisala. Rasprostranjenost mobilnih telefona u školama, iako indirektno, ugrožava i pojedinca i zajednicu. U učionici, učenik se teže koncentriše na nastavu i ometa nastavnika, pa je njen kvalitet urušen. Stalna izloženost zračenju i smanjena fizička aktivnost dugotrajno štete zdravlju. Neprestani kontakt s roditeljima i drugima koji su odsutni narušava normalni proces socijalizacije i odrastanja. Neodgovorno korišćenje kamere, mogućnost pristupa bilo kom dostupnom sadržaju na internetu i aktivnost na društvenim mrežama ugrožava bezbednost i pojedinca i čitavog kolektiva. Mobilni telefoni produbljuju i socijalnu nejednakost. Očigledno, **posledice upotrebe mobilnih telefona prelaze granice škole i školskog dvorišta, a traju i nakon njenog završetka**. Uprkos tome, školski kolektivi, poput Osnovne škole „Radoje Domanović“ iz Niša, koji su ovim problemom odlučili da se pozabave, zasad su izuzetak. Ovaj predlog će pokušati da ukaže na neophodnost uočavanja ovog problema i jednostavnu mogućnost njegovog rešavanja. **Kao jedinu zadovoljavajuću alternativu sadašnjoj situaciji, predložiće potpuno zabranjivanje upotrebe mobilnih telefona učenicima za vreme njihovog boravka u školi.**

1. Kontekst

Prema istraživanju koje je 2014. godine sprovedla beogradska Osnovna škola „Đura Daničić“, više od 90% učenika nosi mobilni telefon u školu, a više od polovine ga koristi na času.¹ Danas, tzv. pametni telefoni još su dostupniji i pristupačniji. Istraživanja rađena širom sveta pokazuju da zračenje koje emituju ovi uređaji više šteti deci nego odraslima. Istraživanje koje je uzelo u obzir sve eksperimente izvedene između 2009. i 2014. godine utvrdilo je da **dečije moždano tkivo upija duplo više mikrotalasnog zračenja od moždanog tkiva odrasle osobe, dok dečija koštana srž upija čak 10 puta više zračenja od koštane srži odraslog**.² Dečije telo još uvek je nerazvijeno, pa isto kao što je detetu lakše da nauči različite veštine, i njegovo telo spremnije od tela odraslog upija ono što se nalazi u spoljašnjoj sredini, bilo to dobro ili loše. Zračenje je opasnije što je njegov izvor bliži, a najopasniji su telefonski razgovori i dugotrajno nošenje mobilnog telefona uz telo, na primer u džepu. Istraživanja koja se bave uticajem mobilnih uređaja na zdravlje fokusirana su pre svega na nevidljive i dugotrajne posledice. Sa druge strane, razni specijalizovani internet portali, za koje tekstove pišu stručnjaci i roditelji, ukazuju na loš uticaj koji mobilni telefoni imaju po ponašanje dece. Jedan indijski portal navodi studiju iz 2008. godine, prema kojoj **deca koja više koriste mobilni telefon imaju više problema sa spavanjem, razdražljivošću i zamorom od druge dece**.³ Način na koji mobilni telefoni ometaju uobičajene procese socijalizacije dece tokom njihovog boravka u školi, a i van škole, jasno je uočljiv. Prema rečima

¹ <https://www.yumama.com/vesti/svet-istrazivanja/10819-srbija-vise-od-90-odsto-ucenika-u-skolu-nosi-mobilni-telefon.html>.

² <https://www.webmd.com/children/news/20140819/children-cell-phones#1>.

³ <http://www.nischint.com/harmful-effects-smartphones-children>.

majke učenika osnovne škole u Nišu koja je pokrenula inicijativu za zabranu telefona, telefoni u školi su doveli do toga da su „deca zaboravila da komuniciraju“. Nakon što su telefoni zabranjeni, direktorka škole primećuje kako „[deca] sada opet izlaze u dvorište da prošetaju za vreme velikog odmora, idu po užinu, kreću se, na vazduhu su [...]“. Ipak, izuzetno je kompikivano sprovesti istraživanje o štetnosti telefona po dečiju socijalizaciju kojim bi se došlo do naučno pouzdanih rezultata. Zbog toga se njihov uticaj na ponašanje prevashodno ispituje posmatranjem akademskog uspeha učenika. Studija iz 2015. godine, sprovedena u nekoliko engleskih škola, pokazuje da je ukupni akademski uspeh u školi gde postoji potpuna zabrana mobilnih telefona povećan za 6,41%. Dok promena nije zabeležena kod učenika koji su u samom vrhu razreda po svom uspehu, uspeh učenika iz donje polovine razreda povećan je za 14,23%.⁴ Ista studija citira istraživanja koja pokazuju da mobilni telefon ometa učenje i dovršavanje zadataka. Primećeno je, takođe, da telefon predstavlja distrakciju čak i onda kada učenik ne pogleda u njega, odnosno, **i samo suzdržavanje od proveravanja mobilnog remeti koncentraciju, a „čak i ako učenik sam ne poseduje telefon, njihovo prisustvo u učionici može da odvraća pažnju.“**⁵ Sve to pokazuje da je uklanjanje mobilnih telefona iz škola važno i zbog **dugoročnog smanjenja nejednakosti**. Očigledno, **prisustvo mobilnih telefona u učionici ometa koncentraciju i remeti fokus učenika, naročito onih kojima je i inače teže da prate nastavu**. Direktorka škole „Radoje Domanić“ navodi kao jedan od motiva za uvođenje zabrane i „smanjenje razlika među decom“, misleći time na vidljivu socijalnu nejednakost. Ipak, uklanjanje telefona ima i dugoročne efekte: ukoliko se učenicima koji su svojim uspehom u donjoj polovini razreda i imaju problem s koncentracijom ili učenjem omogućiti veća fokusiranost tokom nastave, veći uspeh koji će postići omogućiće im veće šanse za upis u željenu srednju školu i kasnije zaposlenje. Mada različite studije mogu proizvesti kontradiktorne rezultate, često zavisno od toga kojoj opciji je istraživač naklonjen, da situaciju treba promeniti najbolje se vidi iz reči onih koji se sa njom svaki dan susreću. Kako kaže direktorka škole iz Niša: „Nije više imalo gde. Deca uopšte nisu izlazila na odmore. Sedela su po hodnicima i učionicama i dopisivala se.“ Očigledno, mobilni telefon čini da se učenici kreću manje nego što je potrebno i da komuniciraju manje sa onima koji su prisutni, a više sa onima koji su odsutni. Pri tome je njihovo telo neprestano izloženo zračenju, dok na njihove mentalne procese utiče ono što pročitaju ili vide na internetu kada ih niko ne kontroliše, često i na sajtovima koji su zabranjeni maloletnima, kakvi su i *facebook* i *instagram*, a na kojima i uprkos tome učenici osnovnih škola imaju profile.

2. Rešenje: potpuna zabrana

Kako pokazuje navedena studija iz 2015. godine, **zabrana upotrebe mobilnih telefona u školama ima efekta samo kada je potpuna.**⁶ Član 99 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije predviđa autonomiju ustanove, odnosno škole, koja podrazumeva donošenje Statuta, osnovnog opšteg akta škole. Statut bliže određuje organizaciju, način rada, upravljanje i rukovođenje u školi, a u skladu sa zakonom (član 100). Prema članu 109, škola je dužna da aktom uredi i pravila ponašanja učenika. Statut i pojedinačne akte donosi Školski odbor. Budući da se Školski odbor sastoji iz devet članova – tri nastavnika, tri roditelja i tri predstavnika lokalne samouprave – inicijativa može da potekne od bilo koje od tri interesne grupe, u ovom slučaju, dakle, kako od nastavnika, tako i od roditelja. Ukoliko zabranu mobilnih telefona predlažu nastavnici, a predlog osvoji većinu glasova na Nastavničkom veću, o tome se obaveštava Savet roditelja, ili obrnuto. Konačna, zajednička odluka donosi se na sednici Školskog odbora, kada članovi glasaju u skladu sa odlukom tela koje predstavljaju. Ukoliko većina prihvata predlog, u školski Pravilnik ponašanja unosi se obaveza učenika da ne koristi mobilni telefon tokom nastave i uopšte u zoni škole. Nakon stupanja novog Pravilnika na snagu, ukoliko mobilni telefon bude primećen van dačke torbe, on mora biti predat nastavniku, koji će ga vratiti učeniku nakon nastave, ili roditeljima.

⁴ <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1350.pdf>.

⁵ <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1350.pdf>.

⁶ <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1350.pdf>.

Najčešći argumenti protiv potpune zabrane upotrebe mobilnih telefona učenicima u školi jesu navodna nazadnost takve mere i potreba roditelja da bilo kada stupi u kontakt sa detetom. Kako kaže roditelj jednog učenika iz Osnovne škole „Radoje Domanović“, nezadovoljan donesenom merom, „na Zapadu se nastava prati preko tableta i učenje prebacuje na napredne tehnologije. [...] Sve ide unapred, tako da je ovakva odluka korak unazad. Treba naći meru da se napredne tehnologije koriste na ispravan način.”⁷ Ipak, istina je da su mobilni telefoni u zapadnoevropskim i severnoameričkim školama uveliko zabranjeni. Godine 2012. mobilni telefoni bili su zabranjeni u čak 98% škola u Velikoj Britaniji,⁸ i mada neke škole danas ukidaju ovu zabranu, u toku je rasprava o tome šta je najkorisnije, a britanski zvaničnici pozivaju škole širom države da zabrane upotrebu mobilnih.⁹ Slična situacija je i u Sjedinjenim Američkim Državama, dok je Francuska usvojila zakon kojim se u svim školama od septembra 2018. godine telefoni zabranjuju,¹⁰ što je mera koju francuski ministar proveste naziva „merom detoksikacije.”¹¹ Kao što pokazuju primeri iz inostranstva, **zabrana mobilnih telefona nije zabrana upotrebe savremenih nastavnih sredstava.** Naprotiv, ona omogućava da se učenici fokusiraju na nastavu, bilo da se ona izvodi tradicionalnim metodama, preko *power point* prezentacija, ili pak uz kompjutere ili tablete čiju upotrebu usmerava i kontroliše nastavnik. Pored toga, govoriti o ličnom mobilnom telefonu učenika kao o nastavnom sredstvu znači prenebregavati trenutni srpski obrazovni sistem i socijalnu situaciju. Isti nezadovoljan roditelj pita se „zašto uskraćivati pravo roditeljima da na odmoru čuju dete i vide kako je. Ako je prethodnog dana bilo bolesno, možda hoću sutradan da ga čujem na velikom odmoru.”¹² Mada je pravo roditelja da stupi u kontakt sa svojim detetom onda kada to poželi nesumnjivo, obaveza je škole da detetu omogući najbolje uslove za učenje i uopšte odrastanje, čak i onda kada se to kosi sa trenutnim željama učenika, ili pak roditelja. One tu obavezu, u stvari, već i ispunjavaju. Za vreme boravka u školi, nastavnici preuzimaju odgovornost za učenike. Ukoliko se ne oseća dobro, učenik treba da obavesti nastavnika, koji će stupiti u kontakt sa roditeljima. Roditelj, sa druge strane, ukoliko od nastavnika ne primi poziv, sa pravom može smatrati da se njegovo dete oseća dobro i da je na bezbednom. Stalna telefonska i sms veza sa roditeljima ometa normalne procese socijalizacije i odrastanja jednako koliko i dopisivanje sa odsutnim drugarima ili nekontrolisano korišćenje društvenih mreža (iako možda na različit način), a telefon jednako zrači kada je povezan sa internetom ili tokom telefonskog razgovora, sa kim god dete razgovaralo. Roditelj bi možda korisnije usmerio svoju brigu ukoliko bi se, umesto da dete često proverava, odrekao dela sopstvenog osećanja sigurnosti zarad dugoročnih koristi po svoje dete, poput njegovog zdravlja, normalnog odrastanja i nastavnog uspeha.

Uklanjanje mobilnih telefona iz prostora osnovne škole omogućava da deca znatan deo dana budu udaljena od zračenja pogubnog po njihov organizam, kao i kvalitetniji neposredan kontakt s vršnjacima i umanjeње bezbednosnih i emocionalnih rizika koje nosi neodgovorna upotreba kamere ili interneta. Pored toga, ova mera pomaže onim učenicima kojima je pomoć oko učenja najpotrebnija, budući da, kreirajući radnu atmosferu, obezbeđuje bolje uslove za koncentraciju i učestvovanje u nastavi. Pretvoriti osnovne škole u prostor bez mobilnih telefona važno je za učenike, roditelje, nastavnike, ali i za državu, jer bolji ishod obrazovnog procesa omogućava veću sigurnost i bolji život nakon osnovne škole.

⁷ <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/eksperiment-u-ovoj-srpskoj-skoli-telefoni-su-zabranjeni-i-dacima-i-profesorima-a/fndb6lp>.

⁸ <https://www.theguardian.com/education/2015/may/16/schools-mobile-phones-academic-results>.

⁹ <https://www.theguardian.com/technology/2018/jun/20/matt-hancock-schools-across-the-uk-should-ban-mobile-phones>.

¹⁰ <http://rs.n1info.com/a408134/Lifestyle/Lifestyle/Francuska-zabranila-mobilne-i-tablete-u-osnovnim-skolama.html>.

¹¹ <https://www.reuters.com/article/us-france-schools-phones-ban/france-hangs-up-new-bill-would-ban-cell-phones-at-school-idUSKCN1J3143>.

¹² <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/eksperiment-u-ovoj-srpskoj-skoli-telefoni-su-zabranjeni-i-dacima-i-profesorima-a/fndb6lp>.

Promene iz korena – novi pristup politici protiv nezakonite seče šuma

Predlog praktične politike

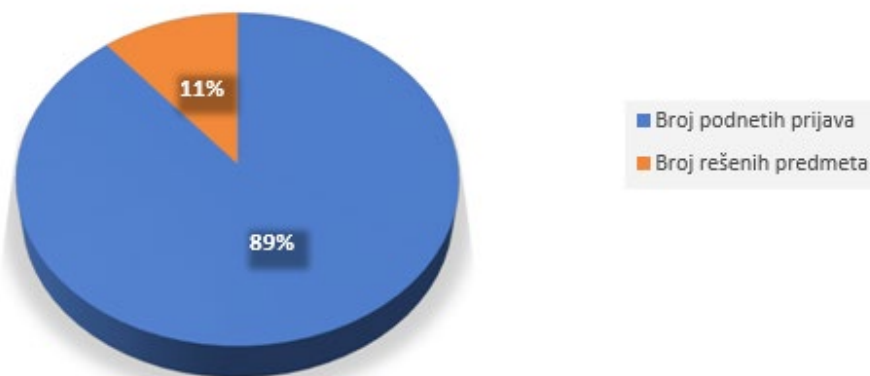
Studentkinja: Vanja Talijan
Mentor: Vladimir M. Pavlović

Rezime: Problem nedozvoljene i neplanske seče šuma sa sobom donosi niz drugih posledica koje predstavljaju ozbiljnu pretnju za zdravu životnu sredinu, a samim tim i zdravlje pojedinca. Kontinuiranim razvojem ovog problema u negativnom smeru može doći do mnogobrojnih posledica: erozije zemljišta, izumiranja pojedinih vrsta na našem prostoru, remećenje ustanovljenih i stabilnih ekosistema, povećanje nivoa ugljen dioksida u vazduhu, zagađenje vode, češće poplave učestalost požara, velikih materijalnih gubitaka Republike Srbije i vlasnika privatnih gazdinstava. Posmatrano na globalnom nivou, nedozvoljena seča šuma odražava se na kvalitet života i javno zdravlje u celini u našoj zemlji. Šumski pokrivač na teritoriji Republike Srbije zaštićen je Krivičnim zakonikom (čl. 274 i čl. 275), zatim, detaljnije je uređeno gazdovanje i nadzor nad šumama Zakonom o šumama. S druge strane, pravo na zaštitu životne sredine podignuto je na najviši mogući, ustavni nivo. Poslednjih godina institucije i organizacije u Srbiji prepoznale su postojanje ovog problema ali trenutna aktivnost nije dovoljna da obezbedi dovoljan progres u ovoj oblasti. S druge strane, važno je napomenuti da je obnova i očuvanje šuma važna kako za životnu sredinu tako i za generalni napredak Srbije jer proces priključivanja Evropskoj uniji zahteva angažman u ovom polju delovanja i rešavanje gore navedenih problema u skladu sa Poglavljem 27 čije je otvaranje najavljeno za ovu godinu. Nedozvoljena seča šuma predstavlja jedan od pojava oblika ekološkog kriminala protiv kome treba pristupiti multidisciplinarno, jer kao problem obuhvata veliki broj aspekata. Za potrebe ovog predloga o izmena u trenutnom sistemu borbe protiv ovog oblika kriminala izdvojeni su neki od problema.

1. Problem sudske zaštite

Prema evidencijama JKP „Srbijašume“ za period od 2007. do 2016. godine beleži se rast nedozvoljeno posečenih stabala, a kao godina sa najvišom brojkom izdvaja se 2014. godina sa oko 26.500 kubnih metara posečenih stabala na teritoriji cele Srbije. Broj podnetih prekršajnih prijava za ovaj period takođe je u blagom porastu što je jasan pokazatelj postojanja veće svesti i znanja o značaju šuma, međutim broj rešenih predmeta koji za predmet imaju ovu vrstu prekršaja je u stagnaciji. Od oko 1.800 podnetih prekršajnih prijava u 2016. godini imamo rešeno manje od 200 predmeta, što predstavlja oko 11%. Mora se uzeti u obzir i činjenica da je određeni broj predmeta okončan oslobađajućom presudom za okrivljenu stranu usled nedostatka dokaza. Ne treba dalje naglašavati neefikasnost pravosuđa u Srbiji u okviru ove teme.

Razlog za postojanje ovog problema je neujednačen način veštačenja i problem samog dokazivanja. Na ovo se nadovezuje problem nezainteresovanosti sudija za rešavanje ovakvih predmeta zbog njihove složenosti i dugotrajnosti. S druge strane, prilikom oduzimanja ukradene robe, u ovom slučaju stabala, ona se smeštaju u skladišta i čuvaju do okončanja postupka, a za to vreme drvo propada i gubi na vrednosti, troškovi čuvanja su skupi i kasnije se ne može nadoknaditi šteta. Takođe, imamo i situacije kada predmet delikta nije oduzet, te učinioci svakako izvuku materijalnu korist koja u nekim slučajevima može biti i veća od iznosa novčane kazne za fizička lica.

Rešenje: Pre svega, sudije se moraju motivisati za rešavanje ovakvih predmeta i osvestiti o njihovom značaju. Kako bi se taj proces olakšao i ubrzao potrebno je uvesti standarde tokom veštačenja koji bi ubrzali sam postupak. Takvi standardi su postojali u bivšoj Jugoslaviji i mogu poslužiti kao ideja i prilagoditi se današnjim uslovima i potrebama. Problem skladištenja i čuvanja posečenih stabala može se rešiti na vrlo jednostavan način, momentalnom prodajom stabala i čuvanjem novca koji je prodajom dobijen koji bi bio vraćen okrivljenoj strani ukoliko se dokaže nepostojanje njene krivice.

Rezultat: Brže i efikasnije rešavanje predmeta što vodi većoj motivisanosti sudija da postupaju po ovim predmetima i smanjenje troškova postupka koji načešće idu na teret suda, odnosno, ako se uzme posredno na teret državljana Srbije.

2. Problem saradnje javnog i privatnog sektora.

Nepostojanje fluentne saradnje između policije, šumskih inspektora, i čuvara šuma predstavlja problem komunikacije i sproviđenja zakona na adekvatan način u praksi. Ovo je posledica skorašnje izmene Zakona o šumama i nedovoljnog znanja o njegovoj sadržini i tumačenju i praktičnoj primeni. U rešavanju ovog problema u poslednjih godinu dana dosta se doprinelo, međutim isti nije u potpunosti rešen.

Rešenje: Moguće rešenje ovog problema jeste organizovanje adekvatnih obuka namenjenim licima na koja se zakon odnosi, kao i uvođenje intervencije nekog od državnih organa, pogodnih za takve aktivnosti, kod slučajeva sukoba nadležnosti koji su trenutno učestali zbog nerazumevanja sadržine zakona. Takođe, potrebno je osnovati jedno stalno telo pri Vladi Republike Srbije koje će sačinjavati pripadnici nevladinih organizacija i državnih institucija koje se bave ovom problematikom. Ovo telo bi zasedalo najmanje jednom godišnje kada bi se sačinjavali planovi o budućim ciljevima i aktivnostima za tu godinu. Medijator ove dve strane bila bi Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom.

Rezultat: Efikasnije, brže i blagovremeno postupanje po zakonu koje će, s druge strane, rasteretiti sudove koji su se zbog dužine postupka i procesa veštačenja već pokazali kao nedovoljno efikasni i opterećeni ovakvim tipom predmeta. Osnivanjem posebnog tela za saradnju sa nevladinim sektorom bi se usaglasile politike ova dva sektora i usmerio fokus na konkretne probleme čime se postiže veća efikasnost, nasuprot one koja postoji danas, parcijalne i neusklađene. Posmatrano sa naučne strane, dokazano je da na izvršenje, odnosno neizvršenje zabranjene radnje najviše utiče verovatnoća o njenom kažnjavanju, a ne visina kazne, ovime bi se moga znatno smanjiti broj izvršenja ovih delikata.

3. Problem blagih sankcija

Siromaštvo, nedostatak jeftinijeg supstituta za ogrev domaćinstava, niska svest o važnosti šuma, neredovna i neadekvatna kontrola i na samom kraju retkost kažnjavanja ovakvih delikata; sve su to uzroci nedozvoljene seče šuma. Iz krivičnog zakona vidimo da su kazne za nedozvoljenu seču šuma izuzetno male i time se ovo delo svrstava u rang između krivičnog dela prevare (član 208. Krivičnog zakonika) i sitne krađe (član 210. Krivičnog zakonika). Kao krivična dela predviđeni su pustošenje šuma i šumska krađa koje za kršenje imaju sankciju u vidu novčane kazne i kazne zatvora do šest meseci ili do godinu dana u zavisnosti od oblika dela (teži ili lakši). Za krivična dela prema zaštićenim vrstama kazna zatvora ide i do tri godine. Zakonom o šumama propisane kazne za prekršaje su novčane u rasponu od 10.000 do 100.000 dinara za fizička lica i kazne zatvora do šest meseci. Ovakvo određenje u Krivičnom zakoniku je nedopustivo jer šumska krađa i pustošenje šuma predstavljaju posredan atak na zdravlje svih stanovnika ove zemlje i njenih suseda zagađivanjem životne sredine. Kada se uzme u obzir materijalni profit stečen nedozvoljenom šuma, koji može biti veoma visok, i novčana kazna za isto delo dolazi do velike nesrazmere, opšte nije potrebno nije potrebno napomenuti mali procenat rešenih predmeta u ovoj oblasti koji je gore pomenut. Iz svega ovoga zaključujemo da se ovaj delikt može nazvati i isplativim.

Rešenje: Jedino logično rešenje jeste povećanje kazne za nedozvoljenu seču šuma, kako novčani deo tako i deo koji se odnosi na oduzimanje slobode.

Rezultat: Ovaj delikt bi se time učinio neisplativim i povećao bi mogućnost za odustajanjem pojedinca od ovakvih radnji.

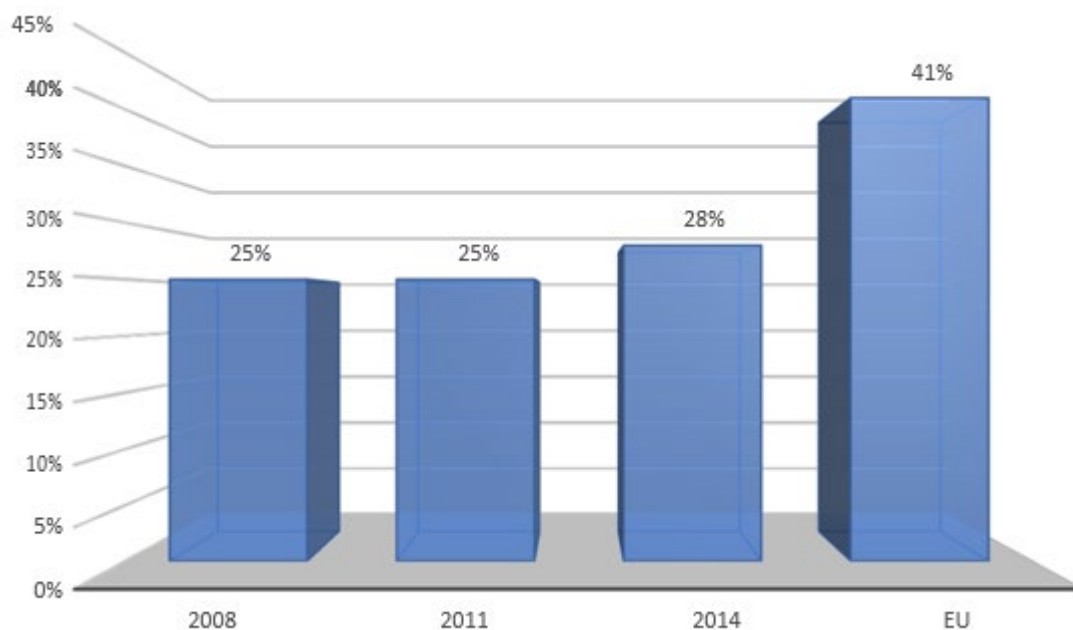
4. Problem šuma u privatnom vlasništvu

Šume koje su u privatnom vlasništvu čine preko 50% ukupnog šumskog pokrivača Srbije i taj procent ima tendenciju da se uvećava. To su često male površine kojima je teško upravljati i čiji su vlasnici nezainteresivani za očuvanje. S druge strane, udruženja posjednika šuma uglavnom su zajednice lica koja imaju veće površine u svom vlasništvu, dok manji posjednici ostaju nemotivisani i neuključeni.

Rešenje: Uvođenjem obaveznog članstva u zajednicama šumovlasnika i sankcionisanje vlasnika šuma zbog neodržavanja i nebrige o svom posedu omogućila bi željene rezultate, veću motivaciju vlasnika šuma i njihovu obavezu da se saraduju sa nosiocima vlasti. Time bi se smanjio broj upada u privatne šume sa ciljem nedozvoljene seče stabala.

5. Loša dinamika obnove šuma

Merenje površine šumskog pokrivača u Srbiji vrši Republički zavod za statistiku na svake četiri godine, tako možemo posmatrati period od 2008. do 2014. godine. Merenjem u 2008. i 2011. godine primećuje se stagnacija u procentualnoj površini šuma, dok je 2014. ta površina porasla za 3% i činila 28% od ukupne površine teritorije Republike Srbije. Taj procenat je vrlo nizak u poređenju sa zemljama Evropske unije gde prosek iznosi 41%. Da bismo dostigli taj stepen moralo bi da protekne mnogo vremena ukoliko se zadrži trenutni tempo od 3% na period od četiri godine, trebalo bi nam skoro 20 godina.

6. Dodatni predlog

Promena kojoj se teži odražava se u stvaranju drugačijeg gledišta na pitanje nedozvoljene seče šuma i prikazivanje trenutne situacije u Srbiji kako bi se stvorila jedna opšta slika o postojećim problemima i faktorima rizika koji prate ovakav trend razvoja, kao i svih opasnosti koje joj prete i mogućih posledica do kojih zanemarivanje postojećih problema može dovesti.

Jedno od mogućih rešenja za potpuno razumevanje ovog problema i njegovog obelodanjivanja široj populaciji jeste stvaranje jedne sveobuhvatne publikacije čiji bi podaci bili javno dostupni i prezentovani pojedincima i organizacijama koje se bave i koje izučavaju ove teme i različitih uglova, multidisciplinarno. Time će se pružiti celokupna slika stanja u Srbiji kada su šume u pitanju sa multidisciplinarnog aspekta i akcentovati konkretni problemi na kojima se mora raditi. Time se neće samo uticati na šume već i na menjanje same politike prema šumama od strane nosilaca vlasti, organizacija ali i samih građana Srbije. Internet promocijom publikacije i njenim postojanje u digitalnom obliku na internetu svi će imati pristup njenoj sadržini i imati mogućnost da shvate značaj njene poruke.

Ovom publikacijom će se pružiti i ideja stvaranja zajedničke mreže i osnažiti njeni akteri za delovanje u skladu sa motivima publikacije koja će ujedno ponuditi i odgovarajuća rešenja. Mogući akteri bi se na taj način motivisali za delovanje sa ciljem rešavanja konkretnih problema, pružanjem boljih rešenja ili detaljnijim izučavanjem ove problematike kako bi se pružila nova saznanja. Pružanje mogućnosti za umrežavanje različitih grupa aktera u zajedničku inicijativu, odnosno povezivanje pojedinaca sa organizacijama, dovešće do razmene svežih ideja ili stvaranje ambijenta koji će pružiti podršku za njihovo samostalno organizovanje u cilju sprovođenja aktivnosti.

Rodna ravnopravnost u Republici Srbiji: ljudsko pravo i ničija odgovornost

Predlog praktične politike

Studentkinje: Ivana Poljak, Milica Marjanović

Mentor: Vladimir M. Pavlović

Rezime: I pored mnogobrojnih institucija i organizacija koje se bave pitanjem rodne ravnopravnosti, Republika Srbija (RS) od 2014. godine nema stalno nacionalno radno telo koje se bavi ovim pitanjem. U ovom periodu se pokazalo da je institucionalni kapacitet države da obezbedi zakonom garantovano pravo na rodnu ravnopravnost znatno oslabljen. Koordinacija, uloga i mandati ključnih aktera u ovoj oblasti nisu jasno definisani, a postoji i nedostatak budžetske podrške i kvalifikovanih ljudskih resursa. Neodgovarajući institucionalni kapaciteti značajno otežavaju efikasno i uspešno vođenje politike rodne ravnopravnosti, što se može negativno odraziti na proces pristupanja Srbije Evropskoj Uniji (EU), s obzirom na preporuke Evropske komisije upućene Srbiji u poslednjem izveštaju za Poglavlje 23. Kao moguća rešenja predlažemo ili uspostavljanje Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost kao stalnog radnog tela, koje osniva Vlada RS sa zakonom definisanim sastavom i nadležnostima, ili da Sektor za antidiskriminacionu politiku i unapređenje rodne ravnopravnosti preraste u Upravu. Na kraju, treće rešenje je otvorena kategorija, koja uključuje međusektorsku saradnju i samim tim uspostavljanje nekog novog, zajedničkog rešenja, koje bi na najbolji način odgovorilo potrebama uspostavljanja stalnog radnog tela na nacionalnom nivou.

1. Kontekst i pozadina problema

Iako u Srbiji postoji preko 100 organizacija koje se bave rodnom ravnopravnošću, novim Nacrtom zakona o rodnoj ravnopravnosti nije predviđeno nijedno stalno nacionalno radno telo u ovoj oblasti, sa jasno definisanim sastavom, funkcijom, propisanim nadležnostima i odgovornostima.

Važnost pitanja rodne ravnopravnosti, osim što predstavlja pitanje osnovnih ljudskih prava i fundamentalnih principa ugrađenih u brojne međunarodne standarde (Konvenciju UN-a o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Rezoluciju Saveta bezbednosti 1325 i sl.), proizilazi i iz pravne tekovine RS, koja u samom Ustavu i zakonima „jemči ravnopravnost žena i muškaraca i sprovodi politiku jednakih mogućnosti”.

Do 2014. godine, za pitanje rodne ravnopravnosti bila je zadužena Uprava za rodnu ravnopravnost, kao organ uprave u sastavu Ministarstva rada i socijalne politike, koja je obavljala stručne poslove i poslove državne uprave koji se odnose između ostalog na: „analizu stanja i predlaganje mera u oblasti unapređenja rodne ravnopravnosti; izradu i sprovođenje Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti; izrade nacrtu zakona i drugih propisa u ovoj oblasti; saradnju sa drugim državnim organima, organima autonomnih pokrajina i organima jedinica lokalne samouprave u ovoj oblasti“. Ukidanjem Uprave je oslabljen institucionalni kapacitet za delovanje u ovoj oblasti.

Na nacionalnom nivou RS u ovom trenutku ima više ključnih aktera: Sektor za antidiskriminacionu politiku i unapređenje rodne ravnopravnosti pri Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (MIN-RZS), Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost pri Vladi RS, Odbor za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova Narodne skupštine, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana. Koordinacija, uloga i mandati ključnih aktera u ovoj oblasti nisu jasno definisani, a postoji i nedostatak budžetske podrške

i kvalifikovanih ljudskih resursa. Novi Nacrt Zakona o rodnoj ravnopravnosti ne predviđa nijedno stalno nacionalno radno telo koje se bavi pitanjem rodne ravnopravnosti.

I pored svih bitnih napora aktera u ovoj oblasti, posledica trenutnog zakonskog i institucionalnog rešenja je parcijalno vođenje politike rodne ravnopravnosti: ne postoji sveobuhvatno prikupljanje podataka, postojeća tela na lokalnom nivou postoje uglavnom samo formalno, odnosno ne učestvuju aktivno u donošenju, praćenju i sprovođenju odluka. Na kraju, Srbija nije još uvek ostvarila princip rodne ravnopravnosti: Indeks rodne ravnopravnosti za 2016. godinu je pokazao da je rezultat RS 40,6%, u odnosu na prosek zemalja EU koji je 52,9%. Prema ovom Indeksu, u domenu rada je ostvaren najniži rezultat, iako i prema ostalim domenima zaostajemo za zemljama EU (obrazovanja, finansije). Takođe, 40,4% od ukupnog broja žena uzrasta 15-64 godina je neaktivno. Još jedan važan problem je što Republički zavod za statistiku ne objavljuje javno podatke dezagregirane prema polu.

2. Problemi postojećeg institucionalnog rešenja

U odnosu na nedostatke u pravnim i institucionalnim kapacitetima sistema, treba obratiti pažnju na sledeće probleme:

- uloga i mandati ključnih aktera nisu jasno definisani zakonom;
- postoji nedostatak budžetske podrške i kvalifikovanih ljudskih resusa.

2.1. Koordinacija, uloga i mandati ključnih aktera nisu jasno definisani zakonom

U oblasti rodne ravnopravnosti, MINRZS zaduženo je za legislativu i strateški okvir. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost razmatra sva pitanja iz oblasti i koordiniše radom organa državne uprave. Odbor za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova razmatra nacрте zakona i propisa, prati sprovođenje zakona i propisa.

Prisutan je nedostatak vertikalne i horizontalne koordinacije ovih mehanizama. Poslednji izveštaj Evropske komisije navodi da “podela nadležnosti i odgovornosti između novog sektora pri Ministarstvu i Koordinacionog tela treba biti razjašnjena, uz osiguranje efikasne institucionalne strukture koja ima odgovarajuće resurse”. Novi Nacrt u svom delu vezanom za institucionalne mehanizme ovo ne pojašnjava.

2.2. Nedostatak budžetske podrške i kvalifikovanih ljudskih resusa

Prema poslednjem Nacrtu zakona o rodnoj ravnopravnosti, “Vlada RS osniva Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost, kao povremeno radno telo Vlade, imenuje njegove članove, određuje zadatak tog tela, uređuje i druga pitanja u vezi sa njegovim radom...”

Ovakvim rešenjem predviđeno je da Vlada svake godine određuje zadatak tela. Nedovoljno konkretna definicija zadatka može dovesti do gubitka njegovog strateškog fokusa. Kako obezbediti kontinuitet rada institucije bez jasno definisanog cilja? Koje aktivnosti bi ovo telo preuzimalo? Kako će se postavljati prioriteta u njegovom radu i da li će se izgubiti najvažnija uloga koju bi ono trebalo da ima: fokus na širu sliku i sprovođenje javnih politika u oblasti rodne ravnopravnosti?

Pitanje resursa (i ljudskih i budžetskih) je ključno za kvalitetno sprovođenje aktivnosti institucije. Neadekvatni ljudski kapaciteti (nedostatak zaposlenih ili nedostatak njihovih kvalifikacija i znanja iz oblasti) može ozbiljno oslabiti efektivnost funkcionisanja tela. Ova činjenica je posebno važna s obzirom na to da u predlogu zakona nisu imenovani članovi, niti su određene kvalifikacije predstavnika Koordinacionog tela.

Manjak budžetskih resursa može voditi ka zavisnosti od spoljnih donatora koji pokrivaju nedostatke budžeta nacionalnih mehanizama. Zavisnost od spoljnih izvora može dovesti do narušavanja njihove autonomije, doslednosti i održivosti. Ona takođe može sputati njihove kapacitete i učinak, s obzirom na činjenicu da su spoljni izvori prihoda nepredvidljivi i da često fluktuiraju. Evropska unija sumira jednu od najbitnijih posledica spoljne zavisnosti i kaže da je, u slučaju da se države oslanjaju previše na fondove, „održivost (institucija) u riziku zbog manjka finansiranja kada se međunarodna pomoć završi”.

3. Zaključci i moguće opcije

U cilju unapređenja zakonodavstva RS, kao i poštovanja međunarodno preuzetih obaveza kroz veću efikasnost institucionalnih kapaciteta, data su dva predloga rešenja.

Treba naglasiti da kompleksnost teme zahteva međusektorsku saradnju, poznavanje različitih oblasti od značaja, ali i prepoznavanja njene važnosti od strane države.

Finalno rešenje bi trebalo da teži uspostavljanju dogovora o najboljem mogućem načinu za formiranje stalnog radnog tela, koje će imati jasno definisan sastav, funkciju, propisane nadležnosti i odgovornosti, a u isto vreme odgovoriti i na probleme definisane ovim radom.

3.1. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost kao stalno radno telo, čije članove imenuje Vlada RS, a u budžetu se odvajaju sredstva za njegov rad

Ovaj model je preuzet iz Modela zakona o rodnoj ravnopravnosti, koji je izradio Savet za rodnu ravnopravnost pri instituciji Zaštitnika građana i koji je 2015. godine Zaštitnik građana uputio Koordinacionom telu za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije. Prema Modelu, Koordinaciono telo bi trebalo da razmatra sva pitanja i koordinira rad organa državne uprave u vezi sa rodnom ravnopravnošću, a u cilju unapređenja rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji. Važan detalj ovog modela je i to da bi budžet RS predviđao i izdvajanje sredstava za rad Koordinacionog tela.

Pored Koordinacionog tela, veoma važnu ulogu bi imao i Savet za rodnu ravnopravnost Vlade RS, u čijem bi sastavu bili po jedan predstavnik ministarstava čiji je delokrug rada od značaja za ostvarivanje rodne ravnopravnosti, Kancelarije za evropske integracije, Nacionalne službe za zapošljavanje, Republičkog zavoda za statistiku, kao i eksperti i devet predstavnika / predstavnica udruženja građana koja deluju u oblasti rodne ravnopravnosti.

U ovom modelu bi Koordinaciono telo imalo važnu i stabilnu stratešku ulogu, dok bi Sektor za antidiskriminacionu politiku i unapređenje rodne ravnopravnosti bio zadužen za legislativu.

Definisanjem nadležnosti i uloge Koordinacionog tela uspostavio bi se kontinuitet u njegovom radu, a Savet Koordinacionog tela bi se ojačao multisektoralnošću njegovog članstva i ekspertima iz oblasti. S obzirom na činjenicu da su svi poslovi nadležni za pitanje rodne ravnopravnosti ukinute Uprave za rodnu ravnopravnost prešli na Ministarstvo, njegov Sektor bi takođe bio rasterećen. Ovo je bitna stavka, pošto ono trenutno nema dovoljno administrativnih i tehničkih kapaciteta da se na najefikasniji mogući način bavi ovom temom.

3.2. Sektor za antidiskriminacionu politiku i unapređenje rodne ravnopravnosti koji bi prerastao u organ uprave u sastavu MINRZS

Idejno rešenje je da trenutno osnovani sektor pri MINRZS preraste u upravu, po ugledu na nekadašnju upravu za rodnu ravnopravnost. Uprava bi se, pored antidiskriminacione politike, u oblasti rodne ravnopravnosti bavila trenutno predviđenim obimom aktivnosti: "pripremom nacrtu zakona, predlaganjem drugih propisa; učestvovanjem u davanju mišljenja na nacрте strateških dokumenata, zakona i drugih propisa koje pripremaju drugi državni organi; sačinjavanjem izveštaja sa predlogom mera za usklađivanje zakona i drugih propisa sa potrebnim standardima i međunarodnim konvencijama i evropskim zakonodavstvom iz oblasti rodne ravnopravnosti; praćenjem sprovođenja preporuka Komiteta UN o eliminaciji diskriminacije žena (CEDAW); učestvovanjem u pripremi programa edukacije za implementaciju principa rodne ravnopravnosti u institucije; praćenjem izrade projekata vezanih za oblast ravnopravnosti polova i koordinira saradnju sa organizacijama, sindikatima i drugim asocijacijama".

Pored navedenog, Uprava bi bila zadužena i za saradnju sa drugim državnim organima, kao i za koordinisanje i saradnju sa organima autonomnih pokrajina i organima jedinica lokalne samouprave u ovoj oblasti, međunarodnu saradnju, poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti i politike jednakih mogućnosti i za integrisanje principa rodne ravnopravnosti u svim oblastima delovanja institucija sistema.

Prepoznavanjem značaja ovog pitanja, kao i uspostavljanjem stalnog radnog tela na nacionalnom nivou, Republika Srbija će rešiti nekoliko važnih pitanja: pre svega u procesu pristupanja Evropskoj uniji, ojačavanje nacionalnih institucija u oblasti rodne ravnopravnosti od velikog je značaja za ispunjavanje kriterijuma Poglavlja 23, a samim tim i za uspešniji i brži proces evropskih integracija.

Na taj način će se i povećati njen kredibilitet u ovoj oblasti, ne samo u nacionalnom, nego i u međunarodnom kontekstu. Uspostavljanje stalnog nacionalnog radnog tela, građanima i građankama pokazuje se volja i spremnost države da nastavi sa nizom kvalitetnih odluka u zalaganju za rodnu ravnopravnost.

Literatura

Babović, Marija. Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji, Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. Beograd: Vlada RS, 2016.

Dokmanović, Mirjana. Gender Analysis for Serbia, Beograd: EU delegacija u Srbiji, 2016.

European Commission. Serbia 2018 Report. Strasbourg: European Commission, 2018.

Pajvančić, dr Marijana i Petrušić dr Nevena. U susret zakonu o rodnoj ravnopravnosti, MODEL ZAKONA O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI, pogled na moguća rešenja iz ugla Ženske platforme za razvoj Srbije. Heinrich Boll Stiftung i Ženska platforma za razvoj Srbije Palić 2014-2020, Beograd: Fondacija Hajnrih Bel, 2017.

Republički zavod za statistiku. Žene i muškarci u Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2017.

Vlada Republike Srbije. Nacrt zakona o rodnoj ravnopravnosti. Beograd: Vlada Republike Srbije, 2018.

Zakon koji važi za sve: položaj učenica i učenika gimnazija i srednjih škola za nadarene u sistemu dualnog obrazovanja

Predlog praktične politike

Student: Lazar Muždalo

Mentor: Vladimir M. Pavlović

Резиме: Tokom dugog vremenskog perioda u Srbiji nije postojala inicijativa za pozitivnom promenom sistema obrazovanja. Mladi su „izlazili“ iz obrazovanja i stupali na tržište rada sa malim ili nikakvim sposobnostima i kompetencijama, što je dodatno usložnjavalo problem zaposlenosti u Srbiji. Neke promene su pokrenute krajem 2016. godine, koje su između ostalog rezultirale donošenjem Zakona o dualnom obrazovanju (u daljem tekstu: Zakon) novembra 2017. godine. Međutim, destinacija na koju ćemo dospeti ovakvim Zakonom (čija primena počinje od septembra 2019. godine) je upitna i nesigurna. Dualni sistem obrazovanja rezervisan je isključivo za učenike srednjih stručnih škola (i to samo nekih od njih), dok su učenice i učenici opštih i umetničkih srednjih škola, odnosno gimnazija i škola za nadarene, diskriminisani i nisu podrazumevani ovim Zakonom. Obrazovni profili koji su trenutno u sistemu dualnog obrazovanja najvećim delom odnose se samo na dečake, dok su devojčice ovim Zakonom prilično zanemarene. Moguće rešenje ovog problema nalazi se u dopuni Zakona mogućnošću da svi učenici pristupe nekom obliku dualnog obrazovanja. Tačnije, da sistem dualnog obrazovanja bude na raspolaganju i učenicima opštih i umetničkih srednjih škola.

1. Neefikasnost reformi preduniverzitetskog obrazovanja i dugo očekivani (ne)efikasni novi Zakon

Do nedavno u Srbiji nije postojala nikakva ili je postojala slaba i nestabilna inicijativa za pozitivnim promenama u sistemu preduniverzitetskog obrazovanja. U Programu reformi politike zapošljavanja i socijalne politike u pristupanju Evropskoj uniji (ESRP), koji je 2016. godine kreirala Vlada Republike Srbije, navodi se da je „obrazovanje na svim nivoima i dalje uglavnom usmereno ka prenošenju akademskih znanja, ali se može konstatovati da nemali broj mladih koji završavaju obrazovanje imaju nedovoljno razvijene ključne kompetencije od kojih zavisi njihova aktivna participacija u društvu i na tržištu rada.“ Ovo je problem koji tereti obrazovni sistem i tržište rada u Srbiji još od početka 2000. godine i od tada ništa značajnije nije preduzeto. Naime, „reformске inicijative u formalnom douniverzitetskom obrazovanju koje su pokretane od 2000. godine bile su kratkotrajne, strateški neusklađene i parcijalne, a često su ostajale i nedovršene.“¹ Ovo je dovelo do toga da sistem preduniverzitetskog obrazovanja u Srbiji bude okarakterisan kao nestabilan i razjedinjen. Međutim, neke promene jesu započete. U Programu ekonomskih reformi za period 2018-2020, ističe se da se „zbog neusklađenosti kvalifikacija radne snage sa potrebama tržišta rada od septembra 2016. godine radi na uvođenju koncepta Nacionalnog modela dualnog i preduzetničkog obrazovanja“. Tačnije, ovaj model ima za cilj da učenike srednjih škola, kroz intenzivnu praksu i stručni rad, pripremi za rad u struci. Najčešće je ideja da se učenici zaposle u kompaniji u kojoj bi obavljali stručni rad tokom perioda školovanja. Dualni obrazovni profili su postojali u 14% srednjih stručnih škola na početku školske 2017/2018. godine. Tokom prethodne školske godine, ovim programom je pokriveno oko 5.000 učenika, od čega skoro 1.500 učestvuje u nekom od dualnih profila, dok ostatak pohađa programe koji imaju samo elemente dualnih profila. Međutim, na neki način, ovo se može nazvati pilotiranjem dualnog sistema u Srbiji. Ono nije još zapravo u punoj snazi, u kakvoj bi trebalo da bude sa početkom školske 2019/2020. godine. Njegovu punu upotrebu predvideo je Zakon o dualnom

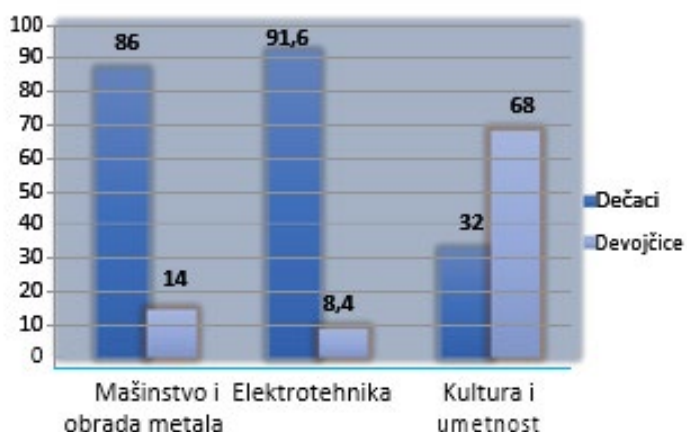
¹ Vlada Republike Srbije, Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike u pristupanju Evropskoj uniji (ESRP) (Beograd: Vlada Republike Srbije, 2016).

obrazovanju, koji je usvojen i stupio je na snagu sredinom novembra 2017. godine. Međutim, neki potencijalni problemi mogu nastati sa početkom školske 2019/2020. i pre, ukoliko se ovaj Zakon bude primenjivao onakav kakav sada jeste. Te probleme ćemo analizirati u ovom radu i skrenuti pažnju na konsekvence do kojih njegova primena može dovesti. Ovaj papir donekle teži da napomene da ni sada, sa ovakvim Zakonom, nemamo nekakav značajniji pomak u rešavanju problema kvalifikacija radne snage i zapošljivosti mladih.

2. Da li će novi zakon diskriminisati đake opštih i umetničkih srednjih škola, a pre svih učenice?

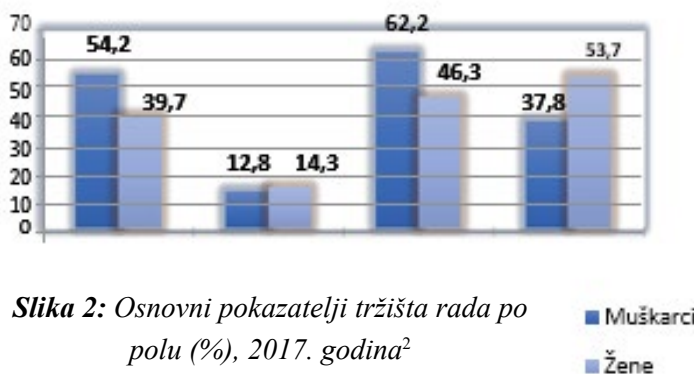
Ovako definisan i usmeren Zakon o dualnom obrazovanju, sa odabranim profilima koji se direktno i isključivo tiču usmerenja u srednjim stručnim školama, jasno i direktno diskriminiše učenike opštih i umetničkih srednjih škola, a pre svega isključuje učenice ovih škola. Naime, ovaj Zakon uopšte ne obuhvata mlade koji pohađaju gimnazije i srednje umetničke škole i samim tim ih postavlja u situaciju da pod izuzetno teškim okolnostima učestvuju na tržištu rada. Ove učenike ostavlja isključivo sa stečenim akademskim znanjem i ne ostavlja prostor za eventualni razvoj kompetencija i veština ovih učenika. Povodom ovog problema posebno se ističe rodni aspekt. U ovakvim okolnostima, pod najvećim rizikom od nezaposlenosti i odsustva društvene inkluzije su učenice.

Prema podacima dobijenim iz Republičkog zavoda za statistiku (RZS), od svih upisanih đaka u gimnazije širom Srbije u školskoj 2017/2018., skoro 60% su učenice. Ovaj podatak možda ima veću snagu kada uzme-mo u obzir da ukupno oko 65.000 đaka upiše opštu srednju školu godišnje. Kada su u pitanju srednje stručne škole koje imaju svoje profile dualnog obrazovanja, usmerenje „Mašinstvo i obradu metala“ upiše svega 14% učenica, dok je smer „Elektrotehnika“ upisalo svega 8,4% devojčica (Slika 1). Dodatno, srednje škole sa usmerenjem „Kultura, umetnost i javno informisanje“ upisalo je 68% devojčica. Trebalo bi napomenuti da obrazovni profili ovog, poslednjeg usmerenja nisu uključeni u sistem dualnog obrazovanja. Ovde bi takođe trebalo naglasiti da je u apsolutnom iznosu više devojčica upisalo usmerenje „Kultura, umetnost i javno informisanje“ nego „Mašinstvo“ ili „Elektrotehnika“. Ovi podaci ukazuju na izrazitu nejednakost u početnoj poziciji između devojčica i dečaka, kada se u obzir uzmu profili koji su uključeni u sistem dualnog obrazovanja.

Slika 1: Struktura upisanih đaka po polu, školska 2017/18. (%)
(Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS))

Ovakva primena Zakona može i verovatno hoće dodatno uticati na položaj žena na tržištu rada, koji je i sada nepovoljan. Naime, prema podacima RZS, stopa zaposlenosti žena je u 2017. godini iznosila nešto manje od 40%, dok je ova stopa među muškarcima prešla 54% (Slika 2). Takođe, u istoj godini, stopa neaktivnosti među ženama je 54%, dok je među muškarcima 38%. Stopa nezaposlenosti se ne razlikuje previše između dva pola, ali je nezaposlenost i dalje veća kod žena. Imajući ovo u vidu, položaj žena na tržištu rada u budućnosti, sa ovakvim sprovođenjem sistema dualnog obrazovanja u Srbiji, jeste vrlo upitan. Iako je istaknuto u tekstu Zakona: „Termini izraženi u ovom zakonu u gramatičkom muškom rodu podrazumevaju prirodni muški i ženski rod lica na koje se odnose“, Zakon će najverovatnije prevashodno imati pozitivan uticaj na učenike, a manje na učenice.

Slika 2: Osnovni pokazatelji tržišta rada po polu (%), 2017. godina²

Naravno, novi Zakon je samo jedan od „krivaca“ koji su zaslužni za izgled prethodnog grafikona. Međutim, obrazovanje igra jaku ulogu u kreiranju boljeg sadašnjeg i budućeg stanja na tržištu rada, te stoga novi Zakon treba da ima značajnu ulogu u tom procesu.

Imajući u vidu podatke o polu učenika koji upisuju različite edukativne programe, može se konstatovati da program dualnog obrazovanja nije dovoljno inkluzivan. Dodatno, može se zaključiti i da je delom selektivan. Ovome u prilog ide dizajn brošure „Cooperative education in Serbia: good practice examples“,³ koju su zajednički pripremili Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju (GIZ), koja je deljena na promociji programa dualnog obrazovanja održanoj u Novom Sadu aprila 2018. godine. Tokom čitanja brošure / izveštaja može se zaključiti da su svi učenici koji učestvuju u radu muškog pola. Ovo je potpuno logično, s obzirom na to da su obrazovni profili koji su uključeni u sistem dualnog obrazovanja mahom iz oblasti mašinstva i elektrotehnike. Postoji inicijativa i jasna namera iz Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja da se od septembra tekuće godine (odnosno početka školske 2018/2019.) u profile dualnog obrazovanja dodaju obrazovni profili iz sfere „Turizam, ugostiteljstvo i turizam“. Ovo je svakako pozitivan pomak, ali treba napomenuti da je rodna struktura ovog smera maltene savršeno jednaka, odnosno pola upisanih đaka su devojčice, a polovina su dečaci. Samim tim, neće imati neki veći uticaj na promenu polne strukture đaka koji učestvuju, odnosno koji će učestvovati u programu dualnog obrazovanja u Srbiji.

U spomenutoj brošuri se navodi da putem ovakve kombinacije sticanja teorijskog znanja i praktičnog znanja i veština kroz rad u kompaniji učenici stiču takva znanja koja odgovaraju potrebama privrede. U vezi s ovim, može se zaključiti da su potrebe današnje privrede u Srbiji bazirane na preradi i proizvodnji primarnih proizvoda, s obzirom na to da najveći broj učenika obavlja praksu na savremenim mašinama za ovu vrstu posla. Ovde ne postoji nikakva namera da se omalovaži njihov rad, trud i profesija, već da se skrene pažnja na ciljeve naše privrede koju kreiramo. Naravno da je potrebno obučiti radnike za deficitarne sektore i one koju su do skoro bili izuzetno „nepopularni“, ali uz to, važno je fokusirati se i na druga zanimanja i veštine, a ne samo na one koji su trenutno u programu dualnog obrazovanja.

Ovo gore spomenuto nam jasno skreće pažnju na nepovoljan položaj učenika gimnazija i umetničkih škola u Zakonu o dualnom obrazovanju. Pre svega, na nepovoljan položaj učenica, jer po strukturi najviše učenica ima u ovim školama.

Ne postoji nikakva namera da se sistem dualnog obrazovanja okarakteriše kao loš i nekoristan, niti da se zaključi da bi ga trebalo ukinuti. Naprotiv, ovaj predlog teži da utiče na poboljšanje sistema dualnog obrazovanja i da osnaži sve učenike i učenice, kako stručnih, tako i opštih srednjih škola. Ne treba zaboraviti da je kvalitetno obrazovanje jedno od glavnih pogona za uspostavljanje kvalitetnog ljudskog kapitala, i da dobro obrazovanje direktno utiče na kvalitet radne snage i privrede. Ako danas imamo selektivno (dualno) obrazovanje, sutra možemo imati selektivnu radnu snagu, sa veoma nejednakim položajem na tržištu rada.

² Republički zavod za statistiku, Anкета o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2017. (Beograd: Republički zavod za statistiku, 2018).

³ Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Cooperative education in Serbia: good practice examples (Belgrade: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 2016).

Ovaj papir pre svega ima za cilj da osnaži sve mlade i pomogne im u njihovom procesu školovanja i integrisanja na tržište rada. Takođe, ovaj dokument teži da problem nezaposlenosti mladih i problem „NEET“ (lica starosti 15–24 koja nisu zaposlena niti su na obrazovanju i obuci) učini vidljivim i da istakne uticaj koji ovaj problem ima na kvalitet radne snage i privredu u celini, kao na emigracije i „odliv mozgova“ i radne snage. Dodatno, skreće se pažnja na nizak kvalitet i relevantnost svih nivoa obrazovanja i posledično na nedovoljno razvijene ključne kompetencije kod mladih.

Vrlo je važno da se u kvalitetno obrazovanje uključe svi učenici, odnosno svi mladi. Kohezivno, sveobuhvatno i jednako obrazovanje za sve je, može se reći, krilatica ovog papira. Poštovanje odluka i izbora profesije koje se najpre razlikuju po polovima učenika, kao i jednake šanse za razvijanje svojih kompetencija, bitne su karakteristike cilja ovog rada.

„Mat pozicija“ za učenike gimnazija, odnosno opštih i umetničkih srednjih škola, koja će nastati punom primenom ovog Zakona, može se donekle razrešiti uvođenjem aneksa tj. dopune postojećeg Zakona.

3. Preporuke: šta učiniti?

Jedna od preporuka i rešenja je izmena i dopuna Zakona mogućnošću da i učenicima gimnazija, odnosno opštih i umetničkih srednjih škola, bude dostupan dualan sistem obrazovanja. S obzirom na akademsku karakteristiku obrazovanja ovih škola, dualni sistem bi bio primenjen u meri koju odredi sam učenik. Učenici bi praksu obavljali u trajanju od nekoliko meseci, u periodu od početka trećeg razreda gimnazije odnosno umetničke škole, do kraja prvog polugodišta četvrtog razreda gimnazije / srednje škole za nadarene. Ovim bi se ostavilo dovoljno vremena učenicima da potom spremne eventualni prijemni ispit za fakultet koji žele da upišu. Učenici koji izaberu ovakav modul obrazovanja, supstituisali bi određene predmete kao nadoknadu za broj časova provedenih na praksi. Uključivanjem širih aspekata obrazovanja u dualni sistem, stvorili bi se uslovi da dualnost u obrazovanju bude dostupna i dečacima i devojkama, učenicima srednjih škola i gimnazija. S obzirom na to da postoji izražena pravilnost upisivanja školskih usmerenja i znatna razlika u odnosu na pol, uključivanjem gimnazija i svih srednjih škola u dualni sistem bi se izbegla selektivnost dualnog obrazovanja i favorizovanje „muških poslova“ u sadašnjosti i budućnosti.

Obavljanje prakse kod kvalitetnog poslodavca može doprineti da se učenik donekle profiliše i eventualno prepozna u nekoj profesiji / sferi. Ovo kasnije može pozitivno uticati na odabir fakulteta i može se izbeći situacija u kojoj je student upisao fakultet „reda radi“ i „čisto da ima završen neki fakultet“. Treba napomenuti da prakse koje obavljaju učenici opštih i umetničkih škola ne bi iziskivale previše napora i vremena, bile bi prilagođene njihovim godinama, veštinama i vremenu potrebnom za redovno učenje.

Povrh svega ovoga, treba biti oprezan pri uvođenju đaka na tržište rada. Tu pre svega treba skrenuti pažnju na upotrebu đaka mlađih od 18 godina kao radne snage. Takođe, treba obratiti veliku pažnju na odabir i licenciranje kompanija koje su u sistemu dualnog obrazovanja, odnosno paziti da se vreme i rad đaka kao radne snage ne iskorišćavaju u negativnom smislu.

Sve u svemu, ova izazovna promena iziskuje temeljnu, zajedničku i usredsređenu akciju svih učenika, škola, nastavnika, Unije poslodavaca, donosioca odluka i javnosti u celini. Mnoge su prepreke koje treba prevazići, ali potencijalni pozitivni efekti ovakve promene u budućnosti donose optimističan način gledanja na obrazovanje i tržište rada u Srbiji.

Literatura

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. Cooperative education in Serbia: good practice examples. Belgrade: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 2016.
Republički zavod za statistiku. Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2017. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2018.
Vlada Republike Srbije. Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike u pristupanju Evropskoj uniji (ESRP). Beograd: Vlada Republike Srbije, 2016.

Заглављени у прошлости - Проблем родне (не)равноправности у сектору безбедности

Предлог практичне политике

Студенткиња: Маша Хусовић
Ментор: Владимир М. Павловић

Резиме: У Србији стратегија о родној равноправности у сектору безбедности тренутно не постоји. Једино што улива наду годинама уназад јесте Национални акциони план за примену Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација – Жене, мир и безбедност у Републици Србији (2017-2020), док се прва верзија овог документа односи на период 2010-2015. годину. Проблем са овом Резолуцијом јесте што је она усвојена, а врло мало је учињено, због чега је неопходно да се постојећи акциони план усаврши и почне примењивати, док би друга опција била писање и спровођење сасвим нове стратегије. Такође, ова Резолуција би требало да оснажи жене у учествовању у сектору безбедности, али и освести припаднике мушког пола, да је и женама место на таквим позицијама и самим занимањима. Проблем родне равноправности је присутан у скоро свим сегментима друштва, па и институција, али је у сектору безбедности још више изражен, обзиром да се занимања везана за овај сектор гледају као „мушка“ занимања. Једини разлог за то јесте бројчано стање запослених у коме доминирају мушкарци. Такође, један од проблема јесте недостатак медијске пажње коју овакав проблем изискује. Циљ јесте стављање на дневни ред овог проблема и активно решавање истог.

1. Тренутно стање

Први корак у представљању решења јесте да увидимо какав је однос полова у целој земљи. Према последњем попису у Републици Србији из 2011. године, мушкараца је 48,69% (или 3.499.176), док је женског становништва 51,31% (или 3.687.686).¹ Из ових података видимо да су жене у нашем друштву заступљеније, односно има их скоро 200.000 више него мушкараца. Према истраживањима, на руководећим позицијама у Републици Србији (државни органи, институције...) 81,5% чине мушкарци, док су жене на поражавајућих 18,5%. Поставља се питање какав је однос мушкараца и жена у сектору безбедности? У самом Одбору за безбедност, од 17 чланова, само један члан јесте жена.

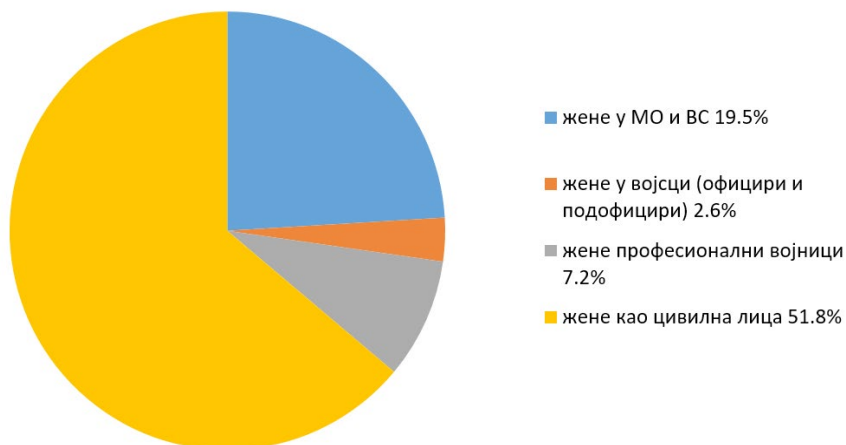
Даље, у Министарству унутрашњих послова, што спада у сектор безбедности, према истраживањима из 2010. године, од укупног броја запослених, свега око 21% јесу жене. У 10% случајева су оне на руководећим позицијама. Затим у БИА (Безбедносна информатива агенција), удео запослених жена је на око 30%.² Ситуација ни у другим деловима сектора безбедности нажалост није другачија.

У медијима се ови подаци представљају на друачији начин. „Учешће жена у безбедносном сектору повећано са 27 на 31 одсто“ само је један од наслова, док се даље у тексту наводи како жене могу равноправно да конкуришу мушкарцима за образовање и запошљавање у безбедносном сектору. Такође, у Војсци Србије има 200 жена официра, док је свега три међу њима на позицији пуковника.

¹ <http://popis2011.stat.rs/>

² http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2011-jesen/11.%20Polozaj%20zena%20u%20sektoru%20bezbednosti%20Republike%20Srbije,%20Biljana%20Stojkovic.pdf

Слика 1

Као што се из графика³ види, на високим позицијама удео жена је врло мали. Овиме долазимо до неравноправног напредовања мушкараца и жена. Обзиром да је удео мушкараца у сектору безбедности већи, повлачи за собом и да ће већи проценат мушкараца у односу на жене напредовати, али ова бројка је поражавајућа. Неопходно је створити подједнаке услове за могућност напредовања и мушкараца и жена.

2. Критика

Основна критика упућена Стратегији и Националном акционом плану јесте што из приложеног можемо видети да се заправо побољшањем положаја жена у сектору безбедности нико не бави. Бројчано стање остаје релативно непромењено, активности које су наведене у акционом плану се не спроводе и нису јасно дефинисане. Односно, план за решавање проблема је половишно представљен, временски рок није дефинисан, новчана средства нису издвојена (примера ради уколико се прописује повећање броја жена, то би другим речима значило запошљавање жена, а новчана средства нису предвиђена за тај сегмент. Да ли то значи да те жене не би биле плаћене, односно волонтерски би радиле, док би се „на папиру“ приказивало повећање жена?).

То можемо још боље видети на основу неколико активности које су наведене у акционом плану:

- Активност: „Уграђивање родне перспективе и укључивање већег броја жена у информисање и у дијалог између Београда и Приштине“. У тиму за преговоре тренутно постоји једна жена (помоћница директора), поред још петорице мушкараца на истој позицији, три заменика директора (исто мушкарци) и директора (мушкарац). Финансијска средства за ову активност нису предвиђена, односно та ставка је формулисана као „нису потребна буџетска средства“. Временски период за реализацију активности је дефинисан као „континуиран“.

- Активност: „Акредитација програма стручног усавршавања за запослене у систему образовања и васпитања, као и акредитација уџбеника са садржајима који се односе на примену Резолуције 1325“ – финансијска средства су „у складу са могућностима“, а временски период је исти као и за претходну активност. Ову активност издвајам као важну, обзиром на податке који су изнесени у Националном акционом плану (2010-2015) у уводном делу, везани за информисаност о Резолуцији 1325.

³ Подаци преузети из чланка „Положај жена у сектору безбедности Републике Србије“ ауторке Биљане Стојковић.

3. Препоруке

Прва препорука односи се на прављење нове стратегије или једноставно побољшавање постојеће стратегије (у њој има врло квалитетних предлога решења, било би неопходно кориговање неких елемената. Кључни проблем са постојећом стратегијом јесте што се она не примењује и предложена решења се не спроводе, другим речима, остала је „мртво слово на папиру“).

У почетку би стратегија прописала норме, односно неку врсту позитивне дискриминације, како бисмо дошли до подједнаке заступљености и мушкараца и жена у сектору безбедности (овај сегмент би се свакако односио на жене и мушкарце који испуњавају крутеријуме за дате позиције, а не пуко запошљавање жена на позиције за које нису компетентне. Из тог разлога, морају се оснажити и девојчице и девојке да се одреде за ово усмерење). Затим, оно чему би таква стратегија помогла јесте свакако промовисање ове делатности међу девојчицама и девојкама, које се одређују за школовање у овом правцу. Као што је већ напоменуто у тексту, сектор безбедности се сматра „мушким“ сектором, те се жене нерадо одређују за рад у таквој средини. Овај проблем можемо приметити и у образовном систему јер се девојчице пре одређују за школе које се баве негом и бригом, пре него за техничке, саобраћајне, војне и сличне школе. Из овог разлога, неопходно је да стратегија обухвати и образовни систем. 2016. године, спроведено је истраживање на узорку од 901 испитаника у 23 институције везане за безбедност о самој упознатошћу са Резолуцијом 1325, Националним акционим планом и сл:

- 77,97% испитаника/ца на локалном нивоу није било упознато са садржајем Резолуције 1325;
- 88,56% испитаника/ца није било упознато са Националним акционим планом;
- 92,6% испитаника/ца није имало било какав облик едукације о Резолуцији 1325;
- Ни у једној општини где је спроведено истраживање није било жена на руководећим позицијама (попут градоначелника).⁴

Из ових података можемо да закључимо да је постојећи Национални акциони план (2010-2015) био неделотворан, јер већина људи није ни знала да она постоји.

Јако важан аспект решавања проблема јесте издвајање финансијских средстава. Финансијска средства су неопходна из више разлога: за израду саме стратегије, за плате жена које ће бити запослене у сектору безбедности, за промовисање како стратегије, тако и проблема.

Такође, из свега овога доносимо закључак да је за нову стратегију преко потребна медијска подршка, како би се становништво, а првенствено актери погођени овим проблемом, упознали са својим правима и обавезама, али и тренутним стањем у земљи. Обзиром да су и млади погођени, они који се налазе у образовном систему, било би корисно организовати трибине које би се бавиле питањем родне равноправности у сектору безбедности. Као што здавствени радници обилазе школе и едукују ученике о болестима зависности, сексуално преносивим болестима, тако би припадници сектора безбедности обилазили Војну академију, Криминалистичко-полицијску академију, па и средње школе и едуковали ученике о родној равноправности, стратегији и промовисањем сектора безбедности. Ову кампању, уз подршку медија, спроводили би људи који се баве питањем родне равноправности у сектору безбедности, ресорна министарства, као и они који су учествовали у писању стратегије, па чак и жене које су биле погођене овим проблемом, како би из „прве руке“ могле да пренесу своје утиске и коментаре. (Сматрам да би посебна пажња требало да се посвети средњим школама у којима већину чине девојчице.)

⁴ Подаци преузети из закључка Владе о усвајању Националног акционог плана за примену Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација – Жене, мир и безбедност у Републици Србији (2017-2020).

4. Закључак

На основу анализе стања у Републици Србији у погледу родне равноправности у сектору безбедности, у последњих неколико година, примећује се побољшање положаја жена. То нам говори да су промене могуће, али оне наступају јако споро. Неопходно је утицати на доносиоце одлука у циљу промовисања жена у сектору безбедности и њиховог равноправног напредовања. Женама јесте место у том сегменту друштва и треба утицати на друштво о стереотипима и предрасудама које постоје данас. Зато треба укључити и образовне институције и сва ресорна министарства како би промене биле што ефикасније и делотворније.

Основна препорука овог предлога практичне политике јесте писање нове стратегије или побољшање постојећег акционог плана. Тај документ би имао реалније циљеве и конкретно би се бавио постојећим проблемима и решавањем истих. Најбитније јесте да тај документ не остане само папир, већ водич у стварном решавању проблема родне равноправности у сектору безбедности Републике Србије, али и документ који би оснажио девојчице, девојке и жене, како у решавању проблема, тако и популаризовању оваквих занимања.

Promotivna kampanja obrazovnog programa Studije budućnosti

U ovoj studiji slučaja prikazan je predlog za sprovođenje promotivne kampanje programa „Studije budućnosti“ u Beogradskoj otvorenoj školi. Cilj studije jeste da izloži efikasniji način za privlačenje ambicioznih studenata na program, i povećanje broja prijava studenata sa prirodnih fakulteta beogradskih univerziteta.

Predlog promotivne kampanje bazira se na već postojećoj kampanji koju je Beogradska otvorena škola sprovodila tokom ranijih godina. Aspekti promotivne kampanje modifikovani su i prilagođeni navedenim ciljevima, sa dodatkom novih sadržaja.

Predlog rešenja za poboljšanje kampanje fokusira se na: profilisanim plakatima za fakultete beogradskih univerziteta sa zagonetnom porukom koja bi zainteresovala studente, uključivanju profesora alumnista i profesora sa kojima BOŠ ima izgrađenu saradnju i njihovo angažovanje na matičnim fakultetima u okviru studijskih grupa, sekcija i simulacija, na kojima bi istakli prednosti programa „Studije budućnosti“. Strateškim partnerstvom sa Centrom za promociju nauke koji okuplja ambiciozne studente prirodnih i humanističkih nauka kako bi se nadomestilo manje interesovanje studenata koji dolaze sa prirodnih i tehničkih fakulteta, zatim na promovisanju na društvenim mrežama obogaćenom video materijalima, te dodatnim sadržajima neformalnog tipa: „kafa sa alumnistom“, „BOŠ kviz“. „Kafa sa alumnistom“ bi doprinela boljem upoznavanju sa programom „Studije budućnosti“ kroz neformalni razgovor alumniste BOŠ-a o značaju BOŠ-a za njegov/njen uspešan karijerni razvoj, dok bi „BOŠ kviz“ doprineo većoj zainteresovanosti studenata koji dele vrlo slične vrednosti sa politikom Beogradske otvorene škole. Uvođenjem predstavnika generacije, „BOŠ ambasadora“, se kroz drugarsko takmičenje studenata olakšava način uključivanja studenata tekuće generacije u samu promotivnu kampanju, a povećava se i motivacija studenata zahvaljući vrednoj nagradi. Takođe, ovakav vid promotivne aktivnosti doprineo bi bolje međusobnom povezivanju tekuće generacije polaznika programa sa alumnistima BOŠ-a. Prilikom oblikovanja svih predloženih rešenja za promotivnu kampanju bili smo vođeni vrednostima za koje se BOŠ kao organizacija zalaže.

Svi predlozi promotivne kampanje su obrađeni SWOT i Cost-Benefit analizom, koja izlaže sve potencijalne benefite i prednosti ovakvog predloga kampanje, ali i potencijalne pretnje i slabosti. Predlog kampanje uključuje i predviđene finansijske utroške BOŠ-a kao i utrošak ljudskih resursa koji je potreban kako bi se kampanja uspešno sprovela, a obrađen je i detaljan finansijski plan.

Novi format događaja

Zadatak koji je postavljen ispred nas jeste osmišljavanje rešenja za problem koji se pojavio u modernom dobu konferencija i kongresa. U današnje vreme veliki broj tih okupljanja postao je jednoličan i nezanimljiv većini učesnika. Sa tim na umu, rešili smo da osmislimo formu događaja sa inovativnim načinom integracije učesnika koje podrazumeva to da će i sami učesnici doprineti stvaranju i održavanju događaja. Jedan od naših glavnih ciljeva je bilo osmišljavanje novog formata koji će imati što veću primenljivost, i takođe, digitalnu komponentu koja podrazumeva korišćenje internet platforme Slido. Naše rešenje se zove **Open Space Event**, i ono je interaktivno, inovativno i digitalno.

XXVI
GENERACIJA

Rad Komisije za kontrolu državne pomoći

Sažetak: Ovaj rad se bavi analizom rada Komisije za kontrolu državne pomoći Republike Srbije, značaja kontrole državne pomoći za jedinstveno tržište Evropske unije i tipova pomoći koje su dozvoljene od strane Evropske unije. Takođe se analiziraju trenutni rezultati Komisije sa aspekta obuhvata i vremenske dimenzije kontrole, tj. da li se radi o ex post ili ex ante kontroli. U finalnom delu razmatra se nezavisnost Komisije, njene implikacije i daju se predlozi koje bi poboljšale rad Komisije¹.

Ključne reči: *Komisija za kontrolu državne pomoći, Politika konkurencije.*

1. Državna pomoć u EU i sistem kontrole

Zakoni Evropske unije vezano za državnu pomoć potiču iz Ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice (Rimski ugovor) iz 1957. godine i usko su povezani sa idejom kreiranja jedinstvenog tržišta. Već u Rimskom ugovoru se naglašava potreba da se ograniči državna pomoć osim u specijalnim slučajevima.

Postoje tri osnovna razloga za kreiranje jedinstvenog tržišta u Evropi. Integrisano tržište omogućava evropskim kompanijama da na njemu posluju i da razviju ekonomiju obima. Takođe, integrisano tržište vrši konkurentski pritisak i podstiče inovaciju i efikasnost kod kompanija. Na kraju, evropske kompanije su na globalnom tržištu sposobnije da se izbore sa kompanijama iz Amerike i sve više iz Kine, i time povećaju konkurentnost na globalnom nivou.

Državna pomoć je definisana kao svaki transfer javnih sredstava koji pruža prednost određenim primaocima, iznad onoga što bi pružilo tržište, a koje utiče na nacionalnu ili međunarodnu trgovinu.² Ukoliko bi država dala državnu pomoć nekom tržišnom akteru, tj. nacionalnim šampionima, konkurencija jedinstvenog tržišta bi bila narušena. Sama firma bi imala korist u kratkom roku, ali dugoročno firma će izgubiti na konkurentnosti. Pored toga, ako bi svaka zemlja odobrila svom nacionalnom šampionu državnu pomoć, efekti ovih politika bi se međusobno poništili, te bi veća potrošnja državnih sredstava i manje efikasna privreda bili konačan rezultat.

Ipak, Evropska unija dozvoljava državnu pomoć u slučajevima kada tržišta ne pružaju optimalne rezultate, tj. u slučaju tržišnih neuspeha. Okolnosti se okvirno mogu grupisati u pet vrsta:³

- **restrukturiranje industrije** - rešavanje problema džepova dugoročne nezaposlenosti usled propasti velikih kompanija ili gubitka konkurentnosti;

- **razvoj manje razvijenih regiona** - za prevazilaženje problema manje razvijenih regiona poput nisko produktivnih radnih mesta ili visoke stopa nezaposlenosti, EU dozvoljava pakete politika, poput državne pomoći;

- **pomoć za mala i srednja preduzeća** - konkurenciji koju karakterišu velike kompanije, otežan je ulazak novim preduzećima i time dovode do tržišnih neuspeha;

¹ "Usaglašavanje sa regulativom EU za unapređenje razvojne efikasnosti državne pomoći", Centar za visoke ekonomske studije, Beograd 2019.

² Ibid.

³ Ibid.

- **pozitivne eksternalije** - u oblastima kao što su ekologija ili oblasti znanja društveno optimalna količina ovih proizvoda je veća nego što tržište prepoznaje; u ovom slučaju državna pomoć ne samo da je dozvoljena već je i poželjna;

- državna pomoć je dozvoljena kada **promoviše posebne društvene, kulturne i druge ciljeve**, dajući prednost određenim grupama u skladu sa ciljevima evropske politike.

Evropsko zakonodavstvo prepoznaje različite oblike državne pomoći. Najzastupljenija forma (kako u Evropi tako i u Srbiji) su subvencije tj. bespovratna sredstava. Drugi oblici su poreske olakšice, garancije, učešća države u kapitalu.

Zajednički okvir za politiku konkurentnosti koje je postavljen već Rimskim ugovorom 1957. godine se značajno promenio od tad. Meke mere (obaveštenja, smernice i okviri) su uvedene sedamdesetih, dok su tvrde mere usvojene 1998. godine kada su proglašene i određene grupe izuzeća od potpune zabrane državne pomoći. Uticaj Komisije je počeo da raste na politiku državne pomoći zemalja članica, tako da su članice morale da obaveste Komisiju o isplatama državne pomoći. Reforme sa početka dve hiljade desetih su uvela izuzeća koja se odnose na životnu sredinu i održivi razvoj.⁴

2. Državna pomoć u Republici Srbiji i sistem kontrole

Državna pomoć u Srbiji je dugo bila neregulisana oblast. Sama državna pomoć je sigurno postojala značajno pre uvođenja kontrole iste. S obzirom na opredeljenje Republike Srbije ka integraciji sa EU i potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, sistem kontrole državne pomoći u Republici Srbiji uspostavljen je 2010. godine donošenjem Zakona o kontroli državne pomoći kao i dva podzakonska akta: Uredbe o pravilima za dodelu državne pomoći i Uredbe o načinu i postupku prijavljivanja državne pomoći. Takođe, radi izrade godišnjeg izveštaja o dodeljenoj državnoj pomoći, 2011. godine usvojen je i Pravilnik o metodologiji izrade godišnjeg izveštaja o dodeljenoj državnoj pomoći. Komisija za kontrolu državne pomoći je osnovana 2010. godine, sa namerom da ova institucija obezbedi transparentno dodeljivanje državne pomoći, na svim nivoima vlasti (tj. republičkom, pokrajinskom i lokalnom).

Međutim, sam rad Komisije za kontrolu državne pomoći, iako nije bio često ispitivan, naišao je na određenje kritike. Nizak stepen nezavisnosti doveo je do toga da veliki udeo i dalje nije kontrolisan ili da je kontrolisan nakon što je pomoć data ili već isplaćena (što će biti empirijski potvrđeno u našem istraživanju).

Takođe, kontrola državne pomoći je sastavni deo poglavlja 8 (Politika konkurencije), te je Evropska unija posle obavljenog skringa ovog poglavlja, objavila da Republika Srbija nije spremna da otvori ovo poglavlje. Mere koje treba da se ispune da bi moglo da se otvori poglavlje 8 su:

1. Da Srbija dopuni i izmeni svoje zakonodavstvo o dodeli državne pomoći u cilju ispunjavanja svojih obaveza iz SSP;

2. Da Srbija obezbedi da organ nadležan za kontrolu državne pomoći bude operativno nezavisan i da ima potrebna ovlašćenja i resurse za potpunu i ispravnu primenu pravila o dodeli državne pomoći;

3. Da Srbija upotpuni postojeći spisak mera državne pomoći u smislu člana 73. stav 6. SSP i utvrdi akcioni plan, koji će prihvatiti Komisija, sa jasnim vremenskim planom usklađivanja svih preostalih postojećih šema državne pomoći odnosno ekvivalentnih mera za koje je utvrđeno da nisu kompatibilne sa obavezama koje proističu iz SSP;

⁴ Ibid.

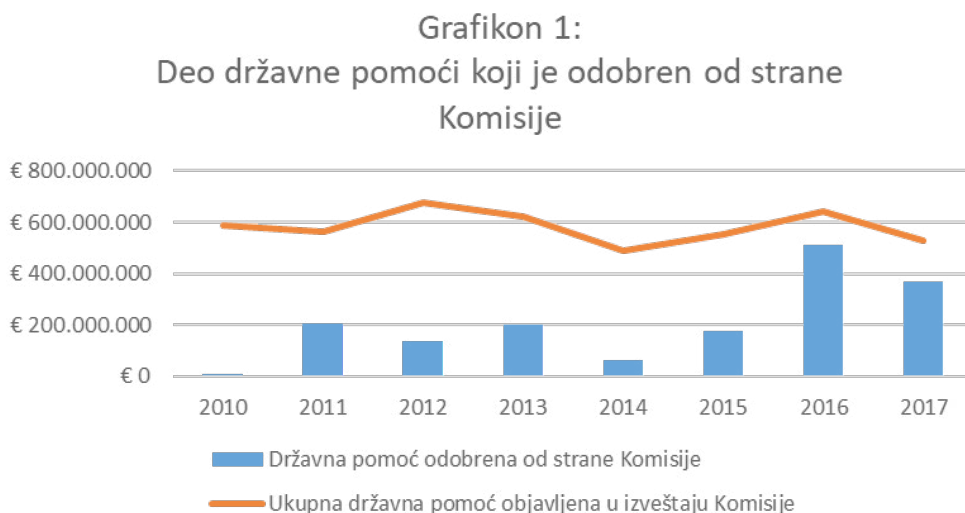
4. Da Srbija uskladi postojeće šeme fiskalne pomoći, tj. Zakon o porezu na dobit pravnih lica, Zakon o porezu na dohodak građana i Zakon o slobodnim zonama sa pravnim tekovinama EU u oblasti kontrole državne pomoći;

5. Da Srbija obezbedi usklađenost pomoći dodeljene Železari Smederevo sa svim uslovima propisanim u Protokolu 5 uz SSP o državnoj pomoći industriji čelika;

6. Da Srbija ispuni svoju obavezu iz člana 73. stav 5. SSP i Protokola 5 uz SSP i Komisiji dostavi celovitu informaciju o pojedinačnim slučajevima pružanja državne pomoći kako bi Komisija mogla oceniti i pratiti usklađenost tih mera pomoći sa obavezama Srbije iz SSP.⁵

3. Obuhvat državne pomoći - ukupan iznos državane pomoći koji proveri Komisija

Zbir državne pomoći izračunat na osnovu rešenja komisije ne odgovara zvaničnim podacima iz izveštaja o državnoj pomoći umanjenoj za poljoprivredne subvencije (grafikon 1.). Za najveći deo pomoći javnost ne zna niti koja firma je dobila pomoć niti koji nivo vlasti je dao pomoć.

Razlozi za velika ostupanja mogu biti sledeći:

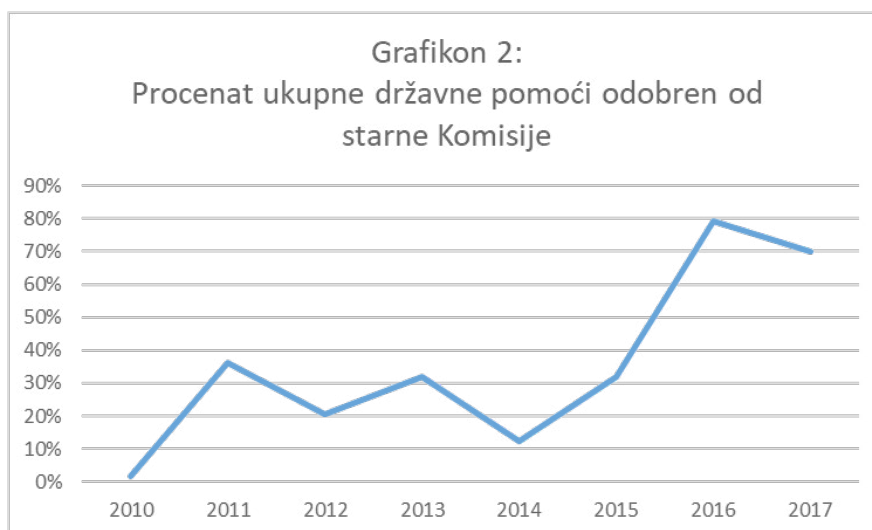
- Lokalna samouprava ne prijavljuje državnu pomoć koju daje privrednim subjektima ili dostavlja podatke koji su neadekvatni (tj. izostavlja se iznos subvencije, kome se daje subvencija itd.). Takođe, davanje zemljišta ili davanje zemljišta u zakup po uslovima povoljnijim od tržišnih, iako se u očima zakona radi o instrumentima državne pomoći, lokalne samouprave kontinuirano ne evidentiraju;

- Komunalna preduzeća koja pružaju usluge preduzećima po uslovima povoljnijim od tržišnih nisu predmet Komisije, iako stavljaju data preduzeća u značajno bolji položaj;

- Pomoć državnim preduzećima u vidu garancija za kredite, osim u dva specijalna slučaja, nije predmet analize Komisije;

- Određena državna pomoć (npr. pomoć data preduzeću Air SERBIA) ima status državne tajne i podaci su nedostupni široj javnosti.

⁵ „Rezultat skrininga za Poglavlje 8“. http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/rezultati_skrininga/pg_8_merila.pdf.

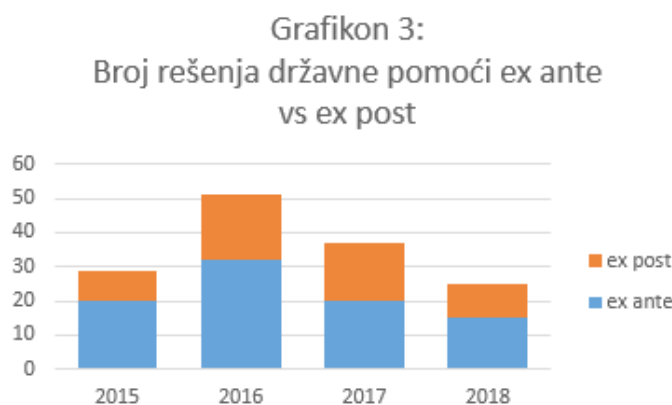

Pozitivna promena je da sve veći deo državne pomoći je odobren od strane Komisije za kontrolu državne pomoći. Uprkos tome, rezultati za 2017. godinu su lošiji od 2016. godine.

Razlog zašto je analiza pokrivenosti bitna je da ovakva praksa daje velika diskreciona prava i podstiče zloupotrebu javnog položaja od strane javnih funkcionera. Takođe, netransparetnost može da dovede do favorizovanja određenih privrednih subjekata, samim time i nelojalne konkurencije. Za krajnju posledicu ima ne samo kršenje ekonomskih Kopenhagenskih kriterijuma, već i negativan uticaj na privredno okruženje, što destimuliše rast i dalji ekonomski napredak. Svi ovi problemi su još izraženiji na nivou lokalne samouprave, koja iako ima manje vidljiv distorzivni efekat, destimuliše preduzetništvo i predstavlja vrstu barijere ulaska na lokalno tržište.

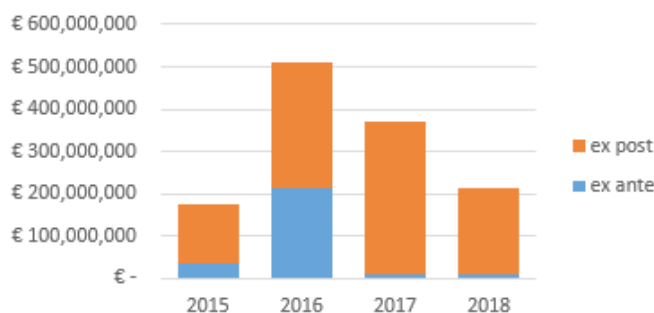
4. Rešenja ex ante vs ex post

Rešenja Komisije za kontrolu državne pomoći mogu da budu ex ante i ex post. Ex ante kontrola podrazumeva da je postupak kontrole državne pomoći pokrenulo ministarstvo ili jedinica lokalne samouprave pre nego što je sama pomoć isplaćena. Ex post kontrola podrazumeva da se postupak pokreće nakon što je pomoć isplaćena. Pored državnih organa kontrolu može da pokrene i komisija na osnovu prijave trećeg lica koje smatra da je data državna pomoć nelegalna. Komisija za kontrolu državne pomoći nema pravnu mogućnost da sama pokreće postupke i da, za razliku od Komisije za zaštitu konkurencije, vrši pretrase ako ima opravdana sumnja.

Grafikon 3. pokazuje broj postupaka koji se odnose na ex ante ili ex post kontrolu. Pozitivno je to što je ante kontrola zastupljenija od ex post kontrole. S druge strane, grafikon 4. prikazuje da je ukupan iznos pomoći ex post značajno veći. To pre svega može da ukaže da najveći iznosi pomoći ne bivaju odobreni od strane Komisije za kontrolu državne pomoći pre njihovog dodeljivanja. Ovakva praksa je štetna i ukazuje na to da državni organi prijavljuju ex ante manje pomoći, dok veliki iznosi se kontrolišu tek nakon prijave trećeg lica ili nakon što je pomoć već dodeljena. Takođe, treba imati na umu da državna pomoć koja je dodeljena u obliku garancije za kredite EBDR and KfW data u periodu između 2010 - 2011 je tek procesuirana 2016. i 2017. godine i to po prijavi Energetske zajednice Zapadnog Balkana.⁶

Grafikon 4 :
Odobrena državna pomoć ex ante vs ex post

5. Nezavisnost Komisije

Razlog za nizak obuhvat ili veće učesće naknadne kontrole državne pomoći, može da se prevashodno prepiše manjku operativne nezavisnosti Komisije za kontrolu državne pomoći. Na osnovu trenutnog zakonskog okvira Komisija za kontrolu državne pomoći je koncipirana kao deo Ministarstva finansija.⁷ Komisija za kontrolu državne pomoći od svog osnivanja nije dala **ni jednu negativnu odluku**, niti rešenje za vraćanje nelegalno isplaćene pomoći.⁸ Iako ovo ne mora nužno da implicira nedostatak političke nezavisnosti ove institucije, pre svega što uslovi za dodelu državne pomoći su blisko vezani za stepenom razvitka koji je nizak u Republici Srbiji, svakako da stavlja operativnu nezavisnost Komisije za kontrolu državne politike pod znak pitanja.

Sama Komisija za kontrolu državne pomoći nema svoju stručnu službu niti finansijsku nezavisnost. Naime, tehničke, administrativne kao i stručne poslove obavlja Odeljenje za kontrolu državne pomoći Ministarstva finansija i na kraju 2018. godine je imalo samo **4 zaposlena** lica koja su imala status državnih službenika.

Jedan od načina da se obezbedi operativna nezavisnost je kreiranje sopstvene stručne službe.⁹

Pored toga, Komisija za kontrolu državne pomoći se finansira iz budžeta Republike Srbije, preciznije Ministarstva Finansija. S druge strane Komisija za zaštitu konkurencije ima svoje sopstvene prihode (od taksi, donacija ili prodaje publikacija) i na taj način obezbeđuje svoju operativnu nezavisnost. Takođe, državna tela koja nemaju svoje prihode kao što su Državna revizorska institucija ili Poverenik za zaštitu ravnopravnosti finansijska sredstva obezbeđuju sa budžeta ali sa posebne linije. Po mišljenju Centra za evropsku politiku tek po obezbeđivanju kadrovskih i materijalnih kapaciteta, Komisija za kontrolu državne pomoći može postati operativno nezavisna.

⁶ Rešenje o dozvoljenosti državne pomoći - Zakon o davanju garancije Republike Srbije u korist nemačke razvojne banke KfW, Frankfurt na Majni, po zaduženju Javnog preduzeća Elektroprivreda Srbije“, Komisija za kontrolu državne pomoći, Beograd 2017. <http://www.kkdp.gov.rs/doc/odluke/Resenje%20o%20dozvoljenosti%20drzavne%20pomoci%20-%20Zakon%20o%20davanju%20garancije%20Republike%20Srbije%20u%20korist%20nemacke%20razvojne%20banke%20KfW%20po%20zaduzenju%20Javnog%20preduzeća%20Elektroprivreda%20Srbije.pdf>.

⁷ „Komisija za kontrolu državne pomoći“, Policy brief, Naled, Juli 2019 <https://naled.rs/htdocs/Files/02669/Policy-brief-Analiza-i-preporuke-za-efikasinju-kontrolu-drzavne-pomoci.pdf>.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

Pored toga, u 2017. godini najveći davalac državne pomoći je bilo Ministarstvo finansija (27,1% ukupne državne pomoći izdate te godine), što svakako dovodi do konflikta interesa. Zabrinutost vezano za rad Komisije za kontrolu državne pomoći je izrazila i Evropska komisija u Godišnjem izveštaju o napretku Srbije iz 2019. Izbor članova Komisije za kontrolu državne pomoći je takođe kontroverzna tema. Naime, pet članova ovog tela bira Vlada Republike Srbije na predlog Ministarstva finansija i Komisije za zaštitu konkurencije i mandat traje pet godina i članovi mogu biti ponovo izabrani na predlog predlagača. Ovaj model je preuzet iz slovenačkog zakonodavstva, mada je bitno napomenuti da Slovenija u vreme pristupanja nije imala potpisan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, te ni obavezu da uspostavi nezavisnu komisiju. Po ulasku u Evropsku Uniju, ovo funkciju je na sebe preuzela Evropska komisija. Potencijalno rešenje za ovaj problem predstavlja da izbor i razrešenje članova Komisije za kontrolu državne pomoći treba da vrši Narodna skupština, na osnovu javnog konkursa. Ovakav izbor bi smanjio politički uticaj i povećao legitimitet članova.

6. Zaključak

Komisija za kontrolu državne pomoći, u trenutnom stanju, nije u mogućnosti da efikasno kontroliše državnu pomoć što pokazuje relativno mali obuhvat državne pomoći koji biva kontrolisan i to da najveći iznos državne pomoći biva odobren ex post. Kako bi se obezbedila uspešnija kontrola, mogućnost za otvaranje poglavlja 8. Politike konkurentnosti i obezbedio nastavak evropskih integracija, neophodno je da se obezbedi operativna nezavisnost Komisije, što je moguće samo uz promene izbora članova Komisije, načina finansiranja i povećanja materijalnih i ljudskih kapaciteta Komisije za kontrolu državne pomoći.

Abstract: This paper deals with the analysis of the Commission for State Aid Control of the Republic of Serbia, the importance of state aid control for the common market of the European Union and the types of aid that are permitted by the European Union. It also analyzes the current performance of Commission in terms of coverage and whether control is ex post and ex ante. The final part discusses the operative independence of Commission, its implications and suggestions that would improve the work of the Commission.

Key words: *Commission for State Aid Control, Competition policy.*

Biografija

Aleksandar Vićentijević je rođen 21.3.1996 u Beogradu. Završio je Petu beogradsku gimnaziju. Student je 4. godine Ekonomskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu na smeru: Ekonomska analiza i politika. Tokom gimnazije volontirao je u Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine Beograd, Zvečanska. Obavljao je letnju praksu u Narodnoj banci Srbije, u Direktoratu za ekonomska istraživanja i statistiku. Od 2018. član je Debatnog kluba Univerziteta u Beogradu i učestvovao je na brojnim takmičenjima. Oblasti interesovanja su mu kinematografija, ljudska prava i ekonomski razvoj. Tečno govori engleski jezik, a služi se i nemačkim.

Biography

Aleksandar Vicentijevic was born on March 21, 1996 in Belgrade. He attended Fifth Belgrade grammar school. He is studying economic analysis and policy at the Faculty of economics at University of Belgrade. During high school, he volunteered at an orphanage. He was a summer intern at the National bank of Serbia within the Directorate for Economic Research and Statistics. Aleksandar has been an active member of the debate club at the University of Belgrade since 2018. His main fields of interest are cinema, human rights and economic development. He speaks English fluently, and German as well.

Studentkinja: Aleksandra Ivanović

Mentorka: Ana Simona Zelenović

Institucija: Galerija Novembar

Zaboravljeno sestrinstvo Prerafaelita

Sažetak: U budućem radu će se analizirati položaj i uloga umetnica i muza umetničkog pokreta Prerafaelita, njihovo mesto između stvarateljki i nemih slika, kao i (namerno) izostavljanje njihovih imena u istoriji umetnosti. Biti žena koja se bavi bilo kojim oblikom umetnosti u viktorijanskoj Engleskoj je bilo izuzetno teško, ali nekolicina njih je uspela da prevaziđe sve prepreke i predrasude, i da u tome uspe. Mnoge umetničke škole tada su imale zabrane i ograničenja kada su devojke želele da se upišu i studiraju u istim. Pa ipak, ove žene su uspevale da stvaraju dela na različite teme – političke, društvene, mitske i duboko lične. Bilo da je reč o slikarstvu, fotografiji ili poeziji, one su naporno radile na svemu tome. Vrlo često, o ženama koje su bile deo Prerafaelita poput Elizabet Sidal, Alekse Vajlding i Džejn Moris se govori samo u odnosu prema muškarcima-umetnicima koji su činili ovaj pokret. Cilj ovog rada jeste da osvetli značaj umetnica Prerafaelita, ali i da nametne pitanja akademskoj zajednici zašto se unutar kurikuluma određenih predmeta odbacuju one koje zaslužuju da se o njima ravnopravno govori.

Ključne reči: *Prerafaeliti, istorija umetnosti, studije roda, žene-umetnice.*

1. S druge strane platna: Žene Prerafaelitskog pokreta

Ovaj rad ima za cilj da pokaže da su žene bliske Prerafaelitima – i one koje su posredno bile uključene i one koje su stvarale unutar pokreta – više od nemog ejdolona. One su stvarateljke i nadahnuće, ali ne ono koje je potrebno muškarcu-umetniku da ostvari svoje pervertovane želje, već ono koje će probuditi nove, ženske glasove. Takođe, u ovom radu će biti analizirani pojedini aspekti koji su ključni za razumevanje položaja umetnica u viktorijanskom društvu, ali njihov lošiji društveni položaj nipošto ne implicira manju vrednost njihovih umetničkih dela, jer ovi redovi počivaju na vrednovanju svih njihovih napora.

Prerafaeliti (Pre-Raphaelites) su ostali upisani u istoriju umetnosti kao generacija muškaraca – genija koji su toliko voljeni zbog svojih romantičnih prikaza prelepih, često crvenokosih žena. Nameće se pitanje ko su one bile kada ih opijeni pogled posmatrača ili slikara napusti i kako je izgledao njihov život kada su bile satkane od krvi i mesa, a ne od jarkih boja na platnu.

Viktorijanska Engleska nije bila blagonaklona prema ženama koje su želele da se bave bilo kojim oblikom stvaralaštva i da je na njima samo da: „budu supruge koje brinu o domu, o deci unutar doma, da pripremaju tople obroke i stvaraju toplu atmosferu“ (Calder, 1977: 27). One su bile isključene iz Kraljevske akademije umetnosti, iako su dve žene učestvovala u njenom osnivanju u prethodnom veku. Žene su mahom finansijski zavisile od muškaraca, tako da je za one koje su bile nadahnute umetnošću, a nisu poticale iz imućnih porodica ili bile udate za nekog dobrostojećeg, bilo jako teško da steknu adekvatna znanja. Godine 1850. je formirano neformalno udruženje koje se zvalo „Sestre umetnice“ i koje je imalo za cilj pružanje međusobne podrške (Campbell Orr, 1995: 17). U narednih pedeset godina žene koje su stvarale unutar pokreta Prerafaelita su dobijale znatno manja priznanja u odnosu na muški deo ovog pokreta od kojih su najpoznatiji Dante Gabriel Roseti (Dante Gabriel Rossetti), Džon Everet Mile (John Everett Millais) i Vilijam Holman Hant (William Holman Hunt). Takođe, važno je napomenuti da su i pored gore navedenog, ove umetnice uživale nedovoljnu podršku svojih kolega na šta ukazuje i Jan Marš (Jan Marsh), jedna od najpoznatijih kritičarki viktorijanskog slikarstva:

Prerafaeliti su bili otvoreni prema ženama, ali nisu umanjivali nedostatke u pristupu i poštovanju na koje su nailazile u svetu umetnosti, kao i u celokupnom društvu... Umetnice su igrale presudnu ulogu u oblikovanju, definisanju, razvijanju i perpetuiranju pokreta gotovo pola veka (Marsh, 1998: 9).

2. Kad umetnice progovore: Uloga žena Prerafaelitskog pokreta iz ugla teorije roda

Umetnost Prerafaelita se najčešće opisuje kao ono koje oslikava „pobunu, lepotu, preciznost i neviđenu imaginaciju“,¹ ali je za tadašnje viktorijansko društvo predmet njihovih kreacija bio nemoralan i u potpunosti se kosio sa hrišćanskim vrednostima (Gates, 1988: xiii). Razlozi ove osude su ležali u društvenom statusu oslikanih žena koje su bile njihove vanbračne partnerke, kao i predstave samoubistva koje je u to vreme bilo nelegalno (Gates, 1988: 6). Delo koje to najvernije oslikava je Mileova „Ofelija“. Žene na platnu su u potpunosti eksploatisane – one postaju „neme, zagonetne, pasivne figure, ne individue koje su aktivno uključene, već objekti u koje pogled upiru slikar i posmatrač“ (Marsh, 1985: 1). Trag nemoralnosti vidljiv je ne u društvenom statusu modela, već u odnosu između „genija i muze“ gde stvaralac u potpunosti iskorišćava nemoć, bolest ili ranjivost svoje „drage“ kao izvor lepote i inspiracije. Žene postoje isključivo i samo zarad muškog pogleda:

Muško prisustvo je zavisno od obećane moći koju otelovljuje. [To] nagoveštava šta sve može da učini tebi ili za tebe... Suprotno, žensko prisustvo odražava njen odnos prema sebi samoj i definiše šta joj sve može ili ne može biti učinjeno. A cena svega toga je da je žensko biće raspolovljeno. Žena mora da pazi na sebe. Ona je gotovo neprestano u pratnji svoje sopstvene slike o sebi (Berger, 1972: 46).

Većina žena koje su bile modeli za Prerafaelite su dolazile iz jako siromašnih porodica, što je gotovo neminovno značilo da su imale predispozicije da obole od različitih bolesti poput tuberkuloze i hipertireoze. Tako je Eni Miler (Annie Miller) za Viktorijance bila „bednog roda“, njeno detinjstvo je bilo užasno siromašno i nehigijensko, [opisivali su je kao] „prljavu i prekrivenu štetočinama“, a Eninu [zlatnu] kosu kao „divlju i širokavu“ (Piña, 2008: 1). Ovo je posebno interesantno, zato što su žene zlatne kose u to vreme povezivali sa „bogatstvom i ženskom seksualnošću“ (Gitter, 1984: 936-954). Pored Miler i Džejn Moris (Jane Morris) je bila nižeg društvenog statusa, a Fani Kornfort (Fanny Cornforth) je radila kao sluškinja. Najkrhkijeg zdravlja bile su Elizabet Lizi Sidal (Elizabeth Lizzy Siddal) i Aleksa Vajlding (Alexa Wilding), ali to nije smetalo njihovim „zaštitnicima“, odnosno slikarima za koje su pozirale i koji su nemilosrdne tragove bolesti koristili da ovekoveče lepotu koja vene (Lee, 2006: 43).

Iz feminističke perspektive ovakvo tretiranje ženskog tela i psihe predstavlja deo duboko ukorenjene patrijarhalne kulture u kojoj je potpuno opravdana „monstuozna manipulacija ženama, jedne za drugom, sasvim isto, na takozvanim portretima, sa sve četvrtastim vilicama, podbulim vratovima i krvavim usnama“ (Cumming, 2003: 10). Štaviše, Džermejn Grir (Germaine Greer), autorka Ženskog evnuha kritikovala je način na koji su Prerafaeliti eksploatisali svoje muze sa namerom da drugi misle da su to njihove ljubavnice:

Ako nisu imali seks sa svojim modelima, želeli su da mislite da jesu. Oni su vrlo rano uvideli da u aktovima nema ničeg erotskog; njihovi ispijeni modeli su klonuli, onesvešćivali se, uzdisali i umirali u složenim, gracioznim haljinama koje su isprskane sa novim sintetičkim bojama: arsen zelenom, kobalt plavom i modro crvenom (Greer, 2009: 3).

Ovo ukazuje da je ženska ranjivost za Prerafaelite bila erotičnija nego žensko „nago telo“ (Ibid: 3). Koliko je lepota žene gotovo opsesivno i sebično iskorišćavana, a ženski stvaralački subjekat potiskivan i marginalizovan, najbolje se vidi na primeru Elizabet Sidal, čuvene viktorijanske Ofelije i „muze nad muzama“.

¹ <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/exhibition/pre-raphaelites-victorian-avant-garde>.

Elizabet Lizi Sidal je satkana od mitova i u istoriji umetnosti najčešće predstavljena kao „obolela od smrtonosne bolesti, zaražena tuberkulozom, enigma sa specifičnim, melanholičnim karakterom, prelepi model i Rosetijeva voljena” (Pollock, 2003: 131). Najpoznatija priča o njoj počinje kada ju je jednog tmurnog jutra u Londonu otkrio blizak prijatelj Prerafaelita, Valter Deverel (Walter Deverell) u jednoj prodavnici, da bi je potom upoznao sa Rosetijem i njegovim kolegama koji su udahnuili život mladoj devojci i po njenom liku naslikali neka od svojih najpoznatijih dela. Sidal je u pričama predstavljena kao da nije mogla da odoli umetniku kakav je bio Roseti i njihova veza je bila vatrena poput boje njene kose, ali se ta vatra ugasila kada je muza prerano preminula sa Rosetijevom poezijom na usnama (Ibid. 2003: 130-131). Ovakvo, senzacionalističko prepričavanje priče o njenom životu doprinosi održavanju patrijarhalne kulture u kojoj život žene-umetnice obraća pažnju na čitavu scenu koja se odigrava, a ne samo na fragment. Za razliku od ostalih Rosetijevih slika koje oslikava njen lik, lik muze, ona je ovde prikazana poput bilo kog drugog umetnika Prerafaelita, što navodi da je moguće da je Roseti zaista verovao u to, jer je mogao da je predstavi kao inferiornu figuru i bledu senku umetnika, ali nije to učinio. Sama Elizabet je želela da se prema njoj javno odnosi kao prema umetnici i da gradi svoje ime sasvim odvojeno od svog ljubavnika, a potom i supruga, Rosetija. Stvarajući takvu reputaciju u javnosti, one koja je oslobođena od društvenih stega je zapravo bio odraz stavova „Nove žene” (Diniejk, 2011: 8).

Ekonomska nezavisnost Sidal, koja je bila neobičajena za žene u to doba, dolazila je od njenih slikarskih i pesničkih veština. Džon Raskin (John Ruskin), poznati slikar i kritičar umetnosti je pristao da bude njen pokrovitelj i plaćao joj je sto pedeset funti godišnje za njene slike i crteže (Rossetti, 2010: 18). Ova količina novca je prevazilazila zaradu većine muških umetnika tada (ibid.: 14). Zapravo, velika je verovatnoća da je Sidal zarađivala više od svog budućeg supruga. Džon Raskin je pisao sa ushićenjem o njenom delu uvrštavao je među najbolje: „Svi geniji su identični, mali i veliki. Poznajem njih pet – Tarnera, Vatsa, Milea, Rosetija, i ovu devojku [Sidal]“ (Bloom, 1970: 210). U pismu iz 1855. godine koje je Roseti poslao Alingamu (William Allingham) piše sledeće:

Pre nekih nedelju dana, Raskin je video i kupio na licu mesta svaki delić dizajna koji je do sada kreirala gospođica Sidal. On je izjavio da su daleko bolji od mojih, ili bilo čijih, i izgledao je poprilično uzbuđeno kada ih je uzeo... (Leon, 1949: 216).

Nakon toga, 1857. godine, Sidal je rešila da otpočne formalno obrazovanje u školi umetnosti Šefild. Iste godine je počela da pohađa i nastavu, a njeni radovi su izlagani zajedno sa radovima Prerafaelita. Bila je prva i jedina žena koja je to uradila (Bradley, 1992: 145). Nažalost, njeno slabašno zdravlje je umnogome ograničilo njene umetničke napore i potom joj je onemogućilo da ubira plodove svog rada.

Elizabet Sidal je veoma važna viktorska umetnica o čemu svedoči i izložba posvećena Prerafaelitima u Tejt galeriji iz 1984. godine kada su javnosti bila predstavljena njena dela kao jedine žene među čuvenim stvaralocima. Potom je sedam godina kasnije usledila i retrospektiva njenog stvaralaštva u Raskinovoj galeriji u Šefildu. Umetnička vrednost njenih dela prepoznata je osamdesetih godina prošlog veka, što je usko povezano sa razvojem feminističke istorije umetnosti i feminističkih muzejskih praksi koje su se javile krajem sedamdesetih godina. Jedna od značajnijih predstavnica feminističke istorije umetnosti je i Jan Marš koja je povodom izložbe u Raskinovoj galeriji napisala sledeće:

Umetnički opus Elizabet Sidal je mali i po veličini i po rasponu. Ali je originalan, ozbiljan i jednostavno uspešan, i zaslužuje da se prema njemu odnosi kao prema malom, ali značajnom mestu u istoriji umetnosti Prerafaelita (Marsh, 1991: 29).

3. O bolesti kao lepoj umetnosti

Kao što je naglašeno na početku prethodnog poglavlja, veliki broj žena bliskih Prerafaelitima je imao niz zdravstvenih problema koji se mogu prepoznati na nekim slikama, a o tome postoje i pisana svedočanstva kao što su Rosetijeva pisma i pesme (Lee, 2006: 43). Zato ne iznenađuje činjenica da je žensko telo iskorišćavano da zadovolji pobude umetnika u nameri da ostave iza sebe dela o kojima će se večno pričati, koja će izazivati različite emocije i sačuvati ih od zaborava. Ali šta je sa ženskim telom?

Tokom izložbe „Umetnost je napadnuta” u Tejtu je pomenuto da su „dela Prerafaelita slavljena zbog predstava lepih, idealizovanih žena i prekomerne seksualizacije ženskog tela”² i to se navodi kao jedan od razloga zbog kojih su sifražetkinje oštetile te slike (među oštećenim slikama nalazi se i portret Tomasa Karlajla koji je naslikao Džon Mile, a koji je u julu 1914. godine oštetila En Hant, poznatija kao Margaret Gib; ona je mesarskim nožem prešla preko ovog dela u znak protesta i nakon toga je dobila nadimak „divlja žena”³), a samim tim i pokazuje da je ovaj umetnički pokret izazivao oprečna mišljenja. Takođe, nije moguća samo jedna interpretacija tretmana i značenja ženskog tela na slikama, posebno zbog ambivalentnosti oličene u opozicijama seksualnog i poželjnog naspram bolesnog i nemoćnog ženskog tela.

Dante Roseti je žene slikao „fatalne zavodnice” što može značiti da ih nije video kao slabašna bića, već kao snažna i nezavisna, poput njegove „Gospe Lilit”. Lilit je predstavljena kako vezuje svoju kosu i nosi haljinu bele boje koja simbolizuje vrhunac ženstvenosti i čistote. Ona je okružena ružama i cvetovima maka koji su oličenje strasti i smrti (Seaton, 1995: 43), a njeno poigravanje kosom oličava stereotipnu žensku figuru koja kao što se igra sa svojim pramenovima, tako se poigrava i sa muškarcima. Međutim, Aleksa Vajlding koja je pozirala za Rosetija kada je radio na „Gospi Lilit” nije izgledala moćno, već je bila „uznemiravajuće bolesna” prema rečima umetnika (Roseti, 1967: 1188-1189). U Rosetijevom pismu prijatelju on želi da što pre započne sa slikom koju je zamislio i interesuje se kako je njegov model (Roseti, 1967: 1188-1189). Nameće se pitanje da li je umetnik zaista bio zabrinut za njeno zdravlje ili ga je tištalo koliko će bolest uticati na njen fizički izgled kada je već znao kako želi da izgleda slika. Takođe, njegov postupak se može protumačiti i kao znak da (ne) svesno želi da kontroliše njeno zdravstveno stanje kroz eksploataciju njene bolesti i ranjivosti koje tumači kao znak lepote (Lee, 2006: 41-42). Za Meri Blanšard Prerafaeliti su neminovno posmatrali „viktorijansko žensko telo u funkciji objekta za pronicljiv i svemoguć pogled muškarca” (Blanchard, 1995: 21).

Kada je reč o Rosetijevoj prvoj supruzi, Elizabet Sidal, incident koji se dogodio kada je pozirala kao Ofelija za Džona Evereta Milea 1852. godine zauvek je promenio njeno zdravstveno stanje, koje je potom uticalo i na njen ugled, ali i na njene potonje veze. Dok je pozirala za Milaisovu sada već čuvenu sliku, ležala je u kadi napunjenoj vodom, a ispod kade su se nalazile sveće koje su trebale da održe toplotu, ali su se vremenom ugasele. Slikanje je trajalo satima, a Sidal je ostala nema i nije želela da obavesti slikara o svojoj nelagodi. Nakon toga se razbolela i taj krah je pratio sve do njene smrti. Ironično je što je sa razvojem bolesti svom suprugu, Danteu Rosetiju bila sve manje privlačna i manje prisutna na njegovim delima. Poput Ofelije, Sidal je verovala da je jedini način da preuzme kontrolu nad svojim životom tako što će se ga sama okončati. Njena smrt je probudila još veća nagađanja o prirodi njene bolesti. Tužna i žalosna slika Sidalove se ističe znatno više u odnosu na njenu umetničku zaostavštinu.

² <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/exhibition/pre-raphaelites-victorian-avant-garde>.

³ <https://www.stylist.co.uk/visible-women/suffragettes-vandalised-art-paintings-national-portait-gallery-london-millais-rokeby-venus/186878>.

4. Zaključak

Otvorenost za razumevanje i tumačenje umetničkih dela iz feminističke perspektive nam omogućava da uvidimo kako su se žene-stvarateljke u viktorijanskoj Engleskoj nosile sa različitim problemima kao što su namerno prećutkivanje njihovog stvaralaštva, ograničenja u kreativnim domenima i patrijarhalni sistem koji ih ubeđuje da nikad nisu dovoljno dobre i da ne mogu postojati ukoliko pored sebe nemaju muškarca koji će ih „otkriti” i pokazati im kako da ostanu zarobljene u njihovoj senci.

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se iznova preispita položaj i uloga žena u pokretu Prerafaelita i da se problematizuje pitanje odnosa prema ženskom telu kroz analizu stvaralaštva umetnica koje su se usudile da budu više od neme i pasivne figure koja je primorana da u sebi nosi tuđe nemire; o ženama koje su pronašle način da se pojave u spostvenoj svetlosti, da se objave u sopstvenim umetničkim delima i da se otkriju samo sebi.

Uspostavljanjem neprestanog dijaloga između zaboravljenih umetnica i „muza“ koje su nekada stvarale i učestvovala u stvaranju i onih koje stvaraju danas, feministička istorija umetnosti pokušava da premosti jaz između žene-objekta muškog pogleda i žene-subjekta umetničkog stvaralaštva, kao i da ispita načine na koji se u umetnosti ove dve kategorije preklapaju u poziciji slikarke i modela.

Umetnice i muze Prerafaelita zauzimaju važno mesto u istoriji umetnosti, jer su same podarile značajna umetnička dela, učestvovala u oblikovanju „Nove žene” i kroz svoj lični primer pokazale šta znači ispoljavati se slobodno kroz stvaralaštvo uprkos postojećem društvenom sistemu i kulturnim normama koje ih u tome sprečavaju.

Literatura

- Berger, J. (1972) *Ways of Seeing*. London: British Broadcasting Corporation and Penguin Books.
- Blanchard, M. (1995) “Boundaries and the Victorian Body: Aesthetic Fashion in the Gilded Age America.” *The American Historical Review*, Vol. 100, No. 1.
- Bloom, H. (1970) *John Ruskin*. New York: Haskell House Publishers Ltd.
- Bradley, L. (1992) “Elizabeth Siddal and the Pre-Raphaelite Circle,” *Art Institute of Chicago Muse Studies* Vol. 18 No. 2, *British Art: Recent Acquisitions and Discoveries at the Art Institute*.
- Calder, J. (1977) *The Victorian Home*. London: Batsford.
- Campbell Orr, C. (1995) *Women in the Victorian Art World*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Chapman, A. (2000) *The Afterlife of Christina Rossetti*. New York: Macmillan.
- Cumming, L. (2003) “Too much of a bad thing,” *The Guardian*. Pristupljeno: 22.7.2019. <https://www.theguardian.com/theobserver/2003/sep/21/2>.
- Diniejkó, A. (2011) “The New Woman Fiction,” *The Victorian Web: Literature, History, and Culture in the Age of Victoria*. Pristupljeno: 22.7.2019. <http://www.victorianweb.org/gender/diniejkó1.html#grand>.
- Gates, B. (1988) *Victorian Suicide: Mad Crimes and Sad Histories*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Gitter, E. (1984) “The Power of Women’s Hair in the Victorian Imagination.” *PMLA*, Vol. 99, No. 5. *Modern Language Association*. Pristupljeno 22.7.2019. https://www.jstor.org/stable/462145?seq=1#page_scan_tab_contents.
- Greer, G. (2009) “Desperate Romantics? The only desperate thing about the Pre-Raphaelites was their truly bad art,” *The Guardian*. Pristupljeno: 22.7.2019. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2009/aug/16/pre-raphaelite-brotherhood-germaine-greer>.
- Lee, J. (2006) *Venus Imaginaria: Reflections on Alexa Wilding, Her Life, and Her Role as Muse in the*

- Works of Dante Gabriel Rossetti (MA thesis). University of Maryland. Pristupljeno: 26.7.2019. <https://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/6646/umi-umd-4045.pdf?sequence=1>.
- Leon, D. (1949) *Ruskin: The Great Victorian*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- Marsh, J. (1985) *The Pre-Raphaelite Sisterhood*. New York: St. Martin's Press.
- Marsh, J. (1988) "Imagining Elizabeth Siddal." *History Workshop Journal* No. 25. Oxford University Press.
- Marsh, J. (1991) *Elizabeth Siddal – Pre-Raphaelite Artist 1829-1862*. Text for exhibition at the Ruskin Gallery. Ruskin Gallery: Collection of the Guild of St George / Sheffield Arts Department.
- Marsh, J. and Nunn, P. (1998) *Pre-Raphaelite Women Artists*. London: Thames & Hudson.
- Piña, S. (2008) "Annie Miller." *Pre-Raphaelite Sisterhood*. Pristupljeno: 22.7.2019. <http://preraphaelite-sisterhood.com/annie-miller/>.
- Pollock, G. (2003) *Vision and Difference*. London and New York: Routledge Classics.
- Rossetti, D. (1967) *Letters of Dante Gabriel Rossetti (1871-1876, Volume III)*. Clarendon: Oswald & John Robert Wahl (edits).
- Rossetti, D. (2010) "Mentions of Lizzie in Rossetti's letters to his family." *LizzieSiddal.com*. Pristupljeno: 26.7.2019. <http://lizziesiddal.com/portal/mentions-of-lizzie-in-rossettis-letters-to-his-family/3/>.
- Seaton, B. (1995) *The Language of Flowers: A History*. Charlottesville and London: University Press of Virginia.
- Shefer, E. (1990) "Birds, Cages and Women in Victorian and Pre-Raphaelite Art." *American University Studies: Ser. 20, Fine Arts, Vol. 12*.
- Uphaus, A. (2007) "Elizabeth Siddal: Creator and Created." *Exploring Elizabeth Siddal*. Pristupljeno: 22.7.2019. <http://lizziesiddal.com/portal/elizabeth-siddal-creator-and-created-by-adele-uphaus/>.

Abstract: The aim of this paper is to analyse the position and the role of female artists and muses of the Pre-Raphaelite Brotherhood, their place between creators and silent images, and also the (intentional) omission of their names in the art history. Being a woman who is involved in any type of art in Victorian England was extremely hard, but a very few of them succeeded in overcoming obstacles and prejudice. Many art schools back then had forbidden young girls to enroll and study there. Nevertheless, these women were successful in creating pieces of art on different topics – politics, society, myths, and deeply personal. They worked hard on their paintings, photography, and poetry. Very often we hear about those women who were essential part of the Preraphaelites like Elizabeth Siddall, Alexa Wilding, and Jane Morris only in their relations toward male artists who were also a part of this movement. The purpose of this paper is to pose questions to academic institutions why they remain silent towards women who deserved to be a part of curriculum.

Key words: *Preraphaelites, art history, gender studies, women-artists.*

Biografija

Aleksandra Ivanović je studentkinja engleskog jezika i književnosti na Fakultetu za strane jezike. Polja njenog interesovanja uključuju primenjenu lingvistiku, komparativnu književnost, studije roda i studije filma. Pohađala je alternativni jednogodišnji program iz Ženskih studija pri Fakultetu političkih nauka, a trenutno je polaznica Studija budućnosti na Beogradskoj otvorenoj školi. Govori engleski i španski jezik, a trenutno uči arapski i italijanski.

Biography

Aleksandra Ivanović is a student of English language and literature at the Faculty of Foreign Languages. Her fields of interest include Applied Linguistics, Comparative Literature, Gender Studies, and Cinema Studies. She attended an alternative, one year programme at the Women's Studies Center (Faculty of Political Sciences), and is currently attending Future Studies at Belgrade Open School. She speaks English and Spanish, and learns Arabic and Italian language.

Patrijarhat u majčinstvu: Problem populacionih politika u Republici Srbiji

Apstrakt: Ovaj rad se bavi analizom postojećih populacionih politika u Republici Srbiji, zakonima koji su doneti u podsticanju i promovisanju istih, oblicima u kojima se populacione politike mogu javiti, dok istovremeno pojašnjava koji su to faktori koji dovode do njihovog nastanka i kako su populacione politike u Republici Srbiji ukorenjene u patrijahalnosti društva, koristeći se kao instrumenti uspostavljanja kontrole nad ženama. Takođe se objašnjava veza između populacionih politika i nacionalizma kao instrumenta jačanja nacije. U finalnom delu rada se daju predlozi potencijalnih mera i strategija koje bi poboljšale materijalne uslove budućih roditelja i koje bi mogle da utiču na povećanje nataliteta tokom dužih vremenskih perioda.

Ključne reči: *populacione politike, zakoni, ekonomija, patrijarhat.*

1. Šta su populacione politike

Populacione politike mogu se definisati kao niz mera i akcija koje preduzimaju vlade država kao odgovor na nepovoljne demografske promene u društvu. Politički odgovor na problem smanjenja broja stanovnika je pre svega kompleksno pitanje koje se mora sagledati iz mnogo različitih aspekata poput biološkog, društvenog, etičkog, ekonomskog ili pak političkog. Sama definicija je vrlo široka i stoga podložna raznim intepretacijama, a implementacija ovih politika varira od države do države. Ono što je karakteristično za Srbiju je to da se mnogi od navedenih aspekata ne uzimaju u obzir ili se zanemaruju pri kreiranju i promovisanju populacionih politika. Od izuzetne je važnosti da one budu u skladu sa osnovnim ljudskim pravima i da poštuju i podržavaju želju budućih roditelja po pitanju želje za osnivanjem porodice kao i brojem dece. Treba imati u vidu da populacione politike ipak jesu interes države da kontroliše reprodukciju stanovništva, da podstakne veću ili manju stopu rađanja u skladu sa svojim trenutnim interesima. One se takođe mogu koristiti i kao perfidni sistemi uspostavljanja kontrole nad ženama i njihovim telima.

2. Faktori koju utiču na populacione politike

Prema poslednjem izveštaju Republičkog zavoda za statistiku, procenjen broj stanovnika u Republici Srbiji u 2018. godini je 6 982 604, a nastavljen je i trend depopulacije pri čemu je stopa rasta stanovništva u odnosu na 2017. godinu negativna i iznosi -5,5%.¹ Što se tiče starosti stanovništva, prosečna starost u Srbiji je 43 godine.² Niko ne osporava da je situacija po pitanju opadanja broja stanovnika u Srbiji alarmantna. Srbija se zaista suočava sa ozbiljnim padom populacije i sve većeg starenja stanovništva, ali istovremeno, političari krive žene i mlade ljude koji su navodno razmaženi i sebični jer ne žele da započnu ili prošire porodicu, pritom ne nudeći nijedno solidno zakonsko rešenje koje bi bilo u službi građana Srbije. Faktori koji utiču na obeshrabljivanje parova da osnuju porodicu kao i oni koji teraju mlade iz zemlje bivaju ignorisani. Naravno, iza svega toga stoji ekonomska neizvesnost, visoka stopa nezaposlenosti i nesigurnost u budućnost sopstvene države.

¹ "Procenjen broj stanovnika u Republici Srbiji", Republički zavod za statistiku Srbije, 28. jun 2019. <http://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20190628-procenen-broj-stanovnika-2018/?s=1801>.

² "Aktuelni demografski pokazatelji", Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku, pristupljeno: 26. jula 2019. <http://www.mdpp.gov.rs/latinica/demografija-aktuelni-pokazatelji.php>.

Pored toga, ne postoji skoro nikakva podrška za žene koje rade i one često moraju da biraju između dece i karijere. Sve više mladih napušta zemlju po završetku školovanja pre svega zbog nedostatka posla, ali i loših uslova rada. Postoji obilje razloga za odlazak iz zemlje i nerađanje dece, ali ipak, pitanje je šta se po tom pitanju radi i još važnije kako. U tom smislu, sledeći odeljak daje prikaz trenutnih institucionalnih politika koje za cilj imaju podizanje nataliteta.

3. Pravni okvir populacionih politika u Srbiji

U Službenom Glasniku RS, br. 25/2018 objavljena je **Strategija podsticanja rađanja**.³ Cilj strategije je tzv. Stacionirano stanovništvo što znači da jedna žena tokom svog reproduktivnog doba treba da se nadomesti jednim ženskim detetom, tačnije da neto stopa reprodukcije bude jednaka jedinici.⁴ Strategija je usvojena i na sednici Vlade Srbije i biće praćena akcionim planom za period od 2 godine. Osnovni ciljevi strategije su usklađivanje rada i roditeljstva, snižavanje ekonomske, ali i psihološke cene podizanja deteta, promocija zdravlja i edukacija i mnogi drugi od kojih je malo ili nimalo dostignuto. Razlozi za to su ekonomske prirode. Međutim, poseban odjek u javnosti je imao **Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom**⁵ koji se primenjuje od 1. jula 2018. godine. Ne iznenađuje mnogo to da je Zakon doneo više štete nego koristi. Primera radi, Član 12,⁶ poglavlje 7 nalaže da se “Pravo na naknadu zarade, odnosno naknadu plate za vreme odsustva sa rada radi posebne nege deteta ne može...ostvariti za dete za koje je ostvareno pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica”. Jednostavno rečeno, roditelji će u ovom slučaju morati da biraju između naknade za pomoć u kući i naknade za posebnu negu deteta. Ukoliko se o detetu svakodnevno brine zdravstveni radnik u režiji kućne posete i nege, roditelj će ili morati da ode na neplaćeno odsustvo ili da radi, čime se jasno poručuje da detetu nije potreban roditelj jer već ima negovatelja.

Isto tako problematičan je i Član 24,⁷ prema kojem se isplata roditeljskog dotatka obustavlja u slučaju razvoda braka do odluke ministarstva nadležnog za socijalna pitanja. Njima se pridružuje i Član 13,⁸ stav 2, kojim je regulisano da se “Osnovica naknade zarade, odnosno naknade plate zaposlenog koji je zasnovao radni odnos nakon rođenja deteta, utvrđuje se na osnovu zbira mesečnih osnovica na koji su plaćeni doprinosi na primanja koja imaju karakter zarade, za poslednjih 18 meseci koji prethode mesecu otpočinjanja odsustva po zasnivanju radnog odnosa”. Problem sa ovim članom je to što će ova osnovica od 18 zarada dovesti do toga da će porodilje primati naknade koje su manje od njihovih zarada. To znači da ukoliko je trudnica radila 5 meseci i imala platu od 40,000 dinara, što je ukupno 200,000 za tih pet meseci, ta suma se deli na 18, pa se onda dobije suma od 11,111 dinara. Ovim Članom se krši i Konvencija Međunarodne organizacije rada o zaštiti materinstva,⁹ u čijem Članu 6, stavu 3, jasno stoji da ukoliko se na osnovu domaćeg zakona iznos novčane naknade za odsustvo obračunava na osnovu prethodne zarade, iznos te naknade ne može biti manji od dve trećine ženine prethodne zarade ili primanja koja se uzimaju u obzir prilikom obračuna naknade.

Ovo su samo neki primeri od nekoliko problematičnih pa čak i nemoralnih članova Zakona, zbog kojih deluje kao da se teži potpunoj dehumanizaciji osoba koje se odluče za roditeljstvo u Srbiji. Male su šanse da će ove strategije uroditi plodom, barem u gradovima gde je sada gotovo normativ da su žene zaposlene i gde gubitak primanja žene tokom

³ “Strategija podsticanja rađanja”, Službeni Glasnik Republike Srbije, 30. mart 2018. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/arhslgl/SGARHSTARO/numberOverview?numberId=21943>.

⁴ Usvojena Strategija podsticanja rađanja”, Pravni portal, 5. april 2018. <https://www.pravniportal.com/usvojena-strategija-podsticanja-radanja-2/>.

⁵ “Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom”, Paragraf, pristupljeno: 26. jula 2019. <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-finansijskoj-podrci-porodici-sa-decom.html>.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ “Maternity Protection Convention”, International Labour Organization, pristupljeno: 26. jula 2019. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C183.

porodiljskog znatno finansijski oštećuje buduće roditelje. Ovakvi novčani podsticaji jedino mogu da doprinesu u nekim ruralnim sredinama, gde je održan patrijahalni porodični poredak, gde otac radi, gde se živi sa muževljevim roditeljima i gde žena ostaje kod kuće i brine se o deci. U tim slučajima novčani dodaci čak i mizernih iznosa mogu da doprinesu višočlanjoj porodici. Treba naglasiti da se pod rečju patrijarhat, kao i svim njenim izvedenicama, misli na društvo koje kontrolišu muškarci i u kojem koriste moć u sopstvenu korist, kao i društvo u kojem je najstariji muškarac glava porodice.¹⁰

4. Surogat materinstvo

Pod velom pronatalitetnih politika RS svoje mesto je pronašlo i surogat majčinstvo. U maju ove godine smo saznali da će budući građanski zakonik dozvoliti surogat majčinstvo, što je direktan napad na telesnu autonomiju za koju su se žene dugo borile. Prema prednacrtu Građanskog zakonika, žene koje će nositi dete će se nazivati roditeljama,¹¹ a u javnosti se govori da će dobijati “umerenu naknadu” od 8 do 15 hiljada evra za svoju “uslugu”.¹² Ako čak i zanemarimo da je u pitanju tipičan patrijahalni i kapitalistički eksploatorski sistem, ipak je u pitanju petostruko manja nadoknada nego u pojedinim zemljama zapadne Evrope. Podrazumeva se da će u srpskoj ekonomiji preživljavanja, pružanju usluge surogat majčinstva pribegavati najsiriomašnije žene. Nedvosmisleno je u pitanju eksploatacija i trgovina ženskim telima i decom. Član komisije za izradu prednacrtu Građanskog zakonika, prof. dr Miodrag Orlić je i sam izjavio da žena koja nosi dete za nekog drugoga ima funkciju inkubatora.¹³ Znači, žene se potpuno depersonalizuju i svode na svoju reproduktivnu funkciju. Povrh toga, ova odluka se direktno kosi sa evropskim vrednostima kojima Srbija navodno teži u procesu Evropskih integracija, jer je Evropski Parlament u stavu 114 Godišnjeg izveštaja o ljudskim pravima osudio surogat majčinstvo kao sredstvo iskorišćavanja reproduktivne sposobnosti ženskog tela koje podriva ljudsko dostojanstvo.¹⁴ Uvođenjem surogat majčinstva se otvara prostor za zloupotrebe i nasilje nad ženama. Pored toga što će se iskorišćavati žene iz najsiriomašnijih slojeva koje nemaju da ponude ništa drugo osim sopstvenih tela, poznato je i da mnoge žene bivaju primorane od strane muških članova porodice da se podvgnu surogat majčinstvu kako bi zaradile za porodicu.¹⁵ Postoji još mnogo moralnih i etičkih dilema i aspekata koji se moraju?

5. Pitanje medija - kampanja

Javnost u Srbiji su početkom 2018. godine uzburkali slogani za podsticanje rađanja za čiju je izradu konkurs raspisalo Ministarstvo kulture i informisanja kao deo mera populacionih politika. Od tada je svima poznata krilatica “Dosta reči - nek zakmeči”, koja je kod nekih izazvala bes, a kod nekih oduševljenje dovitljivošću autora koji su za svoje originalne doprinose novčano nagrađeni. Zvaničnici su se hvalili time da Srbija prati trendove i da je Danska imala isti pristup.¹⁶ Međutim, nisu uzeli u obzir ekonomski disparitet između ove dve zemlje. Na kraju se od ovih slogana odustalo zbog nezadovoljstva mnogih građana i buke koja se digla oko njih. Ipak, poenta ostaje ista – imperativ je da žena rađa, a ovakve politike su protiv interesa, potreba i želja žena. Pored slogana, u medijima je bilo i izjava od strane raznih zvaničnika da žene danas stiču visoko obrazovanje, žele karijeru i da su sebične jer gledaju sebe i ne žele da rađaju.¹⁷ Može se samo zaključiti da se žene pokušavaju unazaditi i vratiti u sferu domaćinstva, tradicionalne porodice gde se bave isključivo rađanjem i brizi o deci.

¹⁰ Cambridge Dictionary, pristupljeno 27. jula 2019, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/patriarchy>.

¹¹ “Prednacrt Građanskog Zakonika Republike Srbije”, Paragraf, 28. maj 2019, https://www.paragraf.rs/nacrti_i_predlozi/280519-prednacrt-gradjanskog-zakonika-republike-srbije.html?fbclid=IwAR3q8e7VCIIWT5qvqhgRpUzXNDCpncv8zXkBww-ClzIjQzohshaQPidiIW8.

¹² Aleksandra Petrović, “Srbija uvodi surogat majke”, Politika, 22. maj 2018.

¹³ Ibid.

¹⁴ “Report on the Annual Report on Human Rights and Democracy in the World”, European Parliament, 30. novembar 2015, http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0344_EN.html?redirect&fbclid=IwAR1wUXXdlbE4QCjkSQVirzIV9myIGIF4OVQxO-myL1L031nxT-A0yEA7GYJ0.

¹⁵ “Saopštenje za javnost: Legalizacija surogat materinstva je legalizacija eksploatacije žena i trgovine decom”, Autonomni Ženski Centar, 24. maj 2019, <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1434-saopstenje-za-javnost-legalizacija-surogat-materinstva-je-legalizacija-eksploatacije-zena-i-trgovine-decom>.

¹⁶ K. Đorđević, “Pljušte kritike zbog slogana o natalitetu”, Politika, 15. februar 2018.

¹⁷ “Đukić Dejanović: Radićemo na popravljanju demografske slike”, RTS, 17. septembar 2016, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2456044/djukic-dejanovic-radicemo-na-popravljanju-demografske-slike.html>.

Međutim, ovakve kampanje nisu novina u Srbiji niti se vezuju isključivo za konzervativnu politiku vladajuće Srpske napredne stranke. Za vreme vlade progresivne Demokratske stranke vođena je kampanja pod sloganom “Jedno dete za mamu, jedno za tatu, a treće – za državu”. Radilo se o predlogu komisije za izradu građanskog zakonika da u budući porodični zakon uđe odredba koja predviđa da će majke sa troje dece primati mesečnu naknadu koja neće biti manja od 20.000 dinara mesečno.¹⁸ U ovom slučaju se populacione politike koriste kao mere jačanja nacije, podsticanja nacionalizma koji je duboko ukorenjen na ovim prostorima. Ipak, i prethodne i sadašnje pronatalitetne kampanje i politike, svode žene isključivo na njihovu reproduktivnu funkciju učvršćujući time stege patrijarhata.

6. Nacionalna komponenta populacionih politika

Nijedna rasprava o populacionim politikama ne može, a da se ne osvrne na njihovu nacionalnu komponentu. “Demografiju i nacionalizam povezuje briga i interesovanje za stanovništvo i njegove karakteristike čime se može objasniti i činjenica da ‘fertilitet zauzima centralno mesto u preokupacijama moderne nacionalne države’, što opet na specifičan način povezuje žene i naciju”.¹⁹ Pitanje je samo na koga se briga i interesovanje odnosi u kontekstu populacionih politika u Srbiji. Prošlogodišnja kampanja je bila usmerena na visokoobrazovane srпкиnje između 30 i 33 godina kojima rađanje dece navodno nije u sistemu vrednosti.²⁰ U jednom članku iz Politike se navodi da u Makedoniji slične mere nisu urodile plodom jer nije povećan broj Makedonki koje rađaju prvo i drugo dete, već broj Albanski koje su počele da rađaju treće i četvrto.²¹

Ovde nacionalizam stupa na scenu i ljudi se profilišu na osnovu određenih karakteristika poput rase, klase, seksualnog opredeljenja i ostalog, a potom dele na poželjne i nepoželjne. Nije bitno samo da se rađa više dece, važno je i čija deca se rađaju jer ne sme biti više onih drugih nego nas, što je karakteristika nacionalizma svih država koji reprodukuje ksenofobiju. Prema zaključnim razmatranjima naučnog rada sociološkinje Rade Drezgić “srpsko nacionalno telo je bilo ugroženo posledicama devijantnog i iracionalnog ponašanja, a centralnu ulogu u tom procesu su imale žene, kako Srпкиnje tako i Albanke”. Ona dalje navodi da se “odbijajući da rađaju decu Srпкиnje u diskursima o stanovništvu pojavljuju kao unutrašnji neprijatelji nacije, kao izdajice nacije odgovorne za njenu smrt, dok sa druge strane Albanke zbog prekomernog rađanja predstavljaju spoljašnjeg neprijatelja koji deluje unutar nacionalnih granica i ima nameru da oslabi i uništi srpsku naciju”. Kao rešenje na ove probleme, demografi su predlagali da se Srпкиnje vrate tradicionalnim rodnim ulogama, da rađaju i odgajaju decu, a da se istovremeno Albanke emancipuju od patrijarhalne potčinjenosti tako što bi prihvatile mere populacionih politika i prihvatile norme “kontrolisane” reprodukcije.²² Iz ovoga možemo zaključiti da nacionalizam stvara atmosferu selektivne reprodukcije, u ovom slučaju na etničkoj osnovi, ali se ovaj sistem primenjuje i na aspekte rase, invaliditeta, seksualne orijentacije i druge.

7. Potencijalna rešenja

Imajući u vidu da su ekonomske prilike glavni razlog opadanja stanovništva, Srbiji su potrebni mehanizmi koji se fokusiraju na postizanje ekonomske i socijalne sigurnosti. Prvo se moraju odrediti izvori finansiranja jer su programi planiranja porodice finansijski zahtevni. Takođe se mora osigurati da zakoni koji se donose ne štete budućim roditeljima kao što je do sada bio slučaj. Država poseduje mehanizme koje može da implementira

¹⁸ Marija Radoman, “Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji”, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske31.pdf>, 27.

¹⁹ Rada Drezgić, “Od planiranja porodice do populacione politike – promena vladajuće paradigme u srpskoj demografiji krajem 20. veka”, *Filozofija i društvo* 19, 3 (2008): 205.

²⁰ Đukić Dejanović: Radićemo na popravljaju demografske slike”, *RTS*, 17. septembar 2016, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2456044/djukic-dejanovic-radicemo-na-popravljanju-demografske-slike.html>.

²¹ Katarina Đorđević, “Porodicama sa bebom pomoć stiže svakog meseca”, *Politika*, 01. jul 2018.

²² Rada Drezgić, “Od planiranja porodice do populacione politike – promena vladajuće paradigme u srpskoj demografiji krajem 20. veka”, *Filozofija i društvo* 19, 3 (2008): 207.

sa ciljem smanjenja troškova podizanja dece. Ti mehanizmi se mogu javiti u vidu:²³

1. *Finansijskih podsticaja*

- Dečiji dodatak (koji može da bude univerzalan ili targetiran);
- Jednokratna davanja;
- Stambene olakšice (One mogu da podrazumevaju olakšice pri kupovini stanova ili kuća, subvencije troškova stanovanja i dr.).

2. *Besplatnih ili subvencionisanih usluga*

- Obrazovanje;
- Socijalna zaštita;
- Zdravstvo.

3. *Radnog angažovanja*

- Bolovanja i odusustva (Ova mera podrazumeva trudničko i porodijsko odustvo za žene, kao i roditeljsko odustvo za roditelje bolesne dece ili dece sa invaliditetom, kao i finansijska primanja tokom bolovanja);
- Fleksibilni radni aranžmani (radi lakšeg usklađivanja rada i roditeljstva, a podrazumevaju fleksibilno radno vreme, rad od kuće, skraćeno radno vreme itd.).

Pored ekonomskih aspekata, trebalo bi obratiti pažnju i na populacionu edukaciju koja je pre svega usko povezana sa zdravstvenom zaštitom. Edukacija stanovništva bi trebalo da se sprovedi sa ciljem informisanja i širenja znanja o reproduktivnom zdravlju, bezbednom materinstvu, sterilitetu i prevenciji infertiliteta, metodima i sredstvima kontracepcije, rađanju, sopstvenom zdravlju, ravnopravnosti muškaraca i žena itd. Pokazalo se da postoji i potreba za osnivanjem bračnih i predbračnih savetovališta, kao i formiranjem ginekološko-akušerskih ustanova u krajevima Srbije gde za sada one ne postoje.²⁴

Budući da je država servis svojih građana, bez obzira na nacionalnu pripadnost, ona je dužna da populacionu politiku donosi i sprovodi na građanskom, a ne na nacionalnom planu. Stoga, u populacionim politikama se mora prestati sa podsticanjem rađanja među većinskim srpskim stanovništvom i težnjom ka smanjenju rađanja u manjinskim zajednicama.

Konačno, trebalo bi uvesti i rodnu perspektivu pri kreiranju politika, a posebno onih koje se neposredno tiču upravo žena, ali i prožeti je kroz sve prethodno navedene stavke. Za dobrobit žena, trebalo bi raditi na menjanju tradicionalnih ideologija na kojima shvatanje porodice počiva. Možda je previše radikalno predložiti Nordijski model očinskog odsustva u današnjoj Srbiji, ali svakako treba raditi na modernom shvatanju roditeljstva i udaljivanju od rodni stereotipa kroz podsticanje muškaraca na što aktivnije učešće u privatnoj sferi. Za razliku od konzervativnih populacionih politika, jedino promena u tradicionalnim rodnim ulogama može dovesti do podsticanja rađanja i kvalitetnijeg porodičnog života muškaraca i žena.

²³ Slavica Đukić Dejanović i dr., *Ka boljoj demografskoj budućnosti Srbije* (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Institut društvenih nauka, 2018), 72-73.

²⁴ Rada Drezgić, "Od planiranja porodice do populacione politike – promena vladajuće paradigme u srpskoj demografiji krajem 20. veka", *Filozofija i društvo* 19, 3 (2008): 207.

8. Zaključak

Srbija se kao zemlja u razvoju suočava sa mnogobrojnim izazovima poput loše vladavine prava, korupcije, siromaštva, iz čega proizilaze masovne migracije mladih, samim tim i starenje stanovništva i opadanje stope nataliteta. Migracije, starenje i nizak natalitet trenutno predstavljaju triptih demografije u Srbiji za koje naizgled nema rešenja. Ipak, može se zaključiti da problem leži u donošenju loše osmišljenih zakona, pri čemu deluje kao da su doneseni pre da bi načinili štetu nego doneli neku pozitivnu promenu. Osobe koje pokušavaju da osnuju porodicu nailaze na niz absurdnih politika pri čemu im se proces samo dodatno otežava i u mnogim slučajevima podriva im dostojanstvo. Konzervativne populacione politike učvršćuju tradicionalne poglede na ulogu žene u društvu i dublje promovišu patrijahalne strukture u privatnoj sferi, pritom se fokusirajući na povećanje rađanja u većinskoj, a smanjenje rađanja u manjinskim zajednicama. Potrebno je da se, pored jasno definisanih zakona koji za cilj imaju isključivo poboljšanje kvaliteta života potencijalnih roditelja, u njihovo kreiranje ubaci i rodna perspektiva. Na kraju, samo će ekonomski i emotivno osnaženo stanovništvo želeti da ostane u svojoj zemlji dovoljno dugo da dočeka smenu generacija.

Abstract: This paper analyses existing population policies in the Republic of Serbia, the laws adopted to promote them, the forms population policies may take, while clarifying what the factors leading to their creation are, and how population policies in Serbia are rooted in patriarchal society and used as instruments to control women. The relationship between population policies and nationalism as a means to strengthen the nation is also explained. The final section offers proposals on potential measures and strategies to improve material conditions for future parents, which could lead to increased birth rates in the long term.

Key words: *population policies, laws, economy, patriarchy.*

Biografija

Aleksandra Marković rođena je 25.12.1995. u Beogradu, gde i živi. Završila je Četvrtu Beogradsku gimnaziju. U junu 2019. je diplomirala na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na smeru za Engleski jezik, književnost i kulturu. Od 2016. godine volontira u Crvenom krstu, a od 2018. postaje prevodilac pri Crvenom Krstu Beograda i Srbije, kao i koordinator na projektu Red Info Portal koji vodi Crveni Krst Beograda. Poreme-
meno volontira kao prevodilac književnih tekstova u onlajn časopisu Libartes, a trenutno obavlja praktikanski staž u Fondaciji Hajnrih Bel.

Biography

Aleksandra Marković was born on December 25th 1995 in Belgrade, where she currently resides. She graduated from the Fourth Belgrade Grammar School, and earned her Bachelor's Degree in English Language, Literature, and Culture at the University of Belgrade's Faculty of Philology in June 2019. She has volunteered at the Red Cross since 2016, and started translating for the Red Cross Belgrade and Serbia in 2018, in addition to coordinating the Red Info Portal project, implemented by the Red Cross Belgrade. She occasionally volunteers as a translator for the online publication „Libartes“, and is currently undergoing a trainee program at the Heinrich Böll Foundation Belgrade.

Status ugovora radnika i poslodavca u stečajnom postupku u srpskom pravu

Sažetak: Cilj ovog rada je da predstavi status radnih ugovora (ugovora radnika i poslodavca) u stečajnom postupku u srpskom pravu. Analizirani su kako ugovor o radu tako i ostali radni ugovori kojima se ne zasniva radni odnos. Kao primer za drugu vrstu ugovora, poslužio je ugovor o privremenim i povremenim poslovima, najčešće zaključivan u Srbiji. Ovo pitanje nije rešeno na odgovarajući način, u nekim situacijama moguća su čak dva ili više tumačenja jedna snage. Dok zakonodavac ne donese neka nova pravila, možemo se oslanjati jedino na sudsku praksu i mišljenja teoretičara.

1. Uvod

Moderna razmena dobara donosi skup vrlo dinamičnih odnosa i suprotstavljenih interesa različitih učesnika iste. Oni¹ žele da steknu odgovarajući materijalni korist, bilo da su potrošači, trgovci ili radnici, a tu je i država koja bi trebalo da vodi računa o svima njima zajedno. Položaj ove tri skupine nije jednak, jasno je da su trgovci po pravilu ti koji raspolažu najvećim finansijskim, organizacionim i pregovaračkim kapacitetom na tržištu. Prethodno pomenuti inherentni disbalans je kamen temeljac potrošačkog prava i to se u potrošačkom zakonodavstvu i vidi,² s druge strane, u radnom pravu ovaj ekonomski disbalans nije premošćen zakonom u korist radnika na način kako je to učinjeno u potrošačkom pravu, već je to urađeno kroz načelo povoljnosti za zaposlene.³ Kada dođe do ukrštanja međusobnih interesa ove tri skupine i kada se uz to umešaju i javni interesi koji uvek imaju prioritet, postaje jasno da problem koji leži pred nama neće moći lako da bude rešen, a posebno neće moći da bude rešen na način da svačiji interes bude zadovoljen u sličnoj meri.

U takvoj situaciji, potrebno je da država vodeći računa o socijalnoj sigurnosti posebnim načinima pomogne radnicima, ne samo propisivanjem posebnih prava radnika, već i sredstvima iz budžeta koji ti isti radnici pune redovno uplaćujući poreze i doprinose, kao i doprinos za obavezno socijalno osiguranje za slučaj nezaposlenosti.⁴ Ovde možemo uvideti primeni načela socijalne pravda i radno-socijalnog mira, koja spadaju u osnovna načela radnog prava.⁵

2. Osnovni pojmovi

2.1. Stečaj

U materijalnom smislu, stečaj predstavlja finansijsku situaciju u kojoj dužnik ne može više da ispunjava svoje obaveze,

¹ Ne mešati sa privrednim subjektima u koje spadaju preduzetnici i privredna društva, dok je pojam učesnici na tržištu širi od toga.

² Zakon o zaštiti potrošača („Sl. glasnik RS“, br. 62/2014, 6/2016-dr. zakon i 44/2018-dr. zakon), čl. 3 st. 6.

³ I. Branko A. Lubarda, *Uvod u radno pravo* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017), 52.

⁴ Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje („Sl. glasnik RS“, br. 84/2004, 61/2005, 62/2006, 5/2009, 52/2011, 101/2011, 7/2012 - usklađeni din. izn., 8/2013 - usklađeni din. izn., 47/2013, 108/2013, 6/2014 - usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 - dr. zakon, 5/2015 - usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 - usklađeni din. izn., 7/2017 - usklađeni din. izn., 113/2017, 7/2018 - usklađeni din. izn., 95/2018 i 4/2019 - usklađeni din. izn.), čl. 3 st. 1.

⁵ I. Branko A. Lubarda, *Uvod u radno pravo* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017), 14-16.

dok u formalnom smislu označava odgovarajući sudski postupak.⁶ Dva su osnovna načina kako se stečajni postupak može okončati. Bankrotstvo predstavlja namirenje stečajnog dužnika iz celokupne imovine, odnosno stečajnog dužnika kao pravnog lica, a reorganizacija podrazumeva namirenje poverilaca prema usvojenom planu reorganizacije i to redefinisanjem dužničko-poverilačkog odnosa, statusnim promenama ili na drugi odgovarajući način.⁷

Dakle, kada istu sliku gledamo sa stanovišta koje je relevantno za radno pravo, stečajni postupak se može okončati ili prestankom pravnog subjektiviteta stečajnog dužnika, s obzirom da rešenje o zaključenju stečajnog postupka po pravosnažnosti se dostavlja nadležnom registru i predstavlja osnov za brisanje pravnog lica iz istog.⁸ Tada radni odnos prestaje po sili zakona.⁹ Treba napomenuti da se stečajni postupak može bankrotstvom okončati i prodajom stečajnog dužnika kao pravnog lica, pri čemu ne dolazi do prestanka pravnog subjektiviteta istog. Najvažnija određenja stečaja za radno pravo slede u narednim redovima.

Prvo je određenje ko može biti stečajni dužnik. U našem pravu to može biti samo pravno lice, dakle, to ne može biti preduzetnik. Česta je situacija da ljudi obavljaju privrednu aktivnost kao preduzetnici, fizička lica registrovana za obavljanje privredne delatnosti, pogotovo kada je reč o manjim poslovnim poduhvatima. To što su fizička lica ne sprečava ih da zaključuju ugovore o radu kao preduzetnici i da imaju zaposlene. Kako se stečaj ne može sprovesti nad fizičkim licem, položaj zaposlenih (i radnika) koji su zaključili ugovore sa preduzetnikom ostaje izvan domašaja ovog rada. Isto važi i za zaposlene koji su zaključili ugovor o radu u svojstvu kućnog (pomoćnog) osoblja.¹⁰

Ako se stečaj može otvoriti samo nad pravnim licima u srpskom pravu (što nije uvek bio slučaj i što ne znači da ponovo neće biti slučaj)¹¹ to ne znači da se može otvoriti nad svim pravnim licima. Pravna lica koja nemaju stečajnu sposobnost su : Republika Srbija, autonomne pokrajine i jedinice lokalnih samouprava, fondovi obaveznog socijalnog osiguranja (Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje, Republički fond za zdravstveno osiguranje, Nacionalna služba za zapošljavanje), Narodna banka Srbije, Centralni registar, depo i kliring hartija od vrednosti, javne agencije i pravna lica čiji je osnivač država i koja se u celosti ili pretežno finansiraju iz budžeta i/ili kroz ustupljene javne prihode (ovde je potrebna kumulacija).¹²

Skrećemo pažnju na dve stvari. Zaposleni u javnim preduzećima i javnim ustanovama po pravilu neće moći da se suoče sa problemima koje njihove kolege imaju nakon otvaranja stečaja (javna preduzeća se uglavnom u celini ili pretežno finansiraju iz budžeta, a mogu biti osnovana samo od pobrojanih entiteta, kod javne ustanove je teško zamisliti drugi način finansiranja), dok kada je reč o privrednim društvima koje osniva država ili teritorijalnim jedinicima treba videti da li se ona u celini ili pretežno finansiraju iz javnog budžeta ili iz ustupljenih javnih prihoda ili ne (primer za ovakva privredna društva su Aerodromi Srbije doo, Arena Beograd doo i sl.), tako da ovde svakako postoji i socijalni momenat.

Gradske opštine nisu nabrojane kao pravna lica nad kojima se ne može otvoriti stečaj (one nisu jedinice lokalne samouprave), ali, s obzirom da se osnivaju odlukom grada i da im grad prenosi njihove nadležnosti isto bi trebalo da važi i za njih (pa samim tim i za lica koja su zaposlena u javnim preduzećima i ustanovama čiji su one osnivač, ako je ispunjen i drugi uslov).

⁶ Vuk Radović, *Osnovi stečajnog prava* (Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, Beograd 2018), 17.

⁷ Zakon o stečaju ("Sl. glasnik RS", br. 104/2009, 99/2011 - dr. zakon, 71/2012 - odluka US, 83/2014, 113/2017, 44/2018 i 95/2018), čl. 1 st. 3 i st. 4.

⁸ Zakon o stečaju ("Sl. glasnik RS", br. 104/2009, 99/2011 - dr. zakon, 71/2012 - odluka US, 83/2014, 113/2017, 44/2018 i 95/2018), čl. 148 st. 7.

⁹ Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje), čl. 176 st. 1 tč. 5.

¹⁰ Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje), čl. 45.

¹¹ Vuk Radović, *Stečajno pravo-knjiga prva* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu: 2018), 154.

¹² Vuk Radović, *Osnovi stečajnog prava* (Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, Beograd 2018), 36-37.

2.2. Radnik i zaposleni

Kada govorimo o radniku pre svega imamo predstavu o zaposlenom, fizičkom licu u radnom odnosu kod poslodavca.¹³ Takvo lice zaključuje ugovor o radu u pisanoj formi i ima sva prava propisana zakonom o radu, ugovorom o radu i kolektivnim ugovorima. Ipak, moguće je angažovanje radne snage i van forme radnog odnosa. Tada lice za koje se rad obavlja zadržava naziv poslodavac, ali druga ugovorna strana nije zaposleni s obzirom da nema radnog odnosa i da sledstveno tome nema onaj korpus individualnih radnih prava koja ima zaposleni (nema ograničeno radno vreme, pravo na minimalnu zaradu, pravo na odsustva i sl.). Iz toga proizilazi da je pojam radnika širi od pojma zaposlenog i da je njegov položaj u stečaju znatno drugačiji od položaja zaposlenog.

Tipičan primer ovakvog angažovanja radne snage je ugovor o privremenim i povremenim poslovima. Odredbe zakona o radu koje regulišu ovaj ugovor¹⁴ propisuju jedino da poslodavac može ovaj ugovor da zaključi sa korisnikom starosne penzije, nezaposlenim licem i zaposlenim koji radi nepuno radno vreme (do punog radnog vremena), da ugovor podleže obaveznoj pisanoj formi i da se može zaključiti za obavljanje poslova koji po prirodi stvari ne traju duže od 120 radnih dana u kalendarskoj godini. Radnik ovde nema nikakva prava osim na bezbednost i zdravlje na radu, pa ni posebnu zaštitu u stečajnom postupku, s druge strane, poslodavcima ovaj ugovor odgovara jer mogu davati zaradu manju od minimalne uz propisivanje neograničenog radnog vremena i manjim iznosima javnih dažbina. Često se ovaj ugovor zaključuje i kada za tako nešto uslova nema. Zakon pominje da se na ovaj način može zaključiti ugovor sa licem koje je član omladinske ili studentske zadruga.

Ovo nije jedini oblik angažovanja radne snage van radnog odnosa, postoji i mogućnost zaključivanja ugovora o stručnom osposobljavanju i usavršavanju (koji se npr. često zaključuje sa advokatskim pripravnicima), ugovor o dopunskom radu i ugovor o delu).

Ugovor o delu se zaključuje za obavljanje poslova koji su van delatnosti poslodavca, a koji za predmet imaju samostalnu izradu ili opravku određene stvari ili izvršenje određenog fizičkog ili intelektualnog posla.¹⁵ I ovi radnici uživaju isti položaj kao i lica koja su zaključila ugovor o privremenim i povremenim poslovima, s tim što ovde treba voditi računa da li se radi o ugovoru o delu u smislu Zakona o radu (ugovor radnog prava) ili ne. Primera radi, kada privredno društvo koje se bavi kozmetičkom delatnošću zaključi ugovor o delu sa preduzetnikom koji se bavi knjigovodstvom to nije ugovor radnog prava, a kada zaključi sa sistem administratorom jeste ugovor radnog prava.

Državni službenici i javni funkcioneri takođe obavljaju rad, njihov položaj je takav da iz dva razloga oni neće biti predmet ovog akademskog eseja. Prvi je što oni nisu zaposleni, iako se zakon o radu primenjuje na njihov položaj u delu u kome njihov položaj nije uređen posebnim zakonom, a novi Zakon o zaposlenima u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalnih samouprava službenike, funkcionere i nameštenike istih naziva zaposlenima¹⁶ (a pod njima se zapravo podrazumevaju funkcioneri, službenici i nameštenici). Drugi je što Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave svakako ne mogu biti stečajni dužnici, kao što je već pomenuto.

¹³ Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje), čl. 5 st. 1.

¹⁴ Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje), čl. 197 i čl. 198.

¹⁵ Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje), čl. 199.

¹⁶ Zakon o zaposlenima u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalnih samouprava ("Sl. glasnik RS", br. 21/2016, 113/2017, 95/2018 i 113/2017 - dr. zakon), čl. 3.

Ovde će se još istaći i položaj direktora (u smislu zakonskog zastupnika poslodavca, sektorski direktor je običan zaposleni). Direktor u našem pravu može biti zaposleni i ne mora, u skladu sa tim će biti i njegov položaj u stečajnom postupku. Sa direktorom se može zaključiti ugovor o pravima i obavezama direktora.¹⁷ Njegov položaj, kao što se i da videti, može biti veoma specifičan i podložan tumačenjima.

3. Mogućnosti radnika da nastave da obavljaju rad kod poslodavca

3.1. Opšte mogućnosti zaposlenih

Problematika položaja radnika u stečajnom postupku proizilazi pretežno iz sukoba cilja stečajnog postupka, odnedavno prepoznatog i u našem zakonodavstvu,¹⁸ a to je najpovoljnije kolektivno namirenje stečajnih poverilaca i načela dužnosti savesnog ispunjenja obaveza kao jednog od osnovnih načela i smisla obligacionog prava. Jednostavno, kada nastupi stečaj interesi stečajnih poverilaca (ali i poverilaca stečajne mase) je da se troškovi rada što više smanje kako bi oni mogli što bolje da se namire i njihov interes je posledično pretežnije vrednovan od interesa radnika.

Dva osnovna rešenja ovog pitanja su prestanak radnog odnosa zaposlenih po samom zakonu danom otvaranja stečaja (što je bilo prihvaćeno u našem pravu od 1965. do 2004. godine i što je prisutno u pravu Entiteta Republike Srpske Bosne i Hercegovine i Disktrikta Brčko iste države, kao i Južne Afrike) i otvaranje stečaja kao osnov za otkaz ugovora o radu.¹⁹ Srpsko pozitivno pravo prihvata drugi režim, danom otvaranja stečaja ne prestaje radni odnos zaposlenih, već je otvaranje stečaja samo jedan od osnova za otkaz ugovora o radu. Da bi zaposlenom prestao radni odnos, potrebno je da ugovor o radu bude otkazan od strane poslodavca. Radović napominje da iako se u teoriji govori o otvaranju stečaja kao o otkaznom razlogu, da samo otvaranje stečaja nije dovoljan uslov za otkaz, već da moraju biti ispunjeni i drugi uslovi koji proizilaze iz cilja i načela stečajnog postupka (npr. da određen zaposleni zaista nije potreban za ostvarenje rada koje bi dovelo do uvećanja prihoda i bolje naplate poverilaca, a da je njegova zarada samo trošak).²⁰ Ovo pitanje ostaje svakako sporno, ni Zakon o stečaju ni Zakon o radu ne propisuju ni jedan drugi uslov za davanje otkaza nakon otvaranja stečaja osim same činjenice otvaranja stečaja. Zaposleni do dana dostavljanja otkaza ugovora o radu ima sva prava iz radnog odnosa.

Naravno, već iz samog Zakona o radu kao i iz Zakona o zabrani diskriminacije proizilazi da otvaranje stečaja nikako ne bi smeo da bude način da se, primera radi, raskine radni odnos sa zaposlenima određenog pola, nacionalnosti, rase, starosti, političkog opredeljenja ili sindikalnog opredeljenja i sl. Ovo ne proizilazi iz čl. 179 Zakona o radu, koji se primenjuje samo na otkazne razloge propisane Zakonom o radu, ali proizilazi iz drugih odredbi tog zakona (zabrana diskriminacije 18-20, zabrana diskriminacije se odnosi i na otkaz ugovora o radu) kao i Zakona o zabrani diskriminacije, koji prepoznaje posrednu i neposrednu diskriminaciju. Ipak, s obzirom da otvaranjem stečaja zakonski zastupnik postaje stečajni upravnik, to bi značilo da jedino on može imati diskriminatornu nameru, bivši zakonski zastupnik i/ili vlasnik pravnog lica ako su i imali diskriminatornu nameru više ne bi mogli da je sprovedu. Vredi pomenuti i čl. 188 Zakona o radu po kome poslodavac ne može otkazati ugovor o radu zaposlenom ili ga staviti u nepovoljniji položaj zbog sindikalnih aktivnosti i da je teret dokazivanja da to nije učinjeno na poslodavcu.

¹⁷ Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje), čl. 48.

¹⁸ Vuk Radović, *Osnovi stečajnog prava* (Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, Beograd 2018), 16-17.

¹⁹ Vuk Radović, *Stečajno pravo-knjiga prva* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu: 2018), 644.

²⁰ Vuk Radović, *Stečajno pravo-knjiga prva* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu: 2018), 648.

Pored otvaranja stečajna kao stečajnog razloga, otkaz ugovora o radu se može dati i iz svih drugih otkaznih razloga propisanih Zakonom o radu. Radović ovde izlaže dilemu da li se na sva pitanja u vezi radnopravnog položaja zaposlenih koja nisu uređena Zakonom o stečaju primenjuje Zakon o radu ili ne i priklanja se stavu da ova pitanja treba rešavati od slučaja do slučaja, navodeći slučajeve kada u skladu sa stečajnim načelima i ciljevima stečajnog postupka treba odstupiti od određenih odredbi Zakona o radu.²¹ Autor se priklanja na ovom mestu teoretičarima radnog prava i smatra da pored otvaranja stečaja kao otkaznog razloga, na sve druge otkazne razloge treba primeniti Zakon o radu. Tako, ako se zaposlenom otkazuje ugovor o radu zbog toga što npr. nije ostvario potrebne rezultate rada ili nema potrebna znanja i sposobnosti za obavljanje poslova na kojima radi ili svojom krivicom učini povredu radne obaveze ili učini povredu radne discipline, njemu se otkaz ugovora o radu ne daje zbog otvaranja stečaja, nego iz drugih razloga iz koga bi mu bio dat i da stečaj nije otvoren, te je poslodavac u obavezi da ispuni svoje obaveze iz ugovora o radu (da ga upozori na nedostatke u radu i da mu rok za otklanjanje nedostataka, ili da mu da upozorenje pred otkaz ugovora o radu, kako to nalaže čl. 180 Zakona o radu). Kovačević se priklanja ovom stavu, ostavljajući mogućnost da se uvedu neke posebne odredbe vezane za otkaz u stečaju.²² Drugi argument za ovakav stav počiva na lingvističkom i logičkom tumačenju, Zakon o radu u čl. 1 propisuje da se prava, obaveze i odgovornosti uređuju tim zakonom i posebnim zakonom (dakle primenila bi se maksima *lex specialis derogat legi generali*, ali samo kada je to izričito predviđeno zakonom kojim se uređuje stečaj). Kao što smo naveli, davanje otkaza iz drugih razloga osim otvaranja stečaja nije motivisano samim davanjem stečaja, te onda i nema dovoljno jake osnove zbog čega bi se izbegla primena Zakona o radu. Ovo pitanje u praksi nema neki veći značaj, jasno je da će se stečajni upravnik uvek nakon otvaranja stečaja pozvati upravo na taj razlog, pogotovo kada osim toga može dati otkaz ugovora o radu i po još nekom osnovu. On nema nikakvog motiva da daje veća prava zaposlenom i povećava obaveze stečajne mase kada to nije nužno, takva njegova odluka s obzirom na ciljeve i načela stečajnog postupka ne bi smela doći u obzir.

Iz istog razloga ne bilo nikakvog opravdanja, ne bi smelo da se ostavi čak ni na diskrecionu ocenu stečajnom upravniku da daje otkaz ugovora o radu na osnovu čl. 179 st. 4 tč. 1, odnosno zbog toga što je usled organizacionih, tehnoloških ili ekonomskih promena prestala potreba za obavljanjem određenog posla ili je došlo do smanjenja obima posla (tehnološki višak). Izvesno je da je po svim mogućim parametrima ovaj otkazni razlog konzumiran otvaranjem stečaja kao otkaznim razlogom, i da mi otkazivanje ugovora o radu po osnovu tzv. tehnološkog viška samo vodilo uvećanju obaveze stečajne mase kroz obavezu isplate otpremnine i prolongiranju prestanka radnog odnosa što bi otvorilo vrata za brojne zloupotrebe.

Kao najspornije pitanje javlja se posebna zaštita od otkaza ugovora o radu za vreme porodiljskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva sa rada radi posebne nege deteta predviđena čl. 187 Zakona o radu. Postavlja se ključno pitanje, da li se ova odredba primenjuje i nakon otvaranja stečaja, odnosno može li nakon otvaranja stečaja stečajni upravnik otkazati ovim kategorijama zaposlenih ugovor o radu. Pred nama su dva suprotstavljena tumačenja, po autoru jednake utemeljenosti što je na sreću redak slučaj u pravu. Sama intencija zakonodavca jeste bila da zaštiti ova lica od bilo kog otkaza ugovora o radu, s druge strane, čini se da Zakon o stečaju omogućava otkazivanje ugovora o radu i ovim licima upravo zbog tog posebnog stečajnog razloga i zbog načela stečajnog postupka. Za razliku od pitanja da li se odredbe Zakona o radu primenjuju kod otkazivanja ugovora o radu po drugim osnovama, a nakon otvaranja stečaja, ovde je pitanje obrnuto, da li odredba odredba od posebnoj zaštiti iz Zakona o radu predstavlja barijeru stečajnom razlogu Zakona o stečaju.

Uzevši sve u obzir, stav autora je da prednost ovde ipak ima Zakon o stečaju i da lica na porodiljskom i drugim odsustvima ne uživaju zaštitu nakon otvaranja stečaja. Prevaga bi, između ostalog, ležala i u činjenici da se njihovim zadržavanjem povećavaju šanse da se stečaj završi bankrotstvom, što bi značilo onda svakako njihov prestanak radnog odnosa.

²¹ Vuk Radović, *Stečajno pravo-knjiga prva* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu: 2018), 654-657.

²² Ljubinka Kovačević, *Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu: 2016), 129-130.

Takođe, za razliku od zabrane diskriminacije koja je zabranjena i posebnim zakonom (a i predstavlja opšteprihvaćeno pravilo međunarodnog prava), ovde to nije slučaj, posebna zaštita od otkaza ugovora o radu je samo jedna od specifičnih mera. Ipak, apsolutno treba važiti i drugo tumačenje kao potpuno osnovano i legitimno.

Naravno, jasno je da i kada daje otkaz po osnovu stečaja zaposlenima, stečajni upravnik mora doneti rešenje o otkazu ugovora o radu i dostaviti ga zaposlenom u pisanom obliku u skladu sa Zakonom o radu (ova odredba spada u formu otkaza ugovora o radu pa se u svakom slučaju primenjuje). Protiv ovog rešenja zaposleni uživa sudsku zaštitu, s tim što će zbog pravila o atrakciji nadležnosti biti nadležan u prvom stepenu sud pred kojim se vodi stečajni postupak.²³

3.2. Prava lica na privremenim i povremenim poslovima

Kada je o ovim licima reč, za njih važe opšta pravila o dvostranim ugovorima u stečajnom postupku. Stečajni upravnik može ostati pri ugovoru i tražiti od radnika da obavlja odrežene poslove, naravno, radnik ima pravo na odgovarajuću naknadu. S druge strane, mnogo je veći problem kada stečajni upravnik ne ostane pri ugovoru, odnosno kada stečajni upravnik odbije da radniku isplaćuje naknadu. Striktno jezički tumačeći, radnik bi imao pravo na naknadu štete i imao bi status stečajnog poverioca u trećem isplatnom redu. Sam iznos naknade štete je takođe diskutabilan, deluje da bi to bila razlika između naknade po osnovu rada koju je radnik ostvario po drugom ugovoru (bez obzira da li je zaposlen ili je zaključio isti ugovor) i to u periodu koji je bio pokriven ugovorom o privremenim i povremenim poslovima koji je zaključio sa stečajnim dužnikom.

4. Zaključak

Otvaranje stečaja predstavlja poseban osnov otkaza ugovora o radu. Sva druga pitanja su podložna diskusiji, od toga da li se supsidijarno primenjuju pravila o postupku otkaza ugovora o radu Zakona o radu u stečajnom postupku, do toga da li određena lica koja uživaju posebnu zaštitu prema Zakonu o radu tu zaštitu uživaju u stečajnom postupku. Zanimljivo je i pitanje otkazivanja ugovora o radu kod reorganizacije. Naime, donošenjem rešenja o usvajanju unapred pripremljenog plana reorganizacije stečajni postupak se istovremeno otvara i obustavlja, te ne nastupaju pravne posledice stečaja, odnosno, prema shvatanju sudske prakse, ne može se otkazati ugovor o radu na osnovu otvaranja stečaja.²⁴

Literatura

- Lubarda, Branko A. Uvod u radno pravo. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017.
Radović, Vuk. Osnovi stečajnog prava. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018.
Radović, Vuk. Stečajno pravo - knjiga prva. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018.
Kovačević, Ljubinka. Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016.

Zakoni:

Zakon o stečaju ("Sl. glasnik RS", br. 104/2009, 99/2011 - dr. zakon, 71/2012 - odluka US, 83/2014, 113/2017, 44/2018 i 95/2018).

Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje).

²³ Zakon o parničnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US, 55/2014 i 87/2018), čl- 58.

²⁴ Presuda Vrhovnog kasacionog suda br. Rev 2 2891/2016 od dana 19.1.2017. godine.

Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje ("Sl. glasnik RS", br. 84/2004, 61/2005, 62/2006, 5/2009, 52/2011, 101/2011, 7/2012 - usklađeni din. izn., 8/2013 - usklađeni din. izn., 47/2013, 108/2013, 6/2014 - usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 - dr. zakon, 5/2015 - usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 - usklađeni din. izn., 7/2017 - usklađeni din. izn., 113/2017, 7/2018 - usklađeni din. izn., 95/2018 i 4/2019 - usklađeni din. izn.

Zakon o parničnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US, 55/2014 i 87/2018).

Zakon o zaposlenima u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalnih samouprava ("Sl. glasnik RS", br. 21/2016, 113/2017, 95/2018 i 113/2017 - dr. zakon).

Presude: Presuda Vrhovnog kasacionog suda br. Rev2 2891/2016 od 19.1.2017. godine.

Abstract: The aim of this paper is to present the status of the workers contracts in bankruptcy proceeding in Serbian law. Both employment contract and non-employment job contracts status have been examined, temporary and occasional job contract was used as an example for non employment-job contract, as it is the most often job contract of this kind in Serbia. Situation isn't regulated properly, even more, two or more interpretations of the same question that have similar force of arguments are possible. Until lawmaker prescribe some new rules, courts practice and theorist's opinions are only reliable source for these legal issues.

Biografija

Mihajlo Jovičić je rođen 1996. godine u Beogradu. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu (poslovno-pravna nastavna grupa) u junu 2019. godine sa prosečnom ocenom 9,97. Na istom fakultetu planira da upiše master akademske studije Prava intelektualne svojine. Tokom studija je pohađao četiri prakse, veći broj predavanja, a u radu Pravne klinike za obligaciono pravo koja se bavi pružanjem pravne pomoći građanima i dalje učestvuje. Urednik je Studentske revije za privredno pravo (Student's Economic Law Review) u školskoj 2018/2019. Bio je koordinator pravnog tima na multidisciplinarnom projektu sa studentima Fakulteta organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu i učestvovao u radu na još jednom projektu. Posebnu pažnju pravnoj praksi posvećuje još od kraja srednje škole, do sada je izradio veći broj ugovora, žalbi i tužbi različite vrste i bio punomoćnik u jednom upravnom postupku. Posebno se interesuje za poslovno pravo, pre svega pravo intelektualne svojine, poresko pravo, radno pravo, trgovinsko pravo, pravo konkurencije i upravno pravo. Dobitnik je stipendije Fonda za mlade talente Republike Srbije i republičkih stipendija za sve godine. Uređuje i vodi sopstveni blog, Pravo i svet oko nas (<https://bezskretanja.home.blog>).

Biography

Mihajlo Jovicic was born in 1996 in Belgrade. He graduated from the Law Faculty of the University of Belgrade (business-legal teaching group) in June 2019 with an average grade of 9.97. At the same Faculty he plans to enroll master academic studies of the Intellectual Property Law. During the bachelor studies, Mihajlo attended four internships, a variety of lectures, and he is still engaged on the Legal Clinic for Law of Contracts and Torts that provides legal help to citizens. Editor of the Student's Economic Law Review was in the school year 2018/2019. He was the coordinator of the legal team in the multidisciplinary project with students from the Faculty of Organizational Sciences of the University of Belgrade and took a part in another project. He pays special attention to legal practice since the end of the high school, so far, he has written many contracts, appeals, complaints and lawsuits of various types and was an attorney in one administrative procedure. His field of interest is business law, primarily intellectual property law, tax law, labor law, commercial law, competition law and administrative law. He received scholarships from the Fund for Young Talents of the Republic of Serbia and republican scholarships for all years. Mihajlo edits and runs his own blog, The Law And The World Around Us (<https://bezskretanja.home.blog>).

Kompetencijski pristup profesiji nastavnika – komparativna analiza standarda nastavničkih kompetencija u Hrvatskoj i Srbiji

Sažetak: Ovaj rad bavi se analizom lista ili okvira standarda nastavničkih kompetencija u Hrvatskoj i Srbiji iz komparativne perspektive, imajući u vidu savremena teorijska i empirijska saznanja o standardima kompetencija nastavnika i aktuelne tendencije u evropskim državama u ovom domenu. Kompetencijski pristup proučavanju nastavničke profesije, odnosno pristup zasnovan na standardizovanim kompetencijama, proizilazi iz jednog šireg pristupa obrazovanju nastavnika i obrazovnom sistemu u celini. Istraživači imaju veoma podeljena mišljenja kada su u pitanju prednosti i ograničenja razvijanja i implementacije standarda nastavničkih kompetencija. Ipak, imajući u vidu da uvođenje standarda nastavničkih kompetencija predstavlja opšteprihvaćen „trend“ u mnogim evropskim državama, postoji potreba za njihovim istraživanjem. Komparativna analiza nam omogućava da steknemo uvid u moguća rešenja u drugim državama, njihove prednosti i nedostatke, što je naročito potrebno zbog globalne međusobne povezanosti sveta na visokom nivou. Međutim, komparativisti ističu da tuđa rešenja ne treba nekritički prisvajati. Prostor za postavljanje pitanje i razmenu mišljenja, ideja i stavova kada je u pitanju doprinos i domet standarda nastavničkih kompetencija treba da ostane otvoren.

Ključne reči: *kompetencijski pristup, nastavnička profesija, standardi nastavničkih kompetencija, komparativna analiza.*

1. Uvod

Nastavnička profesija se razvijala i konstituisala tokom vremena u skladu sa razvojem društva i obrazovnog sistema. Proučavanje i saznavanje o značaju, važnosti i osobenostima nastavničke profesije predstavlja stalno otvoreno pitanje na koje svako vreme i svako društvo mora da da svoje odgovore, imajući u vidu kompleksnost nastavne i vaspitno-obrazovne delatnosti školske institucije, ali i promenljivost okolnosti u kojima nastavnici radi, kao inherentno svojstvo svakog društva i obrazovnog sistema.¹ Takođe, važno mesto u tom procesu mogu i treba da imaju nastavnici, jer se od njih očekuje da integrišu brojne i raznovrsne zahteve koji stoje pred njima, da vrše niz izbora, odlučuju, menjaju se zavisno od konteksta i redefinišu razumevanje sopstvene profesije.² Jedan od dominantnih pristupa u proučavanju nastavničke profesije koji odlikuje savremeni društveni trenutak jeste kompetencijski pristup. Navedeni pristup nastaje kao rezultat potrebe da se odgovori na zahteve obrazovne politike u okviru nastojanja da se unapredi kvalitet obrazovanja nastavnika putem donošenja i implementacije standarda nastavničkih kompetencija.

Cilj našeg rada je da uporedimo liste ili okvire standarda nastavničkih kompetencija u Hrvatskoj i Srbiji prema određenim kriterijumima, imajući u vidu savremena teorijska i empirijska saznanja o standardima kompetencija nastavnika i aktuelne tendencije u evropskim državama.

¹ Nenad Havelka, *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000), 88.

² Lidija Radulović, *Obrazovanje nastavnika za refleksivnu praksu* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagoška istraživanja, 2011), 21.

³ George Bereday, *Comparative Method in Education* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1964), cited by Vera Spasenović, *Školski sistemi iz komparativne perspektive* (2013), 69-70.

⁴ David Phillips, „On Comparing“, *In Learning from Comparing: New Directions in Comparative Educational Research*, edited by Robin Alexander, Patricia Broadfoot and David Phillips, 15-20 (Oxford: Symposium books, 1999), cited by Vera Spasenović, *Školski sistemi iz komparativne perspektive* (2013), 53.; Michael Crossley and Keith Watson, *Comparative and International Education: Globalisation, Context and Difference* (London: Routledge Falmer, 2003), cited by Vera Spasenović, *Školski sistemi iz komparativne perspektive* (2013), 54.

Navedene zemlje su bile članice Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, pripadaju istom regionu i odlikuje ih nekadašnja, u određenoj meri zajednička, obrazovna politika i sličan socio-ekonomski kontekst. Imajući u vidu da su Hrvatska i Srbija deo evropskog obrazovnog prostora, važno je uočiti da je Hrvatska države članice Evropske Unije od 2013. godine, dok Srbija ima status zemlje kandidata počev od 2012. godine.

Ipak, u procesu pridruživanja dužni smo da pratimo i sledimo tendencije u okviru različitih domena javne politike, pa tako i obrazovne politike. U proučavanju navedenog pitanja koristićemo komparativnu analizu. Za potrebe istraživanja sledićemo izmenjen model faza komparativnog istraživanja koje je postavio istraživač komparativista Bereday.³ Prvi korak koji podrazumeva deskripciju, odnosno prikaz podataka i drugi koji se odnosi na simultanu komparaciju realizovaćemo u okviru jednog, imajući u vidu obim i prirodu ovog rada.

Istraživanje standarda kompetencija nastavnika iz komparativne perspektive od višestrukog je značaja. Ona doprinose sticanju uvida u drugačija rešenja, u odnosu na ona koja imamo u sopstvenoj državi; proceni stanja i boljem razumevanju sopstvenog pristupa; kao i sintezi i razvoju teorijskih i empirijskih saznanja u okviru kojih se opisuju i analiziraju liste standarda nastavničkih kompetencija.⁴ Autori Michael Fullan i Andy Hargreaves pozivaju istraživače da „budu uključeni van granica sopstvene države“. Oni smatraju da će u decenijama koje dolaze biti velikih promena u oblasti obrazovanja i da je zato važno „postati deo ovih razvojnih promena kao onaj koji uči i kao lider, u podjednako meri”.⁵

2. Kompetencijski pristup nastavničkoj profesiji

Krajem XX veka i početkom XXI veka u traganju za odgovorom na pitanje koje su odlike „dobrih nastavnika“ razvija se kompetencijski pristup proučavanju nastavnika, odnosno pristup koji se zasniva na standardizovanim kompetencijama. Kompetencijski pristup polazi od saznanja druga dva pristupa (pristupa koji u centar svog interesovanja i saznavanja stavlja nastavnika kao osobu i njegove osobine i pristupa koji odlikuje proučavanje delatnosti, odnosno oblasti rada nastavnika i uloge koje bi trebalo da obavlja), ali pruža „novi pogled“ na nastavnika i tako doprinosi raznovrsnosti pristupa proučavanju nastavničke profesije.⁶ Navedeni pristup proizilazi iz jednog jednog šireg pristupa obrazovanju nastavnika koji postaje dominantan poslednjih godina XX veka, a ogleda se u donošenju i implementaciji standarda nastavničkih kompetencija. Promene u domenu obrazovanja nastavnika deo su širih promena u obrazovnom sistemu kao posledica procesa globalizacije i nastojanjem za unapređivanjem njegovog kvaliteta (izraženog u termina efikasnosti i efektivnosti, kao i usmerenošću na merljive karaktersitike ponašanja i obrazovne ishode).⁷

U cilju potpunijeg i jasnijeg razumevanja kompetencijskog pristupa profesiji nastavnika potrebno je uspostaviti

³ Michael Fullan and Andy Hargreaves, *Bringing the Profession Back in: Call to action*. (Oxford, OH: Learning Forward, 2016), 22. <https://michaelfullan.ca/articles/> (accessed February 12, 2019.).

⁴ Lidija Radulović, „Standardizacija kompetencija kao jedan od pristupa profesiji nastavnika – kritički osvrt“, u *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, urednici Šefika Alibabić i Aleksandra Pejatović (Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, 2007), 383.; Lidija Radulović, *Obrazovanje nastavnika za reflektivnu praksu* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagoška istraživanja, 2011), 20-21.

⁵ Lidija Radulović, „Standardizacija kompetencija kao jedan od pristupa profesiji nastavnika – kritički osvrt“, u *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, urednici Šefika Alibabić i Aleksandra Pejatović (Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, 2007), 383.

⁶ Evelijn S. Bos, *Competentie. Verheldering van een begrip* (Heerlen: Open University of the Netherlands, 1998), cited by Wim Westera, „Competences in Education: A Confusion of Tongue“, *Journal of Curriculum Studies* 1 (2001): 78. https://www.researchgate.net/publication/230557879_Competences_in_Education_A_Confusion_of_Tongues (accessed October 16, 2018.).

⁷ Vlasta Vizek Vidović, „Kompetencije i kompetencijski profili u učiteljskoj i nastavničkoj profesiji“, u *Planiranje kurikuluma usmjerenoga na kompetencije u obrazovanju učitelja i nastavnika, Priručnik za visokoškolske ustanove*, urednik Vlasta Vizek Vidović (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009), 31. http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Cjelozivotno/Podrska_nastavnicima/UPraVO/Vizek-Planiranje_kurikuluma.pdf (preuzeto 16.10.2018.); Iva Čatić, „Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju“, *Pedagogijska istraživanja*, 9 (2012): 178. <https://hrcak.srce.hr/113448> (preuzeto 16.10.2018.); Dragana Pavlović Breneselović, „Kompetencije ili kompetentnost: različiti diskursi profesionalizma vaspitača“, *Vaspitanje i obrazovanje* 38 (2014): 3.

distinkciju između dva pojma koja se nalaze u njegovoj osnovi, a to su kompetencije i standardi kompetencija (odnosno liste ili okviri standarda kompetencija). Važno je napomenuti da doprinos i dometi ovog pristupa u sagledavanju važnosti i kompleksnosti nastavničke profesije predstavljaju predmet diskusije mnogih istraživača, koji zastupaju suprotne stavove kada je u pitanju mogućnost i smisao razvijanja i implementacije standarda nastavničkih kompetencija.

2.1. Pojmovno određenje kompetencija i standarda kompetencija nastavnika

Pregledom relevantnih izvora koji se bave pitanjem kompetencija nastavnika uočava se da postoji veliki broj definicija i intepretacija ovog pojma. Pojam kompetencija se ne upotrebljava isključivo u oblasti obrazovanja i vaspitanja, već svoju široku upotrebu pronalazi u različitim domenima profesionalne prakse, upravljačkim i administrativnim poslovima u kompanijama i organizacijama.⁸

Kompetencije se u pojedinim izvorima određuju kao pojam koji obuhvata određena profesionalna znanja, sposobnosti i veštine, odnosno teorijska znanja o određenom akademskom području.⁹ Ovakvo razumevanje pojma kompetencija u skladu je sa „teorijskom perspektivom“ u okviru koje se kompetencije određuju kao „unutrašnja kognitivna struktura koja omogućava određeno ponašanje“.¹⁰ Kompetencije se sagledavaju kao „fiksni i postojani kapacitet“ koji nastavnik treba da poseduje.¹¹ Ipak, pojedini autori kompetencije nastavnika ne svode samo na teorijsko znanje o problemima i pitanjima, odnosno na intelektualnu i kognitivnu komponentu. Oni ističu važnost spremnosti da se deluje, koja obuhvata i afektivne i etičke komponente (zasniva se na uverenjima i vrednostima koji upućuju na određeno delovanje). Kompetencije „zahtevaju visok nivo znanja, sposobnosti i veština, ali se odnose na vršenje intelektualnih i moralnih suđenja“, nasuprot sposobnosti da se obave jednostavni tehnički zadaci.¹² Dakle, kompetencije se mogu široko odrediti kao koncept koji obuhvata komponente kognitivne, afektivne, etičke, konativne i bihejvioralne prirode, ali i socijalne, čime se ukazuje na spoljašnje zahteve i kontekst, kao ključnih pretpostavki koji određuju delovanje nastavnika.¹³

Na ovaj način se definisanju pojma kompetencija pristupa iz „operacionalne perspektive“.¹⁴ Autori navode da, iako kompetencije možemo posmatrati kao odliku pojedinog nastavnika, one ukazuju na poslove i uloge nastavnika u konkretnom kontekstu i mogu da se nauče i razviju.¹⁵

Izdvajanjem kompetencija nastavnika u okviru posebne liste ili okvira standardizovanih nastavničkih kompetencija predstavlja pokušaj da se identifikuju, selektuju i definišu ključne, bazične ili osnovne kompetencije među neograničenim brojem kompetencija. Standardi kompetencija su „produkt pokušaja da se odgovori na pitanje šta bi svaki nastavnik trebalo da zna i ume“, a proizilaze iz određenih uloga nastavnika u nastavnom i vaspitno-obrazovnom procesu škole.¹⁶ Smatra se da je „zadatak obrazovanja“ da nastavniku omogući razvoj

¹⁰ Wim Westera, „Competences in Education: A Confusion of Tongue“, *Journal of Curriculum Studies* 1 (2001): 78. https://www.researchgate.net/publication/230557879_Competences_in_Education_A_Confusion_of_Tongues (accessed October 16, 2018.)

¹¹ Dragana Pavlović Breneselović, „Kompetencije ili kompetentnost: različiti diskursi profesionalizma vaspitača“ *Vaspitanje i obrazovanje* 38 (2014): 4.

¹² Lidija Radulović, *Obrazovanje nastavnika za refleksivnu praksu* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagoška istraživanja, 2011), 22.

¹³ Ibid. 22.; Iva Čatić, „Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju“, *Pedagogijska istraživanja*, 9 (2012): 179. <https://hrcak.srce.hr/113448> (preuzeto 16.10.2018.); Dejan Stanković, „Mesto kompetencija u profesionalnom razvoju nastavnika“, u *Teorija i praksa profesionalnog razvoja nastavnika*, urednici Nada Polovina i Jelena Pavlović (Beograd: Filozofski fakultet, Institut za pedagoška istraživanja, 2010), 68.

¹⁴ Wim Westera, „Competences in Education: A Confusion of Tongue“, *Journal of Curriculum Studies* 1 (2001): 79. https://www.researchgate.net/publication/230557879_Competences_in_Education_A_Confusion_of_Tongues (accessed October 16, 2018.)

¹⁵ Lidija Radulović, „Standardizacija kompetencija kao jedan od pristupa profesiji nastavnika – kritički osvrt“, u *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, urednici Šefika Alibabić i Aleksandra Pejatović (Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, 2007), 384.

¹⁶ Lidija Radulović, *Slike o nastavniku između moderne i postmoderne* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagoška istraživanja; Centar za obrazovanje nastavnika, 2016), 27-28.

znanja, sposobnosti i veština koje su u skladu sa postojećim, preovlađujućim viđenjem nastavničke profesije i njihovom ulogom koju treba da imaju u školi i društvu, što proizilazi iz stepena razvitka naučnih saznanja i odlika socio-kulturnog i ekonomsko-političkog konteksta konkretnog društva, odnosno države.¹⁷ One se posmatraju kao potencijalni instrument kojim se nastoji poboljšati i unaprediti kvalitet vaspitno-obrazovnog rada u školama i obrazovnog sistema u celini.¹⁸ U izveštaju Mekinsijeve korporacije koja naglašava značaj i centralnu ulogu nastavnika u svetski najefikasnijim obrazovnim sistemima piše da „kvalitet obrazovnog sistema ne može da prevaziđe kvalitet njegovih nastavnika“.¹⁹

Bitna pretpostavka u procesu donošenja standarda jeste „postizanje konsenzusa o prirodi, obimu i sadržaju rada nastavnika“.²⁰ U procesu izrade važno je uključiti sve relevantne aktore, pojedince, grupe i institucije, koji su zainteresovani za nastavničku profesiju, a pre svega nastavnike. Ako se ne obezbedi učešće nastavnika uz uvažavanje njihovog mišljenja i potreba, postoji mogućnost da dođe do „otpora“ u prihvatanju i pridržavanju donetih i implementiranih standarda, kao i njihove irelevantnosti za praksu rada nastavnika. U domaćoj literaturi autori sugerišu da je procesu izrade liste standarda nastavničkih kompetencija potrebno da prethodi i proučavanje naučno-istraživačke i stručne literature iz oblasti obrazovanja i vaspitanja koja se odnosi na nastavničku profesiju i relevantnih međunarodnih dokumenata koji govore o evropskoj praksi u ovom domenu. Važno je pristupiti uporednom pregledu i analizi nacionalnih standarda za nastavnike u evropskim zemljama, pri čemu ova procedura treba da predvidi učenje iz iskustava drugih, a ne „prepisivanje gotovih rešenja“.²¹ Na osnovu pojmovnog određenja kompetencija postavlja se pitanje da li je standardizacija kompetencija uopšte moguća. Autori nas upozoravaju da je reč o deskriptivnom konceptu, nasuprot standardu koji je koncept normativne prirode.²²

2.2. Prednosti i ograničenja kompetencijskog pristupa profesiji nastavnika

Postoje veoma podeljena mišljenja u pogledu jakih i slabih strana uvođenja standarda nastavničkih kompetencija. Procenjuje se da je pozitivna strana uvođenja standarda nastavničkih kompetencija uspostavljanje „strateškog pristupa“ unapređenju i osiguranju kvaliteta obrazovanja nastavnika na različitim nivoima (inicijalno obrazovanje nastavnika, uvođenje u posao (period pripravnštva) i stručno usavršavanje).²³ Standardi kompetencija mogu predstavljati referentni okvir i tako ukazivati na značaj učenja tokom čitave profesionalne karijere.

Autori smatraju da su „standardi zamišljeni da budu dinamični, a ne statični“. To podrazumeva da standardi kompetencija mogu da pružaju smernice nastavniku za promišljanje i samoevaluaciju, da ih podstiču da identifikuju jake i slabe strane svoje postojeće prakse i uoče potrebe za učenjem.²⁴ Pored toga, standardi se mogu

¹⁷ Lidija Radulović, „Obrazovanje nastavnika – zajednički problemi i naše specifičnosti“, u *Obrazovanje i učenje: pretpostavke evropskih integracija*, urednici Ševika Alibabić i Aleksandra Pejatović (Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2008), 237.

¹⁸ Lidija Radulović, „Standardizacija kompetencija kao jedan od pristupa profesiji nastavnika – kritički osvrt“, u *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, urednici Ševika Alibabić i Aleksandra Pejatović (Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, 2007), 384.

¹⁹ McKinsey & Company, *How the World's Best-Performing School Systems Come out on Top* (New York: McKinsey & Company, 2007), 16. https://www.mckinsey.com/~/media/McKinsey/Industries/Social%20Sector/Our%20Insights/How%20the%20worlds%20best%20performing%20school%20systems%20come%20out%20on%20top/How_the_world_s_best-performing_school_systems_come_out_on_top.ashx (accessed March 24, 2018.).

²⁰ Milan Stančić, „Osnovni pristupi kvalitetu rada nastavnika i njegove odlike“, u *Kvalitet u obrazovanju*, urednici Nada Kačavenda Racić, Dragana Pavlović Breneselović i Radovan Antonijević (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011), 211.

²¹ Lidija Radulović, Aleksandra Pejatović i Nataša Vujisić Živković, „Profesionalne kompetencije nastavnika – standardi profesionalnih kompetencija nastavnika: da li su nam potrebni i kako da do njih dođemo“, *Andragoške studije* 1 (2010): 163-164.

²² Michale Eraut, *Developing Professional Knowledge and Competences* (London: Falmer Press, 1994).

²³ Graham Donaldson, „Profesionalac 21. veka“, u *Nastavnička profesija za 21. vek*, urednici Vlasta Vizek Vidović i Zoran Velkovski (Beograd: Centar za obrazovne politike, 2013), 15.

²⁴ Ibid. 22.

posmatrati kao referentni okvir na koji se mogu oslanjati centralne vlasti (na primer za donošenje kurikula u visokom obrazovanju, definisanje nacionalnih prioriteta i akreditacije programa stručnog usavršavanja, vrednovanje prakse rada nastavnika) i školske institucije prilikom definisanja planova profesionalnog razvoja nastavnika, kao deo procesa razvojnog planiranja škole.²⁵

Uprkos mogućim prednostima ovom pristupu se upućuju brojne kritike. Postavlja se pitanje na koji način je moguće identifikovati i definisati kompetencije „dobrih nastavnika“ imajući u vidu da se „standardizacija vodi idejom da postoje univerzalne, opštevažeće kompetencije“ čime se zanemaruje složena unutrašnja struktura kompetencija i njihova kontekstualna uslovljenost.²⁶ „Dinamički pristup je suprotan logici standarda“, navode autori.²⁷ Glavne kritike temelje se na kritičkoj teoriji društva i obrazovanja. Zastupnici ove teorije smatraju da osnovni cilj obrazovanja nastavnika treba da bude „osnaživanje i emancipacija nastavnika kao profesionalne grupe“,²⁸ nasuprot sticanju merljivih znanja, sposobnosti i veština koji dovode do postavljenih standarda potrebnih za efikasno obavljanje nastavničkog posla.

Standardi nastavničkih kompetencija mogu da ograniče „profesionalnu autonomiju nastavnika, njihovu profesionalnu odgovornost i inovativnost u radu“,²⁹ da „služe spoljašnjoj kontroli, a ne profesionalizaciji nastavnika“ i da zanemaruju specifičnu kulturu škole.³⁰

Zapaža se da istraživači zastupaju suprotne stavove kada je u pitanju mogućnost i smisao donošenja i implementacije standarda nastavničkih kompetencija. Smatramo da to ostavlja prostor za dalja promišljanja i diskusiju, iako standardi kompetencija predstavljaju „trend“ prisutan u mnogim državama.

3. Razvijanje standarda nastavničkih kompetencija u okviru evropskog obrazovnog prostora

Liste standardizovanih nastavničkih kompetencija nalaze se u dokumentima obrazovnih politika kako na nacionalnom nivou (nivou država) tako i međunarodnom nivou (nivou zajednice država kao što je Evropska Unija).

Evropska komisija je 2005. godina razvila opšti okvir nastavničkih kompetencija pod nazivom Zajednički evropski principi za nastavničke kompetencije i kvalifikacije, koji definiše kompetencije nastavnika u tri ključne kategorije: kompetencije za rad sa ljudima; kompetencije za rad sa informacijama, tehnologijom i znanjem i kompetencije za rad sa društvom i u društvu.³¹ Sadržaji zahteva u okviru svake naredne oblasti kompetencija su sve širi tako da se „završavaju jednom makroperspektivom koja od nastavnika traži razumevanje društvenih

²⁵ Dejan Stanković, „Mesto kompetencija u profesionalnom razvoju nastavnika“, u *Teorija i praksa profesionalnog razvoja nastavnika*, urednici Nada Polovina i Jelena Pavlović (Beograd: Filozofski fakultet, Institut za pedagoška istraživanja, 2010), 72; Vlasta Vizek Vidović i Vlatka Domović, „Teachers in Europe – Main Trends, Issues and Challenges“, *Croatian Journal of Education* 15 (2013): 245. <https://hrcak.srce.hr/111357> (accessed October 16, 2018.); Lidija Radulović, *Slike o nastavniku između moderne i postmoderne* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagoška istraživanja; Centar za obrazovanje nastavnika, 2016), 28.

²⁶ Milan Stančić, „Osnovni pristupi kvalitetu rada nastavnika i njegove odlike“, u *Kvalitet u obrazovanju*, urednici Nada Kačavenda Racić, Dragana Pavlović Breneselović i Radovan Antonijević (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011), 212.

²⁷ Lidija Radulović, „Standardizacija kompetencija kao jedan od pristupa profesiji nastavnika – kritički osvrt“, u *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, urednici Šefika Alibabić i Aleksandra Pejatović (Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, 2007), 387.

²⁸ Lidija Radulović, „Obrazovanje nastavnika – zajednički problemi i naše specifičnosti“, u *Obrazovanje i učenje: pretpostavke evropskih integracija*, urednici Ševika Alibabić i Aleksandra Pejatović (Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2008), 238.

²⁹ Vlasta Vizek Vidović i Vlatka Domović, „Teachers in Europe – Main Trends, Issues and Challenges“, *Croatian Journal of Education* 15 (2013): 245. <https://hrcak.srce.hr/111357> (accessed October 16, 2018.).

³⁰ Lidija Radulović, *Slike o nastavniku između moderne i postmoderne* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagoška istraživanja; Centar za obrazovanje nastavnika, 2016), 31.

³¹ European Commission. *Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications*. (Brussels: European Commission, 2005) <http://www.pef.uni-lj.si/bologna/dokumenti/eu-common-principles.pdf> (accessed May 27, 2018.).

procesa i mesta“,³² ali i njegove uloge u njima. Ovaj zajednički okvir podstakao je veliki broj država da razviju ili unaprede postojeće okvire standarda nastavnčkih kompetencija. Jedan od izazova s kojima se suočavaju jeste uspostavljanje ravnoteže između nacionalnih standarda koji bi delom trebalo da se temelje na specifičnostima društvenog, kulturnog, ekonomskog i obrazovnog konteksta i „potreba za razvojem evropskog učiteljskog profila“.³³

U izveštaju Evropske komisije iz 2018. godine³⁴ navodi se da od ukupno četrdeset i dve države³⁵ ukupno trideset i četiri imaju okvire ili liste standarda nastavnčkih kompetencija, pri čemu su dve države u procesu njihove izrade (reč je o Bosni i Hercegovini i Albaniji).³⁶ Manji broj obrazovnih sistema nema okvire i ne planira da ih uvede, kako se navodi u izveštaju (to su Island, Finska, nemačka zajednica u Belgiji, Lihenštajn, Malta, Bugarska, Grčka i Kipar).³⁷ Doneti okviri definišu oblast odnosno područje kompetencija, ali nivo njihove operacionalizacije i detaljnosti opisa varira među zemljama.³⁸ Neka od područja koja su zajednička većini okvira, iako se opisuju na različite načine, jesu: pedagoško-psihološke kompetencije, stručne kompetencije koje se odnose na znanje nastavnog predmeta, organizacija procesa učenja i vrednovanje, inovativni nastavni pristupi i metode rada, komunikacija sa učenicima, saradnja sa kolegama i drugim akterima.³⁹ Okviri se mogu posmatrati kao „referentni instrument“ za različite faze profesionalnog razvoja i obrazovanja nastavnika, odnosno mogu imati različitu svrhu upotrebe. Moguće je identifikovati četiri:⁴⁰

- inicijalno obrazovanje nastavnika – definisanje ishoda učenja koji se stiču nakon završetka bazičnog obrazovanja;
- period pripravnštva – akreditacija nastavnika/kriterijum za licenciranje, kriterijum za selekciju/regrutovanje nastavnika, kriterijum za vrednovanje nastavnikovih kompetencija nakon završetka procesa uvođenja u posao;
- stručno usavršavanje – razvoj programa stručnog usavršavanja, priprema pojedinačnih planova nastavnika za stručno usavršavanje;
- ostalo – kriterijum vrednovanja rada nastavnika, profesionalnog napredovanja nastavnika, disciplinskih postupaka i slučajeva ozbiljnih prekršaja.

Više od trećine evropskih država koristi okvire standarda nastavnčkih kompetencija tokom čitave profesionalne karijere nastavnika, odnosno za inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika (na primer Velika Britanija (sve četiri jurisdikcije), Belgija (flamanska zajednica), Francuska, Nemačka, Italija, Austrija, Litvanija, Estonija, Rumunija i Turska). To predstavlja dobar primer upotrebe okvira u cilju usklađenog i koordiniranog pristupa učenju nastavnika tokom čitave profesionalne karijere. Veliki broj država koristi okvire samo za početno obrazovanje, ali ne i stručno usavršavanje (na primer Portugalija, Španija, Irska, Švajcarska, Luskemburg i Mađarska), dok se njihova isključiva upotreba u stručnom usavršavanju uočava u veoma malom broju država (Republika Severna Makedonija i Crna Gora). Kada su u pitanju druge svrhe u državama poput

³² Dejan Stanković, „Mesto kompetencija u profesionalnom razvoju nastavnika“, u *Teorija i praksa profesionalnog razvoja nastavnika*, urednici Nada Polovina i Jelena Pavlović (Beograd: Filozofski fakultet, Institut za pedagoška istraživanja, 2010), 71.

³³ Vlasta Vizek Vidović i Vlatka Domović, „Teachers in Europe – Main Trends, Issues and Challenges“, *Croatian Journal of Education* 15 (2013): 245. <https://hrcak.srce.hr/111357> (accessed October 16, 2018.)

³⁴ European Commission. *Teaching Careers in Europe: Access, Progression and Support*. Eurydice Report (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018) https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-careers-europe-access-progression-and-support_en (accessed March 5, 2018.)

³⁵ U ovom poglavlju biće predstavljeni podaci za sve države koje se nalaze u izveštaju osim Hrvatske i Srbije kako bismo stekli generalni uvid o karakteristikama lista ili okvira standarda nastavnčkih kompetencija u evropskim državama. Dobijena opšta slika predstavljaće „okvir“ za komparativnu analizu izabranih država u sledećem poglavlju.

³⁶ European Commission. *Teaching Careers in Europe: Access, Progression and Support*. Eurydice Report (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018), 14. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-careers-europe-access-progression-and-support_en (accessed March 5, 2018.)

³⁷ Ibid. 78.

³⁸ Ibid. 14.

³⁹ Ibid. 79.

⁴⁰ Ibid. 81.

Francuske vrednovanje nastavnika može uzeti u obzir okvir prilikom profesionalnog napredovanja, dok se u Ujedinjenom Kraljevstvu okvir koristi za disciplinske postupke.⁴¹ Zapaža se da su navedene samo jake strane uvođenja standarda kompetencija, bez sagledavanja njihovih eventualnih nedostataka. Takođe, područja standardizovanih kompetencija nastavnika ne obuhvataju šire kategorije angažovanja nastavnika u okviru obrazovnog sistema i duštva u celini. Rezultati nekih istraživanja mogu nam pomoći u pokušaju da pronađemo razloge takvog stanja. Jedno empirijsko istraživanje koje je obuhvatalo ukupno 2,354 ispitanika (nastavnika, studenata koji se pripremaju da postanu nastavnici i univerzitetskih profesora) iz zemalja Zapadnog Balkana (Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Republike Severne Makedonije, Crne Gore i Srbije) imalo je za cilj da ispita nastavničke procene važnosti određenih kompetencija. Identifikovane su sledeće kompetencije: etička pitanja, vrednosti i vaspitanje dece; razumevanje funkcionisanja obrazovnog sistema i pružanje doprinosa njegovom razvoju; znanje iz nastavne oblasti, pedagogije i didaktike i samoevaluacija i profesionalni razvoj.

Sve tri kompetencije, osim poznavanja obrazovnog sistema i učešća u njegovom menjanju i razvoju ocenjene su kao veoma važne (procena iznosi 4.5 na petostepenoj skali), dok je navedena kompetencija ocenjena nešto nižom ocenom važnosti (procena je 4). Niža procena značajnosti ove kompetencije objašnjava se uticajem „zajedničkog nasleđa“ nekadašnjeg centralizovanog jugoslovenskog obrazovnog sistema u okviru koga je profesionalna autonomija nastavnika bila ograničena na odluke na nivou učionice.⁴² Rezultati istraživanja objavljeni u okviru Projekta RANON (Razgovori s nastavnicima i o nastavnicima)⁴³ potkrepljuju ove nalaze, jer pokazuju da kada nastavnici govore o kompetencijama koje smatraju važnim za njihovu profesionalnu ulogu „većina njih spominje one vezane za nastavu i predavanje“.⁴⁴

4. Uporedna analiza standarda nastavničkih kompetencija u Hrvatskoj i Srbiji

Komparativnoj analizi lista ili okvira standardizovanih nastavničkih kompetencija pristupićemo na osnovu sledećih kriterijuma:

- tela, organi i institucije koje su učestvovala u donošenju standarda nastavničkih kompetencija;
- definisana područja standarda nastavničkih kompetencija;
- svrha upotrebe.

Tela, organi i institucije koje su učestvovala u donošenju standarda nastavničkih kompetencija. U Hrvatskoj je u okviru projekta „Razvoj nacionalnog standarda kvalifikacije za učitelje kao podloge za uvođenje sustava licenciranja učitelja“ razvijen model kompetencija potrebnih za rad nastavnika u nastavi.⁴⁵

Nakon toga je Nacionalno vijeće za odgoj i obrazovanje donelo u obliku preporuke Okvir nacionalnoga standarda kvalifikacija za učitelje u osnovnim i srednjim školama 2016. godine. Dakle, reč je o dokumentu koji još uvek nije usvojen, ali koji govori o tendenciji Hrvatske ka donošenju nacionalnih standarda za rad nastavnika. Radnu grupu, koja je radila na izradi navedenog dokumenta, činili su predstavnici različitih institucija (Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja, Agencije za odgoj i obrazovanje, Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih, Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, Agencije za znanost i visoko obrazovanje, zatim predstavnici Učiteljskih fakulteta, određenih osnovnih i srednjih škola).⁴⁶

⁴¹ Ibid. 82.

⁴² Nataša Pantić, Theo Wubbels and Tim Mainhard, “Teacher Competence as a Basis for Teacher Education: Comparing Views of Teachers and Teacher Educators in Five Western Balkan Countries” *Comparative Education Review* 55 (2010): 10-12. https://www.academia.edu/8180895/Teacher_Competence_as_a_Basis_for_Teacher_Education (accessed March 19, 2019)

⁴³ Za više informacija pogledajte sledeću publikaciju: Nataša Pantić i Jasna Čekić-Marković, *Nastavnici u Srbiji: Stavovi o profesiji i o reformama u obrazovanju* (Beograd: Centar za obrazovne politike, 2012).

⁴⁴ Jelena Vranješević i Zorica Trikić, „Kompetentan nastavnik/ca u kompetentnom sistemu“, u *Nastavnička profesija za 21. vek*, urednici Vlasta Vizek Vidović i Zoran Velkovski (Beograd: Centar za obrazovne politike, 2013), 61-62.

⁴⁵ Vlasta Vizek Vidović i dr., *Razvoj standarda kvalifikacije za učitelje i njegova primjena u postupku licenciranja* (Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, 2015), 92.

⁴⁶ Ibid. 17.

U Srbiji je Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja „izradio Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije i usvojio ga je Nacionalni prosvetni savet“.⁴⁷ U izradi ovih dokumenata u obe države učestvovala su različita tela i institucije. Bilo je omogućeno učešće predstavnika različitih relevantnih institucija i društvenih grupa u vidu konsultacija i razmene mišljenja (Nacionalni prosvetni savet Republike Srbije obavlja konsultacije sa relevantnim društvenim grupama u procesu pripreme propisa prema Zakonu).⁴⁸ Od velikog je značaja pružanje mogućnosti i predstavnicima školskih institucija, a pre svega nastavnicima, da učestvuju u procesu izrade standarda, kako bi se postigla njihova usaglašenost sa potrebama prakse rada nastavnika. To se posmatra kao jedan od bitnih preduslova u procesu donošenja standarda i postizanja koncenzusa. Iako, Hrvatska i Srbija imaju okvire standarda kompetencija nastavnika, postoje razlike u statusu dokumenta u obrazovnoj politici. U Hrvatskoj Okvir postoji na nivou preporuke. To govori o određenim planovima u ovom domenu, ali ostaje otvoreno pitanje da li je reč o procesu donošenja (što je slučaj u Albaniji i Bosni i Hercegovini), ili takav postupak možda i nije pokrenut. U Srbiji je okvir usvojen i primenjuje se.

Definisana područja standarda nastavničkih kompetencija. U Hrvatskoj model obuhvata osam oblasti učenja i definisanih ishoda učenja:⁴⁹

- akademska disciplina, nastavni predmet/vaspitanje-obrazovno područje;
- učenje i poučavanje;
- vrednovanje;
- okruženje za učenje;
- saradnja u školi, sa roditeljima i zajednicom;
- obrazovni sistem i organizacija škole;
- profesionalna komunikacija i interakcija;
- profesionalnost i profesionalni razvoj.

U projektu se navodi da je okvir standarda kompetencija utemeljen na savremenim naučnim i praktičnim saznanjima o obeležjima visokokvalitetne nastave i da „osnovno polazište predstavlja pretpostavka o važnosti nastave usmerene na učenika i učenje“.⁵⁰

U Srbiji Pravilnik predviđa da „kompetencije treba da obezbede profesionalne standarde o tome kakvo se poučavanje smatra uspešnim“. Kompetencije se odnose na:⁵¹

- nastavnu oblast, predmet i metodiku nastave;
- poučavanje i učenje;
- podršku razvoju ličnosti učenika;
- komunikaciju i saradnju.

Svaka kompetencija je bliže definisana u okviru pet domena: znanje, planiranje, realizacija, vrednovanje/evaluacija i usavršavanje. Pored navedenih kompetencija smatra se da bi nastavnik trebalo da ima i kompetencije koje se odnose na „prevenciju nasilja u školama, motivaciju učenika za učenje, izgradnju tolerancije, sprečavanje diskriminacije i drugo“. Preciznije definisanje ovih kompetencija nije utvrđeno.

⁴⁷ Radmila Gošović i Danijela S. Petrović, „Standardi za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja“, u *Interkulturalno obrazovanje u Srbiji. Regulatorni okvir, stanje i mogućnosti za razvoj*, urednici Danijela S. Petrović i Jokić Tijana (Beograd: Centar za obrazovne politike, 2016), 71. https://www.cep.edu.rs/public/Interkulturalno_obrazovanje.pdf (preuzeto 16.10.2018.).

⁴⁸ *Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja* („Službeni glasnik RS“, br. 10/2019), član 34. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html (preuzeto 29.03.2019.).

⁴⁹ *Okvir nacionalnoga standarda kvalifikacija za učitelje u osnovnim i srednjim školama* (Zagreb: Nacionalno vijeće za odgoj i obrazovanje, 2016).

⁵⁰ Vlasta Vizek Vidović i dr., *Razvoj standarda kvalifikacije za učitelje i njegova primjena u postupku licenciranja* (Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, 2015), 46.

⁵¹ *Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja* (Sl. Glasnik RS – Prosvetni glasnik”, br. 5/2011) <https://www.hts.edu.rs/images/dokumenta/kompetencije-nastavnika-pravilnik.pdf> (preuzeto 20.02.2019.).

Okviri standarda kompetencija nastavnika u izabranim državama su na opštem nivou, iako se uočava da se okvir u Srbiji, u određenoj meri, više zasniva na definisanju širokih i sveobuhvatnih kategorija. Pojedina definisana područja odnosno kategorije kompetencija su zajedničke dvema zemljama. To su uglavnom područja koja su identifikovana i u okviru evropskih zemalja, poput stručnih kompetencija koje se odnose na znanje nastavnog predmeta (određenu akademsku disciplinu), pedagoško-psihološke kompetencije (kompetencije potrebne za učenje i poučavanje), na veštine potrebne za saradnju sa različitim akterima školskog rada i života (učenicima, kolegama, roditeljima, užom lokalnom i širom društvenom zajednicom). Hrvatska predstavlja izuzetak kada je u pitanju identifikovanje i definisanje kompetencija koja se odnose na mogućnost participacije i odlučivanja nastavnika o pitanjima van granica učionice i školske institucije („obrazovni sistem i organizacija škole“). To govori o potencijalno drugačijem viđenju profesionalne uloge nastavnika, ali zahteva još istaživanja i kritičkog promišljanja da bi se takav zaključak mogao izvesti.

Svrha upotrebe. U Hrvatskoj je identifikovano nekoliko potencijalnih upotreba Okvira, imajući u vidu različite predstavnike radne grupe. Ipak, kao njegova primarna svrha postavlja se proveravanje ishoda učenja u postupku licenciranja. Prva ciljna grupa jesu učiteljski fakulteti, jer se smatra da oni „mogu koristiti okvir za razvoj kurikuluma usmerenog na ishode učenja, što može doprineti usklađivanju i ujednačavanju izlaznih profesionalnih kompetencija studenata“. Druga ciljna grupa su nacionalne agencije iz područja stručnog usavršavanja za koje se pretpostavlja da mogu koristiti okvir za planiranje programa stručnog usavršavanja koji će se zasnivati na proceni potreba nastavnika prema standardima kompetencija. „Na taj način inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje mogu postati komplementarni i usmereni na celoživotni profesionalni razvoj.“ Treća ciljna grupa su donosioci odluka i agencije za evaluaciju kvaliteta, čije se potencijalne upotrebe okvira ogledaju u „akreditaciji visokoškolskih ustanova i programa za obrazovanje učitelja, evaluaciji programa stručnog usavršavanja. Posebno se naglašava važnost primene standarda u „postupcima licenciranja i napredovanja nastavnika“. Krajnji korisnici ili još jedna posebna ciljna grupa čije se potencijalna upotreba može prepoznati jesu školske institucije, nastavnici, direktori, studenti učiteljskih fakulteta, sindikati profesionalnih radnika itd.⁵²

U Srbiji se Pravilnikom definiše da „standardi kompetencija treba da predstavljaju smernice zaposlenima i institucijama i da budu oslonac za: samoprocenu i ličnu orijentaciju nastavnika u okviru planiranja sopstvenog profesionalnog razvoja; kreiranje plana stručnog usavršavanja na nivou školske institucije; unapređivanje prakse profesionalnog razvoja nastavnika od inicijalnog obrazovanja, uvođenja u posao, licenciranja, stručnog usavršavanja, napredovanja u zvanja, praćenja i vrednovanja rada nastavnika, kao i definisanje nacionalnih prioriteta“.⁵³

Standardi kompetencija nastavnika mogu imati različitu svrhu upotrebe, odnosno posmatrati se kao „referentni instrument“ ili smernica u okviru različitih faza obrazovanja i profesionalnog razvoja nastavnika, što je predviđeno u ovim dvema državama. U Hrvatskoj se navodi da je njegova primarna svrha proveravanje ishoda učenja nakon završetka procesa uvođenja u posao, ali se izdvajaju moguće upotrebe koje bi trebalo da povezuju početne faze ulaska u profesiju i učenja tokom čitave profesionalne karijere. Smatra se da ovaj okvir može služiti i kao instrument u postupku procenjivanja uslova za profesionalno napredovanje nastavnika u određena zvanja (primer navedene upotrebe okvira je Francuska). U Srbiji se okviri standarda kompetencija nastavnika korsite u razvoju programa stručnog usavršavanja i predstavljaju njihov sastavni element. U skladu sa tim oni se mogu koristiti i kao referentni okvir za samoprocenu nastavnika prilikom planiranja stručnog usavršavanja i kreiranja plana stručnog usavršavanja na nivou škole. Njihova isključiva upotreba u stručnom usavršavanju prisutna je u veoma malom broju evropskih država (pored Srbije to su Republika Severna Makedonija i Crna Gora).

⁵² Vlasta Vizek Vidović i dr., *Razvoj standarda kvalifikacije za učitelje i njegova primjena u postupku licenciranja* (Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, 2015), 12-13.

⁵³ Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja (Sl. Glasnik RS – Prosvetni glasnik”, br. 5/2011) <https://www.hts.edu.rs/images/dokumenta/kompetencije-nastavnika-pravilnik.pdf> (preuzeto 20.02.2019.).

Navodi se da oni predstavljaju oslonac i za druge komponente obrazovanja nastavnika, ali one nisu zakonski utvrđene. Možemo zaključiti da okviri standarda Hrvatske i Srbije ne doprinose usklađenom učenju nastavnika tokom čitave profesionalne karijere (što se posmatra kao pozitivna strana uvođenja standarda), jer svoju primarnu svrhu upotrebe pronalaze samo u okviru pojedinih faza profesionalnog razvoja nastavnika. Okvir standarda u Hrvatskoj još uvek nije usvojen i razmatranja o njegovoj mogućoj primeni u okviru pojedinih faza profesionalnog razvoja ostaju van konteksta stvarne prakse.

5. Zaključak

Razvijanje i implementacija standarda nastavničkih kompetencija predstavlja jednu od savremenih tendencija mnogih država u cilju unapređivanja kvaliteta rada školskih institucija i obrazovnog sistema u celini. Postoje brojne pristalice koje smatraju da se prednosti primene standarda mogu uočiti na različitim nivoima upravljanja i rukovođenja u vaspitno - obrazovnoj delatnosti (od centralnog do nivoa škole). Međutim, uprkos njihovoj opštoprihvaćenosti i praktičnoj primeni postoje brojne kritike, naročito predstavnika kritičke teorije društva i obrazovanja, koji ističu nedostatke ovog pristupa.

Sagledavanje lista ili okvira standarda nastavničkih kompetencija iz komparativne perspektive pruža nam u vidu u različita moguća rešenja, kao i njihove jake i slabe strane. Komparativna analiza Hrvatske i Srbije pokazala je da među njima postoje određene sličnosti (u pogledu učešća pojedinaca, grupa i institucija u procesu izrade standarda, iako postoje razlike u detaljnosti dostupnih informacija o subjektima koji su učestvovali), ali i razlike (kada je reč o identifikovanim i definisanim područjima standarda kompetencija nastavnika i svrsi upotrebe). Ipak, Hrvatska i Srbija zauzimaju različit stav kada je u pitanju proces usvajanja i implementacije okvira standarda nastavničkih kompetencija. Imajući u vidu njihova brojna ograničenja, opravdan je stav Hrvatske, ali i drugih evropskih država, koje ih još uvek nisu usvojile. Međutim, da li je to pravi razlog ili postoje određene druge prepreke na tom putu, ostaje nepoznato.

Stručnjaci u ovom domenu savetuju istraživače i kreatore obrazovnih politika da sagledavaju i analiziraju moguća rešenja i iskustva drugih država, ali ne smatraju da treba zauzeti poziciju pasivnog subjekta, koji će sopstvenu obrazovnu praksu menjati samo zato što su strana rešenja drugačija. To predstavlja jedan od glavnih izazova u pokušaju „hvatanja koraka sa svetom“ i integracije u jedinstven evropski obrazovni prostor. Postoji potreba za interdisciplinarnim pristupom u podrobnoj analizi uslova, potreba i mogućnosti za promenom. Dakle, važno je da zauzeti poziciju aktivnog subjekta i lidera. Ako se to učini, možemo postaviti sledeće pitanje: „Da li je moguće doći do drugačijih rešenja u pokušaju da se umanje ili otklone ograničenja standarda i tako iskoriste jake strane njihove upotrebe? Kako to uraditi? Da li postoji potreba za novim pojmom i promenom koncepcije kako vidimo profesionalnu ulogu nastavnika u školskoj instituciji i društvu i proučavamo sistem obrazovanja nastavnika?“ Ovaj složeni zadatak zahteva pažljivo osmišljen tok istraživanja u okviru svih etapa, ali koji neće biti moguće rešiti bez učešća nastavnika.

Literatura

- Eraut, Michael. 1994. *Developing Professional Knowledge and Competences*. London: Falmer Press.
- Ćatić, Iva. 2012. „Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju.“, *Pedagogijska istraživanja*, 9 (1-2): 175-189. <https://hrcak.srce.hr/113448> (preuzeto 16.10.2018.).
- Donaldson, Graham. 2013. „Profesionalac 21. veka.“ U *Nastavnička profesija za 21. vek*, uredili Vlasta Vizek Vidović i Zoran Velkovski, 13-24. Beograd: Centar za obrazovne politike.
- European Commission. 2005. *Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications*. Brussels: European Commission. <http://www.pef.uni-lj.si/bologna/dokumenti/eu-common-principles.pdf> (accessed May 27, 2018.).

European Commission/EACEA/Eurydice, 2018. Teaching Careers in Europe: Access, Progression and Support. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-careers-europe-access-progression-and-support_en (accessed March 5, 2018.).

Fullan, Michael & Hargreaves, Andy. 2016. Bringing the profession back in: Call to action. Oxford, OH: Learning Forward. <https://michaelfullan.ca/articles/> (accessed February 12, 2019.).

Gošović, Radmila i Petrović, S. Danijela. 2016. „Standardi za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja.“ U Interkulturalno obrazovanje u Srbiji. Regulatorni okvir, stanje i mogućnosti za razvoj, uredile Danijela. S. Petrović i Jokić Tijana, 71-75. Beograd: Centar za obrazovne politike. https://www.cep.edu.rs/public/Interkulturalno_obrazovanje.pdf (preuzeto 16.10.2018.).

Havelka, Nenad. 2000. Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu. Beogra: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

McKinsey & Company. 2007. How the World's Best-Performing School Systems Come out on Top. https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Social%20Sector/Our%20Insights/How%20the%20worlds%20best%20performing%20school%20systems%20come%20out%20on%20top/How_the_world_s_best-performing_school_systems_come_out_on_top.ashx (accessed March 24, 2018.).

Okvir nacionalnoga standarda kvalifikacija za učitelje u osnovnim i srednjim školama (2016). Zagreb: Nacionalno vijeće za odgoj i obrazovanje.

Pantic, Nataša, Theo Wubbels and Tim Mainhard. 2011. “Teacher Competence as a Basis for Teacher Education: Comparing Views of Teachers and Teacher Educators in Five Western Balkan Countries.” *Comparative Education Review* 55 (2): 165-188. https://www.academia.edu/8180895/Teacher_Competence_as_a_Basis_for_Teacher_Education (accessed March 19, 2019.).

Pavlović Breneselović, Dragana. 2014. „Kompetencije ili kompetentnost: različiti diskursi profesionalizma vaspitača.“ *Vaspitanje i obrazovanje* 38 (2): 57-69.

Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja (2011). Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. <https://www.hts.edu.rs/images/dokumenta/kompetencije-nastavnika-pravilnik.pdf> (preuzeto 20.02.2019.).

Radulović, Lidija. 2007. „Standardizacija kompetencija kao jedan od pristupa profesiji nastavnika – kritički osvrt.“ U *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, urednici Šefika Alibabić i Aleksandra Pejatović, 383-392. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.

Radulović, Lidija. 2008. „Obrazovanje nastavnika: zajednički problemi i naše specifičnosti.“ U *Obrazovanje i učenje: pretpostavke evropskih integracija*, urednici Ševika Alibabić i Aleksandra Pejatović, 231-243. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Radulović, Lidija, Aleksandra Pejatović i Nataša Vujisić-Živković. 2010. „Profesionalne kompetencije nastavnika – standardi profesionalnih kompetencija nastavnika: da li su nam potrebni i kako da do njih dođemo.“ *Andragoške studije* 1:161-170.

Radulović, Lidija. 2011. *Obrazovanje nastavnika za refleksivnu praksu*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagoška istraživanja.

Radulović, Lidija. 2016. *Slike o nastavniku između moderne i postmoderne*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za pedagoška istraživanja, Centar za obrazovanje nastavnika.

Spasenović, Vera. 2013. *Školski sistemi iz komparativne perspektive*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Stanković, Dejan. 2010. „Mesto kompetencija u profesionalnom razvoju nastavnika.“ U *Teorija i praksa profesionalnog razvoja nastavnika*, uredile Nada Polovina i Jelena Pavlović, 63-85. Beograd: Filozofski fakultet, Institut za pedagoška istraživanja.

Stančić, Milan. 2011. „Osnovni pristupi kvalitetu rada nastavnika i njegove odlike.“ U *Kvalitet u obrazovanju*, urednici Nada Kačavenda Racić, Dragana Pavlović Breneselović i Radovan Antonijević, 203-221. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Vizek Vidović, Vlasta. 2009. „Kompetencije i kompetencijski profili u učiteljskoj i nastavničkoj profesiji.“ U Planiranje kurikuluma usmjerenoga na kompetencije u obrazovanju učitelja i nastavnika, Priručnik za visokoškolske ustanove, uredila Vlasta Vizek Vidović, 33-39. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Cjelozivotno/Podrska_nastavnicima/UPraVO/Vizek-Planiranje_kurikuluma.pdf (preuzeto 16.10.2018.).

Vizek Vidović, Vlasta i Vlatka Domović. 2013. “Teachers in Europe – Main Trends, Issues and Challenges.” Croatian Journal of Education 15 (3): 219-250. <https://hrcak.srce.hr/111357>(accessed October 16, 2018.).

Vizek Vidović, Vlasta, Vlatka Domović i Alenka Buntić Rogić. 2015. Razvoj standarda kvalifikacije za učitelje i njegova primjena u postupku licenciranja. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja. Vranješević, Jelena i Trikić, Zorica. 2013. „Kompetentan nastavnik/ca u kompetentnom sistemu.“ U Nastavnička profesija za 21. vek, uredili Vlasta Vizek Vidović i Zoran Velkovski, 60-63. Beograd: Centar za obrazovne politike.

Westera, Wim. 2001. “Competences in Education: A Confusion of Tongue.” Journal of Curriculum Studies 1 (33): 75-88. https://www.researchgate.net/publication/230557879_Competences_in_Education_A_Confusion_of_Tongues (accessed October 16, 2018.).

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. 2019. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf (preuzeto 29.03.2019.).

Abstract: This essay deals with an analysis of the lists of standardized teacher competences in Croatia and Serbia from comparative perspective, taking into account state-of-the-art theoretical and empirical knowledge about standardized teacher competences and current tendencies in European countries in this domain. Competences approach to the teaching profession research, i.e. approach based on standardized competences, results from a wider approach to the teacher education and education system as a whole. Researchers have quite divided opinions regarding the advantages and limitations of developing and implementing standardized teacher competences. However, considering that introduction of standardized teacher competences presents a generally accepted “trend” in many European countries, there is a need for their further research. Comparative analysis enables us to get an insight into possible solutions in other countries, their pros and cons, which is particularly necessary, having in mind the global world interconnection at high level. Yet, comparativists emphasize that foreign solutions should not be adopted without criticism. The space for asking questions and exchange of opinions, ideas and attitudes concerning contribution and range of standardized teacher competences needs to remain open.

Key words: *competences approach, teaching profession, standardized teacher competences, comparative analysis.*

Biografija

Jelena Sekulić (1994) je master pedagog. Završila je osnovne i master akademske studije pedagogije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Dobitnik je stipendije Ministarstva omladine i sporta Fonda za mlade talente Dositeja za školsku 2016/17. i 2017/18. godinu. Njene oblasti interesovanja su obrazovanje nastavnika, pitanje kvaliteta u obrazovanju, razvoj obrazovnih sistema, komparativna istraživanja u obrazovanju. Tokom radnog angažovanja u gimnaziji „Uroš Predić“ u Pančevu neposredan rad i komunikacija sa nastavnicima i učenicima veoma su doprineli njenom promišljanju o pitanjima unapređivanja kvaliteta rada nastavnika i škole u celini. Trenutno se nalazi na praksi u Centru za obrazovne politike gde ima priliku da zajedno sa naučno-istraživačkim radnicima učestvuje u realizaciji određenih aktivnosti u okviru projekta „Zajedno ka srednjoj školi – Podrska deci iz osetljivih grupa u prelasku u srednju školu“, posećuje školske institucije obuhvaćene projektom, obavlja analize i piše priručnik za nastavnike.

Biography

Jelena Sekulić (1994) is a master pedagogue. She completed bachelor and master academic studies in pedagogy at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. She won the “Dositeja” scholarship of the Fund for Young Talents of the Republic of Serbia in 2016/17 and 2017/18 academic years. The areas of her professional interests are teacher education, question of quality in education, education system development, comparative research in education. During her work involvement in the “Uroš Predić” Secondary Grammar School in Pančevo direct work and communication with the teachers and students had a great contribution to her deliberation about the question of improving the quality of teachers’ work and school as a whole. She is currently doing professional practice at the Centre of Education Policy, where she has an opportunity to participate together with scientific-research workers in certain activities of the project “Together in Transition – Support to Children from Vulnerable Groups in Transition to Secondary Education”, visit the schools included in the project, work on analyses and write a handbook for teachers.

Dominacija jedne partije: Strategije održanja na vlasti kao determinanta klasifikacije

Sažetak: U ovom radu iznosi se tvrdnja da se sistemi sa dominantnim partijama često klasifikuju na osnovu vremena koje je vladajuća partija provela na vlasti, a da se mala pažnja pridaje načinu na koji ona svoj položaj ostvaruje. Istražuju se strategije koje partije primenjuju kako bi opstale na vlasti u političkim sistemima koji se ne mogu opisati kao potpuno demokratski, kao i pretnje sa kojima se takvi sistemi suočavaju. Takođe se naglašavaju načini na koji pomenute strategije odstupaju od standarda demokratskih društava. Iz analize proističe zaključak da bi ove strategije trebalo da zauzimaju značajno, ako ne i ključno mesto u budućim klasifikacijama, jer predstavljaju bolje analitičko sredstvo za razlikovanje suštine političkih sistema od vremena provedenog na vlasti.

Ključne reči: *dominantna partija, partija-hegemon, demokratija, Đovani Sartori, strategije, politički sistem.*

1. Uvod: Da li je potrebna nova klasifikacija političkih partija?

Srpska napredna stranka (SNS) u julu 2019. godine obeležila je sedam godina na vlasti u Srbiji, od kojih je pet provela kao partija sa apsolutnom većinom u Narodnoj skupštini i dominantni partner u Vladi, a njeni kandidati izabrani su za predsednika republike 2012. i 2017. Takođe, ova partija je vladajuća u 153 od 166 opština u Srbiji¹, kao i na nivou Autonomne Pokrajine Vojvodine. Prema do sada dostupnim istraživanjima javnog mnjenja,² može se očekivati da će na redovnim parlamentarnim izborima 2020. godine ova stranka produžiti svoju vlast na najmanje 12 godina. Njen rejting, prema istraživanjima javnog mnjenja, kontinuirano se nalazi na oko polovine biračkog tela koje izlazi na glasanje a koji se, prema izbornom sistemu Srbije, gotovo po pravilu transformiše u većinu blizu dvotrećinske u parlamentu.

Činjenica da jedna partija na vlast provodi više od decenije sama po sebi ne znači mnogo – to je pojava do koje dolazi i u zemljama čija se demokratičnost već decenijama ne dovodi u pitanje. Na primer, u trenutku nastajanja ovog rada, Hrišćansko-demokratska unija na vlasti je u Nemačkoj gotovo 14 godina, a prethodno je Laburistička partija Ujedinjenog Kraljevstva na vlasti bila od 1997. do 2010. godine. Drugde su ovi podaci još impresivniji – Švedska Socijaldemokratska partija kontinuirano je vladala ovom zemljom od 1932. do 1976. godine, dok američka Demokratska partija od 1935. do 1997. samo u četiri godine nije imala većinu u Predstavničkom domu Kongresa.

Međutim, postoji razlika između političkog okruženja u kojem deluje SNS i partije drugih pomenutih država. U svojim najnovijim izveštajima, na primer, „Freedom Haus“ rangira Srbiju kao „delimično slobodnu zemlju“,³ što predstavlja pad iz kategorije „slobodnih zemalja“ po prvi put posle višegodišnjeg perioda. Sloboda medija takođe predstavlja problem, barem prema godišnjem indeksu „Reportera bez granica“, prema kojem je Srbija u 2019. godini pala sa 76. na 90. mesto,⁴ dok se još 2014. nalazila na 54. mestu. „Transparensi Internešenal“

¹ Izvor: Internet portal CRTE „Ko je na vlasti“, pristupljeno 2. avgusta 2019. <http://kojenavlasti.rs/mapa.php>.

² Prema pouzdanosti trendova koje pokazuju istraživanja javnog mnjenja u Srbiji treba sačuvati rezerve usled činjenice da se, u poređenju sa zemljama EU i SAD, objavljuju relativno retko.

³ Freedom in the World 2019, pristupljeno 2. avgusta 2019. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/map>.

⁴ 2019 World Press Freedom Index, pristupljeno 2. avgusta 2019. <https://rsf.org/en/ranking>.

takođe je primetio porast percepcije korupcije među stanovništvom u 2018. godini,⁵ a nezadovoljavajuće stanje demokratije u Srbiji registrovale su i Evropska komisija u svom godišnjem izveštaju za 2018 (European Commission 2019, 6-7), kao i domaće nevladine organizacije, poput Otvorenog parlamenta i CRTE.⁶

Zbog ovih tendencija se, u javnom i političkom diskursu, položaj koji u Srbiji zauzima SNS najčešće upoređuje sa položajem koji, primerice, u Mađarskoj trenutno zauzima Fides (na vlasti od 2010), u Crnoj Gori Demokratska partija socijalista (DPS, na vlasti od 1990), a u Turskoj Partija pravde i razvoja (AKP, na vlasti od 2002) – u pitanju su države u kojima se dominacija ovih partija ne objašnjava (na prvom mestu) „veštinom“ njihovih lidera da zauzmu popularni stav i sprovedu popularne politike, kao ni trajnim društvenim rascepima, već pre svega strategijama koje pomenute partije primenjuju, a koje odstupaju od onoga što se smatra „fer“ pravilima igre u demokratskim društvima (Esen and Gumuscu 2016, Heller 2019).

Politikološka literatura pre više decenija prepoznala je slučajeve u kojima države sa višepartijskim sistemima ostaju „zaglavljene“ dominacijom jedne partije koja, kao u slučaju Italije od 1946. do 1994. ili Meksika od 1929. do 2000. godine, može da traje jednu celu, pa čak i više generacija (Arian and Barnes 1974, Magalini 2006, Sartori 2005). Međutim, postoji određena doza nesloge i zbunjenosti oko situacija koje je malopre opisana – razlike između partija koje dugo dominiraju na izborima u uslovima koji se mogu opisati kao „fer i slobodni“, i one koje to rade primenom različitih strategija koje ovakve uslove potkopavaju.

Ova razlika jeste bitna, zato što u pitanju nisu isti politički sistemi – iako u oba slučaja može da se javi dominacija jedne partije, situacija „na terenu“ znatno je drugačija. Slobodna politička utakmica, sa približno jednakim uslovima za partije vlasti i opozicije i prednosti vlasti koje su svedene na razumnu meru od ključnog su značaja kako za one koji proučavaju demokratske političke sisteme, tako i za one koji učestvuju u procesu demokratizacije.

Cilj ovog rada je stoga, da predstavi slične strategije koje dominantne partije koriste kako bi se održale na vlasti i da utvrdi da li se i Srpska napredna stranka njima služi. Pre toga će biti predstavljen osvrt na klasifikacije partija, sa preovlađujućim fokusom na onu koju je još 1976. izveo Đovani Sartori (Sartori, 2005) i identifikovanje nekih od njihovih potencijalnih manjkavosti, da bi se na ovu podelu vratilo na kraju rada i preispitalo da li je potrebna revizija postojećih načina na koje se partije svrstavaju u postojećoj literaturi.

2. Prethodne klasifikacije: dominantna, predominantna ili partija hegemon?

Među najuticajnijim klasifikacijama partija i partijskih sistema izdvaja se ona koju je pre četiri decenije izdvojio Đovani Sartori. Pored sistema u kojima postoji polarizovana pluralizacija, umerena polarizacija ili dominacija dve partije, za ovaj rad najbitniji je sistem sa predominantnom partijom, koji Sartori definiše kao „onaj u kome najveća partija konstantno uživa podršku pobjedničke većine glasača (one većine koja omogućava apsolutnu većinu sedišta u parlamentu)“ (Sartori 2005, 173). On naglašava da ovaj sistem sadrži stvarno nadmetanje između partija vlasti i opozicije, te se prema tome razlikuje od jednopartijskih sistema. „Prosto se dešava da jedna te ista partija, tokom vremena, uspeva da osvoji apsolutnu većinu poslanika“, piše Sartori (Ibid).

Već iz poslednjeg citata možemo videti da u fokusu Sartorijeve analize nije način na koji partija dolazi do pomenute većine, uz samo jedan bitan uslov – autentičnost glasova koje partija dobija na izborima. „Možemo

⁵ Index 2018, pristupljeno 2. avgusta 2019. <https://www.transparency.org/cpi2018>.

⁶ „CRTA: Izbore u Lučanima obeležile nepravilnosti i pritisci“, N1, pristupljeno 2. avgusta 2019. <http://rs.n1info.com/Vesti/a444666/CRTA-Izbore-u-Lucanima-obelezile-nepravilnosti-i-pritisci.html>.

da zatvorimo jedno oko na izborne nepravilnosti dokle god se može razumno pretpostaviti da bi u situaciji fer nadmetanja predominantna partija svejedno osvojila većinu poslaničkih mesta“, naglašava on.

Da li to znači da se svaki izbori na kojima jedna partija osvoji apsolutnu većinu poslanika mogu smatrati početkom sistema sa predominantnom partijom? Sartori na ovom mestu postavlja konačni „lakmus papir“ ovakvih sistema – ovakav rezultat mora da se ostvari tokom četiri uzastopna izborna ciklusa (Sartori 2005, 174). Dakle, potreban period da bi se utvrdila dominacija jedne partije jeste između 15 i 20 godina.

Nedostaci ovakve klasifikacije jasno se uočavaju kada se uzme u obzir da je, pored sistema sa predominantnom partijom, koji su definisani na prethodno opisan način, Sartori uveo i sisteme sa partijom-hegemonom, ali je u njih svrstao samo one države u kojima postoje partije „prvog“ i „drugog“ reda, tj. one u kojima je takmičenje i de jure i de fakto onemogućeno (Sartori 2005, 204). U vreme nastanka prvog izdanja ove knjige, istočni blok komunističkih država još uvek je postojao u Evropi, a Sartori je kao primer partija-hegemon uzimao komunističke partije koje su dozvoljavale postojanje „zvanične“, od države odobrene opozicije, koja je, na primer, postojala u Poljskoj.

Može se uvideti da klasifikacija koju ovde izlaže Sartori ima značajne nedostatke. Ukoliko se dominacija jedne partije, u uslovima u kojima postoje i druge političke organizacije, može objasniti samo sistemom sa predominantnom partijom, koji se utvrđuje tek nakon 4 izborna ciklusa, ili partijom-hegemonom, u kojem se autentična politička utakmica svodi na iluziju i dimnu zavesu, gde se onda, na primer, mogu svrstati današnja Srbija i Mađarska? Ni jedan od ova dva sistema ne čini se odgovarajućim, jer nije prošlo dovoljno izbornih ciklusa da bi se moglo govoriti o sistemu sa predominantnom partijom, a izborna utakmica i dalje je dovoljno autentična bi se SNS i Fides mogle smatrati partijama-hegemonima.

Sa druge strane, Turska i Crna Gora mogle bi se tentativno svrstati u sisteme sa predominantnom partijom, iako je u prvoj zemlji postojao kratak period 2015. godine tokom kojeg AKP samostalno nije imala većinu na nacionalnom nivou (Esen and Gumuscu 2016, 15). Međutim, prema Sartorijevim kriterijumima, ove zemlje bi se prema svojim partijskim sistemima svrstale u isti položaj sa, na primer, sistemima sa dominantnom partijom koji su postojali u Japanu, Švedskoj, Norveškoj, pa čak i Francuskoj, što su sve primeri koje navodi sam autor (Sartori 2005, 176).

Ovakvi ishodi pokazuju da je pomenuta klasifikacija, bez obzira na uticaj koji i dalje uživa među politikolozima, postala preširoka. Svrstavanje zamalja kao što su, na primer, Turska i Japan ili čak, Rusija i Švedska, u istu grupu, analitički je neproduktivno jer se ove zemlje, osim što dele sličnost u pogledu jedne partije koja je dugo uspevala da osvoji većinu poslanika u zakonodavnom telu, znatno razlikuju u mnogim drugim aspektima, uključujući i načine na koji su te partije uspele da osvoje vlast, a koji su od velikog značaja prilikom donošenja ocene o demokraciji pomenutih država, odnosno njihovih političkih sistema.

Ovu činjenicu primetili su kasniji istraživači. U svojoj knjizi o Revolucionarnoj institucionalnoj partiji Meksika (PRI) koja je neprekidno vladala ovom zemljom od 1929. do 2000. godine, Beatrice Magaloni daje sopstvenu terminologiju dominantnih partija. Prema njenom opisu, sistemi sa hegemonskom partijom nisu, kao kod Sartorija, oni koji samo imaju stranke drugog reda, već oni koji dozvoljavaju opoziciji da izazove vlast na višestranačkim izborima, ali uz uslove koji daju (gotovo) nepremostivu prednost vladajućoj partiji (Magaloni 2006, 32-33). Njeni dodatni uslovi za uspostavljanje hegemonije jedne partije predstavljaju, kao i kod Sartorija, apsolutnu većinu u parlamentu, ali i potencijalnu nemogućnost kontrole izbornog procesa (Magaloni 2006, 36). Meksička PRI se, prema ovim uslovima, očekivano uklapa u ovu kategoriju, koja predstavlja analitički moćnije sredstvo – u nju se, recimo, ne bi mogla uključiti Švedska za vreme dominacije Socijaldemokratske partije.

Drugi primer u kojem autor uvodi novu kategorizaciju umesto da se osloni na Sartorija, iako se osvrće na njegov rad, jeste Kenet Grin, koji autoritarnu dominaciju jedne partije istražuje iz političko-ekonomskog ugla. On upravo ovako i imenuje kategoriju koju proučava – autoritarna (kurziv A. I.) dominantna partija, i navodi tri uslova za njeno postojanje: uslov moći (mogućnost određivanja društvenog izbora putem javnih politika i zakonodavstva), uslov dugovečnosti (najmanje 20 godina) i uslov postojanja izbora sa stvarnim alternativama, ali ne i da ovi izbori moraju da budu fer i poštenu (Greene 2009, 809-810). Na osnovu ove klasifikacije, on izdvaja sedam režima koji se u njega mogu svrstati, a koji se nalaze u Maleziji, Meksiku, Senegal, Singapuru, Tajvanu, Gambiji i Bocvani (Ibid, 811). Dakle, ovde ne spada već pomenuti primer Italije u kojoj su Demohrišćani bili na vlasti kontinuirano od 1946. do 1994.

Primećujemo da se klasifikacija tokom godina donekle „odmakla“ od čisto formalnih i lako merljivih kriterijuma kao što je dužina boravka na vlasti i počela da uključuje i demokratsku/autoritarnu prirodu vlasti ove partije. U nastavku izlažem svoj doprinos ovom razdvajanju diskusijom o strategijama koje su zajedničke dominantnim partijama u nedovoljno demokratskim sistemima.

3. Strategije za održavanje na vlasti: Suočiti se sa pretnjama iz četiri pravca

Kao što je već napomenuto, glavna hipoteza ovog rada jeste da postoji razlika među partijama koje dominiraju u konsolidovanim demokratijama i onima koje to čine u nedovoljno fer i slobodnim uslovima. Ono što je zajedničko za ove dve pojave jeste činjenica da postoje redovni izbori na kojima učestvuju autentična vlast i autentična opozicija. Ono što ih razdvaja jeste činjenica da, jednom kada dosegnu dominantan položaj (rad se ne bavi načinima koji prethode ovim koracima), one primenjuju različite strategije za ostanak na vlasti: dok se dominantne partije konsolidovanih demokratija i dalje služe onim što se smatra legitimnim, pa čak i „nužnim zlom“ u političkoj borbi („prljava“ kampanja, politički ciklusi trošenja javnih sredstava), drugi slučaj pokriva partije koje primenjuju dodatne strategije kako bi obezbedili svoj opstanak na vlasti.

Istraživanje se, u ovom delu rada, zasnivalo na proučavanju primera sistema sa dominantnom partijom (Mađarska, Turska, Rusija i Meksiko), kao i teorijskih radova koji pokrivaju studije autoritarnih i delimično autoritarnih političkih sistema. Rezultati pokazuju da su strategije koje su uočene kao zajednički sadržalac svih ovih slučajeva, usmerene prema četiri pretnje: 1) gubljenju podrške glasačkog tela, 2) preuzimanju vlasti od strane konkurentskih elita (političkih, ekonomskih, vojnih), 3) podeli u sopstvenim redovima, 4) potkopavanju dominantnog položaja od strane institucionalnih veto-igrača.

U Tabeli 1 predstavljena je ova, u određenoj meri eklektična matrica strategija koje primenjuju dominantne partije u svrhu ostajanja na vlasti. Suštinski, svaka od strategija može se primeniti na bilo koju od navedenih četiri vrste pretnji, ali u drugoj koloni tabele navedeni su, radi ilustracije, najčešći/prvenstveni tipovi na koje su strategije usmerene.

Tabela 1: *Strategije za održavanje vlasti u sistemima sa dominantnom partijom*

Strategija	Pretnja na koju je usmerena
Održavanje zamke siromaštva	Glasačko telo
Izgradnja klijentelističkih mreža	Glasačko telo
Ko-optacija	Protivničke elite
Promena izbornog sistema i izbornih uslova	Protivničke elite
Zloupotreba resursa u izbornoj kampanji	Protivničke elite
Zloupotreba medijskog prostora u izbornoj kampanji	Protivničke elite
Održavanje izgleda nepobedivosti	Sopstveni redovi
Podela „plena“	Sopstveni redovi
Uklanjanje institucionalnih ograničenja	Veto-igrači
Organizaciona proliferacija	Sopstveni redovi/Protivničke elite
Održavanje ideološke heterogenost	Sopstveni redovi/Glasačko telo
Koršćenje represije	Svi tipovi pretnji

Iako su neke od strategija, kao što su zloupotreba resursa i medijskog prostora u izbornoj kampanji, kao i ideološka heterogenost i represija, sami po sebi jasne pojave, većina navedenih oblika ponašanja zahteva dodatnu diskusiju.

Tako održavanje „zamke siromaštva“ predstavlja sprovođenje serije politika i institucionalnih rešenja koji određeni deo glasačkog tela (npr. seljake u Meksiku) sprečava da se „uzdignu“ iz siromaštva i čine ih sistemski zavisnim od državne pomoći, i, samim tim, lojalnim glasačima (Magaloni 2006, 72). Sličan cilj postiže se izgradnjom klijentelističkih mreža, koje podrazumevaju „oblike razmene između političkih partija i drugih agenata, u kojoj jedna strana pruža beneficije potrebne drugoj da bi osigurala lojalnost i podršku“ (Pešić, Stojanović 2016, 19). Klijentelizam je širok pojam koji pored „običnih“ glasača može uključivati i ekonomsku elitu, te tako pokrivati opasnost po vlast na dva fronta.

Ko-optacija (pridobijanje na svoju stranu) sigurno je jedna od strategija koja je najintenzivnije proučavana među politikolozima, zbog njene široke rasprostranjenosti u svetu autoritarnih režima, od personalne vlasti do kompetitivnog autoritarizma (Haber 2006, Gandhi and Przeworsky 2007, Reuter and Robinson 2015). U suštini, u pitanju je kupovina lojalnosti konkurentskih elita putem sisteam renti (Haber 2006, 701) a u ovom delu navodi se kao posebna strategija u odnosu na klijentelističke mreže zbog činjenice da logika ko-optacije može da objasni zašto dominantne partije održavaju zakonodavna tela u kojima bi učestvovala potencijalno opasna opozicija, jer je na taj način „vezuje za sebe“ (Reuter and Robinson 2015, 236). U Rusiji je, nakon velikih anti-vladinih protesta 2011/2012. godine uočena veza između dodeljivanja funkcija opozicionim partijama unutar nacionalnog i lokalnih parlamenata i njihove podrške masovnoj pobuni (Ibid).

Nakon postajanja dominantnom partijom, glavni predmeti analize ovog rada pokazali su tendenciju ka izmeni izbornih sistema i uslova, poput Mađarske (Heller 2019, 14) i uklanjanja institucionalnih ograničenja koje postavljaju ukorenjeni „veto igrači“, kao što je vojska u Turskoj (Esen and Gumuscu 2016, 5), ali to mogu da budu i predstavnici sudstva i nezavisnih institucija. Ova strategija može biti privlačna zbog relativno opskurnog tretmana koji ovakvi potezi imaju u javnosti – ceo proces se može „zaogrnuti“ u tehnokratski žargon.

Jedna od interesantnijih strategija kojima pribegavaju autoritarni vladari jeste takozvana organizaciona proliferacija, koju Haber opisuje kao stvaranje novih organizacija čiji je cilj da oteža koordinaciju već postojećih koje bi mogle da budu pretnja, bilo da su u pitanju protivnička elita ili „mangupi u sopstvenim redovima“ (Haber 2006, 702). Ova strategija takođe služi da bi uticala na usklađivanje interesa članova protivničke organizacije sa interesima novostvorenih organizacija, na taj način ih preusmeravajući u pravcu koji najviše odgovara vladajućim akterima.

Konačno, podela u sopstvenim redovima izazov je sa kojim će se svaka dominantna partija neminovno susretati, zbog njene veličine, obuhvata i težnje da mobilišu sve segmente društva (Arian and Barnes 1974, 9). Zbog toga ove organizacije teže da održe „izgled nepobedivosti“, odnosno da pobeđuju na izborima sa velikom razlikom, kako bi među sopstvenim članovima stvorili ubeđenje da je pokušaj dolaska na vlast sa nekom drugom partijom u potpunosti nemoguć (Magaloni 2006, 18). Naravno, podela „plena“ koji donosi vlast, u vidu poslova i drugih vrsta privilegija, ostaje dobro etablirana strategija, koja prelazi u oblast nedozvoljenog kada se partijski vojnici nagrađuju mimo uslova propisanih za određeno radno mesto ili privilegiju (Ibid).

Može se postaviti pitanje zašto je građenje legitimiteta na uspesima, stvarnim ili izmišljenim, isključena iz strategija za očuvanje vlasti. Iako neki autori (Gerschewski 2013) uključuju i ovaj aspekt, smatram da njemu nije mesto na ovom spisku strategija iz razloga što se njime služe i partije u razvijenim demokratijama, te ne može biti odlika koja će posebno karakterisati samo autoritarne dominantne partije.

Zaključna razmatranja: Strategije kao ključna determinanta u klasifikaciji

Kao što se može primetiti, dominantne partije u različitim zemljama koriste čitav niz strategija kako bi održale svoj položaj na vrhu „političkog lanca ishrane“. Proučavane partije u Mađarskoj, Turskoj, Rusiji i Meksiku uglavnom su primenjivale većinu pobrojanih strategija u jednom ili drugom delu svoje vladavine. Ono što je karakteristično za sve navedene oblike ponašanja jeste da oni predstavljaju odstupanje od pravila i standarda koji bi bili primereni demokratskim društvima. U Tabeli 2 još jednom je dat pregled strategija, ovog puta uz načine na koji odstupaju od ideala uređenja liberalno-demokratskih sistema.

Tabela 2: *Strategije za održavanje vlasti i načini odstupanja od standarda demokratskih sistema*

Strategija	Način odstupanja od standarda
Održavanje zamke siromaštva	Sprečavanje stvaranja okruženja za ekonomski razvoj; Eksploatacija od strane vlade
Izgradnja klijentelističkih mreža	Korupcija
Ko-optacija	Korupcija, nepoštovanje izborne volje građana
Promena izbornog sistema i izbornih uslova	Sprečavanje fer izborne utakmice
Zloupotreba resursa u izornoj kampanji	Sprečavanje fer izborne utakmice
Zloupotreba medijskog prostora u izornoj kampanji	Sprečavanje fer izborne utakmice
Održavanje izgleda nepobedivosti	Potencijalna zloupotreba javnih resursa i izborne nepravilnosti
Podela „plena“	Potencijalna korupcija
Uklanjanje institucionalnih ograničenja	Kršenje podele vlasti
Organizaciona proliferacija	Potencijalna zloupotreba javnih resursa i kršenje podele vlasti
Održavanje ideološke heterogenost	Podsticanje glasanja radi individualne a ne opšte koristi
Koršćenje represije	Nelegitimna upotreba sile

Već je navedeno uverenje da prethodne klasifikacije dominantnih partija, kakva je bila Sartorijeva, ne zahvataju u potpunosti ključne razlike između ovih oblika partijskih sistema. Ukoliko dalja istraživanja pouzdano pokažu da je Srpska napredna stranka nadmoćan položaj stekla korišćenjem navedenih strategija, ona će moći da se svrsta u, na primer, dominantno-autoritarni partijski sistem, čiju ključnu determinantnu predstavljaju upravo te strategije, a ne dužina boravka na vlasti. Analitički je daleko korisnije znati da partija svom izbornom uspehu ima da zahvali nedemokratskim strategijama a ne drugim faktorima koji objašnjavaju dugo zadržavanje na vlasti, poput društvenih rascepa ili institucionalnih rešenja (Gel'man 2006, 548).

Naravno, uvek se postavlja pitanje da li postoje „čisti modeli“, i odgovor mora da bude odričan. Primer za to predstavljaju već pominjani slučajevi Italije i Japana, u kojoj su Demohrišćani i Liberalne demokrate više decenija zauzimale dominantan položaj. Uprkos tome, ove zemlje važile su za demokratske. Istraživanja koje su sprovedeli, sa jedne strane Mirijam Golden, a sa druge Itan Šajner pokazuju da je u oba slučaja ovaj položaj makar delimično zavisio bilo od klijentelizma (Golden 2004, 1241) ili i od klijentelizma i određenih institucionalnih faktora kao što je centralizovan politički sistem (Scheiner 2006, 13).

Dakle, u pitanju je bilo korišćenje samo jedne strategije od 12 prethodno nabrojanih. Čini se da će na narednim istraživačima biti da odrede koliko strategija i u kolikoj meri je potrebno da bi se prešla granica autoritarizma, što je u nekim drugim slučajevima, kao što se videlo u ovom radu, i kao što će nastavljati da se uočava, daleko očiglednije.

Literatura

- Arian, Alan and Barnes, Samuel. 1974. „The Dominant Party System: A Neglected Model of Democratic Stability“. *The Journal of Politics*. 36(3): 592-614.
- Esen, Berk and Gumuscu, Sebnem. 2016. „Rising competitive authoritarianism in Turkey“. *Third World Quarterly*: 1-26.
- European Commission. 2019. Annual Report on Serbia. Brussels.

- Gandhi, Jennifer and Przeworsky, Adam. 2007. „Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats“. *Comparative Political Studies* 40(11): 1279-1301.
- Gel'man, Vladimir. 2006. „From 'feckless pluralism' to 'dominant power politics'? The transformation of Russia's party system“. *Democratization* 13(4): 545-561.
- Gerschewski, Johannes. 2013. „The three pillars of stability: legitimation, repression and co-optation in autocratic regimes“. *Democratization* 20(1): 13-38.
- Golden, Miriam. 2004. „International Economic Sources of Regime Change: How European Integration Undermined Italy's Postwar Party System“. *Comparative Political Studies* 37(10): 1238-1274.
- Greene, Kenneth. 2009. „The Political Economy of Authoritarian Single-Party Dominance“. *Comparative Political Studies* 43(7): 807-834.
- Haber, Stephen. 2006. „Authoritarian Government“. In *The Oxford Handbook of Political Economy*, edited by Barry Weingast and Donald Wittman, 693-707. Oxford: Oxford University Press.
- Heller, Agnes. 2019. „Hungary: How Liberty Can Be Lost“. *Social Research: An International Quarterly* 86(1): 1-22.
- Magaloni, Beatriz. 2006. *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and Its Demise in Mexico*. New York: Cambridge University Press.
- Pešić, Jelena and Dragan Stanojević. 2016. „Informal Relations Between Politics and Economy in Post-Socialism“. In *Informal Power Networks, Political Patronage and Clientelism in Serbia and Kosovo*, edited by Slobodan Cvejić. Belgrade: SeConS.
- Reuter, Ora John and Robertson, Graeme. 2015. „Legislatures, Cooptation, and Social Protest in Contemporary Authoritarian Regimes“. *The Journal of Politics* 77(1): 235-248.
- Sartori, Giovanni. 2005. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Colchester: ECPR Press.
- Scheiner, Ethan. 2006. *Democracy Without Competition in Japan: Opposition Failure in a One-Party Dominant State*. New York: Cambridge University Press.

Abstract: The article claims that the contemporary systems with a dominant party are often classified according to the amount of time that the ruling party has spent in power, and that little attention is given towards the way in which its domination is achieved. Research is focused on the strategies parties implement in order to remain in power in political systems that cannot be described as fully democratic, as well as threats faced by such systems. The ways in which these strategies deviate from the standards of the democratic societies are also laid out. The analysis leads to the conclusion that these strategies should occupy an important, if not crucial place in future classifications, because they present a better analytical tool for differentiating the crux of a political system than the time spent in power.

Key words: *dominant party, party hegemon, democracy, Giovanni Sartori, strategies, political system.*

Sredstva za prenošenje oglasnih poruka u marketinškoj komunikaciji – tradicionalni mediji i uspon digitalnog marketinga

Sažetak: Uz vrtoglavi porast korisnika interneta i etabliranja veba kao jednog od glavnih sredstava komunikacije u XXI veku, upitna je važnost i pozicija tradicionalnih medija u prenošenju marketinških poruka. Digitalni marketing, pre svega preko interneta koji je netradicionalni i interaktivni medij, preuzima sve više prostora u oblasti oglašavanja u odnosu na tradicionalne medije - štampane i elektronske (novine, radio, televizija). Postavlja se pitanje da li nastanak i razvoj jedne vrste medija, odnosno instrumenata za prenošenje oglasnih poruka nužno znači i nestanak do tada aktuelnih medija ili predstavlja širenje spektra mogućnosti oglašavanja i kombinovan je više instrumenata u svrhu efikasnijeg prenošenja poruke. Ovaj rad za cilj ima da predstavi masovne medije - one koje nazivamo tradicionalnim i one koje nazivamo novim odnosno digitalnim, njihov nastanak i razvoj, njihov potencijalni uticaj na psihu i ponašanje publike kojoj su oglasne poruke namenjene ali i međusobnu konkurenciju i uticaj. Akcenat je pre svega na televiziji i internetu.

Ključne reči: *oglašavanje, marketinška komunikacija, tradicionalni mediji, digitalni marketing.*

1. Uvod

Marketing svakako predstavlja specifičan fenomen i segment poslovnih aktivnosti koji nije lako precizno definisati, te stoga i postoje razne varijacije njegove definicije. Američko udruženje za marketing ovaj fenomen definiše kao 'set institucija i procesa za kreiranje, komuniciranje, isporučivanje i razmenu ponuda koje imaju vrednost za potrošače, klijente, partnere i društvo u celini.¹ Jedan deo ovog kompleksnog fenomena, kao što je pomenuto, predstavlja komuniciranje, a jedan od osnovnih instrumenata ili alata moderne marketinške komunikacije čini oglašavanje ili popularno, advertajzing (anglicizam, često korišćen u našoj kulturi).

Oglašavanje predstavlja plaćenu formu komunikacije koja koristi masovne i interaktivne medije kako bi se doprlo do široke publike i koja za cilj ima povezivanje sponzora, odnosno oglašivača sa kupcima ili ciljnom grupom, pružanje informacija o proizvodima (robi, uslugama i idejama) i predstavljanje karakteristika proizvoda prema potrebama i željama potrošača.²

Ovaj instrument marketinške komunikacije doživljava veliku ekspanziju polovinom dvadesetog veka, odnosno pedesetih godina kada potrošač i njegove želje i preferencije postaju osnova stvaranja poslovnih strategija preduzeća. Kako bi ubedili potrošača ili publiku u korisnost ili vrednost usluge ili proizvoda, oglašivači plasiraju poruke i emocije i time utiču kako na svest, tako i na podsvest publike. Sve propagandne poruke, koje za oglašivača uglavnom kreiraju marketinške i advertajzing agencije, namenjene publici šalju se kroz određene kanale. Te kanale komunikacije pri oglašavanju predstavljaju masovni mediji.

Iako se nastanak masovnih medija vezuje pre svega za nastanak i svakodnevno konzumiranje štampe, odnosno novina koje seže u XVIII i XIX vek, izum televizije, koja postaje neizostavni deo čovekove svakodnevnice polovinom prošlog veka, predstavlja početak nove ere oglašavanja koja pruža veoma širok spektar mogućnosti za kreativno izražavanje. Nakon pola veka dominacije ovog medija u svetu oglašavanja, dolazi do pojave

¹ Momčilo Milisavljević, Branko Maričić i Mirjana Gligorijević, *Osnovi marketinga*, 6. Izd. (Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta; Čigura print, 2017), 5.

² Sandra Moriarty, Nancy Mitchel and William Wells, *Advertising and IMC*, (England: Pearson Education Limited; 2012), 35.

i masovne upotrebe interneta koji otvara nove mogućnosti komuniciranja sa publikom i postaje konkurentni kanal komunikacije koji preuzima veliki deo kolača i postaje favorit velikog broja oglašivača.

Ovaj rad za cilj ima da predstavi masovne medije - one koje nazivamo tradicionalnim i one koje nazivamo novim odnosno digitalnim,³ njihov nastanak i razvoj, njihov potencijalni uticaj na psihu i ponašanje publike kojoj su oglasne poruke namenjene, ali i međusobnu konkurenciju i uticaj. Akcenat je pre svega na televiziji i internetu.

2. Nastanak (tradicionalnih) masovnih medija

Prvi masovni mediji koji je upotrebljen u svrhu oglašavanja je štampa. Pre svega novine i časopisi. Štampa postaje dostupna većem broju ljudi i široj publici u XIX veku i postaje osnovni izvor informisanja, što su oglašivači u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama prepoznali kao odličnu priliku da predstave svoje usluge i dobra. Do pojave elektronskih medija, štampa će predstavljati najzastupljeniji vid komunikacije oglašivača i publike. Dnevne novine karakteriše njihova fleksibilnost i mogućnost da se oglasi menjaju neposredno pred štampu, dok tematski listovi i časopisi omogućuju da se publika segmentira i poruke šalju onima koje tema interesuje. Takođe, štampani mediji pružaju mogućnost prenošenja detaljnih informacija i veliki prostor kreativnom izrazu.

Početak dvadesetih godina dvadesetog veka dolazi do pojave radija i razvoja radio stanica. Najveću komercijalizaciju radio stanice doživljavaju u Sjedinjenim Američkim Državama gde počinju da prodaju vremenske deonice programa kupcima, odnosno oglašivačima koji bi to vreme koristili za slanje poruka publici u audio formatu. Radio je bio pogodan jer je informisao publiku koja je ovaj mediji koristila u toku obavljanja drugih svakodnevnih aktivnosti, pa je publika bila izložena sadržaju radija I više časova dnevno. Pojavom televizije, oglašavanje na radiju uglavnom ostaje instrument manjih, lokalnih sponzora što potvrđuje podatak da procenat od prihoda oglašavanja koji ostvaruje radio u Sjedinjenim državama iznosi svega 5%.⁴

2.1. Razvoj i uticaj televizije

Pojaва televizije i njena masovna rasprostranjenost i ekspanzija pedesetih godina prošlog veka doneće revoluciju u oglašavanju (iako je prva televizijska reklama emitovana 1941. godine u SAD-u).⁵ Televizija je neverovatnom brzinom postala neizostavni deo svakodnevnice ljudi u razvijenim zemljama. Za veoma kratko vreme, veliki broj domaćinstava posedovao je TV aparat a ljudi su svoje slobodno vreme uglavnom provodili uz televiziju.

Televizija je za to vreme donela nešto nesvakidašnje. Mogućnost kombinovanja pokretnih slika i zvuka otvorilo je ogroman prostor za maštu i kreativnost u procesu stvaranja poruka koje su privlačile pažnju publike. Od svog nastanka, televizija će preuzeti primat kao najmoćniji i najupotrebljiviji kanal marketinške komunikacije. U doba kada televizija postaje najmoćnije sredstvo masovnog komuniciranja, dolazi i do promene u koncipiranju poslovnih i marketinških strategija preduzeća. Sredinom XX veka, nakon svih ekonomskih, političkih i istorijskih nedaća, ekonomije razvijenijih država se polako stabilizuju i moć i pozicija potrošača raste. Potrošači dolaze u situaciju da sa sredstvima kojima raspolažu, mogu da biraju pri kupovini određenih usluga i roba, kojih na tržištu ima sve više i više. Preduzeća dolaze u situaciju da moraju da se izbere za pažnju i poverenje potrošača koji postaju ključni igrač tržišta. Usled takvih okolnosti, dolazi do intenziviranja komunikacije

³ Galjina Ognjanov, Marketinške komunikacije, 1. Izd. (Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta; Čigura print, 2013), 303-304.

⁴ Ibid. 338.

⁵ The World's First Television Commercial, Knowledge Stew, poslednja promena 2. novembra 2018, <https://medium.com/knowledge-stew/the-worlds-first-television-commercial-4f0b73f27b07>.

na relaciji proizvođača i potrošača i potrebe proizvođača da na sve dostupne načine utiču na svest ali i podsvest potrošača.

Agencije za oglašavanje i oglašivači počinju da angažuju psihologe i sociologe pri kreiranju strategija i reklamnih sadržaja kako bi na najefikasniji način doprli do potrošača i uverili ga u neophodnost određene usluge ili proizvoda. Sociološka istraživanja o ponašanju potrošača, njihovih želja i nagona stvorili su instrumente za manipulaciju volje potencijalnih kupaca. Američki novinar i sociolog i veliki kritičar konzumerizma, Vans Parkard u svom delu – *Skriveni ubeđivači – psihologija reklame* - govori o moći manipulacije potrošača, upotrebi subminalnih poruka i uticaju na ljudsku podsvest i preispituje etičku osnovu ovih tehnika. On je predstavio 8 skrivenih potreba koje kreatori oglasnih poruka nude da zadovolje kod potrošača. Takođe, zaključuje i da potrošači ne znaju šta zaista žele, iako misle da znaju, što predstavlja idealnu osnovu za persuaziju i manipulaciju.⁶

Sa karakteristikama formata, televizija je predstavljala idealan instrument za upotrebu navedenih tehnika. Đuro Šušnjić, filozof i sociolog, uporedio je način na koji štampa, novine, časopisi a između ostalog i knjige utiču na čoveka koji ih konzumira i kako na njih deluje televizija. On takođe kritikuje manipulaciju i uticaj televizije. Ističe da knjiga tera čoveka da misli i da ga osamljuje a televizija ga omamljuje i vraća grupi. Kaže da čitanje zahteva intelektualni napor a gledanje udoban smeštaj. Knjige čitaju iskusni znalci a televiziju gledaju neiskusni i slabije obrazovani potrošači, knjiga zadovoljava lični ukus a televizija masovne nagone. Takođe, knjiga podučava, vaspitava i informiše dok televizija zabavlja, eksploatiše i manipuliše.⁷ Navedene karakteristike jasno pokazuju zašto televizija verovatno predstavlja najmoćniji kanal komunikacije sa potrošačima.

Istraživanje Nielsen-a, agencije koja se između ostalog bavi statistikom vezanom za medije, pokazuje da vreme koje gledaoci utroše ispred TV ekrana, na dnevnom nivou, neprestano raste još od nastanka ovog medija. To je trend koji je trajao do pre desetak godina kada ubrzani razvoj interneta i mogućnosti koje on pruža uzimaju maha kod publike. Već 1950. godine, jedno američko domaćinstvo gledalo je televiziju u proseku 4 sata i 35 minuta dnevno. Šezdeset godina kasnije beleže se rekordne brojke kada prosek na dnevnom nivou iznosi 9 sati. Nakon 2010. godine vreme provedeno pred televizijom se blago smanjuje usled popularizacije i omasovljenja korisnika interneta.⁸

Do pojave novih, ili netradicionalnih medija, pre svega interneta, televizija će ostati neprikosnoveni kanal marketinške komunikacije.

Ako je nastanak televizije predstavljao revoluciju u oglašavanju i pružio oglašivačima neverovatne mogućnosti slanja reklamnih poruka, pojava interneta izazvaće još veće promene u svetu oglašavanja, preteći da napravi potpuno nezamislivu komunikaciju na tržištu.

3. Nastanak interneta i revolucija advertajzinga

Nastanak interneta, odnosno prve internet mreže koja se naziva ARAPNET vezuje se za 1969. godinu i projekat dva američka univerziteta kojim su želeli da kreiraju kanal kroz koji bi delili rezultate istraživanja. Ali prelomni i najznačajni trenutak za razvoj internet predstavlja stvaranje world wide web servisa 1991. godine, koji je dozvoljavao deljenje i širenje informacija ne samo u tekstualnom već i u grafičkom, vizualnom i

⁶ Vans Pakard, *Skriveni ubeđivači- psihologija reklame*, (Beograd: PS Grmeč AD, 1994).

⁷ Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama*, 4. Izd. (Beograd: Čigoja, 1995), 112.

⁸ When Did TV Watching Peak?, The Atlantic, poslednja promena 30. maja 2018, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/05/when-did-tv-watching-peak/561464/>.

zvučnom obliku. Od tog trenutka internet tehnologije kreću da se razvijaju neverovatnom brzinom i stvaraju potpuno nove oblike interakcije i komunikacije koje će, naravno i oglašivači početi da koriste u svrhe advertajzinga. Internet je mediji koji je najbrže dostigao brojku od 50 miliona korisnika. Bilo je potrebno samo 5 godina, neuporedivo manje od starije konkurencije.⁹

Na ovako munjeviti rast broja korisnika interneta uticalo je stvaranje društvenih mreža i platformi za socijalizaciju, gde su krisnici mogli da dele informacije u bilo kom formatu, bez ikakvih fizičkih barijera i prepreka. Usled toga, brojne autoritarne države blokirale su, parcijalno ili u potpunosti, mogućnost upotrebe internet kako bi sprečile uticaj po njih neželjenih informacija i sadržaja. Vrlo brzo, nastala je globalna virtuelna nacija koja je za oglašivače predstavljala novo tržište mogućnosti. Najveća prednost koju je oglašivačima internet doneo predstavlja dvosmerna komunikacija usled koje oglašivači mogu dobiti povratne informacije od potrošača koje će dalje koristiti u svrhu prodaje svojih proizvoda.

Još jedna od prednosti interneta ali i društvenih mreža predstavlja i segmentacija tržišta odnosno mogućnost slanja oglasnih poruka samo određenim ciljnim grupama. Tako oglašivači plasiraju reklame samo potrošačima kojima je proizvod namenjen i od kojih očekuju najveću kupovnu aktivnost. Veliki broj korisnika društvenih mreža svesno i nesvesno ostavlja gomilu podataka o svojim preferencama. Dovoljno je samo par klikova kako bi algoritmi određenih platformi kreirali sliku o potencijalnom potrošaču. I u ovoj situaciji dovodi se u pitanje etika i socijalni uticaj ovih postupaka. Internet je kao i televizija, veoma moćno oružje manipulacije potrošačke svesti i podsvesti. Otvara se pitanje zaštite podataka o ličnosti. Na ovaj problem, države ne naki način deluju zakonodavstvom koje je u skladu sa razvojem tehnologije i njenih mogućnosti a u cilju zaštite podataka o ličnosti. U Evropskoj Uniji 2018. godine stupio je na snagu zakon ovakve vrste poznat kao GDPR ili General Data Protection Regulation.¹⁰

Ovakav razvoj tehnologija i mogućnosti uzrokovao je da najveće svetske korporacije koje ulažu ogromna novčana sredstva u marketing i reklamiranje, menjaju taktiku oglašavanja i počinju da koriste nove dostupne kanale što je značilo preraspodelu sredstava namenjenih za ove aktivnosti.

Prema podacima statističke agencije Zenit, 2017. godine, ulaganja u internet oglašavanje na svetskom nivou, prevazišla su ulaganje u oglašavanje putem televizije. Najveće parče kolača 2016. godine dobili su Google - 80 milijardi i Facebook 26 milijardi.¹¹ Agencija Statista prognozira da će 2019. godine na svetskom nivou za marketinške aktivnosti biti izdvojeno preko 500 milijardi dolara, od kojih će najveći procenat otići na oglašavanje preko digitalnih kanala.¹²

Nakon što internet postaje kanal komunikacije sa najvećim potencijalom, putem kog se prikupljaju najveći prihodi od oglašavanja, tradicionalni mediji su morali da se prilagode novonastaloj situaciji. Štampa, radio i televizija prilagodili su svoj sadržaj digitalnom formatu i postali su dostupni putem interneta. Tako je danas moguće da dnevne novine čitamo preko veb platformi, da slušamo radio i gledamo televiziju takođe putem interneta. Internet je na naki način preoblikovao tradicionalne medije i primorao ih na nove forme kako bi opstali i ostali konkurentni.

⁹ Ognjanov, Marketinške komunikacije, 357.

¹⁰ gdpr.eu, <https://gdpr.eu>.

¹¹ Google and Facebook bring in one-fifth of global ad revenue, The Guardian, poslednje promene 2. maja 2017, <https://www.theguardian.com/media/2017/may/02/google-and-facebook-bring-in-one-fifth-of-global-ad-revenue>.

¹² Global Advertising Market - Statistics and Facts, Statista, poslednje promene 24. jula 2018, <https://www.statista.com/topics/990/global-advertising-market/>.

4. Zaključak

Iako se tehnologije razvijaju neverovatnom brzinom i formati oglasnih poruka se prilagođavaju novim tehnologijama, cilj i tehnika kojom oglašivači utiču na potrošače ostaje ista. U doba ekstremno potrošačkog društva gde je osnovni motiv zgrtanje kapitala, možemo očekivati dalju eksploataciju podsvesti potrošača. Pojava interneta i njegova ekspanzija uticali su na mišljenje da će svojom moći iz igre izbaciti tradicionalne medije. Kada je nastala televizija smatralo se da će radio kao medij komunikacije nestati. To se ipak nije desilo. Stariji potrošači koji se ne tako lako navikavaju na nove formate i tehnologije uvek će biti skloniji uticaju mediji uz koje su odrastali i formirali svoje navike. Umesto da potiru one stare, novi mediji deluju u kombinaciji sa njima i tako ostavljaju najbolji efekat. Iako internet pruža dosta više opcija pri oglašavanju, poput segmentiranja tržišta i plasiranja sadržaja u ciljnim grupama, televizija ostaje medij koji i dalje oslikava prestiž što dokazuje cena sekunde namenjene za reklamu kao i broj najvećih svetskih brendova i kompanija koji za TV reklame izdvajaju ogromne delove svojih budžeta. Iako svakako možemo očekivati dalji razvoj interneta i opcija koje on može oglašivačima pružiti, kao i nastanak nekog novog medija ili drugačijeg formata koji će postaviti novi odnos snaga, malo je verovatno da će oni u potpunosti izbaciti iz igre tradicionalne masovne medije i njihovu popularnost i uticaj, posebno na starije generacije.

Literatura

Milislavjević. Momčilo, Branko Maričić I Mirjana Gligorijević, *Osnovi marketinga*. 6. Izd. Beograd: Centar za izdavačku delatnost; Čugura print, 2017.

Moriarty, Sandra, Nancy Mitchel and William Wells, *Advertising and IMC*. England: Pearson Education Limited, 2012.

Ognjanov, Galina, *Marketinčke komunikacije*, 1. Izd. Beograd: Centar za izdavačku delatnost: Čugura print, 2013.

Pakard, Vans, *Skriveni ubeđivači – psihologija reklame*. Beograd: PS Grmeč AD, 1994.

Šušnjić, Đuro, *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama*. 4. Izd. Beograd: Čigoja, 1995.

The World's First Television Commercial, Knowledge Stew, poslednja promena 2. novembra 2018, <https://medium.com/knowledge-stew/the-worlds-first-television-commercial-4f0b73f27b07>.

When Did TV Watching Peak?, The Atlantic, poslednja promena 30. maja 2018, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/05/when-did-tv-watching-peak/561464/>.

gdpr.eu, <https://gdpr.eu>.

Google and Facebook bring in one-fifth of global ad revenue, The Guardian, poslednje promene 2. maja 2017, <https://www.theguardian.com/media/2017/may/02/google-and-facebook-bring-in-one-fifth-of-global-ad-revenue>.

Global Advertising Market - Statistics and Facts, Statista, poslednje promene 24. jula 2018, <https://www.statista.com/topics/990/global-advertising-market/>.

Abstract: With the unbelievable growth of internet users and establishment of web as one of the main communication tools in 21st century, importance and position of traditional media in broadcasting of advertising messages begins to be questionable. Digital marketing, primarily with internet which is untraditional and interactive media, is taking more and more space in advertising compared to traditional, printed and electronic media (newspaper, radio, TV). The question is whether the making and development of new media and advertising messages broadcasting tools necessarily means disappearance of traditional media, or it means more options for advertising and possibility to combine couple of broadcasting channels for better results. The aim of this text is to present mass media- traditional and digital, their genesis and development, their potential influence on mind and behaving of consumers, their competition and influence on each other as well. TV and internet will be in focus.

Key words: *advertising, marketing communication, traditional media, digital marketing.*

Biografija

Luka Šćepanović je rođen 14. marta 1994. u Kragujevcu. Završio je Prvu kragujevačku gimnaziju, društveno- jezički smer. Alumnista je Đačkog parlamenta Prve kragujevačke gimnazije. Diplomirao 2018. godine na Fakultetu političkih nauka, na politikološkom smeru. Suosnovao marketinšku agenciju ‘Creative Marketing Box’ 2019. godine. Interesuje se za društveno-politička dešavanja u zemlji i svetu. Zaljubljenik u rokenrol, Arsenal FC i engleski fudbal. Govori engleski jezik.

Biography

Luka Scepanovic was born on March 14, 1994 in Kragujevac. He graduated at Prva kragujevacka gimnazija. Graduated and got bachelor degree at the Faculty of political sciences, University of Belgrade in 2018. He is an alumni member of High school parliament of Prva kragujevacka gimnazija. Co-founder of ‘Creative Marketing Box’ marketing agency, in 2019. He is interested in social and political topics about Serbia and the world. He is a passionate lover of rock’n’roll, Arsenal Football Club and English football. He speaks English.

Uticaj emocionalnog marketinga u turizmu uz korišćenje vizualnog sadržaja

Sažetak: Broj proizvoda i usluga na tržištu iz godine u godinu raste, što može da se zaključiti na osnovu trenda rasta Bruto Svetskog Proizvoda. Diferenciranje među konkurentima je sve teže ostvariti i jedan od načina kako je to moguće uraditi je korišćenje emocionalnog marketinga u svrhu oglašavanja. U radu je glavni akcenat na grani turizma kao i korisnika i njihovih navika kao i emocija kojim su vođeni prilikom odabira svoje destinacije koju će posetiti. Takođe rad se osvrće da uticaj na potencijalne goste treba biti prezentovan putem vizualnog sadržaja kako bi odlike i atributi turističkih mesta bolje došla do izražaja. Dato je objašnjenje kako je vizuelna informacija predstavljena na društvenim mrežama i koje su prednosti njenog plasiranja putem istih.
Ključne reči: *emocionalni marketing, turizam, emocije, društvene mreže.*

1. Uvod

Čovek kao savremeno moderno ljudsko biće, sa sposobnošću logičkog razmišljanja većinu odluka donosi kroz drevni, instinktivni podsvesni deo mozga, koji se ponekad naziva i “reptilni mozak”. To ne znači da je kvalitet odluka spušten, niti degradiran stepen evolucije jer neki, kao što je Malcolm Gladwell, tvrde da su brze odluke na nivou cijeva zapravo bolje i da nam štede vreme i agoniju.

Broj proizvoda i usluga na tržištu iz godine u godinu raste, što može da se zaključiti na osnovu trenda rasta Bruto Svetskog Proizvoda (eng.: Gross World Product GWP). Zbog samog porasta broja proizvoda na tržištu, razlika u proizvodima koji se nalaze u ponudi postaje sve manja iz razloga što je proizvodima teže da budu jedinstveni i urade nešto u procesu oglašavanja što ranije već nije bilo upotrebljeno sa uspešnim rezultatom. Da bi proizvodi i usluge našli svoje mesto na tržištu kao i kupce, funkcije marketinga, istraživanja tržišta i brendiranje predstavljaju ključne faktore u nastojanju kompanija da izgrade kvalitetan odnos sa svojim korisnicima/potrošačima i tako obezbede svoje postojanje na tržištu. Ukoliko se zasniva na kvalitetnim podacima o potrošačima, brendiranje može da pomogne u povećanju prodaje, konverzije i stvaranju dugoročnog poverenja potrošača. Da bi definisanje tržišta, kao i kupaca bilo što preciznije sa jasnim zahtevima, emocionalnim marketingom možemo upoznati svoju nišu a onda i samo brendiranje kreirati po potrebama i željama svojih korisnika.

Turističke destinacije na osnovu svojih demografskih karakteristika biraju svoje potencijalne korisnike ali kao što je već navedeno osnovno izučavanje tržišta nije dovoljno kako bi se sam proizvod/usluga znatno diferencirao od ostatka konkurencije dok izučavanje emocionalnog marketinga u turizmu nije sprovedeno u dovoljno primera sa različitih vrsta destinacija na osnovu kojih bi mogli sa velikom verovatnoćno da budemo sigurni koje emocije su poželjne kod korisnika nakon boravka na turističkoj lokaciji kako bi mogli da predvidimo njihov mogući povratak ili njihovu spremnost da podele preporuku.

Ovaj rad će se baviti mogućim primenama emocionalnog marketinga u turizmu korišćenjem društvenih mreža pozivajući se na rezultate i zaključke istraživanja rada: “The role of tourists’ emotional experiences and satisfaction in understanding behavioral intentions”.¹

¹”The role of tourists’ emotional experiences and satisfaction in” <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212571X13000206>.

2. Emocionalni marketing

U modernom poslovnom okruženju, ključ uspeha leži u poznavanju i razumevanju ljudskih emocionalnih potreba i želja. Kompanije danas prihvataju činjenicu da njihova održivost na tržištu ne zavisi od smanjenja troškova proizvodnje i uzajamnim povećanjem profita, već od razvijanja potpuno novih načina prihoda zasnovanih na novim idejama. Osobine brenda ukazuju na mentalne asocijacije kod korisnika i uticaj brenda. One se stiču vremenom kroz iskustvo koje potrošač ima sa brendom. Kotler i Ferč (2007) naglašavaju da asocijacije koje izaziva brend u osnovi predstavljaju sve što kupca vezuje za brend, uključujući mentalne slike korisnika, atribute proizvoda, karakter brenda, situacije upotrebe, njegove simbole. U istraživanju Verse Group² 68% marketing stručnjaka smatra da su uspešni brendovi oni koji uključuju sva čula: vida, mirisa, ukusa i zvuka. Brendiranje treba biti usmereno na dodavanje psihološke i emotivne vrednosti proizvodu, uslugama i kompanijama u formi nematerijalne koristi kako bi korisnici imali osećaj poverenje, vrednosti i emocionalne asocijacije koje ljude vezuju za brend. Danas, brendiranje podrazumeva značajniju upotrebu psiholoških termina nego statističkih formula i grafikona analiza prodaja i konverzije. Najčešće korišćene reči u savremenoj marketinškoj literaturi su “pozitivna reakcija“, “emocija“, “osećanje“, pre nego “proizvod“, “cena“, “kvalitet“ i slično.

Jedan od novih pojmova koji se najviše vezuje za ovu promenu paradigma u oblasti ekonomije i marketinga je pojam branding-a. Šmit navodi da brendovi pomažu u kreiranju pet različitih tipova iskustava upravljanje vrednošću brenda sa posebnim osvrtom na emocionalni aspekt brendiranja:³

- Iskustvo opažaja, koje uključuje percepciju čula;
- Iskustvo osećaja, koje involvira afekte i emocije;
- Iskustvo mišljenja, koja mogu da budu kognitivna i kreativna;
- Iskustvo dela, koje uključuje fizičko ponašanje i individualne akcije i delovanje i životni stil;
- Iskustvo odnosa, koje nastaje kao rezultat vezivanja i povezivanja sa referentnim grupama i kulturama.

Jedna studija⁴ koja je sprovedena među 4200 potrošača velikih trgovinskih lanaca u SAD, dovodi u vezu emocionalnu vezanost potrošača za robnu marku i njihovo zadovoljstvo. Ova studija je pokazala da potrošači koji pokazuju emotivnu vezanost za određeni brend:

- kupuju 4 puta češće kod omiljenih trgovinskih lanaca;
- duplo više uzimaju prospekte i brošure omiljenih trgovinskih lanaca;
- 10 puta češće kupuju preko online portala omiljenog trgovinskog lanca i prate ga putem socijalnih mreža;
- verovatnoća da će preporučiti brend svojim prijateljima ili porodici raste za 50%. Pored toga, potrošači koji su lojalni određenom brendu očekuju od svojih trgovinskih lanaca da im „olakšaju svakodnevnicu“ i „pomognu da žive život kakav žele“.

² The Narrative Branding Company, “A Shift in Marketing” Decembar 2018.

³ Schmitt, B. H “Brands and Branding: Research Findings and Future Priorities.” (1999).

⁴ “Customer Engagement is Key to B2B Success - Business News Daily.” <https://www.businessnewsdaily.com/2357-customer-engagement-key-business.html>. (15 Apr. 2012.).

3. Definisanje i određivanje poželjnih emocija i reakcija na turističke usluge.

Emocije su karakteristične kao epizode intenzivnih osećaja povezanih sa specifičnim referentom i podstiču specifična ponašanja reakcija.⁵ Emocije igraju važnu funkciju koja definiše iskustva i utiče na reakcije potrošača. Emocije utiču na turistička iskustva. U fazi pre putovanja, emocije igraju ključnu ulogu u turističkoj motivaciji.⁶ Emocije takođe utiču na odluke o kupovini turističkih i rekreativnih usluga.⁷ U fazi nakon posete, emocije utiču na zadovoljstvo,⁸ vezanost za mesto, poverenje, prihvatanje, i lojalnost.

4. Proučavanje emocija

Psihološka literatura nudi dva glavna teorijska pristupa proučavanju emocija:

- dimenzionalni (zasnovani na jačini emocije) i
- kategorički (specifičnost emocije).

Dimenzionalna škola mišljenja sagledava emocije koristeći nekoliko dimenzija kao što su pozitivne i negativne ili užitak i uznemirenost.⁹ Dimenzionalni pristup daje prikaz emocionalnih iskustava kao grubu skupu (Lazarus, 1991), jer nema potrebe za razlikovanjem konkretnih pozitivnih emocija poput radosti, sreće i uzbuđenja i sa druge strane negativnih npr. strah, žaljenje i razočaranje emocija.

Drugi pristup teoretizira emocije kao skup različitih afektivnih stanja (npr. radost, bes, tuga, iznenađenje). Emocije iste jačine imaju različite efekte na odluku, odlučivanje, zadovoljstvo i ponašanja. Tokom godina se stvorio konsenzus da se dve konceptualizacije (zbirne dimenzije nasuprot specifičnim osnovnim emocijama) ne sukobljavaju. Merenje emocija u turizmu pogodovalo je pristupu gledanja jačine emocije. Rezime dimenzija emocija kao što su pozitivne i negativne emocije ili zadovoljstvo i uzbuđenje su česta istraživanja. Istraživanja u turizmu i marketingu često prilagođavaju mere samo-izveštavanja zasnovane na psihologiji, kako bi se prilagodio procesu potrošnje.

5. Emocionalne reakcije na turističku destinaciju

Iako je dobro utvrđeno da ljudi izazivaju emocije u neposrednom fizičkom i društvenom okruženju, relativno malo studija istražuje reakcije turista prema destinacijama. Četiri uobičajene psihološke skale uključuju Plutchikovu (1980) osmerostruku lestvicu emocija, Izard-ovu (1977) Diferencijalnu skalu emocija, Mehrabian-ovu i Russellovu (1974) meru užitaka, uzbuđenja i dominacije (PAD), i Watson et al. (1988) ne mogu nam reći dovoljno o reakcijama ljudi na specifično odredište. Da bi izmerili raznolikost i intenzitet reakcija turista na odredišta¹⁰, razvijaju skalu emocija odredišta (DES). DES je višeslojna dimenzija emocija (radost, ljubav i pozitivno iznenađenje), sa 15 stavki i čvrstim psihometrijskim svojstvima. Pet predmeta meri radost:

⁵ "zoom_dictionary.zdat - Web Hosting - By Arvixe." http://vavohu.com/zoomba1/stig1/zoom_dictionary.zdat. 1991

⁶ "Tourism information and pleasure motivation - ScienceDirect." <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738399000675>. (April 2000).

⁷ "Sadder but Wiser or Happier and Smarter? A Demonstration of" <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3200/JRLP.141.1.63-76>. (07 Aug 2010).

⁸ "Tourism motivation and expectation formation - ScienceDirect." <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738397800023>. (1997).

⁹ "Quality, satisfaction and behavioral intentions - ScienceDirect." <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738399001085>.

¹⁰ "Personality, basic emotions, and satisfaction ... - ScienceDirect.com." <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517711000070>.

⁹ "paper-frontiers-anthropomorphism/dynamics-anthropomorphism.bib at" <https://github.com/chili-epfl/paper-frontiers-anthropomorphism/blob/master/dynamics-anthropomorphism.bib>.

¹⁰ "Measuring Tourists' Emotional Experiences toward ... - SAGE Journals." <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0047287509349267>.

veselje, zadovoljstvo, radost, entuzijazam i uživanje.¹¹ Prethodne studije pokazuju da je potraga za ugodnim iskustvima ključni motivacijski faktor u turizmu. Ljubavna dimenzija uključuje pet predmeta: nežnost, ljubav, brižnu srdačnost i naklonost. Istraživanje marketinga utvrđuje da potrošači mogu razviti osećaj ljubavi prema proizvodima i robnim markama.¹² Najzad, poslednja dimenzija, pozitivno iznenađenje, uključuje pet stavki: zadivljenost, zaprepašćenje, fasciniranost, nadahnuće i iznenađenje. Prethodna istraživanja ispituju odnos između promenljivih ishoda iznenađenja i preterivanja, poput zadovoljstva, odanosti i usmene reči. Lestvica emocija odredišta beleži pozitivne jačine emocije. Odmor se karakteriše kao skup pozitivnih iskustvenih procesa, prvenstveno konzumiranih u hedonističke svrhe. Turisti doživljavaju ugodna i nezaboravna iskustva doživljavajući svoj odmor. Međutim, studije pokazuju da neka mesta izazivaju negativne emocije, uključujući tugu, depresiju i empatiju. Ostale negativne emocije, poput uznemirenosti, straha, takođe su česte, ali se retko uzimaju u obzir pri proceni iskustva turista. Shvatajući potrebu za uravnoteženim efektima reakcija na turiste, Hosaniand Praiag (2013) prilagodio je DES uključivanjem negativne dimenzije nesposobnosti.

Emocije proistekle iz iskustva deponuju afektivne tragove pamćenja koje potrošači procesuiraju i integrišu da bi formirali procene zadovoljstva nakon konzumacije. Zadovoljstvo je pozitivna reakcija koja proizlazi iz povoljne procene iskustva s potrošnjom. Međutim, ostaje nejasno da li se nezadovoljstvo fenomenološki razlikuje od pozitivnih emocija. Shaver, Schwartz, Kirson i O'Connor (1987) napominju da zadovoljstvo deli posledičnu sličnost sa srećom, radošću, zadovoljstvom i uživanjem. Nier-ovo (1997) istraživanje, zadovoljstva nakon analize, zaključuje da se ove emocije opterećuju istom dimenzijom. Preklapanje između ovih konstrukcija je složeno s obzirom da nezadovoljstvo nije ni osnovna emocija, niti centralna kategorija u koju ulaze teorije emocija. Studije marketinga i turizma potvrđuju odnos između osećaja i zadovoljstva. Pozitivne emocije, kao što su radost, sreća i uzbuđenje, povoljno utiču na zadovoljstvo. Negativne emocije, poput straha, dosada, ljutnja, neugodnost, frustracija, razočaranje i iritacija negativno utiču na zadovoljstvo.

Gornja diskusija uokviruje sledeće hipoteze:

- Radost ima pozitivan odnos prema zadovoljstvu.
- Ljubav ima pozitivan odnos prema zadovoljstvu.
- Pozitivno iznenađenje ima pozitivan odnos sa zadovoljstvom.
- Neugodnost ima negativan odnos prema zadovoljstvu.

Modelovanjem namera ponašanja ostaje važna tema marketinga i istraživanja turizma. Povoljne namere ponašanja predstavljaju podlogu za neobavezujuću lojalnost korisnika. Prethodne studije uobličavaju namere ponašanja koristeći tri varijable: namera za povratkom, spremnost za preporuku i usmenu reč. Emocije imaju direktan uticaj na reakcije u ponašanju, na osnovu istraživanja potvrđuje se odnos između pozitivnih emocija i namere da se vrate, spremnost za preporuku. usmena reč. Relativno mali broj studija istražuje uticaje negativnih emocija na ishode ponašanja. Negativni prikazi kao što su žaljenje, razočaranje ili krivica negativno su povezani sa otkupom i namerom od reči do usta.¹³

Zaključci ove perspektive iznose sledeće hipoteze:

- Radost ima pozitivne veze sa bihevioralnim ponašanjem.
- Ljubav ima pozitivni odnosi sa ponašanjima.

¹¹Currie, 1997; Goossens, 2000.

¹²Brand Love - Rajeev Batra, Aaron Ahuvia, Richard P ... - SAGE Journals." 1 Mar. 2012, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1509/jm.09.0339>.

"Beyond the Extended Self: Loved Objects and Consumers' Identity" 1 Jun. 2005, <https://academic.oup.com/jcr/article-abstract/32/1/171/1796334>.

¹³"Tiempo de espera y satisfacción del usuario externo en el" 15 May. 2018, http://181.224.246.201/bitstream/handle/UCV/31902/Pinedo_SJE.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

- Pozitivno iznenađenje ima pozitivne odnose sa bihevioralnom namerom.
- Neprijatnost, ima negativni odnosi sa bihevioralnom namerom.

6. Implikacije rezultata dosadašnjih istraživanja

Poslednjih godina akademici su pokazali sve veće interesovanje za proučavanje i razumevanje efektivnih dimenzija turističkih iskustva.¹⁴ Sve Intenzivnija konkurencija između regija, država i gradova zahtevaju od trgovaca da cene simboličku vrednost i iskustvene kvalitete turističke ponude.¹⁵ Turistička iskustva uključuju zadovoljavanje i kreiranje ugodnih emocije jer, pozitivne emocije povezane su sa nezaboravnim iskustvima. Međutim, emocionalni sadržaj iskustava odredišta ostaje nedovoljno istražen.¹⁶ Nekoliko studija istražuje posebno emocionalne asocijacije ili značenje za turiste koji su vezani za mesta / odredišta ali nam to nije dovoljno da možemo iste rezultate primeniti na svaku destinaciju u potpunosti.¹⁷

7. Slika kao način komunikacije marketinga na društvenim mrežama

Koji aspekti posredovane komunikacije daju iskustveni značaj aspekti koji mogu dovesti do istinskog društvenog prisustva neposrednosti i intimnost? Neka istraživanja su to utvrdila da internet komunikacija ima potencijal da poveća pojačanu socijalnu podršku i samopoštovanje uz smanjenje usamljenosti i depresije¹⁸ (Shaw & Gant, 2002), dok su druge studije otkrile da digitalna komunikacija može dodatno izolovati pojedince van mreže i smanjenje socijalnog blagostanja.¹⁹ Stoga, u pokušaju da objasne ovaj odnos, ovo istraživanje ispituje razlike između društvenih medija orijentisanih na sliku i na tekst jer postoji mogućnost da su usko povezani sa korisnikovom usamljenošću.

Sundarov²⁰ (2008) model MAIN koristi heuristički pristup razumevanja kako je digitalna tehnologija promenila našu percepciju i kredibilitet. Verodostojnost ili procena verodostojnosti izvora može biti važan faktor za ublažavanje usamljenosti: ako je posredovana, komunikacija se doživljava kao autentičnija i pojedinci mogu osetiti veću socijalnu podršku. MAIN model smatra da naš mozak implicitno veruje vizuelnim sadržajima poput slika i video zapisa više nego tekstualnom sadržaju, jer ti modaliteti označavaju „heuristički realizam“.

Heuristički odmah određuje da je fotografija nečega inherentnog je stvarnije od teksta koji je napisan o istoj stvari, to jest, “verujemo onim stvarima koje možemo videti pre nego onima o kojima možemo samo pročitati. Ova heuristika je takođe podloga za razumevanje generalnih ljudskih verovanja da slika ne može da slaže (čak ni u današnjem digitalnom dobu manipulacija) i da je veće posledično poverenje u slike nego u tekstualne opise“ (Sundar, 2008, str. 80-81). Kada pojedinci dele svakodnevni mediji međusobno, zabrinutost zbog troškova i vremena znači veća je verovatnoća da će poslati fotografije nego tekst, audio ili video zapise.²¹ Ljudi bi potencijalno mogli koristiti tekst preko Tviter-a, na primer, tvit o odmoru na plaži, koji bi mogao dočarati mentalni model u umu čitaoca, ali ovo nije isto što i postavljanje slike same plaže. Zašto su slike preciznije od mentalnih modela? Vizuelna slika je senzorno specifična jer je povezana sa vizuelnom modalnošću dok mentalni model nije senzorno specifičan.

¹⁴“Tourism motivation and expectation formation - ScienceDirect.” <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738397800023>.

“Understanding and meeting the challenges of ... - Wiley Online Library.” 24 Feb. 2009, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jtr.721>.

“Understanding and meeting the challenges of ... - Wiley Online Library.” 24 Feb. 2009, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jtr.721>.

¹⁵“Searching for the Future: Challenges Faced by ... - SAGE Journals.” <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0047287506291598>.

¹⁶“Towards a general theory of touristic experiences ... - Emerald Insight.” <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/eb058368/full/html>.

¹⁷“Searching for the Future: Challenges Faced by ... - SAGE Journals.” <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0047287506291598>.

¹⁸Shaw, L. H., & Gant, L. M. (2002). In defense of the Internet: the relationship between Internet communication and depression, loneliness, self-esteem, and perceived social support. *CyberPsychology & Behavior*, 5(2), 157e171.

¹⁹“Internet Use and Its Relationship to Loneliness | CyberPsychology” <https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/109493101300210303>. Accessed 30 Jul. 2019.

²⁰“The MAIN Model: A Heuristic Approach to ... - Semantic Scholar.” <https://pdfs.semanticscholar.org/de80/aa094f380342a632eadb0ee8d4221e-8920ba.pdf>. Accessed 30 Jul. 2019.

²¹“Why We Share: A Study of Motivations for Mobile Media ... - Springer.” https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-04875-3_23.

M. Pittman, B. Reich / govore o ponašanju obrade informacije poput računara u ljudskom ponašanju jer su u stanju da integrišu informacije iz različitih čula modaliteti jedne slike. Na primer, moguće je konstruisati mentalni model neke prostorne konfiguracije zasnovane na vizuelnom, slušnom i dodirnom informacije. To implicira da je mentalni model apstraktniji od vizuelne slika ali da je slika njegov najveći atribut.

8. Sadržaj slike namenjen turističkom marketingu

Slika odredišta sastoji se od tri različita ali hijerarhijski međusobno povezane komponente: kognitivne, afektivne i konativne.

Kognitivna slika je definisan kao procena poznatih atributa proizvod. Sa kognitivnog stanovišta, slika turističke destinacije procenjuje se skupom atributa koji odgovaraju osobinama ili atrakcijama koje turistička destinacija ima na raspolaganju.

Afektivna slika odnosi se na motive koje osoba ceni dok razmatra sliku. „To su osećanja koja imamo i koja definišu našu reakciju“.

Ljudi mogu da procene to isto verovanje različito (npr. određeno odredište može biti posmatrano kao veliki grad, ali za potencijalne putnike odgovori su promenljivi). Kim i Ioon (2003) su izvestili o afektivnim komponentama slika da su imale više uticaja na razvoj odredišne slike nego kognitivne komponente slike. Putnici nisu motivisani samo izgledom odredišta i atrakcija, nego takođe i emocionalnim kvalitetima lokacije koje pomažu u ispunjavanju njihovih psiholoških potrebe (Pearce, 1988). Destinacija je vezana u umu potrošača na afektivna udruženja, poput pozitivnih, neutralan i negativan (Voodside i Lisonki, 1989).

Studije kognitivne slike su dominantne u literaturi marketinga, dok za pojam afektivne lietratura (tj. kako se posetioci osećaju o destinaciji koju posećuju) je veoma ograničen. Pretpostavka u studijama kognitivnih slika je da se slika koju kupac imao o odredištu definiše kao zbir određenih verovanja ili atributia Drugim rečima, kada destinacije imaju adekvatan nivo pozitivnih svojstava, koje posetioci žele da vide, oni će razviti pozitivne stavove prema odredištu. Negativno percipirani atributi o odredištu kod korisnika stvaraju nepovoljan odnos prema odredištu. No postoji jedna situacija koja je nepovoljna po destinaciju a to je da soba može imati brojna pozitivna uverenja ali da i dalje ima negativno osećanja prema odredištu. Ljudi mogu da procene isto verovanje različito (npr. određeno odredište može biti posmatrano kao veliki grad, ali afektivne potencijalne putnike odgovori su promenljivi). Kim i Ioon (2003) smatraju da su afektivne komponente slike imale više uticaja na razvoj imidža odredišta nego kognitivne komponente slike. Putnici nisu samo motivisani izgledom odredišta i atrakcijama koje poseduje, već emocionalnim kvalitetima odredišta koje pomažu u ispunjavanju njihovih psiholoških potreba. Destinacija je vezana u um potrošača kao afektivna asocijacija, poput pozitivnih, neutralan i negativan. Ova uska veza između proizvoda i emocija koje izazivaju u umu potrošača formira sliku proizvoda ili naše turističke destinacije. Voodside i Lisonki (1989) navode da su afektivne asocijacije obično pozitivniji za odredište koje bi putnik želeo da poseti a negativnije za odredište koje su se putnici odlučili da ne posećuju.

Ukratko, ove izjave pokazuju da bi afektivna slika uticala na izbor destinacije putnika kao i evaluaciju i razmišljanje o povratku.

9. Zaključak

Psihoanalitičar Donald Winnicott otkrio je da je naša prva emocionalna akcija u životu da odgovorimo na majčin osmeh sa sopstvenim osmehom.

Istraživanja tržišta i ekonomski modeli su zasnovani na pretpostavci da se ljudi ponašaju predvidljivo i racionalno. Međutim, mnogobrojnim savremenim tehnikama poput, skeniranje mozga koje pokazuje ogroman uticaj emocija na svaku našu odluku možemo analizirati naše odluke i postuke i biti sigurni da znamo šta je to što nam treba.

Sa druge strane npr. zahvaljujući magnetnoj rezonanci, možemo da imamo uvid u to kako emocije, kao što su velikodušnost, pohlepa, strah i zadovoljstvo životom, utiču na odluke u sferi ekonomije.

Džordž Levenstajn (bihevioralni ekonomista Univerzitet Karnegi Melon) je rekao: „Većim delom mozga dominiraju automatski procesi, a ne svesno mišljenje. Mnogo toga što se dešava u mozgu ima emocionalnu, a ne kognitivnu osnovu”.

Uticaj vizuala poput slike mogu da prenesu bitno veći broj informacije od samog teksta jer je našem mozgu potrebno mnogo manje vremena da obradi istu, da se poistoveti sa detaljima na njoj i poveže emociju sa tim detaljima iz ranijeg životnog iskustva.

Turizam kao grana kojoj je glavna odlika podrivanje emocionalnog stanja uma tako što budi naša čula stavljajući nas u okruženja u kojima se ranije nismo našli. Atributi koji odlikuju turističke oblasti se lakše prenose fotografijom nego tekstem jer nose veću količinu informacija bitnih za prezentaciju na osnovu koje će korisnik odlučiti da li će odabrati da svoj boravak provede na nama željenoj destinaciji.

Abstract: The number of products and services on the market is growing year by year, which can be concluded on the basis of the growth trend of Gross World Product. Differentiating among competitors is increasingly difficult to achieve and one way to do this is to use emotional marketing for advertising purposes. The main focus of the paper is on tourism as well as users and their habits, as well as the emotions they are guided when choosing their destination to visit. The paper also points out that the influence on potential guests should be presented through visual content in order to better express the characteristics and attributes of tourist places. It also explains how visual information is presented on social networks and what are the benefits of marketing it.

Key words: *emotional marketing, tourism, emotions, social networks.*

Biografija

Nikola Petović je rođen 1996. godine u Beogradu. Pred srednju školu bio je polaznik Centra za talente na odseku za hemiju nakon čega je glavno interesovanje prešlo na informacione tehnologije te upisuje smer za procesno upravljanje Elektrotehničke škole “Nikola Tesla” u Beogradu koju završava 2015. godine nakon čega svojoj struci dodaje i znanje u oblasti ekonomije i elektronskog poslovanja na Visokoj strukovnoj skoli za IT - ITS gde je trenutno apsolvent. U slobodno vreme razvija, kreira i radi na različitim projektima koji obuhvataju kreiranje mobilnih igrice, veb portala ili kreiranja online biznis rešenja. Trenutno je praktikant u Beogradskoj Otvorenoj Školi na poziciji grafičkog dizajnera.

Biography

Nikola Petovic was born in 1996 in Belgrade. Prior to high school, he was a trainee at Center for talents at the department of chemistry, after which the main interest switched to information technology and enroll for process management of the “Nikola Tesla” Electrical School in Belgrade, which ends in 2015, after which he added knowledge in the field of economics and e-business to his profession at the ITS school for information technologies where he is currently an absolver. In his spare time, he develops, creates and works on various projects that include creating mobile games, web portal or creating an online business solution. Currently, he is a practitioner at the Belgrade Open School as a graphic designer.

Sekuritizacija rata u Vijetnamu za vreme administracije Lindona B. Džonsona

Sažetak: Teorija sekuritizacije objašnjava kako se određena pitanja predstavljaju kao bezbednosne pretnje i time se legitimišu specijalne mere, koje služe za neutralisanje navodne pretnje. Predsednik Lindon B. Džonson je sekuritizovao situaciju u Vijetnamu kako bi dobio podršku javnosti i Kongresa za aktivnije učešće američkih trupa. Sekuritizacija je u početku davala dobre rezultate, oličene u podršci za Rezoluciju o Tonkinskom zalivu. Međutim, postepeno pogoršanje situacije na terenu, koje je kulminiralo sa Tet ofanzivom, i delovanje desekuritizujućih aktera, doveli su do značajnog opadanja njene uspešnosti.

Ključne reči: *sekuritizacija, Vijetnamski rat, Lindon B. Džonson, kontekst, desekuritizujući akteri.*

1. Uvod

Vijetnamski rat predstavlja jedan od najznačajnijih oružanih sukoba druge polovine 20. veka. Kao deo šire hladnoratovske konfrontacije između svetskih supersila Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, odnosno kapitalističkog i komunističkog sistema, rat u Vijetnamu i njegove posledice ostavile su dubok trag na raspored snaga u međunarodnom sistemu, ali i dugoročne posledice po američko društvo.

Do eskalacije američke uloge u Vijetnamskom ratu dolazi za vreme administracije 36. predsednika SAD-a Lindona B. Džonsona (1963-1969). Razlozi za njegovu odluku da se SAD aktivnije uključi u sukob u Jugoistočnoj Aziji su i dalje predmet debate (Logevall 2004; VanDeMark 1995). Politika prethodnih predsedničkih administracija prema Vijetnamu, strategija obuzdavanja komunizma i izlvačenje pouka iz Trumanovog iskustva sa Kinom i Korejom imali su ključni uticaj na Džonsona. Međutim, kako bi opravdao bombardovanje Severnog Vijetnama, a kasnije i slanje američkih trupa, on je morao da prikaže donosiocima odluka i javnosti u SAD-u rat u Vijetnamu na odgovarajući način.

Teorija sekuritizacije u studijama međunarodne bezbednosti, koju je razvio Ole Vejver, daje odgovarajući okvir za analizu načina na koji su predsednik Džonson i njegova administracija pokušali da predstavljaju situaciju u Vijetnamu kao pretnju po bezbednost SAD-a, te dobiju podršku za aktivnije i sveobuhvatnije uključivanje SAD-a u sukob. Kako bi opravdao kontinuirano povećanje broja trupa iz godine u godinu, Džonson je konstantno morao da insistira na opasnosti koju bi eventualna pobeda komunista u Vijetnamu predstavljala za SAD.

Rad će se baviti primenom teorije sekuritizacije na slučaj Vijetnamskog rata i Lindona B. Džonsona. U radu će analizirati rezultat sekuritizacije i ulogu desekuritizujućih aktera. Moj glavni argument jeste da je sekuritizacija koju je Džonsonova administracija sprovodila bila samo delimično uspešna. Iako je u početku došlo do odobravanja predsednikovog pristupa, vremenom je nastalo sve veće protivljenje američkoj ulozi u ratu i opadanja podrške za Džonsonovu politiku. Kao posledica postepenog pogoršanja situacije na terenu i delovanja uticajnih desekuritizujućih aktera došlo je do značajnog opadanja uspešnosti sekuritizacije. Predsednikova taktika predstavljanja Vijetnama kao ključnog za bezbednost SAD-a, koja je u početku davala rezultate, u novom kontekstu nije više bila delotvorna.

U prvom poglavlju rada predstaviću osnovne teorijske postavke teorije sekuritizacije. U drugom ću dati kratak

istorijski pregled razvoja situacije za vreme Džonsonove administracije od 1963. do 1969. Treće poglavlje će se baviti primenom teorije sekuritizacije na slučaj Vijetnamskog rata, testirajući da li su bili ispunjeni olakšavajući uslovi, kakva je bila reakcija publike na predsednikov sekuritizujući potez i kakav su uticaj imali desekuritizujući akteri na konačni rezultat sekuritizacije. Na kraju ću dati zaključak.

2. Teorija sekuritizacije

Teoriju sekuritizacije razvio je Ole Vejver, a doprinos su joj dali i drugi predstavnici Kopenhaške škole, pre svega Beri Buzan. Vejver smatra da je „bezbednost ‚govorni čin‘ koji formuliše određeni politički problem kao posebno značajan za opstanak zajednice i tako ga premešta van polja utvrđenih pravila igre“ (Ejdus 2012, 107). Da bi se neko pitanje tretiralo kao pretnja po bezbednost sekuritizujući akteri ga moraju uspešno predstaviti kao takvo. Kako Buzan, Vejver i De Vilde ističu „‚bezbednost‘ je potez koji pomera politiku izvan ustanovljenih pravila igre i predstavlja problem kao specijalnu vrstu politike ili iznad politike“ (Buzan et al. 1998, 23). Time se stiče legitimitet za delovanje kakvo u normalnim uslovima ne bi bilo dozvoljeno i prihvatljivo. Proces sekuritizacije se sprovodi kroz govorni čin, odnosno sekuritizujući potez, kojim se treba predstaviti ugroženost određenog referentnog objekta. Referentni objekat jeste stvar prema kojoj je usmerena određena egzistencijalna pretnja, a koja poseduje legitimno pravo na opstanak. U tradicionalnom shvatanju bezbednosti, kao prvenstveno državne i vojne, referentni objekat jeste država, čiji bi suverenitet i integritet trebalo da budu očuvani. Sekuritizujući potez preduzimaju sekuritizujući akteri. Oni se razlikuju od funkcionalnih aktera, koji imaju značajan uticaj na rezultat sekuritizacije, ali je ne sprovode direktno. Sekuritizacija se sprovodi sa ciljem dobijanja podrške za sprovođenje specijalnih mera, koje bi trebalo da zaštite referentni objekat i neutrališu egzistencijalnu pretnju. Podrška za specijalne mere zahteva se od publike (Buzan et al. 1998, 25, 36; Ejdus 2012, 107).

Međutim, ne daje svaki sekuritizujući potez željeni rezultat. Autori Kopenhaške škole identifikuju tri olakšavajuća uslova koji moraju biti ispunjeni kako bi sekuritizacija bila uspešna, od kojih je prvi interni, a druga dva eksterna. Prvi podrazumeva neophodnost korišćenja gramatike bezbednosti, odnosno odgovarajuće retorike kojom se neko pitanje može uspešno predstaviti kao pretnja po bezbednost referentnog objekta. Drugi olakšavajući uslov jeste socijalni kapital sekuritizujućeg aktera, koji mora posedovati adekvatan autoritet. Treći se odnosi na karakteristike navodne pretnje. One podstiču uspešnost sekuritizacije, ukoliko se generalno smatraju pretećim (Buzan et al. 1998, 32-33).

Tijeri Balzac sekuritizaciju definiše ne kao govorni, već kao strateški ili pragmatski čin (Balzacq, 2005, 172). Prema njegovom mišljenju, autori Kopenhaške škole nisu dovoljno istakli ulogu konteksta i publike u procesu sekuritizacije (Balzacq 2005, 178). Kontekst utiče na publiku, koja u zavisnosti od njega primećuje, odnosno zanemaruje određena svojstva koncepta bezbednosti. Sekuritizacija će verovatnije uspeti ukoliko su vremena kritična, jer će publika biti spremnija da pozitivno reaguje na sekuritizujući potez, naročito ako ga sekuritizujući akteri ispravno povežu sa kontekstom u kom se odvija (Balzacq 2005, 182). Postoje dve vrste podrške publike, formalna i moralna. Prva se odnosi na generalno prihvatanje specijalnih mera u javnosti, a druga na konkretnu, zvaničnu dozvolu nadležnih institucija, na primer parlamenta, da se te mere sprovedu (Balzacq 2005, 184-185).

Desekuritizacija je proces suprotan sekuritizaciji. Ona podrazumeva „pomeranje problema iz vanrednog moda u normalni pregovarački proces političke sfere“ (Buzan et al. 1998, 4). Lene Hansen razlikuje četiri forme desekuritizacije. To su promena kroz stabilizaciju, zamena, reartikulacija i utišavanje (Hansen 2012, 529). Reartikulacija predstavlja aktivno nuđenje rešenja za pretnje i opasnosti kako bi konflikt bio promatran u drugačijem svetlu (Hansen 2012, 542).

3. Vijetnamski rat i Lindon B. Džonson

Potpredsednik Lindon B. Džonson je došao na čelo Sjedinjenih Američkih Država posle ubista Džona F. Kenedija, od kojeg je nasledio, između ostalog, i situaciju u Vijetnamu. Za razliku od stabilnog, komunističkog Severnog Vijetnama, Južni Vijetnam, koji je uživao američku podršku, bio je ophrvan konstantnim unutrašnjim borbama za vlast između različitih frakcija i korupcijom, te malodušnošću i defetizmom među stanovništvom u pogledu rata. Budući da su ga 1964. čekali izbori, Džonson nije želeo eskalaciju situacije u Vijetnamu, kako bi se fokusirao na svoju jaču stranu, unutrašnju politiku, i sveobuhvatni program reformi „Veliko društvo“ koji je želeo da sprovede (Logevall 2013, 58). Ubedljiva pobeda na izborima, na kojima je nastupao kao mirovni kandidat, dala mu je veći manevarski prostor (Logevall 2013, 68).

Veliki uticaj na Džonsonovu politiku prema Vijetnamu imao je incident u Tonkinskom zalivu koji se odigrao još početkom avgusta 1964, kada je došlo do okršaja 2 američka razarača i severnovijetnamskih patrolnih čamaca. Uskraćujući javnosti i predstavnicima zakonodavne vlasti informacije o detaljima i kontekstu ovog događaja, Džonson je dobio podršku Kongresa za rezoluciju kojom se predsedniku daje autoritet da „preduzme sve neophodne mere da odbije bilo kakav oružani napad“ (VanDeMark 1995, 17-18). Na osnovu nje je kasnije dolazilo do konstantnog povećanja broja američkih trupa u Vijetnamu. Iako je broj vojnih akcija rastao od februara 1965. i napada na američku bazu kod Pleikua, ključna tačka se desila u julu te godine, kada je Džonson odlučio da poveća broj trupa za 50000, a do kraja godine za još toliko, te da se bombardovanje Severnog Vijetnama drastično pojača (Logevall 2013, 76, 82).

Odluka Lindona B. Džonsona da amerikanizuje Vijetnamski rat je decenijama ostala predmet rasprave. Predsednik je zadržao u svom okruženju većinu Kenedijevih savetnika, koji su listom bili pobornici eskalacije, predvođeni sekretarom odbrane Robertom MekNamarom (Logevall 2013, 59). Oni su na osnovu strategije obuzdavanja smatrali da će, ukoliko komunizam prevlada u Južnom Vijetnamu, takva sudbina zadesiti i ostatak Jugitočne Azije. Sa druge strane, u Džonsonovom okruženju je bilo i ljudi koji su se tome protivili, poput Džordža Bola i potpredsednika Hjuberta Hamfrija (Barrett 1988, 640). Evidentno, njihov uticaj nije preovladao. Predsednik je strahovao da će, ukoliko ne zauzme čvrst stav po pitanju Vijetnama, doživeti Trumanovu sudbinu, koga je „pad Kine“ koštao političke karijere i doveo do razvoja makartizma. Džonson se opravdano plašio da bi sličan uspon desnice, dodatno podstaknut nezadovoljstvom dela stanovništva povodom Zakona o građanskim pravima iz 1964, ozbiljno ugrozio „Veliko društvo“ (VanDeMark 1995, 216).

Iako je u početku imao značajnu podršku, situacija na terenu u narednim godinama nije išla u Džonsonovu korist. Izostanak vidljivih rezultata uprkos sve većoj posvećenosti SAD-a uparen sa insistiranjem administracije da se rat odvija uspešno stvarali su sve značajniju opoziciju (Lunch and Sperlich 1979, 25). Studentski pokreti, veteranski pokret, ugledni demokratski senatori poput Dž. Vilijama Fulbrajta i Frenka Čerča, uticajni novinari kao što je Valter Lipman su svojim akcijama i stavovima doprinosili opadanju podrške za američku ulogu u ratu. Moralna osuda koju je javno iskazao Martin Luter King 1967, te katastrofa kakva je Tet ofanziva iz januara 1968 bila za percepciju stanja na terenu, urušili su još više poverenje u predsednikov pristup. Kao rezultat svega ovoga, u javnom obraćanju krajem marta 1968, Lindon B. Džonson je objavio da se neće kandidovati za reizbor na predstojećim predsedničkim izborima (Buzzanco 2002, 190).

4. Sekuritizacija Vijetnamskog rata za vreme administracije Lindona B. Džonsona

Teorija sekuritizacije jeste korisno sredstvo za analizu načina na koji je Lindon B. Džonson pokušao da legitimizuje amerikanizaciju Vijetnamskog rata. Budući da je kao predsednik bio nosilac izvršne vlasti, njegovi sekuritizujući potezi će biti u centru analize. Zbog autoriteta koji proizilazi iz ove funkcije, predsednikova uloga je bila ključna za uspeh ili neuspeh sekuritizacije, te se stoga neću detaljno baviti ulogom ostalih članova

njegove administracije kao sekuritizujućih aktera. Glavni predmet analize biće predsednikovi govori, a metoda koja će biti korišćena jeste analiza diskursa. Sa druge strane, kao podjednako važni desekuritizujući akteri nastupale su razne ličnosti, od popularnih pevača do vodećih političara tog vremena. Period koji će biti u fokusu analize počinje 1964, kada Vijetnam postaje relevantno pitanje, i traje do kraja Džonsonove administracije 1969.

Nakon događaja u Tonkinskom zalivu 2. i 4. avgusta 1964. i okršaja 2 američka razarača sa severnovijetnamskim patrolnim čamcima, Džonson je izvršio niz sekuritizujućih poteza 4. i 5. avgusta. Događaje i reakciju SAD-a predsednik je obrazložio u televizijskom saopštenju, adresi upućenoj Kongresu i govoru na Univerzitetu Sirakuza (Cherwitz 1978, 97). Džonson je incident predstavio kao neisprovociranu agresiju na SAD, ne pominjući razloge prisustva američkih brodova u tim vodama, a koji su izvršavali tajne operacije, tada nepoznate javnosti i Kongresu (Cherwitz 1978, 96). Pošto je odmah reagovao i naredio odgovor u vidu vazдушnih udara (Logevall 2013, 66), predsednik je javna obraćanja iskorsitio da opravda već preduzete akcije, ali i da omogući usvajanje Rezolucije o Tonkinskom zalivu, koja je predstavljala osnovu za sprovođenje specijalnih mera, odnosno povećanje američke uloge u Vijetnamu.

Predsednik je ispunio sva tri olakšavajuća uslova. Adekvatno koristeći gramatiku bezbednosti, Džonson je govorio o „otvorenoj agresiji u međunarodnim vodama na SAD“ (Johnson 1964a) i kako je „agresija – namerna, voljna i sistematska agresija – otkrila svoje lice celom svetu“ (Johnson 1964b). U obraćanju Kongresu u kom zahteva usvajanje rezolucije, istakao je da je „pretnja po bilo koju naciju u tom regionu, pretnja po sve, i pretnja po nas“ (Johnson 1964c). Njegov socijalni kapital i autoritet proizilaze iz pozicije koju je zauzimao, a dodatno ih je naglasio u obraćanju naciji počevši svoj govor „kao predsednik i vrhovni komandant“ (Johnson 1964a). Strah od širenja komunizma jeste smatran jednom od glavnih pretnji po bezbednost SAD-a, a intervencija u Aziji kako bi se to sprečilo ne bi bila presedan. Džonson je naročito akcentovao ideološki aspekt obraćajući se Kongresu (Johnson 1964c). Dakle, sekuritizacija događaja u Tonkinskom zalivu je bila uspešna i dobijena je i moralna i formalna podrška. Džonsonova popularnost u anektama je skočila za 30%, a Kongres je usvojio rezoluciju, jednoglasno u Predstavničkom domu i sa samo 2 glasa protiv u Senatu (Logevall 2013, 67). Džonson je održao čuveni govor na Univerzitetu Džon Hopkins 7. aprila 1965, u kojem je, uprkos nuđenju značajne ekonomske pomoći za razvoj basena reke Mekong i spremnosti na „bezuslovne razgovore“, naglasio da „se borimo jer će samo u svetu gde svaka država može da oblikuje svoju budućnost i naša sloboda biti konačno sigurna“ i da „ćemo se uvek suprotstavljati nastojanjima jedne nacije da pokori drugu, jer je i naša bezbednost ugrožena“ (Johnson 1965a). Ovaj govor je postigao izuzetan uspeh, kako u domaćoj javnosti, tako i među saveznicima (Yuravlivker 2006, 458). Ipak, već u julu doneta je odluka o značajnom povećanju broja američkih vojnika u Vijetnamu. Tokom narednih godina, predsednik je nastavio da sekuritizuje situaciju u Vijetnamu i učešće SAD-a obrazlaže potrebom da se održi poverenje u američku posvećenost očuvanju vrednosti slobodnog sveta, ali i zato što bi „komunistička dominacija nad Azijom ugrozila bezbednost samih Sjedinjenih Država“ (Johnson 1965b) i time da je „kamen temeljac američke politike u Aziji dobrobit i sloboda američkih građana“ (Johnson 1966).

Međutim, kontekst se menjao. Konstantno povećanje broja trupa i vazдушnih udara nije davalo konkretne rezultate. Administracija je, sa druge strane, situaciju prikazivala kao izuzetno povoljnu, što je dovelo do „jaza u kredibilitetu“ (Pach 2002, 456). Kritike su rasle i dolazile su sa različitih strana. Mnogi argumenti su se zasnivali na ideji da je rat nemoguće dobiti i da je Vijetnam nevažan za bezbednost SAD-a i njenih nacionalnih interesa. Ovakvu poziciju je zastupao Valter Lipman, uticajni novinar, koji se u svojoj redovnoj kolumni „Danas i sutra“ protivio eskalaciji rata, a sa njegovim odmicanjem postajao sve kritičniji (Logevall 1995, 56-57). Neki političari, naročito demokratski senatori, od početka su bili protiv amerikanizacije rata. Ernest Grining, jedan od dvojice senatora koji su glasali protiv Rezolucije o Tonkinskom zalivu, u senatorskoj debati povodom njenog usvajanja rekao je da se SAD „uključuje u rat u kom nema interesa, koji nije naš i u koji smo uvučeni

na osnovu pogrešne procene“ (Gruening 1964). Kasnije su se pridružili i drugi, poput senatora Frenka Čerča i Džordža MekGoverna. U jednom intervjuu krajem 1964, Čerč je objašnjavao kako nije u interesu SAD-a da održava status quo svuda i da je takva politika osuđena na propast (Schmitz and Fousekis 1994, 569). Mek-Govern u Senatu 1967. govori da je pravi razlog zašto se vojnici šalju u borbu „da se spase profesionalna reputacija kreatora politika“ (Logue and Patton 1982, 324) Ipak, kao desekuritizujući potez, najuticajnija su bila javna saslušanja pred Senatovim Odborom za spoljne poslove, kojima je predsedavao Dž. Vilijam Fulbrajt.

Nakon što je u januaru 1966. na CBS-u izjavio da je rat moralno pogrešan i kontraproduktivan američkim interesima (Woods 1998, 113), senator iz Arkanzasa je saslušanja, koja su otpočela februara iste godine, iskoristio da nemilosrdno podvrgne ispitivanju neke od ključnih zagovornika eskalacije, poput državnog sekretara Dina Raska, ali i omogućiti uglednim kritičarima Džonsonove politike da se javno obrate sa svojim argumentima. Među njima su bili general Džejms Gevin i Džordž F. Kenan (Woods 1998, 116-118).

Značajan desekuritizujući akter bio je i studentski antiratni pokret, predvođen organizacijom Studenti za demokratsko društvo (SDS). Antiratne aktivnosti na kampusima su počele još u martu 1965, a jedan od značajnih događaja je bilo okupljanje preko 10000 studenata 21. maja iste godine na Univerzitetu Kalifornije u Berkliju za „Vijetnamski dan“ (Tischler 2002, 387). Od 1967, značajnu ulogu ima i organizacija Vijetnamski veterani protiv rata (VVAW), osnovana nakon velikog protesta u Njujorku 15. aprila 1967. Zahvaljujući poštovanju koje su veterani imali, dobroj organizaciji na lokalnom nivou i isključivoj fokusiranosti na antiratne aktivnosti, VVAW je bio izuzetno efikasan (Prados 2002, 403, 405-406). Snažnu moralnu osudu američke politike u Vijetnamu iskazao je i Martin Luter King. U svom govoru iz aprila 1967, on je ukazao na američko licemerje u Vijetnamu, patnje lokalnog stanovništva i pozvao na primirje i prihvatanje realne situacije na terenu (King 1967).

Važnu desekuritizujuću ulogu imali su i mediji, naročito kako je rat odmicao. Iako je Džonson smatrao da su Njujork Tajms i NBC „posvećeni uredničkoj politici čiji je cilj da se predamo“ (Pach 2002, 450), mediji su generalno bili naklonjeni američkim ratnim naporima tokom prvih godina (Pach 2002, 453). Za administraciju je neprijatan izuzetak bila reportaža novinara CBS-a Morlija Sejfera iz avgusta 1965, u kojoj je prikazano kako američki marinci uništavaju selo Kam Ne (Delli Carpini 1990, 139). Preokret u načinu izveštavanja je usledio sa Tet ofanzivom početkom 1968. Iako je za SAD ona u vojnom smislu bila pobeda, u pogledu morala i percepcije rata bila je aposlutni poraz. Američka javnost je, nakon konstantnih uveravanja u uspešnost ratnih napora, bila uhvaćena potpuno nespremna za prikaze haosa i nasilja na ulicama Sajгона i drugih vijetnamskih gradova, koje su im donosili reporteri sa terena. Novinarska interpretacija tih događaja i perspektiva za budućnost bila je krajnje pesimistična. Tet ofanziva se odrazila i na podršku publike. Krajem februara 1968, samo 32% američkog stanovništva je bilo zadovoljno Džonsonovim vođenjem rata (Pach 2002, 462). Svestan situacije, on se u martu povukao iz predsedničke trke.

5. Zaključak

Posmatrajući eskalaciju Vijetnamskog rata i argumente administracije i njenih kritičara kroz okvir teorije sekuritizacije omogućava da se izvedu određeni zaključci. Predsednik Džonson je, kako bi stekao podršku javnosti i Kongresa za aktivnije uključivanje SAD-a, događanja u Vijetnamu predstavio kao pretnju po bezbednost Sjedinjenih Država, ali i celokupnog slobodnog sveta. Kao specijalne mere kojima bi se ovaj referentni objekat zaštitio predlagao je intenzivnije bombardovanje položaja u Severnom Vijetnamu i povećanje broja američkih vojnika na terenu. U avgustu 1964, uspešno je sekuritizovao incident u Tonkinskom zalivu, ispunjavajući sva tri olakšavajuća uslova i dobivši moralnu i formalnu podršku. Međutim, kako je rat odmicao, popularnost njegove politike je sve više opadala (Lunch and Sperlich 1979, 25). Moralna podrška se smanjivala i razvio se jak antiratni pokret. Formalna podrška je isto opadala. Brojni uticajni senatori, na čelu

sa Fulbrajtom, počeli su da smatraju da je Rezolucija o Tonkinskom zalivu bila greška i postali su otvoreni kritičari predsednikovog pristupa. Od prvobitne potrebe za brzom i jednokratnom akcijom kao odgovorom na napad na američke razarače, došlo se do surovog, iscrpljujućeg, potencijalno nepotrebnog rata kojem se nije nazirao kraj. Promena konteksta je dovela do drugačijeg razmišljanja u javnosti. Slučaj Lindona B. Džonsona i Vijetnamskog rata pokazuje da za dugoročni uspeh sekuritizacije nije dovoljno samo ispunjavanje olakšavajućih uslova, već da on umnogome zavisi od konteksta. Taktika koja je davala rezultat na početku, kasnije nije delovala. Promena konteksta dovela je i do rasta, kako broja, tako i autoriteta i legitimiteta desekuritizujućih aktera, koji su svojim delovanjem dodatno uticali na krajnji rezultat sekuritizacije.

Literatura

Balzacq, Thierry. 2005. "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context." *European Journal of International Relations*, Vol 11, Issue 02: 171-201. <https://doi.org/10.1177/1354066105052960>.

Barrett, David M. 1988. "The Mythology Surrounding Lyndon Johnson, His Advisers, and the 1965 Decision to Escalate the Vietnam War." *Political Science Quarterly*, Vol. 103, No. 4 (Winter): 637-663.

Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: a New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Buzzanco, Robert. 2002. "The Politics of Escalation in Vietnam During the Johnson Years." In *A Companion to the Vietnam War*, edited by Marilyn B. Young and Robert Buzzanco, 174-197. Malden: Blackwell Publishers Ltd.

Cherwitz, Richard A. 1978. "Lyndon Johnson and the "crisis" of Tonkin gulf: A president's justification of war." *Western Journal of Speech Communication*, Vol. 42, Issue 02: 93-104. <https://doi.org/10.1080/10570317809373928>.

Delli Carpini, Michael X. 1990. "Vietnam and the Press." In *Legacy: The Vietnam War in the American imagination*, edited by D. Michael Shafer, 125-156. Boston: Beacon Press.

Ejdus, Filip. 2012. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku.

Gruening, Ernest. 1964. "The Senate Debates the Tonkin Gulf Resolution." *Congressional Record*, August 6-7. <https://vietnam.vassar.edu/documents/doc9.html>.

Hansen, Lene. 2012. "Reconstructing desecuritisation: the normative-political in the Copenhagen School and directions for how to apply it." *Review of International Studies*, Vol. 38, Issue 03 (July): 525-546. <https://doi.org/10.1017/S0260210511000581>.

Johnson, Lyndon B. 1964a. "Report on the Gulf of Tonkin Incident." Speech, August 4. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-4-1964-report-gulf-tonkin-incident>.

Johnson, Lyndon B. 1964b. "Remarks on Vietnam at Syracuse University." Speech, August 5. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-5-1964-remarks-vietnam-syracuse-university>.

- Johnson, Lyndon B. 1964c. "President's Message to Congress." August 5. <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/tonkinsp.htm>.
- Johnson, Lyndon B. 1965a. "Address at Johns Hopkins University." Speech, April 7. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/april-7-1965-address-johns-hopkins-university>.
- Johnson, Lyndon B. 1965b. "Press Conference." Speech, July 28. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/july-28-1965-press-conference>.
- Johnson, Lyndon B. 1966. "State of the Union." Speech, January 12. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-12-1966-state-union>.
- King Jr, Martin Luther. 1967. "Beyond Vietnam." Speech, April 4. <https://kinginstitute.stanford.edu/king-papers/documents/beyond-vietnam>.
- Logevall, Fredrik. 1995. "First Among Critics: Walter Lippmann and the Vietnam War." *The Journal of American-East Asian Relations*, Vol. 4, No. 4 (Winter): 351-375.
- Logevall, Fredrik. 2004. "Lyndon Johnson and Vietnam." *Presidential Studies Quarterly* 34, no. 1 (March): 100-112.
- Logevall, Fredrik. 2013. *The Origins of the Vietnam War*. Abingdon: Routledge.
- Logue, Cal M. and John H. Patton. 1982. "From ambiguity to dogma: The rhetorical symbols of Lyndon B. Johnson on Vietnam." *Southern Speech Communication Journal*, Vol. 47, Issue 03: 310-329. <https://doi.org/10.1080/10417948209372536>.
- Lunch, William L. and Peter W. Sperlich. 1979. "American Public Opinion and the War in Vietnam." *The Western Political Quarterly*, Vol. 32, No. 1 (March): 21-44.
- Pach Jr, Chester J. 2002. "The War on Television: TV News, the Johnson Administration, and Vietnam." In *A Companion to the Vietnam War*, edited by Marilyn B. Young and Robert Buzzanco, 450-469. Malden: Blackwell Publishers Ltd.
- Prados, John. 2002. "The Veterans Antiwar Movement in Fact and Memory." In *A Companion to the Vietnam War*, edited by Marilyn B. Young and Robert Buzzanco, 403-415. Malden: Blackwell Publishers Ltd.
- Schmitz, David F. and Natalie Fousekis. 1994. "Frank Church, the Senate, and the Emergence of Dissent on the Vietnam War." *Pacific Historical Review*, Vol. 63, No. 4 (November): 561-581.
- Tischler, Barbara. 2002. "The Antiwar Movement." In *A Companion to the Vietnam War*, edited by Marilyn B. Young and Robert Buzzanco, 384-402. Malden: Blackwell Publishers Ltd.
- VanDeMark, Brian. 1995. *Into the Quagmire : Lyndon Johnson and the Escalation of the Vietnam War*. New York: Oxford University Press.
- Woods, Randall Bennett. 1998. *J. William Fulbright, Vietnam, and the Search for a Cold War Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yuravlivker, Dror. 2006. ““Peace without Conquest”: Lyndon Johnson’s Speech of April 7, 1965.” *Presidential Studies Quarterly*, Vol. 36, No. 3 (September): 457-481.

Abstract: Securitization theory explains how certain issues are presented as a security threats in order to legitimize emergency measures, used for neutralization of alleged threats. President Lyndon B. Johnson securitized situation in Vietnam in order to gain support from the public and the Congress for more active participation of U.S. troops. In the start, securitization was successful, which was manifested in the support for the Gulf of Tonkin Resolution. However, gradual worsening of the situation in the field, which culminated with the Tet Offensive, and the efforts of desecuritizing actors led to a significant decline in its effectiveness.

Keywords: *securitization, Vietnam war, Lyndon B. Johnson, context, desecuritizing actors.*

Biografija

Pavle Nedić je rođen 25. decembra 1995. u Beogradu. Završio je osnovnu školu Bora Stanković i Četvrtu gimnaziju u Beogradu, društveno-jezički smer. 2018. je diplomirao na Fakultetu političkih nauka, smer međunarodna politika, sa prosekom 9,98. Student je master programa međunarodne studije na istom fakultetu, modul međunarodna bezbednost. Učestvovao je u realizaciji projekta Američki predsednički izbori 2016. u organizaciji CDDRI i FPN. Predstavljao je svoj fakultet na studentskim debatama u Slovačkoj i Srbiji, koje su organizovali MESA10 i CEAS. Stažirao je u Beogradskom centru za bezbednosnu politiku 2018-2019. Student je 26. generacije Studija budućnosti Beogradske otvorene škole. Govori engleski jezik. Njegove oblasti interesovanja su međunarodna bezbednost, geopolitika i teorija sekuritizacije.

Biography

Pavle Nedic was born on 25th of December, 1995. in Belgrade. He finished Bora Stankovic elementary school and The Fourth Gymnasium in Belgrade. He graduated from Faculty of Political Sciences, Department of International Studies, with a cumulative GPA of 9,98. He is a student of Master academic international studies – module: International security at the same faculty. He participated in the project United States presidential election 2016, organized by CDDRI and FPN. He represented his faculty at Debates of University Students in Slovakia and Serbia, organized by MESA10 and CEAS. He was an intern at Belgrade Centre for Security Policy in 2018-2019. He is a student of 26th generation of Future Studies of Belgrade Open School. He speaks english language. He is interested in topics of international security, geopolitics and securitization theory.

Uloga vojske kao čuvara ustavnog poretka: Opravdanost intervencije u unutrašnji politički život

Sažetak: U vreme ustavne vladavine, dovodi se u pitanje uloga vojske kao čuvara ustavnog poretka i opravdanost njene intervencije u unutrašnji politički život zemlje. Preciznije da li bi, ako je već zadužena da čuva i štiti svoju zemlju od spoljnih pretnji, vojska trebala i da interveniše ako je ustavni poredak ugrožen iznutra? Unutrašnje pretnje nemaju vojnu dimenziju u konsolidovanim demokratijama sa jakim liberalnim vrednostima, već se najčešće javljaju u zemljama u razvoju i/ili onima koje su stvorene relativno skoro. Stoga, učestalost državnih udara i pučeva može biti pouzdan pokazatelj zrelosti političkih sistema, njihove sposobnosti da se odupru pretnjama, bilo one spoljne bilo unutrašnje, i snage civilnih institucija. S druge strane, oni mogu biti opravdani u određenim situacijama i pod određenim okolnostima, pre svega kada su usmerene protiv nedemokratskih struktura, ali i tada je najčešće protivustavno, s obzirom na to da nijedna civilna neće dati vojsci ovlašćenje da je smeni, osim ukoliko je tu civilnu vlast dovela sama vojska. U civilno-vojnim odnosima uvek će postojati, bilo prikrivena bilo otvorena, pretnja da vojska zloupotrebi silu koju poseduje, te je samo pitanje kako tu pretnju svesti na najmanju moguću meru. U situacijama kada nedemokratska vlast uživa narodno poverenje, akcije vojske usmerene protiv takve vlasti možda i mogu biti dovedene u pitanje, ali kada podrške naroda nestane, opravdanost antivladine akcije je neupitna, bez obzira šta kažu ustav i zakon. Vlast uvek može promeniti ustav i zakon, i privoleti pravo na svoju stranu, ali kada izgubi narodnu podršku, nikada neće moći da kaže kako je ono što radi opravdano, jer ona je tu služi narodu, a ne obratno.

Ključne reči: *vojska, ustavni poredak, državni udar.*

1. Uvod

Još od vremena prvih ljudskih zajednica, stvorenih iz čovekove želje da opstane, postojao je problem moći i društvenog položaja ratnika. Da li će oni iskoristiti moć koju imaju i postati odlučujući faktor u političkom odlučivanju i stvoriti takozvanu stratokratiju ili će, shodno svojoj navici da izvršavaju naređenja, postati sluge političke elite, kakva god ona bila?

Tako se, u vreme ustavne vladavine, dovodi u pitanje uloga vojske kao čuvara ustavnog poretka i opravdanost njene intervencije u unutrašnji politički život zemlje. Preciznije da li bi, ako je već zadužena da čuva i štiti svoju zemlju od spoljnih pretnji, vojska trebala i da interveniše ako je ustavni poredak ugrožen iznutra?

„Pretnje po političku bezbednost“, po Filipu Ejodusu, „uperene su protiv oraganizacije stabilnosti države.“¹ One mogu dolaziti iznutra ili spolja. Po njegovom mišljenju, „unutrašnje pretnje potiču od nedržavnih aktera, koji ih, pre svega, usmeravaju ka unutrašnjem legitimitetu države na jednom delu teritorije ili pak na celoj teritoriji“, a „pretnje mogu dolaziti i spolja ukoliko jednoj državi priznanje uskraćuju druge države ili, kada je u pitanju manja država, nedržavni akter koji se nalazi izvan njene teritorije.“² I u jednom i u drugom slučaju mogu imati i vojnu dimenziju. Takođe, pretnje po politički poredak mogu biti namerne i strukturne.³ Namerne pretnje su „one koje jedan politički akter svesno i planski upire protiv drugog aktera“, a strukturne pretnje su „one koje više proizilaze iz prirodne situacije, nego iz posebnih namera koje jedan akter ima prema drugom.“⁴

¹ Ejodus 2012, 150.

² Ibid.

³ Buzan 1983, 118-122; Buzan et. al. 1998, 154-159.

⁴ Buzan 1983, 121.

Ejodus 2012, 152.

2. Političke pretnje bezbednosti

Kada su u pitanju spoljne pretnje, u pogledu čije definicije delimo mišljenje sa Ejdušom, u periodima relativnog mira, civilna vlasti ima dobrih izgleda da održivi prevlast i kontrolu nad oružanim snagama, ali kada dođe do rata, pogotovo do totalnog rata, iz korena se menja odnos civilnog i vojnog, te svi stanovnici, bilo podanici bilo građani, na neki način postaju vojnici. Stoga se može zaključiti da, u odnosi na spoljnog neprijatelja, postoji dogovor, zapisani ili prećutni, kada političati, a kada generali upravljaju događajima.

Problem nastaje kada su u pitanju unutrašnjih pretnji, jer kako Ejduš ističe one dolaze od nedržavnih aktera. Naše je mišljenje da one mogu dolaziti i iz ili od državnih struktura. Ako potiču iz sfere politike, vojska može sebi dati za pravo da ih neutrališe, dok se može desiti i sasvim suprotno, kada oni koji treba da brane zemlju pomisle kako više ne bi trebalo da služe civilnoj vlasti već da izdaju naređenja celokupnom stanovništvu onako kako to već čine svojim podređenima, bez obzira da li samo bili željni moći ili prosto dobromamerno pomisle da znaju šta je u najboljem interesu cele države.

Unutrašnje političke pretnje nemaju vojnu dimenziju u konsolidovanim demokratijama sa jakim liberalnim vrednostima, kao što su Belgija ili Kanada, već se najčešće javljaju u zemljama u razvoju⁶ i/ili onima koje su stvorene relativno skoro, kao što su Sijera Leone, Kongo, Sudan, Angola, Brazil, Venecuela, Sri Lanka itd.⁷ Prve su uspostavljene pre više vekova, dok su se druge, stare najčešće svega nekoliko decenija, svojim nastankom našle međunarodnom sistemu kakvom ni izbliza nisu dorasle, a koji su prve oblikovale prema svojim željama i potrebama.

Stoga, učestalost državnih udara i prevrata može biti pouzdan pokazatelj zrelosti političkih sistema, njihove sposobnosti da se odupru pretnjama, bilo one spoljne bilo unutrašnje, i snage političkih institucija. S druge strane, oni mogu biti opravdani u određenim situacijama i pod određenim okolnostima, pre svega kada su usmrene protiv nedemokratskih struktura, ali i tada je najčešće protivustavno, s obzirom na to da nijedna civilna neće dati vojsci ovlašćenje da je smeni, osim ukoliko je tu civilnu vlast dovela sama vojska.

Tako je na primer bilo u Turskoj posle 1960. godine, bez obzira što je njenim oružanim snagama dato ustavno ovlašćenje da intervenišu ukoliko procene da je poredak ugrožen. U kraljevini Srbiji posle Majskog prevrata iz 1903. godine, vojska nije dobila takvo ovlašćenje, ali su neki njeni delovi nastavili da utiču na politička zbivanja, a što je rezultiralo Solunskim procesom iz 1917. godine, kao kulminacije sukoba tajne organizacije „Ujedinjenje ili smrt”, a još poznatije i kao „Crna ruka”, pod vođstvom generalštabnog pukovnika Dragutina Dimitrijevića Apisa, i njoj suprotstavljene, takozvane „Bele ruke”, na čijem se čelu nalazio armijski general Petar Živković, koji je podržavao, prvo princa, nešto kasnije regenta i najzad kralja, Aleksandra I Karađorđevića.

3. Civilno-vojni odnosi

Odnosom civilnog i vojnog bavili su se mnogi, od Sun Cua u „Umeću ratovanja” iz VI veka p.n.e, preko Nikola Makijavelija u nadaleko čuvenom „Vladaocu” iz XVI veka, potom Karla fon Klauzevica sa svojom studijom „O ratu” i najzad Antoana-Anrija Žominijsa i njegovog „Pregleda ratne veštine”, obojica iz XIX veka, pa sve do savremenih autora koji su razvili čitave teorije o ovom problemu, od kojih su dve najznačajnije, institucionalna teorija i teorija konvergencije.

Položajem oružanih snaga u okviru institucionalnog sistema jedne države bavio se Samjuel Hantington koji je 1957. godine napisao knjigu „Vojnik i država”, a u kojoj je predstavio institucionalnu teoriju civilno-vojnog odnosa. Hantington govori o tome kako bi civilna i vojna sfera trebale da budu strogo odvojene, te bi se tako izbeglo da se prevelikom kontrolom vojske od strane civilnih vlasti onemogućiti efektivna obrana zemlje, ali i

⁶ Jackson 2010, 176.

⁷ Ejduš 2012, 150.

da se izbegne da nenadzirane vojne strukture preuzmu i političku vlast. Stoga se mora uspostaviti „objektivna civilna kontrola,”⁸ a koja bi podrazumevala to da političari određuju strateške ciljeve, a generali obezbeđuju način za njihovo taktičko ostvarenje.

S druge strane, Moris Janovic je u svojoj knjizi „Profesionalni vojnik” iz 1960. godine predstavio teoriju konvergencije. Naime, on piše o tome kako postoji tendencije sjedinjavanje civilnog i vojnog, ali i da taj proces može dovesti do dva sasvim suprotna ishoda, civilizovanja vojske ili militarizovanja društva, ali kaže i da se te dve celine nikada u potpunosti neće spojiti.⁹ Takođe, ono što on predlaže je i ukidanje monopola vojnih struktura na obrazovanje oficira, i to kroz njihovo osposobljavanje i na civilnim univerzitetima, što bi podstaklo pluralizam mišljenja među oficirskim kadrom.

Sve u svemu, kako god na njih gledali, u civilno-vojnim odnosima uvek će postojati, bilo prikrivena bilo otvorena, pretnja da vojska zloupotrebi silu koju poseduje, te je samo pitanje kako tu pretnju svesti na najmanju moguću meru.

4. Vojni udar

Državni udar ili na francuskom jeziku „coup d'état” predstavlja nezakonitu smenu prethodne i uspostavljanje nove vlasti u državi, najčešće od strane vojnih i drugih elita iz državne strukture.¹⁰ Na osnovu ove definicije, državne udare se mogu podeliti na vojne udare i prevrate koje su izvršile neke druge elite. Takođe, moguća je i podela na one uspešne i one neuspešne, za koje u nemačkom jeziku postoji reč „putsch”,¹¹ a što bi na srpskom jeziku bilo puč, s tim što se taj pojam kolokvijaklo koristi za sve vojne udare, bez obzira bili oni uspešni ili ne. Takav je slučaj i sa pučem u Kraljevini Jugoslaviji od 27. marta 1941. godine, za koji se može reći da je bio uspešan bez obzira na sve kasnije posledice, jer je tada brigadni general Jugoslovenskog vojnog vazduhoplovstva, Borivoje Mirković, uspeo da zbaci s vlasti tročlano kraljevsko namesništvo, kneza Pavla Karađorđevića, dr Radenka Stankovića i dr Ivu Perovića, kao i vladu Dragiše Cvetkovića i Vlatka Mačeka, koja je dva dana ranije, 25. marta 1941. godine, u Beču potpisala protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, dok je vlast tada, barem formalno, predao maloletnom kralju Petru II Karađorđeviću, da bi novu vladu formirali komandant Jugoslovenskog vojnog vazduhoplovstva, armijski general Dušan Simović i akademik Slobodan Jovanović.

Na temu državnog udara, postoje samo dve sveobuhvatne savremene studije, a to su „Državni udar: Praktični priručnik” Edvarda Lutvaka iz 1968. godine i „Čovek na konjskim leđima” Samjuela Fajnera iz 1962. godine.¹²

5. Vojska kao čuvar ustavnog poretka

Skoro svaki vojni udar je po definiciji protivustavan zato što smenjuje vlast uspostavljenu na ustavan način, pritom stvarajući novu na neustavan. Kao što je već rečeno, nijedna civilna neće dati vojci ovlašćenje da je smeni, osim ukoliko je tu civilnu vlast dovela sama vojska, a nekad ni tad. Tako da vojska može postati čuvar ustavnog poretka, u smislu da odlučuje da li civilna vlast radi u skladu sa ustavom ili ne, jedino na neustavan način.

U zemljama sa konsolidovanom demokratijom, svaka intervencija vojske protiv civilne vlasti izabrane u skladu sa ustavom smatraće se protivustavnom, ali kada preuzme vlast, vojska je može zadržati, što je pojava poznata kao vojna hunta¹³ ili kakistokratija, kako je ovu pojavu nazvao nigerijski pisac Helon Habila. To se desilo u Grčkoj 1967. godine, kada je samo nekoliko nedelja pre parlamentarnih izbora, grupa desno orijentisanih

⁸ Huntington 1957, 83.

⁹ Janowitz 1973, 86.

¹⁰ Powell and Thyne 2011, 249.

¹¹ DWDS 10.12.2017.

¹² Clutterbuck 1980, 125.

¹³ Cheibub, Gandhi and Vreeland 2010, 67.

oficira pod vođstvom brigadnog generala Stilijanosa Patakosa i pukovnika Georgiosa Papadopulosa i Nikolaosa Makarezosa zbacila vladu Panagiotisa Kanelopulosa i preuzela vlast u Grčkoj ostavivši kralja Konstantina II na prestolu,¹⁴ zatim u Čileu 1973. godine, kada je general Augusto Pinoče, uz stranu pomoć,¹⁵ zbacio socijalističkog predsednika Salvadora Aljendea koji se u toku borbi ubio;¹⁶ ili u Egiptu 2013. godine, kada je general Abdel Fatah el Sisi svrgao predsednika Muhameda Mursija, inače člana Muslimanskog bratstva.¹⁷ Takođe, može se desiti i da se, posle smene prethodne vlasti, vojska povuče, naravno ne potpuno, ali barem u pozadinu, kao što se desilo u Turskoj posle 1960. godine, kada je demokratija nastavila da postoji, ali je vojska sebi dala za pravo da smenjuje civilne vlasti, nekad bezuspešno, ali 1971. godine, 1980. godine i 1997. godine sasvim uspešno. Vojska na taj način postaje „država u državi”¹⁸ ili, specifično za Tursku, „duboka država.”¹⁹ Nedemokratske vlasti, sa svoje strane, se uvek uspostavljaju na protivustavan način, bez obzira na to da li su prvobitno uspostavljene putem demokratije, pa potom postale to što jesu, ili je samo prvobitno uspostavljanje bilo protivustavno. I u jednom i u drugom slučaju, intervencija vojske bila bi nelegalna, ali se čini da bi, isto tako, bila i sasvim opravdana i legitimna.

Najkarakterističniji primer za prvu vrstu nedemokratske vlast je vlast Adolfa Hitlera i NSDAP, uspostavljena 30. januara 1933. godine, kada je posle izbora za Bundestag on postao kancelar Nemačke, a najpoznatiji napor Vermahta da ga ukloni, naravno neuspešan, bio je onaj od 20. jula 1944. godine.

Iz druge vrste ističu se događaji u Rusiji, sa početka i sa kraja komunističke vlasti. Prvo, nakon Februarske revolucije iz 1917. godine, kada je pešadijski general Lavr Kornilov sa vojnicima pod svojom komandom bezuspešno pokušao da sruši privremenu vladu Aleksandra Kerenskog i Petrogradskog sovijeta vojničkih i radničkih deputata. Drugo, kada je avgusta 1991. godine Državni komitet za vanredno stanje, poznat i kao „banda Osmorice” ili „Osmočlana banda,”²⁰ pokušao, takođe bezuspešno, da smeni Mihaila Gorbačova. Slično se nešto ranije desilo i u Poljskoj 1981. godine, ali ovoga puta uspešno, kada je general Wojćeh Jeruzelski nasledio Stanislava Kaniju na mestu Prvog sekretara Poljske ujedinjene radničke partije, pritom postavši tako jedino vojno lice na čelu neke evropske komunističke partije.²¹

6. Zaključak

Intervencija vojske u unutrašnji politički život skoro ni u jednom slučaju neće biti čin u saglasnosti sa ustavom i zakonom, jer nijedna civilna neće joj dati ovlašćenje da je smeni, osim ukoliko je tu civilnu vlast dovela sama vojska, a nekad ni tad. Ali pitanja legaliteta i legitimiteta potrebno je postavljati odvojeno. Neki bi rekli da legitimitet potiče upravo iz legaliteta tj. iz poštovanja ustava i zakona, ali šta se dešava ako ti ustavi i zakoni ne poštuju osnovna ljudska prava, da li su i tada legitimni? Uzimimo samo na primer Hitlerove Nirnburške rasne zakone iz 1935, da li za njih može reći da su bili legitimni? Neki bi možda odgovorili potvrdno, jer je legitimnost oličenje volje naroda.

U situacijama kada nedemokratska vlast uživa narodno poverenje, akcije vojske usmerene protiv takve vlasti možda i mogu biti dovedene u pitanje, ali kada podrške naroda nestane, opravdanost antivladine akcije je neupitna, bez obzira šta kažu ustav i zakon. Pravo na pobunu protiv vlade koja krši ili samo ne štiti u dovoljnoj meri prirodna prava pojedinaca predstavio je još Džon Lok u svojoj čuvenoj knjizi „Dve rasprave o vladi”, ali on nije bio prvi. Pravo na tiranicid zagovarano je još u srednjem veku.

Vlast uvek može promeniti ustav i zakon, i privoleti pravo na svoju stranu, ali kada izgubi narodnu podršku, nikada neće moći da kaže kako je ono što radi opravdano, jer ona je tu služi narodu, a ne obratno.

¹⁴ Historycentral.com, 2017.

¹⁵ abc News, 2017.

¹⁶ Hilton, 1997.

¹⁷ Hauslohner, 2013.

¹⁸ Spinoza 1675, 6.

¹⁹ Jones 2005, Freely 2007.

²⁰ Obolensky 2013, 152.

²¹ Encyclopædia Britannica Online, 2008.

Literatura

- abc News. 2017. "CIA Admits Involvement in Chile." Pristupljeno 14. decembra. <http://abcnews.go.com/International/story?id=82588&page=1>.
- Buzan, Barry. 1983. *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Birghton: Wheatsheaf.
- Buzan, Barry, Ole Waever and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
- Cheibub, José Antoni, Jennifer Gandhi and James Raymond Vreeland. 2010. "Democracy and Dictatorship Revisited." *Public Choice* 143 (2): 67-101.
- Clutterbuck, Richard. 1980. "Review: Coup d'Etat: A Practical Handbook by Edward N. Luttwak." *International Affairs* 56 (1): 125-26.
- DWDS. 2017. "Putsch." Pristupljeno 10. decembra. <https://www.dwds.de/wb/Putsch>.
- Ejdus, Filip. 2012. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Encyclopædia Britannica Online. 2008. "Wojciech Witold Jaruzelski." Pristupljeno 14. decembra. <https://www.britannica.com/biography/Wojciech-Jaruzelski>.
- Freely, Maureen. 2007. "Why they killed Hrant Dink." *Index on Censorship* 36 (2): 15-29.
- Hauslohner, Abigail. 2013. "Egypt protests: President Morsi removed by army, reportedly put under house arrest." *Toronto Star*. Pristupljeno 14. decembra. https://www.thestar.com/news/world/2013/07/03/egypt_protests_mohammed_morsi_banned_from_travel_military_coup_underway_advisor_says.html.
- Hilton, Ronald. 1997. "Chile: The Continuing Historical Conflict." *World Association of International Studies*. Pristupljeno 14. decembra. http://wais.stanford.edu/Chile/chile_conflict.html.
- Historycentral.com. 2017. "World history 1965-66." Pristupljeno 14. decembra. <http://www.historycentral.com/dates/1967.html>.
- Huntington, Samuel. 1957. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-military Relations*. Harvard: Harvard University Press.
- Jackson, Richard. 2010. Sigurnost režima. *U Suvremene sigurnosne studije*, urednik Alan Colins, 171-190. Zagreb: Politička kultura.
- Janowitz, Morris. 1973. *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. London: Simon and Schuster.
- Jones, Gareth. 2005. "Bombing throws spotlight on Turkey." *Turkish Daily News*. Pristupljeno 10. decembra. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-564764>.
- Obolensky, Georges. 2013. *Forever Russian: Memoirs of a Vagabond Prince*. Bloomington, Indiana: AuthorHouse.
- Powell, Jonathan and Thyne, Clayton. 2011. "Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset." *Journal of Peace Research* 48 (2): 249-259.
- Spinoza, Benedict. 1909. *The Chief Works of Benedict de Spinoza: Introduction. Tractatus theologico-politicus. Tractatus politicus*. London: George Bell & Sons.

Abstract: In the time of constitutional rule, the role of the army as guardians of the constitutional order and the justification of its intervention in the internal political life of the country is questioned. More precisely, would it, if it was already tasked with protecting and protecting its country from external threats, should intervene if the constitutional order was threatened from within? Internal threats do not have a military dimension in consolidated democracies with strong liberal values, but they are most common in developing countries, especially those that have been created relatively recently. Therefore, the frequency of coups can be a reliable indicator of the maturity of political systems, their ability to resist threats, both external or internal, and the strength of civil institutions. On the other hand, they can be justified in certain situations and under certain circumstances, first of all when they are organized against undemocratic structures, but even then it is most often unconstitutional, since no civilian government will give the army the power to change it, unless the same civilian authority was brought by the army itself. In civil-military relations there will always exist, both hidden or open, threat of the military abusing the power it possesses, and it is only a matter of minimizing this threat. In situations where the non-democratic government enjoys a trust of the people, actions of the military against such a government may well be questioned, but when a support of the people disappears, the justification of anti-government action is unquestionable, no matter what the constitution and the law say. Government can always change a constitution and laws, and stir the law to its own side, but when it loses popular support, it will never be able to say that its work is justified, because it serves the people here, and not the other way around.

Key words: *military, constitutional order, coup.*

Biografija

Stefan Dimitrijević je rođen 7. juna 1996. godine u Beogradu. Završio je Devetu gimnaziju „Mihailo Petrović Alas”, prirodno-matematički smer. Nedavno je diplomirao na međunarodnim studijima na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Tokom studija pohađao je više obrazovnih programa, između ostalih one u organizaciji Karlovog univerziteta u Pragu, Centra za studije SAD iz Beograda i Libertarijanskog kluba - Libek. Obavljao je prakse u Pradov d.o.o. na projektu „MUN: Planet” i u Ministarstvu spoljnih poslova Republike Srbije, a kratko je radio i u Coca-Cola HBC Srbija. Govori engleski, a aktivno radi i na usavršavanju francuskog jezika.

The limits of reusability of material resources on planet Earth and similar closed-box systems

Abstract: During early industrialization and rapid advancement in technological prowess of a civilization, certain caveats are to be expected and accepted. In our case, and one to be generally expected across most possible configurations of civilizations, efficiently managing energy and material consumption is a major challenge. Understanding the long-run consequences of being confined in a closed-box system for the majority of the early stages of development is likely beneficial to formulating adequate strategies for sustainable and safe development and growth of a budding technological civilization.

Keywords: *Reusability, renewability, efficiency, technology, development, growth, civilization, existential risks, strategy.*

1. Mapping the territory

1.1. The green dream (Reusability)

In almost every language spoken or understood there is a maxim warning against material greed and impatience, and promoting sharing of wealth and making long-term plans. This truth is evidently a recurring and important one, and coincides with the fundamental principles of economics. As such, it feels like an ‘easy’ truth to stumble upon.

With the recent (few centuries) leap of Mankind’s technological capabilities and in turn its growing scope of economic activities, there was an appropriately significant spurt of growth in the effects of Man on his environment. The consequences of this growth were forecasted in the early days of industrialization, and are being witnessed first-hand in multiple facets of everyday life today.

Where proactivity was lacking with previous generations, we are now faced with peak interest in sustainable development and ecologically friendly economic activity. Through second-order effects of globalization and the democratization of high-speed communication technologies, Man is now more invested and more educated than ever on the topic of building a society for the ages, not just for today.

Multiple countries (few of them luxuriously wealthy) have set aggressive deadlines for partial or complete transition to *fully renewable* (what this phrase exactly means is discussed later in this text) regimes of energy production and consumption. This is a very recent trend fueled by technological advancements and decrease of opportunity costs in the fields of energy generation and storage. In no small part, the push towards renewables was made possible by the onset of the information economy – thus the removal of a major global trade barrier. (Though in an ironic twist, large chunks of capital went away from solving problems in the world of atoms and shifted to tackling the world of bits.)

1.2. Entropy (The limitations)

The fangs of time consume all. This, too, was a well-known fact amongst the earliest civilizations, though not in the sophisticated fashion which is to us now presented as the second law of thermodynamics. The Second Law, though simple in its formulation, imposes very strict limits on the nature of production, consumption and reusability of energy.

The law decrees that a system without external inputs will steadily approach a state of maximum *disorder* – a state with no complex structures and no distinguishable features. The full implications of this are beyond the scope of this text, though the framework will prove beneficial to our understanding of the topic at hand.

An observed system's level of disorder can be described using a term coined *Entropy* – the more ordered a system, the lower its entropy is. While primarily used in physics, both in terms of thermodynamics and quantum information, it is a useful tool for thinking about systems which exchange any form of information with neighboring systems.

Indeed, vats filled with liquids, hot gasses, or particles of any kind spontaneously begin exchanging material and energy with neighboring vats when connected with pipework. They do so following a set of principles rooted deeply in the nature of our Universe. Similarly, systems holding information (or energy in any other form) communicate their states in a systematic, explainable way, and as such provide us with a tool to model economic behavior.

Nicholas Georgescu-Roegen has made an astute observation and a charming phrase in saying that "*Entropy is the most economic of all natural laws*"[1]. The insight brings to mind the analogy of the "invisible hand", though in an even less corporeal sense.

1.3. Earth and beyond (Closed-box systems)

Though undoubtedly part of the Universe, Earth has next to no material communication with its surroundings on a scale relevant to industrial activities. The peaks of material communication are coined "mass extinction events" by many branches of science. As such, by their nature, they hold no relevance to sustainable economy development. For our purposes, we will approximate zero material exchange between Earth and the rest of the neighboring Universe, thus treating Earth as a closed-box system with regard to matter.

The same can certainly not be said for energy. The Sun is an awesome energy source, one very difficult to approximate away. Our planet is hit by 173.000 terawatts of solar energy over the period of 60 minutes. Added up across all sources, Humanity uses less energy than that throughout an entire year of industrial activity.

The Sun can be approximated as the solitary source of energy on Earth. Parts of it are stock in nature – fossil fuel, biofuel – and parts are in the form of flow - primarily direct sunlight. While light from more distant stars does reach us, and the kinetic energy of the planet's motion does hold true energy (these being only two representative examples), neither is viably extractable, and as such is safely regarded as non-existent.

2. State of the art

2.1. A brief look at history

Though we have survived as a technological meta-civilization for a long time, we are yet to see planetary unison and cease of predatory and otherwise aggressive behavior. Great civilizations which have beyond a shadow of a doubt pushed the envelope of technological, scientific and cultural development have fallen. The Roman Empire, Ancient Egypt and the Maya are spoken about quite often and used as examples of great civilizations with regard to many things, often orthogonal to each other and to our current areas of interest.

Their falls were unique events, all having encountered respectively insurmountable failure modes, and as such the following passage should be taken with a grain of salt.

An obvious failure mode for a discernably advanced civilization is a rogue event or rogue obstacle, one beyond the scope of familiarity to the civilization's best and brightest. This hurdle may be political, logistical, technological, or of any other nature so long as it fulfills the criteria mentioned above.

2.2. A Forecast of the future

An economy of a scale as large as a civilization can fall due to a multitude of reasons. An appropriate model for four main types of failure modes is presented by Nick Bostrom [2] in the forms of:

- *bangs* – sudden halt by any cause;
- *crunches* – hitting a ceiling in any area of progress necessary for growth and development;

- *shrieks* – great technological advancement, though in a narrow portion of desirable possibilities (an incorporeal definition dependent on the criteria of desirability);
- *whimpers* – a civilization advances, though only a fraction of its potential is ever achieved before external factors start slowly but certainly grinding the machine of progress (and soon after existence) to a halt.

Of the four, the one most relevant for the topic at hand is the concept of *crunches*. While seemingly unlikely to happen now, with the fruits of great technological and societal development and growth that we are reaping, it is a good idea to consider the perspective of ancient great civilizations. It would be prudent to consider the ruling or academic class (or as the case often was – both simultaneously) of ancient Rome, and wonder whether they thought themselves unprepared for potential problems that could befall their civilization.

It is likely to not have been the case, just as we (other than a few outliers) do not spend time considering long-run existential risks, seeing it more rational to utilize our resources in other domains and not cry “doomsday”. With regards to both wastefulness in the sense of inadequately efficient use of resources granted to us by our immediate environment, and carelessness in the sense of not being deliberate with keeping the cycle closed and inadvertently releasing more energy into the ecosystem than we are adapted to, we are risking a *crunch*.

2.3. Current Conundrums

We are at a very peculiar point in time as a civilization. Looking at the unraveling century, we stand at the precipice of many different branches of extreme development and catastrophic lapses:

- runaway greenhouse effects dramatically altering the biosphere;
- becoming a multi-planetary civilization;
- development and deployment of artificial general intelligence;
- shifting towards a renewable energy production, storage and consumption regime;
- restructuring society into one of equal opportunity.

Some of these contain both risks of catastrophic consequence as well as odds of exponential improvement in quality of life and capabilities of our civilization. They are all, however, predicated on investing significant energy and material resources in a smart and rational way, thus mutually codependent in one way or another. Should we chase after these huge leaps in economic growth and development, we ought to make careful plans as to where to spend our energy so that we do not create more work just for returning to the baseline further down the road.

3. Strategies

3.1. Deep forecasting

A titan of hard science fiction, Isaac Asimov, introduced the concept of *Psychohistory* in his Foundation Trilogy. It is, in its basis, fueled by the assumption that with sufficient data, one can model the complex dynamics of technological advancement, economic growth and development, and shifts in politics and governance with broad strokes. Economists, amongst many other fields of Human activity (venture capitalism, or insurance companies to name only two) would doubtless be very happy to have such a tool at their disposal.

Sadly (or thankfully), psychohistory remains in the realm of science fiction, and as such is only a thought experiment as to what one could do with such awesome powers of prescience.

We do, however, have very strong tools of predictions on much smaller scales and scopes based on our knowledge of physics, as well as very short-distance predictive powers powered by digitally stored and communicated information used in conjunction with analytics and statistics systems.

A mini-psychohistorian in this regard would be Albert Einstein, whose predictions about how the Universe behaves in certain conditions have stood the test of time for more than a century now. In the short-distance variant, we have huge analytical machines the likes of those built by FAANG which can successfully infer your plans, interests, or even intimate things like pregnancy.

In the same vein, we can (and do) have detailed and so far accurate predictions of the usage and reusability of both energy, and more significantly, material resources.

3.2. (Un)sustainable materialism

Earlier in this essay we brought up the concept of *full renewability*. Renewable resources are loosely defined as those which can after consumption be restored to their original form with the investment of finite energy and/or time. An exemplar of this category is Mother Nature, built around using solar energy for all of its production ranging from nutrients in soil to animals as disseminators of plant seeds.

The concept is not a new one – it has intuitively guided Man since the earliest days of agriculture. (Agriculture is, in a very abstract sense, maximization of photosynthesis.) This intuitive, “of the inside” approach works on small scopes, but starts failing when scaled up significantly.

Linear thinking can’t solve non-linear, systematic problems. Greater energy requirements don’t only necessitate greater energy investments, but also technological advancements, extra infrastructure, stronger safety and fallback systems, etc. The difficulty of constructing and maintaining all of these does not scale linearly with each added Joule, but exponentially due to co-dependencies and networking costs.

Here we notice an important nuance – in order to harvest and utilize the energy available on Earth, we inescapably have to work with matter. In order to work with said matter, we must expend energy. This closed loop is the outstanding reason to warrant reusability in any capacity (the more the better), so as to guarantee long-run sustainability and discovery of more efficient methods for energy production, storage and consumption, as well as further means of extracting, using and reusing new resources for high-cost industrial activities.

From the perspective of the most technologically advanced civilization in the observable universe that we know about, there are multiple ways, some theoretical - others more pragmatic in their ways, to handle the problem of material reusability against the tides of entropy, economic forces and the uncertainty which tomorrow brings. Such systems don’t need extraordinary robustness. They are self-sustaining in a loose sense of the word, primarily meaning that deviating from them takes large amounts of energy and would not represent a viable strategy for any economic agent.

Reader beware – this is far from an exhaustive list, and presents particularly those solutions which are representative of a very certain subset of effectiveness in communicating energy and matter in a renewable and reusable way.

3.2.1. Using matter and leaving waste products

The everyman strategy – one we’ve been utilizing since the dawn of mankind, and are only very gradually beginning to leave behind. The harsh truth of the matter is that we will never be able to economically abandon this approach across the board, since there will always be situations in which it is the most cost-efficient.

The consequences of this are evident in the way our own society is structured now – stockpiled waste, dirty (and often toxic) naval and terrestrial habitats, runaway greenhouse effects. All of these are unchecked externalities of the rapid industrial growth and development of Man, and all of them avoidable, though with significant stunting in rates of said growth.

As a strategy, its main benefits are in its being an easy and fast way to bootstrap into more advanced methods of matter and energy utilization, assuming that the consequences of long-term utilization of this approach doesn’t irreversibly impair the potential for further development.

3.2.2. Rearranging available matter

A coffee cup is (in the general case) constructed out of a large number of molecules of ceramic. In theory, these specific molecules can be pulled apart, stored in their separate, unique containers, labeled by their spatial coordinates, and then put back together like a jigsaw puzzle, bringing back the form of the original cup.

This process, besides being far beyond our current technological reach, is very energy-expensive. Depending on the abundance of the constituent elements within our reach, reassembling matter on such a small scale may prove either an excellent bargain, or absolute folly.

Displacing molecules in order to reassemble macro structures such as coffee cups will transfer non-negligible amounts of external energy, thus potentially upsetting the otherwise stable nature of these molecules. This can cause them to cease holding their form, leaving us with a higher-entropy structure, thus demanding more energy of us to restore it to its original state. The delicacy required with approaches such as this make the strategy barely viable.

3.2.3. Packaging and allocating for future generations

An omnipotent and omniscient civilization could forecast the expenditures of its future generations, and as such could package energy and matter and ration them optimally across time, thus ensuring maximum utility. Omnipotence and omniscience are beyond the rulebook of our Universe, but the strategy is useful to consider as a *reductio ad absurdum* to ponder the limits of what we should theoretically strive for.

Packaging energy and matter in this sense would see a generation use a certain amount of it, capped and used rationally throughout the generation's lifetime in such a way that all of the civilization's needs are met and necessary/predicted progress is being made regardless of the hard limit on potential. Setting up something like this would require enormous amounts of energy due to the logistical, computational and organizational overhead, and as such it is the costliest strategy. Regardless, it is one with the clearest foresight potential, and as such is highly valuable as foresight is one of the major components of efficiency.

It is also one where mechanisms could be put into place to reuse certain types of matter via ensuring reusability of packaged or previously utilized matter, be it through transmitting knowledge and values, or sending technological systems equipped to efficiently renew resources for further use.

4. Conclusion

While beyond the scope of a civilization at the level of technological development that Humanity is currently at, there are some strategies which offer solutions to the problem of reusability while remaining within the strict confinements of the laws of physics.

Inevitably, further developments in our understanding of the Universe will further shift our case either towards or from the dream of full reusability, but as it stands, we are stuck with a limited toolset, stranded in the medium to distant future.

The current limitations are those of physics, as well as those of infrastructure – the way our civilization is structured in the broadest strokes. We've set up the trajectory of development on such a steep upward slope that it would take major reconstruction work to soften the slope which would cost us both time and energy. As it stands, the best approaches we have are nested in the mid to distant future and the best strategy would be to isolate the specific cases fitting for a civilization such as ours on a planet rich with materials such as the ones we have access to.

Should worst come to worst, we can be thankful that there is no alternative. In order to provide sustenance to our species, we are physically obligated to turn to renewable sources of energy and matter, since the stream we're tapping **will** inevitably run dry. The later we begin transitioning, the more costly it will be when we do, and as such less certain that we will emerge successful.

References

- [1] Georgescu-Roegen, N. (1975). Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal*, 41(3), p.347.).
- [2] Bostrom, N. (2002). Existential Risks: Analyzing Human Extinction Scenarios. [online] Nickbostrom.com. Available at: <https://nickbostrom.com/existential/risks.html> [Accessed 1 Aug. 2019].

Sources

Williams, D. (2018). Sun Fact Sheet. [online] Nssdc.gsfc.nasa.gov. Available at: <https://nssdc.gsfc.nasa.gov/planetary/factsheet/sunfact.html> [Accessed 1 Aug. 2019]. (Then roughly calculated).

En.wikipedia.org. (2019). Facebook, Apple, Amazon, Netflix and Google. [online] Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Facebook,_Apple,_Amazon,_Netflix_and_Google [Accessed 1 Aug. 2019].

Hill, K. (2019). How Target Figured Out A Teen Girl Was Pregnant Before Her Father Did. [online] Forbes.com. Available at: <https://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2012/02/16/how-target-figured-out-a-teen-girl-was-pregnant-before-her-father-did/#fc98a6466686> [Accessed 1 Aug. 2019].

Ayres, R. (2016). *Energy, Complexity and Wealth Maximization*. Springer International Publishing.

Biography

Vanja Knežević is a computer scientist from Belgrade, Serbia. His primary interests lie in transhumanism, futures studies, artificial intelligence alignment, and video game development. Throughout his life he obtained professional experience working in the fields of artificial intelligence engineering, software engineering, education, management, business design, game development, and several other less notable fields.

Породичне дужности као неоправдани основ разликовања запослених и кандидата за запослење

Сажетак: У раду је обрађено питање дискриминације запослених и кандидата за запослење на основу породичних дужности. Под појмом породичне дужности се подразумева трудноћа, брига о новорођенчету, брига о малом детету, брига о детету или члану породице са психофизичким сметњама и брига о старијим члановима породице. Дискриминација на основу породичних дужности у великом броју случајева је повезана са дискриминацијом на основу пола што захтева анализу како и дискриминације на основу пола, тако и повезаности ова два питања. Правни оквир који је постављен подразумева већи број докумената донетих на међународном и националном плану. Иако постоји сагласност да је била која врста дискриминације према запосленима и кандидатима за запослење забрањена, у пракси ипак неретко долази до дискриминаторног понашања које може бити присутно кроз непосредну или посредну дискриминацију. Борба против дискриминације подразумева не само доношење правних аката већ и проналажење механизма који ће обезбедити поштовање и примењивање правног оквира.

Кључне речи: *лица са породичним дужностима, дискриминација запослених и кандидата за запослење са породичним дужностима, дискриминација жена, равноправност полова, правни оквир, неусаглашеност прописа и праксе.*

1. Увод

Дискриминација запослених и кандидата за запослење на основу породичних дужности је данас присутна иако постоји борба против ове појаве у законодавству, теорији и пракси. Неопходно је напоменути да је дискриминација на основу породичних дужности нераскидиво повезана са дискриминацијом на основу пола будући да су у највећем броју случајева жене дискриминисане на основу породичних дужности.

Под појмом лица са породичним дужностима се подразумевају труднице, лица која имају обавезе у вези са децом, као и са осталим члановима породице којима је потребна посебна брига и подршка.¹

Регулисање ове теме и питање одређивања ширине правног оквира неретко доводе до сукоба мишљења будући да је њихово правно уобличавање неспорно повезано са традицијом, историјом и културом, али и предрасудама и стереотипима. Зато је неопходно не само донети правне акте који ће онемогућити сваки вид дискриминације лица са породичним дужностима него и успоставити механизме који ће праксу усагласити са оним што је прописано. Иако су стране у радном односу формално равноправне, чињеница је да је послодавац економски јача страна. Противтежа томе јесте заштита коју норме радног и социјалног законодавства пружају запосленом. Зато послодавци избегавају запошљавање оних категорија лица које су у већој мери заштићене. Уколико и запосле лица са породичним дужностима, често је напредовање на послу ове категорије запослених знатно спорије или чак у потпуности онемогућено.

У раду ће бити доказано да постоји довољна правна регулатива која се бави овим питањем, али да и поред напора међународне заједнице као и законодавства Републике Србије, у пракси дискриминација на основу породичних дужности наставља да постоји. Неки од могућих механизма који могу помоћи превазилажењу овог проблема су: деперсонализоване пријаве, трајање радног времена, акциони планови за постизање равноправности полова, мере за усклађивање породичних и професионалних обавеза, алтернативни начини решавања спорова као и процесни механизми.

¹ Погледати члан број 1. Конвенције број 156 Међународне организације рада. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEX-PUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C156 (преузето 22. 06. 2019).

2. Неоправдано разликовање лица на основу пола и на основу породичних дужности

2.1. Повезаност дискриминације на основу пола и дискриминације на основу породичних дужности

Феминистички покрет(и), индустријске револуције, развој науке и технологије као и низ других фактора су у великој мери утицали на то да дође до промене схватања расподеле родних улога унутар породице, али и на радним местима где су жене почеле пуноправно да заузимају радна места. Данас, у двадесет и првом веку жене обављају све послове² и пол не би смео да буде основ прављења разлика сем у ретким изузецима који су изричито одређени.³

Оне бивају дискриминисане због онога што је биолошки условљено (трудноћа), због дужности које су им наметнуте у току историје (родна улога жене на коју „падају“ све или бар већина породичних дужности), као и због стереотипа који се односе на то да управо због ових дужности жене не могу да остваре професионалне успехе еквивалентне онима које остварују мушкарци.⁴

Дакле, анализа дискриминације на основу пола је неопходна у контексту анализе дискриминације лица на основу породичних дужности будући да су у већини случајева оне повезане.⁵

О дискрепанци прописа и онога што се у реалности догађа сведочи и феномен „стакленог плафона“ односно glass ceiling који је формиран у пракси и подразумева то да постоји неписано правило да жене не могу да буду на руководећим положајима.⁶

Овакво постављање „граница“ женама је одређеним делом условљено дубоко укореним схватањима о њиховим породичним дужностима и тиме да оне немају нити неопходно време (јер имају обавезе према детету, старијем члану домаћинства) нити способности да обављају све послове које имају припадници мушког пола. могло би се чак рећи да постоји „одсуство свести о постојању жена“.⁷

Да би жене биле фактички изједначене са мушкарцима неопходно је да постоји свест уопште о женама као субјектима на тржишту рада, али и о томе да оне нису мање способне самим тим што су жене.⁸

² Lucy Lamble, Only six countries in the world give women and men equal legal work rights, објављено 1. марта 2019, <https://www.theguardian.com/global-development/2019/mar/01/only-six-countries-in-the-world-give-women-and-men-equal-legal-rights> (преузето 22. 06. 2019).

³ Пол не сме бити основ прављења разлике приликом избора кандидата за запослење. Ово правило није без изузетка, али изузеци су малобројни, морају бити изричито прописани и као код сваког изузетка важи правило уског тумачења изузетака. Разлози за изузетке су аутентичност, пристojност, природа посла или установе где се рад обавља. Послови у полицији и војсци често изазивају недоумице да ли женама уопште треба дозволити обављање ових послова, да ли треба поставити неке додатне услове и слично. Став је Суда правде Европске уније да уколико се жене искључују у потпуности од обављања неког посла за то мора бити испуњено кумулативно неколико услова који би заиста гарантовали не само легалност него и легитимност оваквог искључења будући да је ово терен где врло лако може доћи до дискриминаторног понашања. Љубинка Ковачевић, *Равноправност мушкараца и жена као битан елемент достојанственог запошљавања: прилог дискусији о нацрту Закона о родној равноправности, Радно и социјално право* (Београд: Удружење за радно право и социјално осигурање, vol. XXII, број 1/2018), 97-143.

⁴ Због разлика формалних оквира и фактичке ситуације неопходно је нагласити да појам једнакости полова не може бити коришћен као синоним забране дискриминације на основу пола. Појам забране дискриминације, као што је из чисто језичког тумачења јасно, подразумева негативну обавезу, то јест забрану, док појам једнакости полова подразумева и позитивну обавезу, односно преузимање одговарајућих обавеза ради постизања фактичке једнакости. Други пар појмова који може изазивати недоумице и које је неопходно разјаснити јесте једнакост и равноправност полова. Једнакост може бити схваћена као ужи појам у односу на појам равноправности. Међутим, једнакост није само ужи појам већ је она и темељ за равноправност која подразумева то да се обезбеди једнакост која не постоји само de iure него је и de facto створена. Ibid, 4-5.

⁵ Lauren Bock Mullins, „Can teachers “Lean in””? Family Responsibilities Discrimination: Why Some Public School Teachers Prefer Not To“, *SAGE open, Journal of Workplace Rights*, Volume: 6, Issue: 1 (2016): 2.

⁶ Ковачевић, *Равноправност мушкараца и жена као битан елемент достојанственог запошљавања: прилог дискусији о нацрту Закона о родној равноправности*, 2.

⁷ Теодора Јанковић, *Protection of maternity in Labour Law of the European Union* (Master Thesis, Правни факултет у Београду, октобар 2018), 2.

⁸ О томе колико су укоренила схватања о (не)прилагођености сведочи и симболична прича према којој је тешко сетити се одговора зашто хирург не може да оперише дете ако није отац детета. Одговор је да је хирург мајка детета, али овај одговор није нужно одмах јасан када се постави питање ко је онда хирург ако то није отац детета: Joan C. Williams, Stephanie Bornstein, Diana Reddy, Betsy A. Williams, „Law Firms as Defendants: Family Responsibilities Discrimination in Legal Workplaces“, 34 *Pepperdine Law Review* 393 (2007).

2.2. Правни оквир забране дискриминације на основу пола и породичних дужности

Устав Републике Србије као највиши правни акт одређује основна начела и принципе са којима могу бити усаглашени сви национални, али и ратификовани међународни правни акти. У Уставу се наводи да „Свако има право да донесе одлуку о рађању деце, то јест заснивању породице због чега ће касније бити у обавези да испуњава родитељске дужности и остварује родитељска права“.⁹

Нека од најважнијих међународних докумената која се баве овим питањем су донета у оквиру Организације уједињених нација,¹⁰ Међународне организације рада и Савета Европе, и то су: Универзална декларација о правима човека од 1948. године која изричито забрањује сваки облик дискриминације,¹¹ Међународни пакт о грађанским и политичким правима и слободама,¹² Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима,¹³ већи број конвенција Међународне организације рада¹⁴ као и Европска социјална повеља¹⁵ и Ревидирана европска социјална повеља.¹⁶

Када је реч о националним изворима права важно је поменути Закон о раду као и Закон о забрани дискриминације.¹⁷

Европска социјална повеља донета 1961. године поставља правни оквир који се мења 1996. године када се доноси Ревидирана европска социјална повеља У повељи од 1961. године је заступљен патерналистички приступ који полази од заштите женског пола и поставља врло широк опсег заштите који чак у извесној мери производи и контраефекат. Преширок опсег заштите у потпуности забрањује вршење одређених занимања женама у циљу њихове заштите, али самом својом забраном представља „бенигну дискриминацију“. Ове врсте забрана су засноване на идеји заштите здравља жена као и учвршћених схватања о „неприлагођености“ одређених занимања женском полу. Ревидирана повеља у свом члану 8, у ком гарантује заштиту трудницама и женама након порођаја, напушта патерналистички принцип и има за циљ да фактички изједначи полове тиме што припадницама женског пола обезбеђује одређене „привилегије“ како би их изједначила са припадницима мушког пола.

Члан 8. Ревидиране европске социјалне повеље гарантује низ права, али фактичка ситуација указује на то да ће потенцијално у будућности он бити још шире тумачен.¹⁸

Европска социјална повеља донета 1961. године поставља правни оквир који се мења 1996. године када се доноси Ревидирана европска социјална повеља У повељи од 1961. године је заступљен патерналистички приступ који полази од заштите женског пола и поставља врло широк опсег заштите који чак у извесној мери производи и контраефекат. Преширок опсег заштите у потпуности забрањује вршење одређених занимања женама у циљу њихове заштите, али самом својом забраном представља „бенигну дискриминацију“. Ове врсте забрана су засноване на идеји заштите здравља жена као и учвршћених схватања о „неприлагођености“ одређених занимања женском полу. Ревидирана повеља у

⁹ Устав РС, („Службени гласник РС”, број 98/2006): члан 15. Највишим правним актом зајемчена је и равноправност жена и мушкараца (члан 21) као и заштита породице, која подразумева посебну заштиту породице, мајки, самохраних родитеља и деце, као и посебну заштиту и подршку мајки пре и после порођаја (члан 66).

¹⁰ „Велики је значај Организације уједињених нација која не само да доноси документе који се баве овим питањем већ такође подстиче регулисање на регионалном нивоу па тако и оснивање већег броја тела као што су Економско-социјални савет основан повељом УН као и Комитет за економска, социјална и културна питања сачињен од независних експерата“; Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права* (Београд: Правни факултет Универзитета, 2014), 81-83.

¹¹ Универзална декларација о људским правима (Universal Declaration of Human Rights, adopted by General Assembly resolution 217 /III/ of 10 December 1948), члан бр. 7 и члан бр. 23.

¹² Међународни пакт о грађанским и политичким правима и слободама („Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, број 7/71).

¹³ Ibid.

¹⁴ Конвенција број 156 Међународне организације рада се бави заштитом радника са породичним дужностима („Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, број 7/87).

¹⁵ Европска социјална повеља (European Social Charter, European Treaty Series, No. 35).

¹⁶ Ревидирана Европска социјална повеља, („Службени гласник РС - Међународни уговори“, број 42/09).

¹⁷ Релевантни чланови који се односе на забрану дискриминације у Закону о раду „Службени гласник РС“, број 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17, 113/17 и 95/18 - аут. тумачење), чл. 12. и 18-20.

¹⁸ Овим законом прокламовано је начело једнакости (члан 4) и забрањене су непосредна и посредна дискриминација (чл. 6-7), док је као њихов посебан облик забрањена дискриминација на раду (члан 16).

свом члану 8, у ком гарантује заштиту трудницама и женама након порођаја, напушта патерналистички принцип и има за циљ да фактички изједначи полове тиме што припадницама женског пола обезбеђује одређене „привилегије“ како би их изједначила са припадницима мушког пола.

Члан 8. Ревидиране европске социјалне повеље гарантује низ права, али фактичка ситуација указује на то да ће потенцијално у будућности он бити још шире тумачен.¹⁹ Члан 27. Ревидиране европске социјалне повеље се односи на лица која имају децу или друге чланове породице којима је неопходна помоћ и подршка. Анализа члана 27. захтева вишеслојно разматрање које излази из оквира правних докумената. Подразумева друштвене специфичности породичних односа у свакој држави, па чак и на ужим подручјима, али исто тако и једно шире, општецивилизацијско питање које се односи на међуљудске односе и бригу о „слабијима“.²⁰

Комплексни оквир анализе захвата везу родитељске љубави са одсуством ради неге детета.²¹

Један од великих изазова које двадесет и први век поставља јесте балансирање обавеза приватног и професионалног живота. Члан 27. је још један од показатеља напора који се чине да би се савладао овај проблем односно како бисмо се успешно суочили са овим изазовом.²²

Правни оквир овог питања неизоставно обухвата и већи број конвенција Међународне организације рада које се у извесној мери могу сматрати и претечама Европске социјалне повеље и Ревидиране европске социјалне повеље.²³

Закључак јесте да питање дискриминације лица на основу породичних дужности није питање које нема правни оквир, како на међународном тако и на националном плану. Ипак, пракса често не прати овај оквир и зато је неопходно вршити анализу у циљу идентификације и разумевања ванправних чинилаца утичу на то као и који су потенцијални механизми за суочавање са изазовима у пракси.

3. Дискриминација на основу породичних дужности у области рада и запошљавања

3.1. Породичне дужности као основ дискриминације

„Дискриминација на основу породичних дужности подразумева постојање три елемента:

1. фактички елемент (искључивање, ограничавање права или давање предности другима);
2. основ разликовања (брачни статус или то што запослени/запослена има породичне дужности);
3. објективне последице (укидање или нарушавање једнаких могућности)“.²⁴

¹⁹ Интересантно је напоменути да се и Директива од 1992. године донета бави питањима којима се бави члан 8 тако да се може рећи да је његов саставни део. Ова директива не подразумева само постојање негативних обавеза, то јест обавеза забране дискриминације, него намеће и обавезу послодавцу да обезбеди одговарајуће стандарде, односно прописује позитивне обавезе; Csilla Kollonay-Lehoczky, „The right of women to maternity protection“, Article 8, у N. Bruun, K. Lörcher, I. Schömann, S. Clauwaert (eds), *The European Social Charter and the employment relation* (Oxford/Portland, Oregon, Hart Publishing, 2017), 308-311.

²⁰ Isabelle Schömann, „The right of workers with family responsibilities to equal opportunities and equal treatment“, Article 27 у N. Bruun, K. Lörcher, I. Schömann, S. Clauwaert (eds), *The European Social Charter and the employment relation* (Oxford/Portland, Oregon, Hart Publishing), 454-457.

²¹ Тако је, примера ради, законодавство у Турској оцењено као неусклађено са чланом 27 у одредби у којој не дозвољава равноправност полова у погледу одсуства ради неге детета него то дозвољава само мајци, а не и оцу детета одредбом ревидиране Европске социјалне повеље која гарантује равноправност полова, будући да је у овој држави право на одсуство ради неге детета било признато само мајци, не и оцу детета. У бугарском законодавству је постојала одредба према којој лицу са породичним дужностима не може бити дат отказ уколико не постоји претходна сагласност инспекције рада. Оцењено је да оваква одредба не гарантује довољан степен заштите радницама. *Ibid*, 461-462.

²² Модерна терминологија предност даје речи изазов у односу на реч проблем.

²³ Ноћни рад који је у конвенцији МОП-а из 1948. године у потпуности забрањен женама већ у Европској социјалној повељи бива ограничен, а не у потпуности забрањен, док је у Ревидираној европској социјалној повељи он забрањен трудницама. Ово показује промену у принципима на којима се заштита остварује - од апсолутних забрана, патерналистичког приступа до релативних забрана које су лишене разлога који нису здравственог него историјско-традиционалног карактера. Csilla Kollonay-Lehoczky, 310.

²⁴ Љубинка Ковачевић и Урош Новаковић, *Мирно решавање спорова поводом дискриминације запослених на основу породичних дужности* (Београд: Удружење правника у привреди, Право и привреда бр. 7. 97/2018), 431-460.

У теорији и у законодавству постоји сагласност о томе да је дискриминација запослених и кандидата за запослење недозвољена. Дискриминација може бити непосредна када подразумева очигледно третирање једнаких на неједнак начин и неједнаких на једнак начин. За разлику од непосредне дискриминације која је „очигледнија“, видљивија, посредна дискриминација подразумева наизглед једнако понашање које у себи садржи ипак неоправдано прављење разлика па можемо рећи да је на неки начин снабдева епитетом перфидности. Реч је, прецизније, о случајевима у којима се према радницима која се налазе у неједнаком положају поступа једнако, у смислу да се игнорише то да је радницима са породичним дужностима теже или немогуће да испуне неки послодавчев услов, који, притом, није неопходан за успешно обављање посла. Забрањена је и непосредна и посредна дискриминација.²⁵

„Дискриминација према одредбама Закона о раду не сме постојати у односу на:

1. услове за запошљавање и избор кандидата за обављање одређеног посла;
2. услове рада и сва права из радног односа;
3. образовање, оспособљавање и усавршавање;
4. напредовање на послу;
5. отказ уговора о раду.”²⁶

Једно од питања која се постаљају приликом одређења понашања као дискриминаторног јесте и то да ли је неопходно да постоји намера да се одређено лице дискриминише. Будући да је доказивање намере изузетно тешко, заузет је сав да постојање намере није неопходан елемент.²⁷

3.2. Ризик дискриминације трудница и породиља у области запошљавања и радних односа

Дискриминација трудница подразумева дискриминацију приликом самог избора кандидата за запослење будући да послодавци већ тада често проверавају да ли жена уопште има намеру да затрудни у блиској будућности (иако је постављање оваквих питања изричито забрањено). Такође, није ретко да жена добије отказ у току коришћења или повратка на посао са породилског одсуства, што је исто јасно забрањено.²⁸ Са друге стране, у већем делу света, а у Европи нарочито, се развија пронаталитетна политика условљена „белом кугом“ која влада последњих деценија.²⁹

Политика усмерена ка повећању наталитета може бити сматрана пуком формом уколико се трудницама и женама у периоду после порођаја не обезбеде сва потребна права.³⁰

Како се наводи: „Знати да је мушкарац отац је обично много мање информативно у погледу тога како он проводи своје време и енергију, од знати да је жена мајка“.³¹

²⁵ Члан 6. Закона о забрани дискриминације забрањује непосредну, а члан 7. посредну дискриминацију.

²⁶ Члан 20. Закона о раду (“Службени гласник РС”, број 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - одлука УС, 113/2017 и 95/2018 - аутентично тумачење).

²⁷ Бранко Лубарда, *Закон о раду и европски радни стандарди* (Билтен судске праксе Врховног суда Србије број 372006), 170.

²⁸ Видети чланове 89-95 Закона о раду где се наводи: „Жена има право на породилско одсуство које може да почне да користи најкасније двадесет и осам дана пред порођај, а најраније четрдесет и пет дана. Након рођења детета она има право на још три месеца, а најдуже на 365 дана који подразумевају период пре, али и након порођаја. Уколико мајка напусти дете, премине или из других оправданих разлога не може да брине о њему тада право на коришћење овог одсуства има отац детета без обзира на то да ли је мајка била запослена или не.“ „Уколико се жена врати на своје радно место пре истека годину дана од тренутка када је почела да користи породилско одсуство, а њено радно време износи шест или више часова дневно, она има право на 90 минута дневно ради дојења детета“.

²⁹ S. Maksimovic: *The Demographic Decay of the Modern Europe*, Master’s of Social Policy and Social Work at Stockholm University, Sweden <https://www.cirsd.org/en/young-contributors/the-demographic-decay-of-the-modern-europe> (преузето 09. 07. 2019.).

³⁰ Не треба заборавити да трудноћа подразумева специфичност стања у психофизичком смислу јер подразумева наглашену реакцију на спољне промене и изузетно повећан степен осетљивости на исте, као и специфично ментално стање труднице. Елеонора Бобар, *Посебна заштита жена у међународном радном праву* (Београд: Мастер рад из Међународног радног права, март 2017), 7.

³¹ Ivana Grgurev, *Diskriminacija trudnih radnica, kako uspešno pomiriti trudnoću sa zahjevima tržišta?* (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, у: Ž. Potočnjak, I. Grgurev, A. Grgić (yp.), *Perspektive antidiskriminacijskog prava*, Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet, Zagreb, 2014), 134.

Став о „двострукој ангажованости жена“ данас не треба схватати као врсту феминистичке пропаганде и борбу против традиционалне породице већ напротив као борбу за очување породице која да би опстала мора бити прилагођена новонасталим приликама.³² Зато правни оквир и механизми који омогућавају његово спровођење у пракси морају бити такви да женама омогуће да се остваре у улози мајке, али и да испуњавају друге породичне дужности које имају без страха да ће то бити разлог губитка посла или пребацивања на ниже радно место.

Само постојање извора права не гарантује њихово поштовање и спровођење у пракси. Постоји ризик од дискриминације уколико не постоје одговарајући механизми који би подстакли послодавце да се придржавају преузетих обавеза.

Свакако се треба уздати у људску филантропију,³³ али ипак треба „проверити“³⁴ да она прати правни оквир постављен у међународним и националним изворима права.

Интересантно је напоменути како постоји тренд јачања заштите трудница и жена после порођаја, а са друге стране врло мало пажње је посвећено другим породичним дужностима што је у колизији са сталним старењем светског становништва и порастом просечног животног века.³⁵

4. (Не)усклађеност функционисања слободног тржишта и заштитних захтева које поставља Радно и социјално право

4.1. Општа разматрања

Послодавац на тржишту рада тражи особу која својим квалитетима и способностима одговара датом радном месту, дакле индивидуу без обзира на њен породични статус. Ипак, породица и постојање породичних дужности никако нису занемарљив део живота сваке особе. Усклађивање породичних обавеза и посла је од значаја за сваку особу, али и за целокупно функционисање друштва.³⁶

Изазов је и усклађивање заштитничких мера, које прокламује радно и социјално законодавство, и слободног тржишта. Систем заштите запослених у вези са породичним дужностима противречи потпуној слободи послодавца да одлучује о свом пословању.³⁷ Забране које се постављају послодавцу да да отказ запосленој у току трудноће и одређено време након порођаја, флексибилно радно време и слично није нешто што у потпуности одговара послодавцу. Управо због тог „ограничавајућег карактера“ механизми који ће обезбедити спровођење ових мера у пракси морају постојати јер ће иначе овакве мере остати празно слово на папиру које ће лако бити изиграно. Примена ових мера може бити нарочито упитна када постоји ситуација „одмеравања снага“ држава и изузетно моћних компанија.³⁸ Антидискриминаторно и радно законодавство мора бити врло пажљиво у тражењу границе докле послодавац сме да иде у распитивању о личном животу приликом вршења процеса селекције. Да би сазнао одговоре на сва питања која му могу бити од значаја послодавац често задире у сферу приватног

³² „Свака срећна породица личи једна на другу, свака несрећна је несрећна на свој начин.“- Лав Николајевич Толстој, *Ана Каренина*, Наслов оригинала: Лев Николаевич Толстой Анна Каренина 1873. - 1877. Превела: Зорка Велимировић Просвета – Рад Београд 1975, Фототипско издање према издању из 1968. године, 1.

³³ Жан Жак Русо сматра да су људи по својој природи добри, на сасвим супротном крају стоји филозоф Томас Хобс који сматра да је човек човеку вук.

³⁴ Веруј али провери“ је руска пословица која је постала „популарна“ када ју је у више наврата користио Роналд Реган у преговорима са Совјетским Савезом. Barton Swain, ‘Trust, but verify’: An untrustworthy political phrase, Washington post, March 11, 2016, <https://www.washingtonpost.com/opinions/trust-but-verify-an-untrustworthy-political-phrase/2016/03/11/da32fb> (преузето 09. 06. 2019).

³⁵ AARP Public Policy Institute, 601 E street NW, Washington, DC, 20049 Issues 68, August 2012, 2-4.

³⁶ I. Grgurev, *Diskriminacija trudnih radnica, kako uspešno pomiriti trudnoću sa zahjevima tržišta?* 135.

³⁷ У односу на ово питање постоји више могућих подела држава благостања и питања како оне регулишу управо ово питање. „Према једној подели постоје три модела а то су земље са социјал-демократским моделом, земље са либералним тржиштем и конзервативно корпоративистичке земље благостања.“- Сузана Г. Михајловић Бабић, „Социјална агенда европске уније – примена отвореног метода координације у политици социјалне укључености“. *Социјална политика, часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада*, број 01/2016, год. 51, http://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2017/11/SP-1_2016-5.pdf (преузето 11. 07. 2019).

³⁸ „Многе компаније које су међу *Global Top 200* имају већу снагу од самих држава и њихових економија: нпр. Филип Морис је већи од Новог Зеланда и развија своју активност у 170 земаља, Мицубиши је већи од Индонезије, Ценерал моторс је већи од Данске, Форд од Јужне Африке, а Тојота од Норвешке“. Тибор Варади, Бернадет Бордаш, Гашо Кнежевић, Владимир Павић, *Међународно приватно право* (Београд: Правни факултет, 2016), 280.

живота која је заштићена већим бројем међународних докумената.³⁹ Наш законодавац је такође учио могућност залажења у сфере живота које су приватне и за које не постоји обавеза кандидата за запослење да их открива послодавцу. Сматра се да послодавац сме да поставља оваква питања само ако су кумулативно испуњена следећа два услова: „да постоји непосредна повезаност са радним местом и да је неопходно да послодавац буде упознат са тим“. Уколико ови услови нису испуњени, послодавцу је забрањено да поставља оваква питања.⁴⁰

Неспорно је то да послодавац нема „само“ обавезу да се он сам не понаша дискриминаторно, већ да његове обавезе подразумевају превентивне мере које ће спречити било кога да се на радном месту понаша дискриминаторно, али и санкције које ће погодити оне који своје обавезе не поштују.⁴¹

4.2. Могуће мере за суочавање с изазовима који прате радно ангажовање лица с породичним дужностима

Један од механизма који има за циљ борбу против дискриминације при процесу селекције јесу деперсонализоване пријаве на оглас или конкурс за слободно радно место. То су пријаве у којима не постоји могућност сазнања којој националној, верској или другој групи лице припада, ког пола је и слично. Чињеница је да ће послодавац свакако упознати лице па тиме и сазнати ове податке уколико кандидат прође први круг селекције и буде позван на интервју. Ипак, подаци указују на то да је у овој фази мањи ризик од дискриминаторног понашања него при самом прегледању послате пријаве. Овај енглески механизам није без мана, али свакако може бити корисна смерница законодавцу.

Родно освештене политике су још једно од могућих средстава у борби против дискриминације. Оне подразумевају то да се приликом доношења неке значајније одлуке води рачуна не само о ефектима које би она имала у економском, правном или другом аспекту већ и о томе да ли би утицала и на који начин би утицала на равноправност полова.⁴²

Трајање радног времена је значајна ставка у омогућавању лицу да обавља породичне дужности. Квантитет и квалитет рада се не подударају нужно па зато одређене земље уводе реформе које се односе на скраћивање радног времена запослених управо како би запосленима било омогућено да имају одговарајући баланс пословног и приватног живота. Самим тим што нису ускраћени да обављају своје дужности у другим сферама живота, али и имају време за доколицу, омогућава им да за „скраћено радно време“ дају свој максимум на радном месту.⁴³

Спорови поводом дискриминације су подобни за решавање путем медијације као и арбитраже. Штавише, пожељно је да се ови спорови решавају алтернативним методама будући да оне имају психолошко преимућство у односу на судско вођење поступка, спорови између запослених и послодавца се решавају са циљем наставка односа између ових лица.⁴⁴

Један од процесних механизма пред судовима јесте тужба за накнаду штете коју подноси кандидат за запослење који сматра да је дискриминисан при избору. При подношењу ове тужбе терет доказивања је на послодавцу који мора да докаже да није поступао дискриминаторно.⁴⁵

³⁹ Право на приватност, између осталог, обухвата и право на поштовање породичног живота. „Универзална декларација о људским правима забрањује свако произвољно мешање у породични живот, а ово питање је предмет заштите и у Европској конвенцији о људским правима и основним слободама“. Б. Кривокапић, И. Крстић, М. Пауновић, *Међународна људска права*, 184-185.

⁴⁰ Нека законодавства као што су хрватско, словеначко и француско су отишла и „корак даље“ дајући право засполеном на неку врсту реципроцитета па и реторзије тиме што је кандидату дато право да ако му буде постављено овакво питање уопште не да одговор, или чак да да неистинит одговор и то не би било сматрано противправним. Љ. Ковачевић, *Равноправност мушкараца и жена као битан елемент достојанственог запошљавања: прилог дискусији о нацрту Закона о родној равноправности*, 20-21.

⁴¹ Мила Анђелић, *Заштита радника са породичним дужностима од дискриминације* (Мастер рад из Радног и социјалног права, Београд: Правни факултет, октобар 2018), 8.

⁴² Љ. Ковачевић, *Равноправност мушкараца и жена као битан елемент достојанственог запошљавања: прилог дискусији о нацрту Закона о родној равноправности*, 26.

⁴³ На пример подаци о спроведеним реформама у скандинавским земљама; Ryan Kh, *Do Scandinavian Countries Get More Out of their Employees Working Fewer Hours?* објављено 13.07.2017, <https://socialnomics.net/2017/07/13/do-scandinavian-countries-get-more-out-of-their-employees-working-fewer-hours/> (преузето 10. 07. 2019).

⁴⁴ Љ. Ковачевић, У. Новаковић, *Мирно решавање спорова поводом дискриминације запослених на основу породичних дужности*, 12-21.

⁴⁵ Љ. Ковачевић, *Равноправност мушкараца и жена као битан елемент достојанственог запошљавања: прилог дискусији о нацрту Закона о родној равноправности*, 26.

Европски суд правде је у другој половини двадесетог века симболично прозван „идеологом мајчинства“ што говори о ставу који је суд начелно заузимао. Ипак, не може се рећи да не постоји предмет у којима суд није заузимао и другачије ставове.

5. Закључак

Свако друштво има и носи са собом своју традицију која треба да буде поштована и чувана јер омогућава преношење специфичности једног народа кроз генерације. Ипак, она често подразумева и постојања предрасуда и стереотипа према одређеним групама људи. Као што је у раду доказан, особе са породичним дужностима бивају дискримисане у пракси, иако им постојећи правни оквир и на међународном и на националном плану, пружа заштиту.

Наше право у великој мери покушава да се усагласи са нормама европског права и ова хармонизација није присутна само у области радног већ и у другим гранама права. Међутим, питање колико ће се стандарди постављени у правној регулативи успешно инкорпорисати у наше право зависи од бројних питања не-правничког карактера.

Управо због овако снажне димензије која излази из оквира права у овој области не сме се упасти у замку „легалног фетишизма“, односно увећавања броја докумената који се баве овим питањем док у пракси оно остаје занемарено.⁴⁶ Регулатива овог питања је неопходна и она постоји како на међународном тако и на националном плану, али само постојање прописа рег се није довољно. Оно је нужна основа, али је неопходно обезбедити механизме који ће омогућити спровођење оваквих норми у пракси чак и у ситуацијама када су оне супростављене вишевековно негованим стереотипима.

Радно и социјално законодавство дају запосленом могућност да оствари своја права. Како би избегао „санкцију“ која му може бити одређена пред судом или другим алтернативним начином решавања спорова, послодавац ће бити то јест већ јесте у обавези да поштује правни оквир постављен поводом дискриминације лица због породичних дужности. Будући да се и сама структура породице мења са циљем успостављања потпуне равноправности полова, узајамно поштовање и међусобно прилагођавање послодавца и запосленог ће постати неминовност.⁴⁷

Литература

Анђелић, Мила. *Заштита радника са породичним дужностима од дискриминације*. Мастер рад из Радног и социјалног права, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2018.

Brack, Katelyn. *American worklife balance: overcoming family responsibilities discrimination in the workplace*. Rutgers Law Review vol 65:2 J.D. Newark, 2013.

Bruun, Niklas, Klaus Lörcher, Isabelle Schömann, Stefan Clauwaert (eds). *The European Social Charter and the employment relation*. Oxford/Portland, Oregon, Hart Publishing, 2017: Csilla Kollonay-Lehoczky, „The right of women to maternity protection“, Article 8 и Isabelle Schömann, „The right of workers with family responsibilities to equal opportunities and equal treatment“, Article 27.

Бобар, Елеонора. *Посебна заштита жена на раду у међународном праву*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, Мастер рад из Међународног радног права, март 2017.

Варади, Тибор, Бернадет Бордаш, Гашо Кнежевић, Владимир Павић. *Међународно приватно право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 15. издање, 2016.

⁴⁶ *Ibid*, 27.

⁴⁷ Joan C. Williams, Stephanie Bornstain; *The Evolution of "FReD" Family Responsibilities Discrimination and Developments in the Law of Stereotyping and Implicit Bias* (Hastings Law Journal, [Vol. 59: 131], 123.

Grgurev, Ivana. *Diskriminacija trudnih radnica, kako uspješno pomiriti trudnoću sa zahjevima tržišta?* Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, у: Ž. Potočnjak, I. Grgurev, A. Grgić (ур.), *Perspektive antidiskriminacijskog prava*, Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet, Zagreb, 2014.

Јанковић, Теодора. *Protection of maternity in Labour Law of the European Union*. Master Thesis, Правни факултет Универзитета у Београду, октобар 2018.

Јеросимић, Татјана. *Подришка породици и деци – кључни социјалноправни аспекти*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, Мастер рад из радног и социјалног права, јануар 2019.

Ковачевић, Љубинка. *Равноправност мушкараца и жена као битан елемент достојанственог запошљавања: прилог дискусији о нацрту Закона о родној равноправности*. Београд: Удружење за радно право и социјално осигурање, Радно и социјално право, vol. XXII, број 1/2018.

Ковачевић, Љубинка и Урош Новаковић. *Мирно решавање спорова поводом дискриминације запослених на основу породичних дужности*. Београд: Удружење правника у привреди, Право и привреда бр 7-97/2018.

Лубарда, Бранко. *Закон о раду и европски радни стандарди*. Билтен судске праксе Врховног суда Србије бр. 372006.

Лубарда, Бранко. *Радно право – расправа о достојанству на раду и социјалном дијалогу*, Београд 2013.

Mullins, Lauren Bock. „Can teachers ”Lean in”? Family Responsibilities Discrimination: Why Some Public School Teachers Prefer Not To“. *SAGE open, Journal of Workplace Rights*, SAGE Open, Volume: 6, Issue: 1 (2016).

Пауновић, Милан, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2014.

Ray, Rebecca. *A Detailed Look at Parental Leave Policies in 21 OECD Countries*, Center for economic and policy research, Septembar 2008x.

Roush, Elizabeth. *(Re)Entering the Workforce: An Historical Perspective on Family Responsibilities Discrimination and the Shortcomings of Law to Remedy It*, Washington University Journal of Law & Policy, January 2009.

Williams, Joan C, Stephanie Bornstein, Diana Reddy, Betsy A. Williams. “Law Firms as Defendants: Family Responsibilities Discrimination in Legal Workplaces”. *34 Pepperdine Law Review* 393 (2007).

Williams, Joan C, Stephanie Bornstain. *The Evolution of ”FReD“ Family Responsibilities Discrimination and Developments in the Law of Stereotyping and Implicit Bias*. *Hastings Law Journal*, [Vol. 59: I3II].

Универзална декларација о људским правима (Universal Declaration of Human Rights, adopted by General Assembly resolution 217 /III/ of 10 December 1948).

Међународни пакт о грађанским и политичким правима и слободама („Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, број 7/71).

Конвенција број 156 Међународне организације рада. „Службени лист СФРЈ- Међународни уговори“, број 7/87.

Ревидирана европска социјална повеља; Службени гласник РС - Међународни уговори“, број 42/09
Закон о раду „Службени гласник РС“, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17, 113/17 и 95/18.

Lamble, Lucy. Only six countries in the world give women and men equal legal work rights, објављено 1. марта 2019, <https://www.theguardian.com/global-development/2019/mar/01/only-six-countries-in-the-world-give-women-and-men-equal-legal-rights> (преузето 22.06.2019).

S. Maksimovic. *The Demographic Decay of the Modern Europe*, Master’s of Social Policy and Social Work at Stockholm University, Sweden <https://www.cirsd.org/en/young-contributors/the-demographic-decay-of-the-modern-europe> (преузето 9. 07. 2019).

Михајловић Бабић, Сузана. „Социјална агенда европске уније – примена отвореног метода координације у политици социјалне укључености“. *Социјална политика, часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада*, број 01/2016, год. 51, http://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2017/11/SP-1_2016-5.pdf (преузето 11. 07. 2019).

Ryan Kh, Do Scandinavian Countries Get More Out of their Employees Working Fewer Hours? објављено 13.07.2017, <https://socialnomics.net/2017/07/13/do-scandinavian-countries-get-more-out-of-their-employees-working-fewer-hours/> (преузето 10. 07. 2019).

Толстој, Лав Николајевич: *Ана Карењина*, Превела: Зорка Велимировић, Београд: Просвета - Рад, 1975, Фототипско издање према издању из 1968.

<https://www.washingtonpost.com/opinions/trust-but-verify-an-untrustworthy-political-phrase/2016/03/11/da32fb>.

Abstract: The main question that has been observed in the work is the discrimination of employee and candidates for employment based on their family responsibilities. Women who are pregnant and in the time period after the childbirth, persons who take care of their little children and the ones who take care of their family members with physical or mental disabilities are considered persons with family duties. In most cases, discrimination based on family duties is associated with gender based discrimination. Therefore, gender based discrimination must also be analysed in order to answer the questions related to discrimination based on family duties. Legal frame consists of many documents on international and national level. There is no dispute that any type of discrimination should be forbidden, but in reality, the cases of direct, as well as indirect discrimination are not so rare. Fighting discrimination consists not only in the legal framework but also in finding mechanisms that would ensure that the laws are respected and applied.

Keywords: *discrimination of persons with family duties, discriminalegal frame, nonconformity of laws and practice, potential mechanisms.*

Биографија

Мина Кузминац је рођена 27. априла 1996. године у Сремској Митровици, Република Србија. После завршене Митровачке гимназије где је била ђак генерације, уписује два факултета – Правни и Филолошки факултет Универзитета у Београду. Тренутно је студент четврте године на оба факултета, а такође и један од полазника 26. генерације Београдске отворене школе.

Добитница је стипендије за надарене студенте Министарства просвете, науке и технолошког развоја у школској 2017/2018. и 2018/2019. години, као и добитница награде Доситеја за 2012, 2013, 2014. и 2015. годину.

Планови за будућност укључују мастер на предмету Европске интеграције на Правном факултету и завршетак студија на Филолошком факултету.

Мина говори енглески, шпански и немачки језик и учествовала је на многим конференцијама у земљи и иностранству.

Biography

Mina Kuzminac was born on 27th of April 1996. in Sremska Mitrovica, Serbia. After graduation in high school where she was student of generation, she enrolled two faculties - Faculty of Law and Faculty of Filology at University of Belgrade. She is currently a student of fourth year at both faculties and also one of the students of the 26th generation of Belgrade Open school.

She has received scholarships for highly talented students from the Ministry of Education, Science and Technological Development for 2017/2018 and 2018/2019 year. Also she received prize Dositeja for the achieved results in 2012, 2013, 2014 and 2015.

Her plans for the future include studying Masters of European Integration at Faculty of Law and finishing her studies of Spanish at Faculty of Filology.

Mina speaks Serbian, English, Spanish, German and has participated in many conferences in Serbia and abroad.

Predlog praktične politike

Ocena i preporuke za politiku kontrole državne pomoći

Rezime: Odlučio sam se da moj predlog praktične politike bude ocena rada Komisije za kontrolu državne pomoći. Naime, 2010. godine Republika Srbija je osnovala Komisiju za kontrolu državne pomoći, sa namerom da ova institucija obezbedi transparentno dodeljivanje državne pomoći, na svim nivoima vlasti (tj. republičkom, pokrajinskom i lokalnom). U praksi, to nije slučaj. Za najveći deo pomoći javnost ne zna niti koja firma je dobila pomoć niti koji nivo vlasti je dao pomoć. Ovakva praksa daje velika diskreciona prava i podstiče zloupotrebu javnog položaja od strane javnih funkcionera.

Takođe, Komisija, iako prvobitno zamišljena kao nezavisna institucija, se nalazi u sastavu Ministarstva finansija, te je jedno od merila za otvaranje poglavlja 8 (Politika konkurencija) da Srbija obezbedi operativnu nezavisnost Komisije i da ista ima potrebna ovlašćenja i resurse za potpunu u ispravnu primenu pravila o dodeli državne pomoći.

1. Kontekst

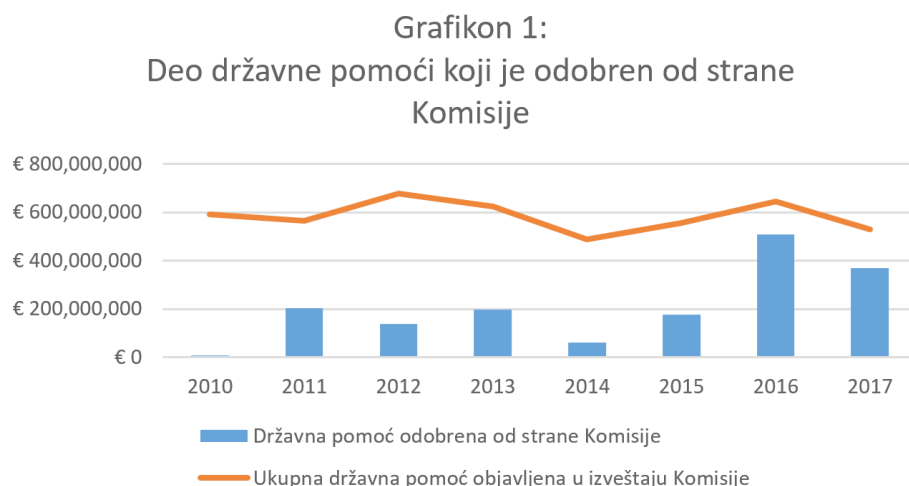
Sistem kontrole državne pomoći u Republici Srbiji uspostavljen je 2010. godine donošenjem Zakona o kontroli državne pomoći kao i dva podzakonska akta: Uredbe o pravilima za dodelu državne pomoći i Uredbe o načinu i postupku prijavljivanja državne pomoći). Takođe, radi izrade godišnjeg izveštaja o dodeljenoj državnoj pomoći, 2011. godine usvojen je i Pravilnik o metodologiji izrade godišnjeg izveštaja o dodeljenoj državnoj pomoći.

Komisiju za kontrolu državne pomoći je osnovana 2010. godine, sa namerom da ova institucija obezbedi transparentno dodeljivanje državne pomoći, na svim nivoima vlasti (tj. republičkom, pokrajinskom i lokalnom). U praksi, primena ovih zakona dosta odstupa od ideja zakona.

Smatram da su dva segmenta od posebnog značaja za ovaj rad:

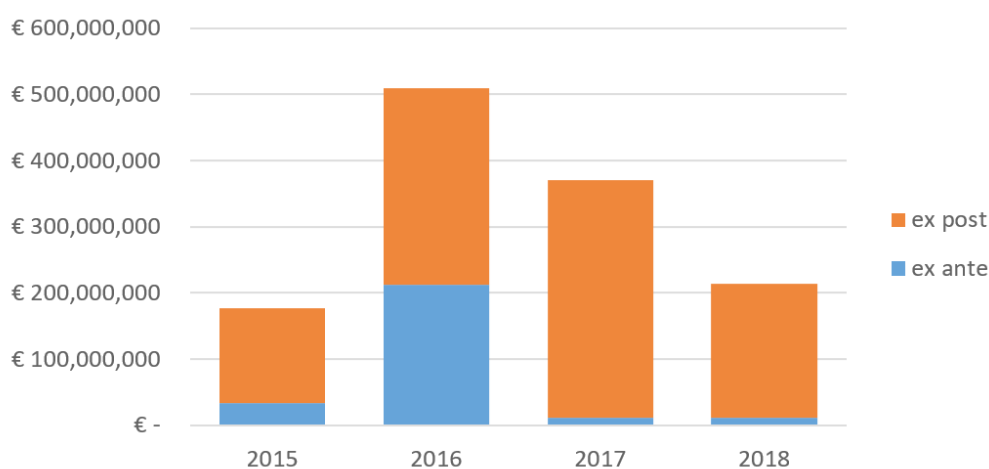
1.1. Netransparentnost državne pomoći

Veliki deo državne pomoći uopšte nije registrovan od strane komisije. Postoji nekoliko razloga zbog čega dolazi do toga:

- Lokalna samouprave ne prijavljuju državnu pomoć koju daje privrednim subjektima ili dostavljaju podatke koji su neadekvatni (tj. izostavlja se iznos subvencije, kome se daje subvencija itd.). Takođe, davanje zemljišta se ili davanje zemljišta u zakup po uslovima povoljnijim od tržišnih, iako u očima zakona se radi o instrumentima državne pomoći, lokalne samouprave kontinuirano ne evidentiraju.
- Komunalna preduzeća koja pružaju usluge preduzećima po uslovima povoljnijim od tržišnih nisu predmet Komisije, iako stavljaju date preduzeće u značajno bolji položaj.
- Određena državna pomoć (npr. pomoć data preduzeću Air SERBIA) ima status državne tajne i podaci su nedostupni široj javnosti.
- Najveći deo državne pomoći je odobren od strane komisiji ex post (grafikon 2.).

Grafikon 2:
Odobrena državna pomoć ex ante vs ex post

1.2. Rad Komisije za zaštitu konkurencije i Komisije za kontrolu državne pomoći

Preduzeće koje prima državnu pomoć nalazi se u boljem položaju na tržištu. S obzirom na to, česta Evropska praksa je da se kontrola državne pomoći prepusti komisiji za zaštitu konkurencije. Ovakva praksa je trenutno na snazi u Češkoj Republici, Slovačkoj, Sloveniji, Litvaniji, Rumuniji i Poljskoj (u Poljskoj Komisija za zaštitu konkurencije istovremeno se bavi i zaštitom prava potrošača). S obzirom na prirodu državne pomoći, ova praksa se pokazala jako dobrom.

Pored toga, Komisija za kontrolu državne pomoći se nalazi u sastavu Ministarstva finansija, i time legitimno se dovodi u pitanje njena nezavisnost od političkog uticaja. S druge strane Komisija za zaštitu konkurencije je nezavisna institucija koja je u proteklom periodu stekla značajan međunarodni ugled.

2. Važnost problema

Zbir državne pomoći izračunat na osnovu rešenja komisije ne odgovara zvaničnim podacima iz izveštaja o državnoj pomoći umanjenoj za poljoprivredne subvencije (grafikon 1.). Za najveći deo pomoći javnost ne zna niti koja firma je dobila pomoć niti koji nivo vlasti je dao pomoć. **Ovakva praksa daje velika diskreciona prava i podstiče zloupotrebu javnog položaja od strane javnih funkcionera.** Takođe, netransparetnost može da **dovode do favorizovanja određenih privrednih subjekata**, samim time i neloyalne konkurencije. Za krajnju posledicu ima ne samo kršenje ekonomskih Kopenhagenskih kriterijuma, već i negativan uticaj na privredno okruženje, što destimuliše rast i dalji ekonomski napredak.

Takođe, Komisija, iako prvobitno zamišljena kao nezavisna institucija, se nalazi u sastavu Ministarstva finansija, te je jedno od merila za otvaranje poglavlja 8 (Politika konkurencija) da Srbija obezbedi operativnu nezavisnost Komisije i da ista ima potrebna ovlašćenja i resurse za potpunu u ispravnu primenu pravila o dodeli državne pomoći.

Pored toga, od donošenja zakona 2010. godine prošlo je dovoljno vremena da se ispita učinak pokrenutih mera i njihov efekat. Smatram da ovoj rad treba da ukaže na greške i da predloge za efikasnije prakse koji bi doveli do efikasnijeg poslovanja Komisije, posebno zato što je najavljena izmena zakona o državnoj pomoći.

3. Analitički okvir i opcije

Osnovna metrika prema kojoj ćemo rangirati opcije je mogućnost da što brže odgovori, da se obezbedi dugoročno rešavanje problema i da rad u budućnosti bude što kvalitetniji.

4. Problem transparentnosti dodele državne pomoći

U trenutnoj situaciji građani i građanke Srbije nisu upućeni o veličini diskrecionog prava državnih službenika, te bi kao prvi korak bilo potrebno zainteresovati širu javnost o značaju ovog problema. Podatak da godišnje između 200 i 300 miliona evra para poreskih obveznika se ne zna gde završi jeste veliki problem i svakako bi trebalo da interesuju širu javnost. S obzirom da je u pripremi novi zakon o državnoj pomoći, diskusija bi mogla da utiče da se izvrši pritisak na to da se u zakon uvrste novi mehanizmi koji bi omogućili transparentnije dodeljivanje državne pomoći

Poseban osvrt treba da bude stavljen na činjenicu da, iako se pomoć koje dobijaju strane direktne investicije od strane države adekvatno registruje, lokalna samouprava je još manje transparentnija. Kao potencijalni način za prevazilaženje ovog problema može da bude inkorporiran sa aktuelnom politikom E- uprave. Naime, privredna lica pri konkurisanju za državnu pomoć morali da podnesu prijavu preko jedinstvenog softvera koji bi omogućio sistematičnu evidenciju zahteva i isplata.

5. Problem nezavisnosti tela

Trenutni stepen nezavisnosti Komisije za kontrolu državne pomoći je nezadovoljavajući. Kao rešenja za ovaj problem država može da se opredeli ili da Komisija kreira kao nezavisnu instituciju koja neće biti sastavni deo Ministarstva ili da se pripoji sa Komisijom za zaštitu konkurencija. Drugo rešenje je prikladnije iz najmanje 3 razloga.

Kao prvo, prva opcija je **vremenski zahtevnija** i ne bi mogla da odgovori na hitnost problema. S obzirom da iako bi u oba slučaja bila potrebna promena zakonskog okvira, Komisija za zaštitu konkurenciju već ima ustaljenu organizacionu strukturu i lakše bi se prilagodila. Takođe, **Komisija za zaštitu konkurencije je uspela da izgradi međunarodni ugled i institucionalni kapacitet** koji bi mogao da obezbedi bolju primenu zakona iz oblasti kontrole državne pomoći. Čak i da samo Komisija postane u jednom trenutku nezavisna, kvalitet ove institucije bi bio upitan. Na kraju, prakse i politike evropskih zemalja smatraju da je sam problem **kontrole državne pomoći je samo jedan od aspekata politike konkurencije.**

Osnovna dva problema sa radom Komisije za zaštitu konkurencije je nedostatak transparentnosti i nezavisnosti ove institucije. Radi povećanja transparentnosti i odgovornosti neophodno je kreirati veću svest o značaju ovog problema i njegovim negativnim implikacijama po društvo Republike Srbije. Predlozi istaknuti u prethodnom pasusu vezani za nezavisnost se baziraju na pozitivnom iskustvu drugih zemalja Centralne i Istočne Evrope, poput Poljske.

Aktuelno stanje ne samo da koči podstiče korupciju unutar državne i lokalne vlasti i sputava ekonomski napredak zemlje već predstavlja prepreku daljim evropskim integracijama Republike Srbije. Podsticanjem diskusije i pripajanjem Komisije za kontrolu državne pomoći Komisiji za zaštitu konkurencije obezbedio bi se bolji uslovi za privredni rast i mogućnost da se otvori poglavlje 8 u pristupnim pregovorima sa Evropskom unijom.

Literatura

Philipp Werner, Vincent Verouden *EU State Aid Control. Law and Economics Wolters Kluwer publisher 2016.*

Usaglašavanje sa regulativom EU za unapređenje razvojne efikasnosti državne pomoći, Ceves 2019.

Sprovođenje inkluzivnog obrazovanja: Status kvo nastavnika

Rezime: U tranzicionom periodu države Srbije usvojene su brojne opšte reforme, te tako i one koje su se odnosile na sistem obrazovanja i vaspitanja. Iako su postojale izvesne rasprave u javnom diskursu, prva zvanična reforma koja uvodi inkluzivno obrazovanje u zakonske okvire događa se 2009. godine. Danas, 10 godina kasnije i dalje se susrećemo sa ne tako lako zanemarljivim problemima koji se odnose na njeno neadekvatno usvajanje i sprovođenje. Samim tim, rad počiva na hipotezi da trenutna javna politika ne uspeva da pomenute probleme reši što ima ozbiljne posledice prvenstveno po razvoj one dece koja su obuhvaćena inkluzivnim programima, ali i po profesionalni razvoj nastavnika. Osim ovoga, razlog za hitnim rešavanjem ovih problema možemo potkrepiti i preporukom Komiteta za za prava osoba sa invaliditetom koji je dao rok da Srbija razvije akcioni plan za inkluzivno obrazovanje sa konkretnim ciljevima do 2020. godine, što je za nekoliko meseci. Shodno celinama u okviru ovog dokumenta: „Uvod“, „Kako je bilo nekada?“, „Kakva je situacija sada?“, „Propisi Republike Srbije“, „Kako može drugačije?“ i „Ko i šta može drugačije?“ pokušano je relevantnim istraživanjima pokazati tok reforme i ukazati na one nedostatke koji se pre svega neposredno tiču rada nastavnika, jednih od glavnih uloga u sprovođenju inkluzije. Usvajanjem preporuka iz ovog dokumenta, a pre svega osnovne preporuke da se umesto opcije uvede obaveza pohađanja različitih obuka, programa usavršavanja, seminara, treninga i predavanja od strane nastavnika koji se isključivo bave radom sa onom decom koja su obuhvaćena inkluzivnim programima, veliki broj problema sa kojima se susreće trenutna javna politika bi bio rešen.

1. Uvod

Jedno od osnovnih prava svakog deteta je pravo na kvalitetno, besplatno ali i inkluzivno obrazovanje prema 24. članu Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i 28. članu Konvencije o pravima deteta. U skladu sa antidiskriminatornim tendencijama koje se nalaze u ovim dokumentima, sistem je dužan da takvo obrazovanje i omogući. Samim tim, pravo na kvalitetno i besplatno obrazovanje ostvaruju i ona deca koja imaju poteškoća u učenju, smetnje u razvoju ili invaliditet, žive u socijalno nestimulativnoj sredini ili su pak značajno naprednija od ostale dece. Ove grupacije dece pohađaju nastavu po individualnom obrazovnom planu. Međutim, neadekvatno sprovođenje ovog plana ima neizbežne posledice koje se najčešće ogledaju u neakumuliranju znanja, diskriminaciji, neostvarenim potencijalima, lošem školskom uspehu i neadekvatnoj socijalizaciji što neposredno stvara posledice i po psihičko stanje deteta i po njegov sveukupni razvoj. Pristupajući detetu na neodgovarajući način za posledicu ima nemogućnost deteta da stekne potrebne veštine i znanja za svakodnevni život, nemogućnost sekundarne socijalizacije, a samim tim i nemogućnost sticanja društvenih uloga. Ukoliko se na nesprovođenje plana ne reaguje, diskriminacija će se kapilarno proširiti te će je kasnije biti teže iskoreniti, a osim toga, brojne generacije dece koja danas pohađaju nastavu po ovom planu biće oštećene. U ovom dokumentu će se detaljnije prikazati obaveze nastavnika koji su ujedno i članovi timova za inkluziju, te će se tim putem doći do opšteg cilja i glavne preporuke što je izmena normativnog okvira koji se odnosi na prava deteta u inkluzivnom obrazovanju.

2. Kako je bilo nekada?

Procesom reforme celokupnog obrazovanja i uvođenjem inkluzivnog obrazovanja 2009. godine akcentat je počeo da se prenosi sa celokupnog sistema na ono što se dešava u samoj učionici, između nastavnika i deteta, odnosno učenika/ce. Inkluzivna nastava jeste jedan od vida reformacije duboko ukorenjenog sistema obrazovanja koji se pre postsocijalističke reforme dugo nije menjao jer „obrazovanje kao najorganizovaniji nosilac sistema znanja, vrednosti i kulture jednog društva, kao najmasovniji kanal socijalne pokretljivosti i socijalne promocije, prati i deli sudbinu društva, u ovom slučaju postsocijalističkog društva” (Jovanović: 2011: 337).¹ Od trenutka ulaska ideje o inkluziji u zakon od fundamentalnog značaja postaje rad nastavnika. Iako sprovođenje inkluzivnog obrazovanja ne zahteva samo poboljšanje uslova i odnosa unutar učionice, veoma važnu ulogu igra nastavnik od koga se sada zahteva profesionalni razvoj i davanje konstantne podrške deci. Veliki problem je što je reforma nastupila brzo i naišla na nespremne nastavnike. Prema brojnim autorima u sprovedenom psihološkom istraživanju ono što određuje odnos nastavnika prema učenicima sa posebnim potrebama je odnos nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju, osobine ličnosti nastavnika i njihove relevantne kompetencije (Rajović i Jovanović 2010: 93).² Uprkos blago pozitivnim stavovima nastavnika prema inkluziji rezultati sugerišu i „da nastavnici nisu spremni za inkluziju i da su ovakvi uslovi nezadovoljavajući za uključivanje dece s posebnim potrebama u redovne škole” (Rajović i Jovanović 2010: 97). U “Zbirci primera inkluzivne prakse”³ priređene od strane autorke Janjić nailazimo i na nerazumevanje nastavnika, tačnije sledeće izjave: **“Ne želimo da postanemo škola/centar za takvu decu”** i **„Niko nas nije pitao da li želimo da se škola razvija u tom pravcu“** (Janjić, 2010: 19). Takođe kao dokaz za diskriminaciju navodimo istraživanje⁴ autorke Đević koja utvrđuje da je 48,3 nastavnika odgovorilo potvrdno na pitanje da bi uključivanjem deteta sa teškoćama u ravoju u odeljenje negativno uticalo na obrazovno postignuće celokupnog odeljenja. Kao jedan od zabrinjavajućih rezultata ovog istraživanja javlja se činjenica da čak **trećina** ukupnog uzorka **nije stekla ni profesionalno ni privatno iskustvo** sa osobama sa posebnim potrebama. Kako se uviđa i u istraživanju sprovedenom od strane Pokrajinskog ombudsmana Autonomne Pokrajine Vojvodine⁵ najveći problemi u sprovođenju inkluzije jesu između ostalih i **nedovoljna obučenost**, nestručnost nastavnika zbog neblagovremene i nedovoljne edukacije, **nemotivisanost i predrasude** nastavnika, **teškoće u pogledu vrednovanja** učenika u smislu **neusklađenosti pravilnika** sa potrebama inkluzivnog obrazovanja, **nedostatak tehničkih sredstava**, didaktičkog materijala, literature i informacija za decu sa smetnjom u razvoju. Ovo istraživanje je pokazalo i to da su nastavnici bili nezainteresovani za sprovođenje inkluzivne nastave, jer je 35,9% ispitanika to uradilo zbog odredbe direktora. Osim toga, putem ovog istraživanja došlo se i do podatka da ne postoji vrednovanje onih nastavnika koji u školama sprovode inkluzivno obrazovanje.

3. Kakva je situacija sada?

Skorije, prema Trećem nacionalnom izveštaju o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji za period 2014-2017 godine⁶ utvrđuje se da je 804 nastavnika prošlo kroz različite obuke i studijske posete u okviru Mreže podrške inkluzivnom obrazovanju, ali samo oni iz srednjih škola. Da su određeni naponi učinjeni svedoči i podatak UNECE-a⁷ koji pokazuje da se od 2013. do 2017. godine broj dece sa smetnjama u razvoju u specijalnim školama smanjio sa 5348 na 4760.

Međutim, uprkos većem stepenu političke volje i svesti za sprovođenjem inkluzivnog obrazovanja, susrećemo se i sa dokazima da negativni stavovi, diskriminacija i nerazumevanje prožimaju današnji obrazovni sistem, te i da su nastavnici skloni stereotipizaciji. U Unicefovoju situacionoj analizi⁸ izrađenoj 2017. godine navodi se da **i dalje postoje oni nastavnici koji tvrde da deca sa smetnjama u razvoju pohađajući redovne škole „vrše pritisak na zdravu decu i da nastavnici često deci sa smetnjama u razvoju iako nisu usvojila potrebna znanja, dozvoljavaju prelazak u sledeći razred.**

Iz perspektive roditelja, 72% ispitanih navodi da su se susreli sa stavom zaposlenih u školama da nisu dovoljno kompetentni za rad sa detetom prilikom upisa. U još jednom Unicefovom istraživanju⁹ navode se istraživanja vršena 2015. godine poput istraživanja Fonda za otvoreno društvo koja utvrđuju visok procenat negativnih stavova kod nastavnika prema uključivanju dece sa smetnjama u razvoju u redovne škole. U članku grupe autora iz 2018. godine¹⁰ nailazimo i na potvrdu da, bar kada je reč o nastavnicima fizičkog vaspitanja kojima su pre svega iskustvo i edukacija za rad sa decom sa smetnjama u razvoju neophodni, problem i dalje postoji. Tačnije, nakon izvršenog istraživanja utvrđeno je da nastavnicima fizičkog vaspitanja manjka iskustva u radu sa ovom decom.

Osim ovoga, u istraživanju autorke Popadić¹¹ možemo steći uvid i u potencijalnu diskriminaciju darovitih učenika koji bi takođe trebalo biti obuhvaćeni sistemom inkluzivnog obrazovanja procentom od samo 35,3% ukupnih ispitanika koji smatraju da inkluzija obuhvata decu izuzetnih sposobnosti. Na još jedan bitan problem ukazalo je i istraživanje Centra za socijalnu politiku 2015. godine¹² činjenicom da su interesorne komisije prema Članu 10. Pravilnika o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku¹³ u obavezi da dostavljaju izveštaje gradskoj upravi gde je ukazano da 3 lokalne samouprave od ukupno analiziranih 10 nisu bile upoznate sa tim da je ovo zakonska obaveza, te da se Pravilnik mora jasnije formulirati. Samim tim, ne može se imati potpuno poverenje u transparentnost sprovođenja individualno obrazovnog plana, a samim tim ni u to da li nastavnici ispunjavaju sve zakonske obaveze. Da nezainteresovanost od strane nastavnika za bavljenjem inkluzivne prakse i nastave i dalje postoji nalazimo u Analizi kvaliteta obrazovanja u školama i odeljenjima za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju¹⁴ gde su nastavnici izrazili negodovanje oko pripreme individualnog obrazovnog plana zbog „papirologije“, te se oslanjaju na programe po kojima se ranije radilo, za šta se delom može okriviti i sistem.

Samim tim, može se zaključiti da sistemsko nedovoljno bavljenje inkluzivnim obrazovanjem, a samim tim i problemima koji se odnose na nastavnike ima direktne posledice po efikasnost sprovođenja individualno obrazovnog plana, a samim tim i po decu koja su njime obuhvaćena. Jer, iako su sistemski napori učinjeni, nedostaju potpuni efekti. Istraživanja koja se bave stavovima nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju u Srbiji nema mnogo. U jednom od njih, Izveštaju o sprovedenom monitoringu u osnovnoškolskom obrazovanju¹⁵ vršenom 2013. godine dolazi se do podataka da se najčešće prilagođavanje plana i programa nastave učenicima koji zahtevaju inkluziju vrši tako što se program smanji i postave minimalni zahtevi koje učenik može da zadovolji. Osim toga, dokaz za ovo nalazimo i u Unicef-ovoj situacionoj analizi iz 2017. godine gde se navodi da nastavnici često deci sa smetnjama u razvoju iako nisu usvojila potrebna znanja, dozvoljavaju prelazak u sledeći razred. Samim tim, možemo zaključiti da puko prihvatanje inkluzije bez systemske podrške nastavnicima kao njenog agensa može imati negativne efekte po svaki aspekt razvoja deteta, kognitivni, emocionalni i socijalni.

4. Propisi Republike Srbije

Prema zvaničnim dokumentima Republike Srbije, može se zaključiti da su učinjeni napori da inkluzija uđe u zakonski okvir i da je time dala određene obaveze nastavnicima:

Zakonski akti		
Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ¹⁶	Član 7.	Propisuje se težnja ka smanjenju stope napuštanja sistema obrazovanja i vaspitanja onih lica koja pohađaju školu u skladu sa inkluzivnim obrazovanjem.
	Član 76.	Određuje se tim za dodatnu podršku detetu u školi koju čine između ostalih i nastavnik kako predmetne nastave, tako i razredne sastave.
Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ¹⁷	Član 64.	Među ostvarivačima dodatne podrške u obrazovanju i vaspitanju u pogledu sprovođenja inkluzivnog obrazovanja pomenuti su i nastavnici.
Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju ¹⁸	Član 12.	Za ostvarivanje dodatne podrške u obrazovanju i vaspitanju nastavnik može dobiti stručnu pomoć u pogledu sprovođenja inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja, a o kompetentnim licima odlučuje ministar.
Zakon o zabrani diskriminacije ¹⁹	Član 22.	Izriče se zabrana diskriminacije dece u različitim slučajevima među kojima su i diskriminacija prema zdravstvenom i imovnom stanju kao i prema drugim obeležjima društvenog položaja.
Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom ²⁰	Član 20.	Posebno teškim oblikom diskriminacije zbog invalidnosti se smatra uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje invalidnog deteta od strane nastavnika.
Podzakonski akti		
Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom	Član 4.	Angažovanje nastavnika čini jednu od mera dodatne podrške.
		Kao mera dodatne podrške propisuje se obezbeđivanje obuke nastavnika radi sticanja konkretnih veština kao što je korišćenje Brajevog pisma, znakovnog jezika itd.
Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje ²¹	Član 3.	Propisano je da je nastavnik osoba koja prati razvoj i proces učenja deteta i koja utvrđuje da li u tim procesima postoje prepreke.
	Član 4.	Nastavnik planira mere za uklanjanje tih prepreka.
	Član 8.	Nastavnik čini deo tima za inkluzivno obrazovanje u školi.

5. Kako može drugačije?

Pre svega, neophodno je napomenuti da se pre Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja donetom 2009. godine nije toliko često govorilo o dečijim pravima na inkluzivno obrazovanje. Jedna od teškoća koja je postojala i tada, a i sada i koja može imati posledice jeste totalno ili delimično nepostojanje nastavne prakse na određenim fakultetima čime se pri inicijalnom obrazovanju ne stiču znanja i veštine koji su od velikog značaja za kasniji rad sa decom koja pohađaju nastavu po individualnom obrazovnom planu. Naime, prema nacionalnom izveštaju ETF-a za Srbiju 2009. godine,²² broj časova praktične nastave je mali, a praktična nastava se organizuje u institucijama u kojima zaposleni nisu obučeni za inkluzivnu nastavu. Ovakva situacija još više doprinosi pojavi predrasuda kod studenata i stvaraju negativnih stavova prema inkluziji. “ Iz istog izvora, izdvajamo izjavu studenta, budućeg nastavnika:

„Učenicima sa ozbiljnim smetnjama u razvoju se ne može mnogo pomoći i oni, u velikoj meri, ometaju druge učenike, rad nastavnika i napredak cele grupe.“

Osnovni problem je utemeljen u tome što budući predmetni nastavnici na svojim fakultetima ne stiču ona znanja koja su neophodna za profesiju nastavnika, shodno tome da prema gorepomenutom dokumentu **većina fakulteta za obrazovanje predmetnih nastavnika nema nastavnu praksu, a ukoliko ona i postoji njen udeo nije veći od 2 do 3% od trajanja predavanja, dok udeo pedagoških predmeta, ukoliko postoje, nije veći od 6 do 8%**. S obzirom da veliki broj studenata i dalje studira po programu koji je akreditovan upravo 2009. godine, postoji sumnja da su se udeli povećali.

Još nekoliko godina pre uvođenja inkluzije u zakonske okvire, tačnije, 2004. prema istom zakonu, uvedeno je stručno usavršavanje. Prema Članu 23. Pravilnika o stalnom stručnom usavršavanju i napredovanju u zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika²³ nastavnik je dužan da u okviru punog radnog vremena ima ukupno 64 sati stručnog usavršavanja, 44 sati u okviru ustanove i 20 sati za koje ima pravo na plaćeno odsustvo. Programe obuke odobrava Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. U Katalogu koji pomenuti Zavod objavljuje nalaze se i ona poglavlja koja se odnose na inkluziju, decu sa posebnim potrebama, nacionalne manjine i nadarenu decu.

Međutim, iako postoje neki mehanizmi poput prioriternih oblasti za stručno usavršavanje koje propisuje ministar, **ne postoji propisana obaveza da se nastavnik stručno usavršava u baš ovim oblastima**. Jer, kako i Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva 2014 - 2017 godine uviđa „**sistem kontinuiranog profesionalnog usavršavanja nastavnika i ponude obuka i dalje je zasnovan na tržišnoj ponudi i nije usklađen sa realnim potrebama nastavnika. Pored toga i dalje ne postoji efikasan sistem za praćenje efekata stručnog usavršavanja.**“ Ujedno, važno je i napomenuti da prema Okviru za praćenje inkluzivnog obrazovanja u Srbiji²⁴ **ne postoji mogućnost da se iz baza podataka izdvoji podatak o učestalosti obuka za inkluzivno obrazovanje koje su prošli nastavnici iz određenog regiona ili opštine.**

6. Šta i ko može drugačije?

S obzirom na današnju političku i društvenu situaciju Srbije, ne može se očekivati iznenadni prekonoćni napredak sprovođenja inkluzivnog obrazovanja, niti čudesan napredak opšteg stanja obrazovnog sistema. Međutim, neophodno je ne zanemarivati potrebe dece i pružiti im ono što im je pravom zagarantovano. Predlažemo sledeće:

1. Izvršiti izmene u postojećim zakonima koje bi se odnosile na prava deteta u inkluzivnom obrazovanju i detaljnije prikazale obaveze nastavnika. Neke od tih obaveza u cilju jačanja nastavničkih kompetencija za individualizovanu nastavu bi bile:

1.1. **Uvesti obavezu u okviru Člana 23. Pravilnika o stalnom stručnom usavršavanju i napredovanju u zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika**, a ne opciju pohađanja različitih programa usavršavanja, seminara, treninga i predavanja koji bi se isključivo bavili radom sa onom decom koja su obuhvaćena pravom na individualni obrazovni plan.

1.2. **Obezbediti pohađanje obuka** u okviru Kataloga Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja koje bi se bavile smanjenjem predrasuda kod nastavnika, odnosno smanjenjem tendencije kod nastavnika da imaju manja očekivanja za učenike/ce koja pohađaju nastavu po individualno obrazovnom programu ili pak prevelika za darovite učenike/ce.

1.3. **Uspostavljanje sistema za praćenje efekata stručnog usavršavanja nastavnika** od strane Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja u okviru Centra za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju (U okviru istog obezbediti mogućnost da se iz baza podataka izdvoji podatak o učestalosti obuka za inkluzivno obrazovanje koje su nastavnici prošli.).

2. Uvođenje obaveznih predmeta od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja na svim fakultetima na kojima je moguće steći zvanje predmetni nastavnik koji bi se bavili isključivo inkluzivnim obrazovanjem i radom sa decom koja po njemu pohađaju nastavu.

3. Uvođenje obavezne nastavne prakse na svim fakultetima od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja na kojima je moguće steći zvanje predmetni nastavnik.

Ovim izmenama bi se uspostavile smernice za budući rad sa decom koja pohađaju nastavu po individualno obrazovnom planu i koje bi u neposrednom kontaktu deteta i nastavnika najviše imale pozitivnog uticaja po njegov dalji razvoj. Naposljetku, kako saznajemo iz Unicef-ove situacione analize iz 2017. godine, **naglašava se hitnost rada na razvoju inkluzivnog obrazovanja**, što je i preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom koji je dao rok da Srbija razvije akcioni plan za inkluzivno obrazovanje sa konkretnim ciljevima do 2020. godine, što je za nekoliko meseci. Danas, sistem i dalje zahteva nastavnikovu veću usmerenost na dete, te bi nakon primene gorepomenutih preporuka sistem bolje funkcionisao, kao i sama nastava, te bi i nastavniku bilo lakše snaći se u sve zahtevnijoj ulozi. Implementacijom preporuka izbeći će se neminovne posledice, a stručno usavršavanje nastavnika koje bi proisteklo iz same nastavne prakse postaće jedan od osnovnih načina da se postigne kvalitetno obrazovanje za svako dete, kako je propisima i određeno.

Literatura

- ¹ Jovanović, Natalija. 2010. „Obrazovanje u tranziciji“, Kultura polisa, Br.15, str. 335-340.
- ² Rajović, Vera. Jovanović, Olja. 2010. „Profesionalno i privatno iskustvo sa osobama s posebnim potrebama i stavovi nastavnika redovnih škola prema inkluziji“, Psihološka istraživanja, Vol. 13, Br.1 , str. 91-106.
- ³ Janjić, Biljana. 2010. Zbirka primera inkluzivne prakse, Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Beograd.
- ⁴ Đević, Rajka. 2009. “Spremnost nastavnika osnovne škole da prihvate učenike sa teškoćama u razvoju”, Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, Vol. 41, Br. 2, str. 367- 382.
- ⁵ Muškinja, Oliver. 2011. Inkluzija između želje i mogućnosti, Pokrajinski ombudsman Autonomne Pokrajine Vojvodine, Novi Sad.
- ⁶ Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji za period 2014-2017. godine. 2018. Vlada Republike Srbije, Beograd.
- ⁷ Studija slučaja predstavljena na događaju “Learning without Limits: Lifelong Learning and Inclusive Education” od strane Vesne Nedeljković 22.03.2019. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/RCM_Website/SDG_4-1_Serbia.pdf (pristupljeno 03.06.2019.).
- ⁸ Situaciona analiza: Položaj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Republici Srbiji. 2017. Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije, Beograd.
- ⁹ Analiza kvaliteta obrazovanja u školama i odeljenjima za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju. 2015. IPSOS, UNICEF i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Beograd.
- ¹⁰ Protić Gava, Branka.. Bošković, Ksenija. Smajić, Miroslav. Simić Panić, Dušica. Naumović, Nada. 2018. „Work with children with disabilities – the teachers’ attitudes towards inclusion“, Medicinski pregled, Vol. 71, Br. 7-8, str. 227-234.
- ¹¹ Popadić Jovanović, Ana. “Inkluzivno obrazovanje: Ideja i praksa”, Sintez, Br.10, str. 35-46.
- ¹² Analiza interresornih komisija i dodatne podrške u 10 opština i gradova. 2015. Centar za socijalnu politiku, Beograd.
- ¹³ Službeni glasnik Republike Srbije. 63/2010. Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj socijalnoj podršci detetu i učeniku. Beograd: JP “Službeni glasnik”.
- ¹⁴ Analiza kvaliteta obrazovanja u školama i odeljenjima za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju. 2015. IPSOS, UNICEF i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Beograd.

- ¹⁵ Jovanović, Vitomir. Petrović, Danijela. Milivojević, Zdenka. Jeremić, Julija. Lažetić, Predrag. 2013. *Obrazovna inkluzija dece romske nacionalnosti*, Centar za obrazovne politike, Beograd.
- ¹⁶ Službeni glasnik Republike Srbije. 27/2018. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*. Beograd: JP "Službeni glasnik".
- ¹⁷ Službeni glasnik Republike Srbije. 27/2018. *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*. Beograd: JP "Službeni glasnik".
- ¹⁸ Službeni glasnik Republike Srbije. 27/2018. *Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju*. Beograd: JP "Službeni glasnik".
- ¹⁹ Službeni glasnik Republike Srbije. 22/2009. *Zakon o zabrani diskriminacije*. Beograd: JP „Službeni glasnik“.
- ²⁰ Službeni glasnik Republike Srbije. 13/2016. *Zakon o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom*. Beograd: JP „Službeni glasnik“.
- ²¹ Službeni glasnik Republike Srbije. 74/2018. *Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan njegovu primenu i vrednovanje*. Beograd: JP "Službeni glasnik".
- ²² Macura Milovanović, Sunčica. Gera, Ibolya. Kovačević, Mirjana. 2009. *Mapiranje politika i praksi za pripremu nastavnika za inkluzivno obrazovanje u kontekstu društvenih i kulturnih različitosti – Nacionalni izveštaj za Srbiju*, European Training Foundation.
- ²³ Službeni glasnik Republike Srbije. 48/2018. *Pravilnik o stalnom stručnom usavršavanju i napredovanju u zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika*. Beograd: JP „Službeni glasnik“.
- ²⁴ Kovač Cerović, Tinde. Pavlović Babić, Dragica. Jovanović, Olja. Jovanović, Vitomir. Jokić, Tijana. Rajović, Vera. Baucal, Ivana. 2014. *Okvir za praćenje inkluzivnog obrazovanja u Srbiji, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i UNICEF*, Beograd.

Summary: In the transitional period, the state of Serbia adopted numerous general reforms including those related to the system of education. Although there has been some debate in public discourse, the first reform which is going to bring inclusive education in legal framework happened in 2009. Today, 10 years later, we continue to encounter not so easily neglected problems related to its inadequate adoption and implementation. Therefore, the document is based on the hypothesis that current public policy fails to solve these problems which has serious consequences primarily for the development of those children covered by inclusive programs, but also for the professional development of teachers. In addition, the reason for the urgent resolution of these problems can be supported by the recommendation of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities, which gave a deadline for Serbia to develop an action plan for inclusive education with specific goals by 2020, which is in a few months. In accordance with the sections: „Introduction“, „How it used to be?“, „What is the situation now?“, „Regulations of the Republic of Serbia“, „How can it be different?“ and „Who and how can make it different?“ this document is making an attempt to show process of the reform and point out those deficiencies that primarily are related to the work of teachers, one of the main roles in the implementation of inclusion. Adopting the recommendations that can be found in this document, and above all, by adopting the basic recommendation to make an obligation instead of making it an option to attend various training, training programs, seminars, trainings and lectures by teachers exclusively dealing with work with those children who are covered by inclusive programs, many problems which current public policy is facing could be resolved.

Evropska Unija: U potrazi za novim Horizontima

Rezime: Sistemski problemi akademskog sveta koji su iskazani kroz hiperprodukciju naučnih radova manjeg kvaliteta i povećane krize reproducibilnosti od ključne su važnosti za rešavanje kako bi Evropska Unija osigurala da na najbolji način iskoristi svoj najveći potencijal – znanje. Da jedino merilo vrednosti istraživačkog rada nije isključivo publikacija, ukazuje i povećana potreba za analizom indikatora koji bi na sveobuhvatniji način razumeli i ocenili sam naučni proces kao i sistem odgovornosti različitih aktera. Jedna od preporuka jeste ulaganje u razvoj transnacionalne informacione infrastrukture istraživanja koja bi svim akterima olakšala brži pristup podacima i podlogu za razvoj novih kvantitavnih indikatora procene istraživačkog učinka na svim institucionalnim nivoima.

1. Kontekst i definisanje problema

1.1. Inertnost naučne zajednice – finansijski problem ili sistemska kriza?

Kriza koja je zatekla Evropsku uniju doprinela je promeni njenih narativa po pitanju naučnih i tehnoloških otkrića. *Horizon Europe*, koji je Evropska komisija predložila u martu 2019., predstavlja najambiciozniji program za istraživanja i inovacije ikada, uz procenjena ulaganja od preko 100 milijardi evra. Ovaj program ima za cilj dodatno jačanje nauke i tehnologije, kao i razvoj inovacijskih kapaciteta u Evropskoj uniji tokom sedmogodišnjeg perioda (2021 – 2027) i naslanja se na prethodni *Horizon 2020*. Ono što se pokazalo, i što je najveća zamerka *Horizon 2020* programa jeste proceduralna složenost za apliciranje, monitoring i izveštaje o postignutim rezultatima usled čega istraživači ulažu dosta svog vremena i rada.

Pored toga što predstavlja najvećeg svetskog proizvođača znanja, sa preko 20% svetskih R&D aktivnosti, još jedan veliki problem sa kojom se Evropa suočava jeste značajni zaostatak u odnosu na SAD i Japan kada je u pitanju komercijalizacija znanja, i njegovog pretvaranja u inovacije.

Stoga je Evropska komisija u svojoj publikaciji (*Open Innovation, Open Science, Open to the World*, 2016) postavila tri strateška cilja – otvorena nauka, otvorene inovacije i otvorenost ka svetu, naglašavajući važnost uključivanja svih aktera, od privatnog sektora, javnosti, kao i akademske zajednice u preuzimanju aktivne uloge u sprovođenju pomenutih ciljeva.

Otvorena nauka pokriva celokupan ciklus istraživanja – od osmišljavanja i analize istraživanja do objavljivanja radova. Ona predstavlja novi pristup naučnoj praksi gde istraživači mogu doprineti i međusobno sarađivati, a podaci istraživanja, laboratorijske beleške i drugi istraživački procesi su besplatni i dostupni drugima da ih koriste, reprodukuju i redistribuiraju. Uprkos tome, moderna naučna zajednica i dalje je suočena sa brojnim institucionalnim preprekama koje onemogućavaju bržu implementaciju otvorene nauke u sistem. Jedne od najvećih barijera jesu podsticajni faktori akademskog sistema koji ne prepoznaju, ne vrednuju i ne nagrađuju napore usmerene ka implementaciji otvorene nauke u praksi. Istraživač koji se odluči za primenu novog principa rada i objavljivanja može usporiti svoj karijerni napredak i opstanak u akademskom svetu.

Posledice trenutnog sistema doprinose:

- a) Usmeravanje pažnje institucija za finansiranje projekata samo na ono što mogu kvantitativno izmeriti,
- b) Istraživači su podstaknuti da manje rizikuju i budu kreativni, već da se fokusiraju na one projekte koji im mogu osigurati publikaciju u visoko rangiranim časopisima,

c) Pogoršanje kvaliteta istraživanja, kriza reproducibilnosti i naučnog integriteta.

1.2. Kriza reproducibilnosti nauke - unutrašnji ili problem celog društva?

Tokom prethodnih godina, mnoga istraživanja potvrdila su da postoji porast publikovanih naučnih radova koji ne mogu biti ponovljeni, posebno u oblastima biomedicinskih nauka. Posebno zabrinjavajuća jeste i činjenica da kriza reproducibilnosti zahvata i visoko-rangirane naučne časopise, i više studija ukazalo je da je tek oko 20% publikacija iz ovih časopisa moglo biti potvrđeno u drugim laboratorijama.

Reproducibilnost radova od ključne je važnosti da bi se eksperimentalne postavke mogle ponoviti, potvrditi i nadograditi od strane drugih naučnika u drugim laboratorijama. Pored velikih novčanih troškova koje prate postojeću krizu, ne sme se isključiti ni društveni aspekt - smanjeno poverenje građana u naučnu zajednicu i porast pristalica mnogobrojnih pseudonaučnih tvrdnji.

1.3. Faktori koji doprinose krizi

1.3.1. (Ne)održivi razvoj akademskog sistema?

Akademija beleži stalan rast i ekspanziju broja naučnika i doktorskih programa naspram nedovoljno pozicija kako u akademskom, tako i privatnom sektoru biomedicinskih nauka. Neusklađenost između potražnje za resursima i njihove dostupnosti proizvela je u akademiji kulturu hiperkompetitivnosti. Trenutni model podstiče eksploataciju mladih istraživača kao visoko-specijalizovanu potplaćenu radnu snagu, koji su zarad opstanka, pod neprestanim pritiskom da objavljuju što veći broj radova zarad obezbeđivanja finansijskih sredstava za svoje projekte. Mnogi stručnjaci su saglasni da ovakvi uslovi rada smanjuju kreativnost, podstičaj originalnih ideja i međusobnu saradnju, što samim tim usporava i naučni napredak.

1.3.2. Akademska čestitost protiv akademskog opstanka?

Hiperkompetitivna kultura i pritisak doprinose da se naučnici tokom rada i tumačenja dobijenih rezultata usmeravaju na one podatke od kojih bi imali koristi za objavljivanje, čime se stvara kognitivna pristrasnost i preuveličava stvarni značaj dobijenih informacija. Dešava se da čitav set eksperimenata koji se ne uklapaju na odgovarajući način sa postavkom budu isključeni da bi rad izgledao ubedljivije, ili da se u skladu sa rezultatima menja i početna hipoteza.

Još jedan značajan problem predstavlja i nerazumevanje statističkih analiza i njihove loše upotrebe, izbor statističke metode najčešće se zasniva na onoj koja može prikazati najubedljivije rezultate. Mnogi radovi imaju malu statističku moć, zbog malog broja uzoraka korišćenih u ispitivanjima i veličine efekta studija, dok su kod većih studija sa velikim brojem podataka, i statističke analize komplikovanije, što prosečnom istraživaču može predstavljati izazov u proceni kvaliteta takvog rada

1.3.3. Akademski časopisi – svetionici znanja ili unosan biznis?

Reputacija i karijerni napredak jednog istraživača u velikoj meri određen je njegovim publikacijama u naučnim časopisima. Svaki rad koji se objavi u ovakvim časopisima mora da prođe recenziju, tj. proveru od strane najmanje dva stručnjaka iz te oblasti. Ovako se osigurava kvalitet rada. Različiti radovi imaju različite nivoe prestiža – njihov status se određuje njihovim faktorom uticaja (*Journal Impact Factor*), merom koja se temelji na citiranju radova tog časopisa. Uspeh u mnogim naučnim oblastima zavisi upravo od toga da li će radovi biti objavljeni u visokorangiranim časopisima. Lični uspeh, a nekad opstanak čitavog univerzitetskog departmana može zavisiti od publikacija njihovih istraživača.

Ne samo što izdavači izvlače velike količine javnog novca za pretplatu akademske zajednice naučnim časopisima, već pored svega toga naučnici i institucije moraju platiti da se objavi njihov sadržaj, a recenziranje kojim se osigurava kvalitet se isto finansira javnim novcem.

Recenzenti naučnih radova odlučuju koji radovi će biti objavljeni, ali pored obaveza u svojim laboratorijama, nemaju mnogo vremena da se udubljuju u svaki postupak u naučnom radu, zbog čega mnoge greške dugo vremena ostanu neotkrivene. Nakon objave, publikacija najčešće predstavlja konačnu „registraciju u zaborav“

i istraživači se usmeravaju na sledeći projekat.

Pored toga, trenutni sistem publikacija nagrađuje „senzacionalne“ radove, što dodatno podstiče naučnike da preuveličavaju i menjaju svoje rezultate, a manje vremena ulože u metodološku preciznost i tačnost dobijenih informacija. Prednost objavljivanju daje se pozitivnim rezultatima, čime se favorizuje odabir već poznatih i manje rizičnih tema, naspram inovativnih ideja i razmišljanja koje se verovatnije mogu ispostaviti netačnim. Objavljivanje negativnih rezultata je od velikog značaja drugim istraživačima koji se bave sličnim problemom, jer smanjuje utrošak vremena i novca na sprovođenje eksperimenata koji bi predstavljali „slepu ulicu“.

1.4. Bibliometrija - dobar sluga, loš gospodar

Bibliometrija je metoda pomoću koje se procenjuje vrednost i značaj naučnog rada i zasnovana je na merenju rezultata istraživanja kroz časopisne publikacije. Ove mere mogu se primeniti na različitim nivoima – predmet evaluacije može biti jedna publikacija, istraživač, istraživačka jedinica, institucija ili cela zemlja. Oni ne uzimaju u obzir širi društveni i ekonomski značaj istraživanja, i nisu usklađeni sa ubrzanim napretkom i razvojem nauke.

Često se (zlo)upotrebljava i u individualnoj proceni karijere istraživača. Da bi napredovali u karijeri i dobili neophodna sredstva za finansiranje svojih projekata, istraživači moraju prikazati uspešnost svog rada kroz objavljene publikacije. Osnovnu robu u ovakvom tržištu predstavlja naučna informacija, a s obzirom na prirodu nauke, uvek postoji neizvesnost kada je u pitanju vrednost određene informacije, posebno na dugoročnom planu. Usled velikog broja publikacija koje se objavljuju tokom svake godine, procena vrednosti i kvaliteta nečijeg rada je dugotrajna i skupa, i stoga se pristupa kvantitativnim pokazateljima, odnosno bibliometrijskim indikatorima.

Kao što je i pokazano da publikacija u visoko-rangiranim časopisima nije garancija za kvalitet i stvaran doprinos naučnoj zajednici i društvu, postoji sve veća zabrinutost u akademskim krugovima da ovaj model nagrađuje naučnike koji se opredele za kratkoročne projekte i konzervativne teme, naspram dugotrajnih preciznijih istraživanja, ali i rizičnih inovativnih ideja koje bi se mogle ispostaviti pogrešnim. Istraživači su više usredsređeni na objavljivanje radova u elitnim časopisima i sticanje akademske reputacije, umesto rešavanja problema u oblastima koje istražuju. Kada mera postane cilj tada prestaje da bude dobra mera, glasi Godhartov zakon.

2. Kritika opcija:

European Research Area je koncept koji ima za cilj poboljšanje uticaja istraživanja i važna je u podsticanju usaglašenosti između evropskih i nacionalnih istraživačkih politika kao i transnacionalnih saradnji između istraživačkih institucija. Svaka zemlja ima specifične interese da razvija određenje oblasti nauke i tehnologije za koje smatra da mogu najviše da doprinesu njenom razvoju. U okviru dokumenta ERA Communication (2012), Evropska komisija postavila je skup upravljačkih praksi koje bi države članice trebalo da prate kako bi upotpunile European Research Area.

U okviru tih preporuka stoji i važnost podsticanja nacionalno finansiranje zasnovano na proceni istraživačkog učinka (Research Performance Based Funding - RPBF). Jedan od ključnih razloga za uvođenje sistema jeste sa ciljem povećanja odgovornosti samih univerziteta kada je u pitanju trošenje javnog novca na istraživanja čime bi se podstaklo povećanje kvaliteta naučnog rada kroz kompetitivnost za sredstva.

Ovaj vid finansiranja čini više od 30% ukupnih finansiranja na nivou EU i stoga je važno bolje razumeti prepreke i alternativne opcije među različitim državama članicama. Analiza istraživačkog učinka važna je kako bi država procenila svoje prednosti i slabosti na osnovu toga napravila nove strategije i odrednice za alokaciju finansijskih sredstava. Osim toga, ove procene od velike su važnosti i samim akademskim univerzitetima i institutima kako bi dobili jasnu sliku o napretku kao i svojim slabostima i na osnovu toga radili na osmišljavanju nove strategije i alokacije sredstava između istraživačkih timova i jedinica.

Postoje tri modela procene istraživačkog učinka: model zasnovan na metrici, peer-review model, kao i kombinovani model procene. Najveći nedostatak peer-review jeste što zahteva dosta vremena i više novca, stoga bibliometrija nameće kao jednostavnije i efikasnije rešenje kvantifikacije istraživačkog učinka. Različite države imaju različite pristupe – dok je u Češkoj prisutan linearan model procene, i jedini element vrednovanja je istraživanje, druge države poput Danske, Finske i Norveške uključuju sistemske indikatore koji prepoznaju više različitih elemenata istraživačkog sistema, aktere, infrastrukturu i dr. Treba napomenuti da Italija i Velika Britanija uključuju i društveni uticaj, dok Francuska i Belgija uzimaju u obzir i efekat u naučnim krugovima i ulogu u inovacijama. Zanimljivo je da Austrija, Nemačka i Holandija ne primenjuju RPBF sisteme.

Izbor metoda ocenjivanja i raspodele za procenu organizacija koje obavljaju istraživanje obično je povezan sa odabranim nivoom analize. Sa aspekta evaluacije, istraživačka jedinica se često smatra najprikladnijom s obzirom na razlike u dinamici polja i međuorganizacionim varijacijama na univerzitetu. Ocenjivanje zasnovano na recenziji obično se koristi za evaluacije na nivou odeljenja ili istraživačke grupe, a bibliometrijski pristupi se koriste za evaluaciju u celoj organizaciji. U praksi se većina zemalja odlučuje za evaluaciju na najvišem nivou kako bi se smanjili obim i zahtevi za resursima u oceni. Potreba za pouzdanim, i sveobuhvatnim podacima istraživanja prepoznata je i na nivou Evropske unije. Najveće kritike Horizon 2020 programa, kao i neodgovarajući trenutni kvantitativni indikatori učinka koji i fragmentisanost informacija ukazuje na sve veću potrebu za razvoj informacione infrastrukture istraživačkog rada na Evropskom nivou.

3. Preporuke:

Povećan je broj inicijativa ka stvaranju informacionih sistema koje bi predstavljale brži i bolji pristup fondovima i donosiocima odluka u proceni i analizi učinka. Ovakav sistem od velike je koristi svim akterima, kako univerzitetima i institutima, fondovima, državama, javnosti i samoj EU. Poboljšanje kvaliteta naučnog rada, i pravednijoj alokaciji resursa. Neadekvatna brzina implementacije Otvorene nauke među državama članicama ukazuje da je neophodno rešavanje problema podići na viši nivo od podsticajnih politika upućenih istraživačima. Samo uz sistemske promene Evropske unija može očekivati da se ulaganja u inovacije može višestruko vratiti.

- Formiranje ekspertske radne grupe sa ciljem definisanja novih indikatora kvaliteta naučne informacije na svim institucionalnim nivoima;
- Ulaganje u razvoj nacionalnih informacionih sistema istraživanja u državama članicama i njihovo povezivanje u transnacionalni informacioni sistem;
- Osnivanje foruma koje će okupljati sve zainteresovane aktere da se uključe u razmenu mišljenja i sagledavanja različitih perspektiva o postojećem problemu;
- Veća ulaganja u veštine i znanja naučnika, sa posebnim osvrtom na eksperimentalni dizajn, statističke metode, i informacione tehnologije relevantne za njihovu oblast.

Literatura

Science Ecosystem 2.0: How will change occur?, 2015, European Commission.

Policy challenges in exploiting research and innovation infrastructure, 2019, European Regional Development Fund.

Policies to Build Research Infrastructures in Europe – Following Traditions or Building New Momentum, 2012, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI.

A New Approach to Innovation Policy in the European Union: Boosting EU Competitiveness in a Global Economy, CEPS Task Force Report.

M. Biagioli, M Kenney et al., 2019., Academic misconduct, misrepresentation and gaming: A reassessment.

Marie-Andree Jacob, 2019., Under repair: A publication ethics and research record in the making.

Fostering Research Integrity in Europe, 2011, European Science Foundation.

A Renewed European Agenda for Research and Innovation – Europe's chance to shape its future, 2018, European Commission.

An Analysis of Open Data and Open Science Policies in Europe, 2018, SPARC Europe.

Obrazovanje za demokratiju: Kako postići zacrtane ciljeve

Rezime: Iako je kompetencija „odgovorno učešće u demokratskom društvu“ uneta u zakonodavni sistem koji uređuje obrazovanje u Srbiji, čime je i formalno prepoznat njen značaj, rezultati istraživanja pokazuju da je nivo demokratskog učešća i građanskog angažovanja među mladima na niskom nivou. Ovo se može dovesti u direktnu vezu sa manjkavostima obrazovnog sistema koje obuhvataju nerešen status predmeta Građansko vaspitanje, neadekvatnu obuku i opremljenost nastavnika i nedostatak strateškog pristupa u ovoj oblasti. Preporuke za unapređivanje stanja u ovoj oblasti uključuju odgovore na uočene manjkavosti.

1. Uvod

Obrazovna politika Republike Srbije kao jedan od svojih ciljeva postavlja osposobljavanje učenika za učešće u demokratskom društvu i korišćenje svojih građanskih prava. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2017. godine kao jednu od opštih međupredmetnih kompetencija i za osnovno i za srednje obrazovanje navodi „odgovorno učešće u demokratskom društvu“, koji dalje razrađuju podzakonski akti.

Pomenuti Zakon, takođe, u kontekstu pristupanja Srbije Evropskoj uniji, usvaja Preporuke Evropskog parlamenta i Saveta o ključnim kompetencijama za celoživotno učenje. Među njima se nalaze i „društvene i građanske kompetencije“, koje podrazumevaju sposobnost za angažman u „aktivnom i demokratskom učešću“.

Preporuke Saveta i Parlamenta, donete 2006. godine, samo su jedna od inicijativa pokrenutih u poslednje dve decenije kako bi se obrazovanje za građanske kompetencije unapredile i obuhvatile „nove oblike solidarnosti, društvenog angažmana i građanskog učešća“ (*European Commission* 2018: 55). UNESCO je 2004. godine takođe identifikovao „obrazovanje za aktivno i odgovorno građanstvo“ kao prioritet, a Savet Evrope je 2005. godinu proglasio „Evropskog godinom građanstva kroz obrazovanje“ (*Kerr and Cleaver* 2009). Prema tome, nepostojanje bilo kakvih reformi u Srbiji predstavljalo bi odudaranje od trenda kretanja razvijenih zemalja.

Međutim, stanje u ovoj oblasti daleko je od zadovoljavajućeg. Osnovni problem koji se uočava jeste neuspeh obrazovne politike da ostvari zacrtane ciljeve kada je reč o demokratskom učešću i građanskom angažmanu. O tome svedoče najskorija istraživanja, koja pokazuju nisko poverenje mladih u državne institucije, njihov nizak stepen učešća u političkim procesima, te smanjen stupanj poverenja u demokratiju kao oblik političkog uređenja (Stojanović, 2018). Mladi u Srbiji 2018. godine svoj uticaj na političke procese i odluke, na skali od 1 do 5, u proseku ocenjuju ocenom 1,6¹(isto, str: 39). Na izborima nikada ne glasa 36,6% ispitanika, iz reprezentativnog uzorka populacije mladih u Srbiji, dok njih 31% glasa povremeno (isto, str: 40).

Dodatno, evaluacija efekata predmeta Građansko vaspitanje, koja je sprovedena 2019. godine u ime „Građanskih inicijativa“ pokazuje da srednjoškolci „nisu zainteresovani za politička zbivanja i društveni angažman. U zamišljanju lične budućnosti, društveni i politički angažman zauzima vrlo malo mesta.“ (*Građanske inicijative*, 2019: 6).

Razvoj participativne demokratske političke kulture, koja omogućava društvenim grupama i pojedincima da na transparentan i legitiman način ostvare svoje interese, društveni je cilj na koji se vredi fokusirati. To nije zadatak samo formalnog obrazovanja. Ulogu imaju i porodica, mediji, civilno društvo i drugi akteri. Međutim, obrazovni sistem može i treba da utiče na razvoj odnosa dece i mladih prema demokratskim vrednostima. Fokus ovog predloga politike je na osnovnom i srednjem nivou obrazovanja.

¹ Joan C. Williams, Stephanie Bornstain; *The Evolution of "FReD" Family Responsibilities Discrimination and Developments in the Law of Stereotyping and Implicit Bias* (Hastings Law Journal, [Vol. 59: I3II], 123.

2. Gde su propusti obrazovnog sistema?

Formalno obrazovanje u Srbiji napravilo je korak napred ka uvođenju demokratskog učešća i građanskog angažovanja 2001. godine, kada su učenici prvi put dobili priliku da pohađaju Građansko vaspitanje kao obavezni predmet. Već tada su, međutim, uočeni problemi, koji su, pored nedovoljne obučenosti nastavnika, obuhvatali i „rivalstvo“ sa Verskom nastavom, koja je istovremeno vraćena u obrazovni program (*Smith et al* 2002: 89).

Skoro dvadeset godina kasnije, problemi su i dalje prisutni, a u ovom predlogu politike fokusiramo se na tri koje nam se čine najznačajnijima:

1. Status Građanskog vaspitanja kao predmeta
2. Nedovoljan nivo obučenosti i opremljenosti nastavnika
3. Nezadovoljavajući fokus na ovaj obrazovni cilj u formalnim strateškim dokumentima

2.1. Status Građanskog vaspitanja kao predmeta

Građansko vaspitanje trenutno je obavezni izborni predmet, a taj status i dalje deli sa Verskom nastavom, bez naznaka da mi moglo da dođe do promena. Zapravo, u planu gimnazijskog obrazovanja jeste uvođenje novih izbornih predmeta, od kojih neki, barem prema nazivima, asociraju na delove gradiva obuhvaćenih Građanskim vaspitanjem, na primer Pojedinac, grupa i društvo.

S obzirom na veliki broj novih izbornih predmeta (u Izveštaju o realizaciji AP navodi se sedam), može se pretpostaviti da bi se tek mali procenat učenika upoznao određenom materijom, čak i ako je ona komplementarna Građanskom vaspitanju. S druge strane, predmet obavezan za sve učenike, Ustav i prava građana, ne može sam da iznese nove ciljeve obrazovne politike jer dolazi isuviše kasno (na poslednjoj godini srednjeg nivoa obrazovanja) i isuviše je orijentisan na pravne aspekte građanstva, a premalo na demokratsku političku kulturu. Zaključak trenutnog stanja jeste da se veliki broj učenika tokom školovanja ne sreće sa Građanskim vaspitanjem, čiji je program namenjen ostvarivanju ciljeva aktivnog demokratskog učešća.

Na ovom mestu treba pomenuti da uvođenje Građanskog vaspitanja kao obaveznog predmeta koji će pohađati svi učenici nije svugde prepoznato kao uspešno rešenje. Istraživanje o efektima pohađanja ovog predmeta pokazalo je da „na samo tri od dvanaest pitanja u testu znanja većina učenika daje tačan odgovor; trećina nije učestvovala ni u jednom od 12 analiziranih oblika političkog ponašanja; tek približno svaki deseti maturant mogao bi se nazvati politički tolerantnim, a većinu karakteriše slab osećaj političke efikasnosti“ (*Pavlović, 2012: 179*). Pokazalo se da (ne)pohađanje predmeta Građansko vaspitanje ima značajan uticaj jedino u pogledu odnosa prema jednoj od pet dimenzija demokratske političke kulture – demokratskom političkom sistemu (*isto*).

Sa druge strane, zagovornici jedinstvenog predmeta koji će biti usmeren na sticanje građanskih znanja i veština ukazuju na to da je podela ove materije na više predmeta koji bi se njime bavili (Istorija, Sociologija i slično) oduzima i od građanskog obrazovanja i od samih drugih predmeta (*Hooghe and Claes 2009*). Zbog toga su se, na primer, u Holandiji udruženja nastavnika usprotivila planu ministarstva da ovaj predmet „spoji“ sa istorijom.

Istraživanje koje su sprovele „Građanske inicijative“ početkom ove godine pokazuje da je procenat opšte populacije koji smatra da bi Veronauka trebalo da bude deo obrazovnog sistema malo veći od procenta koji isto to smatra za Građansko vaspitanje. Ovaj podatak, uz nepostojanje dovoljno kvalifikovanog kadra, može da objasni postojanje nerešenog statusa ovog predmeta.

2.2 Nivo obučenosti i opremljenosti nastavnika

Obuhvatno istraživanje koje je 2013. godine sproveo Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja pokazalo je da se veliki broj nastavnika na različitim nivoima obrazovanja susreće sa višestrukim problemima u izvođenju nastave Građanskog vaspitanja, i to u vidu:

- a) nerazumevanja svrhe, koncepta, osnovnih principa i vrednosti ove vrste obrazovanja
- b) neadekvatne stručne literature
- c) neadekvatnog programa.

Veliki broj nastavnika prvog ciklusa osnovnog obrazovanja ukazao je na to da bi im, za potrebu razumevanja svrhe obrazovanja za demokratiju i građansko društvo bila potrebna bolja ponuda kako stručnih obuka i seminara, tako i stručne literature (*ZVKOV 2013: 32*).

Priručnici za izvođenje Građanskog vaspitanja koji se mogu pronaći na sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja potiče iz 2007-2008. godine, dok je glavni deo dodatne literature koji se preporučuje star preko 25 godina. Novi razvoji koncepta demokratskog građanstva, oblika učešća i izazova za demokratiju zahtevali bi i osavremenjivanje ovog nastavnog sredstva.

Što se tiče neadekvatnosti programa, većina nastavnika označila je nastavne teme kao što su država i vlast (sedmi razred osnovne škole) kao neprimeren i nezanimljiv za taj uzrast dece. S obzirom da se ekvivalentne teme, na primer, u SAD obrađuju na nivou između 4. i 6. razreda, upitno je koliko je ovaj argument prihvatljiv (*Center for Civic Education 2019*).

Prema istraživanju, najveći broj nastavnika osnovnih i srednjih škola očekuje od donosilaca odluka da redefinišu kriterijume za izbor nastavnika Građanskog vaspitanja i da obezbede kontinuirano stručno usavršavanje kao i za druge nastavne predmete. U obrazlaganju prioritetne podrške učesnici ukazuju na školsku praksu gde se predmet Građansko vaspitanje uglavnom dodeljuje nastavniku bez punog fonda časova, čime mu se osigurava puna zarada. (*ZVKOV 2013: 65*)

2.3. Formalna strateška dokumenta

Uprkos činjenici da su kompetencije učešća u demokratskom društvu unete u Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2017. godine, ova tema ostala je zapostavljena u drugim dokumentima značajnim za ovu oblast. Kako oni predstavljaju glavne usmerivače procesa reformi, izostanak preciznijeg planiranja u ovoj oblasti napravilo je štetu čiji se rezultati mogu videti i u kasnije sprovedenim istraživanjima.

U pitanju su, na prvom mestu Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine i Akcioni plan koji je na osnovu nje izrađen. Izveštaj o realizaciji Akcionog plana iz 2018. godine takođe je manjkav zbog nepreciznog sistema evaluacije.

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020, koja je usvojena u novembru 2012, koncentriše se na četiri široka cilja – povećanje obuhvata, kvaliteta, relevantnosti i efikasnosti obrazovanja. Potencijalna reforma i razvoj obrazovanja za građanstvo bi, prema tome, mogla da se svrsta u kategoriju kvaliteta i relevantnosti. Međutim, na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja, u kategoriji kvaliteta pominju se jedino široko definisane mere unapređenja obuke nastavnika i „vaspitne uloge škole“, dok u kategoriji relevantnosti nisu ni izdvojene posebne mere.

Slična je situacija i sa Akcionim planom, na osnovu kog se ne može izvući jasan zaključak o tome da je planirana i jedna konkretna aktivnost u cilju unapređenja kvaliteta nastave Građanskog vaspitanja ili povezanih predmeta koji bi mogli da doprinesu demokratskom učešću. Konačno, ništa se više ne može saznati ni iz Izveštaja o realizaciji AP, koji ne navodi taksativno mere koje su sprovedene u cilju „jačanja vaspitne uloge škole“ ili „primene standarda obrazovanja i njihovog usavršavanja“, već samo označava da su one „delimično sprovedene“.

Moguć uzrok navedenog nepostojanja konkretnih mera jeste sveobuhvatnost strategije, koja se koncentrisala na mere koje su i u javnosti i u politici skorašnjih Vlada prepoznate kao važnije, a to su usavršavanje vrednovanja potignuća učenika, završnih ispita i sticanje veština potrebnih više za ekonomska, a manje društvena postignuća pojedinaca.

3. Preporuke

Ukoliko želi da „uhvati priključak“ sa razvijenim zemljama, koje su još početkom milenijuma krenule u ozbiljnu reformu obrazovanja za građanstvo, Srbija će morati da postavi jasne ciljeve i svrhu Građanskog vaspitanja, kao i da utvrdi precizne mere za poboljšanje identifikovanih manjkavosti. Ovo su neke od mera koje bismo predložili:

1. Uvođenje Građanskog vaspitanja kao obaveznog predmeta za učenike osnovnih i srednjih škola. Da bi se izbeglo opterećivanje učenika, Verska nastava bi trebalo da se svede na status neobaveznog izbornog predmeta, koji će oni fakultativno pohađati.
2. Gradivo Ustava i prava građana treba inkorporirati u obaveznu nastavu Građanskog vaspitanja za više razrede srednje škole.
3. Novi izborni predmeti koji se uvode u gimnazijsko obrazovanje ne bi trebalo da se preklapaju sa gradivom Građanskog vaspitanja.
4. Potrebno je raditi na promociji stručne obuke nastavnika koji predaju Građansko vaspitanje, po uzoru na već uspostavljene oblike edukacije i karijernog razvoja koje su organizovale domaće nevladine organizacije, Center for Civic Education, Savet Evrope i slično.
5. U izboru nastavnika Građanskog vaspitanja, prednost bi trebalo da imaju oni profesori koji iskazuju zainteresovanost i imaju relevantno uže obrazovanje iz oblasti društvenih nauka, nasuprot onima koji „popunjavaju fond časova“.
6. Nastavne materijale trebalo bi osavremeniti novom literaturom dostupnom na srpskom jeziku.
7. Prilikom izrade Strategije za razvoj obrazovanja nakon 2020. godine i pratećeg Akcionog plana istaći jasne mere i ciljeve koji su u skladu sa kompetencijama iznetim u ZOSOV. Izveštaj o realizaciji Akcionog plana treba da sadrži rigorozniji sistem evaluacije sprovedenih mera, radi njihovog uspešnijeg praćenja.
8. Veći naglasak treba staviti na promociju saradnje sa lokalnim nevladinim organizacijama kako bi se učenicima omogućilo da steknu relevantna organizaciona i aktivistička iskustva.

Antrfile – Uvod

Većina mladih smatra da se na političke odluke može uticati isključivo kroz političke partije. Nedostatak osvešćenosti u pogledu vrednosti koje sami zastupaju, ali i nedovoljno poznavanje osnova političke teorije manifestuje se kroz nemogućnost da sebe pozicioniraju na skali politička levica-centar-desnica. Najzad, nedostatak podrške temeljnim načelima demokratskog političkog uređenja manifestovao se kroz odgovor na pitanje „Smatrate li da je Srbiji potreban jak vođa, kojeg će narod slediti?“, na koje čak 49% ispitanika odgovara potvrdno, uz 12% neopredeljenih („ne znam“), a 39% odričnih odgovora. (Stojanović, 2018)

Literatura:

- European Commission. 2018. Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning. Brussels.
- Građanske inicijative. 2019. „Evaluacija efekata predmeta građansko vaspitanje – 10 godina posle – Glavni nalazi“ (dostupno na internet stranici: <https://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/03/GV-GLAVNI-NALAZI.pdf> - pristupljeno 21.07.2019).
- Hooghe, Marc i Cleas, Ellen. 2009. „Civic Education in Europe“. u Youniss, James i Levine, Peter (urednici). Engaging Young People in Civic Life. Vanderbilt University Press, Nashville, United States.
- Kerr, David i Cleaver, Elizabeth. 2009. „Strengthening Education for Citizenship and Democracy in England“. u Youniss, James i Levine, Peter (urednici). Engaging Young People in Civic Life. Nashville: Vanderbilt University Press.

Pavlović, Zoran. 2012. „Pohađanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, pro-demokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih“, Psihološka istraživanja, god. 2012, Vol. XV, str. 169-184.

Smith, Alan; Fountain, Susan; McLean, Hugh. 2002. Civic Education in Primary and Secondary Schools in the Republic of Serbia. Belgrade: UNICEF, UNESCO Office.

Stojanović, Boban. 2018. Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji - 2018. godina. Beograd: Krovna organizacija mladih Srbije.

Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. 2013. Građansko vaspitanje kao obavezni izborni predmet u osnovnoj i srednjoj školi: Evaluacija programa i kompetencija nastavnika. Beograd.

Унапређење и јачање система примарне превенције суицида

Резиме: Самоубиство је резултат комплексних интеракција великог броја фактора и претходи му процес. Колико је воља да се нестане, толико се може рећи и вапај да се опстане. Србија заузима 13. место по броју суицида, где годишње око 1460 особа одузме себи живот, што чини знатно већи број од убистава годишње (око 300). За сада, предузета је појединачна мера превенције суицида (бесплатна СОС линија за превенцију суицида). Ово јесте важан корак, али не и довољан. Неопходно је увести још линија, као и отварање кризних центара. С обзиром на то да велики број суицида почине управо млади у адолесцентном периоду, неопходно је са примарном превенцијом почети још у основној школи, како би се ублажили додатни потреси које са собом носи адолесцентно доба.

1. Контекст и важност проблема

Самоубиство (лат. *sui* – себе, *occidere* – убити) је намерни и вољни прекид властитог живота, а покушај самоубиства јесте започето или недовршено самоубиство, било услед дејства спољне средине, било услед промене првобитне намере или других чинилаца који су наступили у току самога чина (Јањићијевић, 1971). То је покушај прекида актуелног трпљења, али и стварање нове стварности, која је боља и лепша од постојеће. Покушај да се неподношљив осећај пасивности преобрати у активност, да се доживљај зависности претвори у тријумфални осећај независности, слободе и самосталности (Дедић, 2011). Самоубиству претходи процес; резултат је комплексних интеракција између великог броја фактора, укључујући историјске, психолошке, културолошке, биолошке и социјалне, тако да сваки приступ решавању овог проблема мора узети у обзир све те факторе.

Према подацима Светске здравствене организације (СЗО) око милион људи годишње широм света почини самоубиство, а између 10 и 20 милиона људи сваке године покуша да си одузме живот. Процењује се да ће до 2020. године та стопа порасти на 1,5 милион, што ће бити 2,4 посто глобалног оптерећења. Србија спада у групу земаља са високом стопом самоубистава, заузима 13. место по броју суицида. Годишње у просеку око 1460 особа изврши суицид, што је чак четири особе дневно. Четвртину чине млади до 25. године; највиша стопа је у Војводини (у Суботици), а у Београду просечно 164. Покушаји самоубиства су главни узрок хоспитализације међу младима узраста од 15 до 25 година; док је суицид 1 од 10 главних и водећих узрока смрти у тој старосној групи. Ове бројке добивају више смисла када их успоредимо са бројем људи погинулих у саобраћајним несрећама (око 600) и убистава по години (око 300), што нам говори да је број суицида много већи. 70 посто свих суицида изврше особе у доби од 25 - 64. године, које је са социоекономског становишта представљају најпродуктивније године живота сваке радно способне особе. Просечан број година губитка продуктивности због суицида је двоструко већи него код цереброваскуларних болести и исхемијске болести срца.

Не смемо заборавити ни то, да, оваквим начином окончања свога живота, особа за собом оставља у просеку 8 њој блиских људи који се носе са особитом тугом и осећајем кривице, неверице, самоопуштавања и осећањем стида, чинећи те људе знатно подложнијим менталним проблемима, социјалној изолацији и радно мање способним дужи временски период. Нимало лак период за породицу и блиске људе представља и ситуација када њима блиска особа преживи, а то је и за њу саму стресна ситуација. Иако влада осећај олакшања што су преживеле, то не значи да је

криза прошла и да је све у реду. Највећи фактор ризика суицида показао се покушај самоубиства (Батинић, 2010). Међу људима који су си одузели живот између 30-40 посто њих је током живота већ покушавало суицид. 50 посто особа након суицида је изјавило да и даље има намеру да покуша исти. Опоравак доста овиси о томе да ли ће их околина прихватити и на који начин ће разумети њихов поступак. Социјална подршка има улогу изолатора који ублажава ефекте спољашњег и унутарњег стреса.

Сваки самоубилачки акт истовремено је окренут како ка смрти, тако и ка животу. Жеља да се доиста умре, нестане заувек, јавља се ретко; чешће је присутна жеља да се „одспава док мука не прође”. Већина суицидних особа не тражи помоћ стручњака, већ наизглед изненада, покуша/изврши самоубиство, а заправо о томе размишља одређени временски период и предомисља се. Ретроспективним сагледавањем догађаја који су довели до трагичне акције могу се препознати знаци које је требало схватити много озбиљније. Ово говори само више у прилог томе колико је важно да на тој одлучујућој клацкалицы особа не буде сама, већ да околина препозна потенцијалне знаке да је особа у кризи, као и предузимање одговарајућих превентивних мера како би се спречио покушај и извршење суицида.

2. Критика опција

Успркос томе што су се бројна истраживања бавила различитим аспектима самоубиства и великом знању о овој теми, чињеница је да су данас мере превенције и даље слабе. Не постоје системске мере превенције суицида. Јавне политике се нису бавиле особито суицидом, овај проблем је бивао узгред поменут у политикама о јавном здрављу и менталном здрављу. Препознато је да је брига о менталном здрављу на нивоу система незадовољавајућа, да нема довољно стручњака у области менталног здравља, да лекарима опште праксе мањка знања и вештина из области психијатрије и заштите менталног здравља, те да је сарадња секундарних и терцијарних служби са примарном здравственом заштитом неадекватна, због чега се само 39 посто особа са менталним потешкоћама јавља најпре лекарима примарне здравствене заштите, пре консултовања других нивоа. И даље је пристуна велика стигма, због које многи људи се плаше да затраже стручну помоћ; као и имали број удружења пацијената који болују од хроничних менталних поремећаја, приде незаступљеност принципа територијалне заштите, због чега људи из мањих места немају једнаке могућности, као људи из већих градова, што знатно отежава превенцију и доводи до тога да се реагује знатно касније или када је већ касно, а такође и лоша сарадња између психијатријских институција, апатија и синдром сагоревања стручњака из домена менталног здравља, због лоших услова за рад. Уз то, неразвијени информациони системи за регистровање и праћење менталних поремећаја, што отежава планирање програма за превенцију и лечење менталних поремећаја. Ови проблеми и даље представљају препреку системске превенције менталног здравља, а уједно и превенције суицида.

Од јануара 2019. године предузета је појединачна мера превенције суицида, отворена је Национална СОС линија за превенцију самоубиства на Клиници за психијатријске болести „Др Лаза Лазаревић“, која је суграђанима доступна 24 часа за бесплатан позив, а такође је отворен и онлајн чет. Поред ове линије, од 1993. године центар „Срце“ бави се интервенцијама у кризи и превенцијом суицида, укључује бесплатну телефонску линију сваког дана од 17-23ч, као и могућност онлајн саветовања у том периоду. Ове линије су драгоцене за превенцију суицида, али нажалост немају довољно капацитета и не могу бити довољне мере превенције суицида. Трбало би увести додатне бесплатне телефонске линије, као и кризне центре, широм Србије, којима би имали бесплатан приступ сви грађани.

За примарну превенцију најважнија јесте добро информисање грађана, организовање јавних трибина, радионица, промоције менталног здравља, обука стручњака и особља из примарне здравствене заштите,

запослених у школи, полицији и јавности уопште за рано идентификовање и адекватан приступ суицидалним особама и особама које су под великим ризиком. Не треба изоставити ни строго придржавање прописа о начинима извештавања медија о суициду, јер велику улогу у стигматизацији има њихово криво извештавање о самоубојству, тако што се оно приказује на сензационалистички начин, слободно се тумаче намере особе која је починила суицид, описује се начин извршења суицида, починилац се прави херојем/осуђује, поготову ако је у питању позната личност са којом се млади индентификују, те тако извештавање медија потиче суицидалне особе на још већу изолацију и виђење суицида као добре одлуке (Јерков, 2009).

3. Препоруке

С обзиром на то да велики постатак младих у адолесцентом периоду почини суицид, с примарном превенцијом би требало почети врло рано, још у основној школи. Школско особље треба да буде упознато са особним тешкоћама ђака, а које би могле водити самоубилачком понашању, како би се могло на време интервенисати. Ово се особито односи на учитеље/учитељице и школске психологе. Деца и даље ретко одлазе школском психологу и то углавном након неког престапа, док су превентивни разговори реткост. Деци би требало показати да одласци код психолога нису никакав баук и да то треба да буде простор где ће моћи да говоре о својим осећањима и да уче да разумеју своја осећања и како да се са њима носе. Групне радионице које би организовао психолог уз помоћ педагога и учитеља/разредног старешине би се одржавале два пута годишње, тако да покрију оба полугодишта, а фокус би био на емоционалном описмењавању ђака, асертивној комуникацији, породичним односима, конфликтима, а начин би био прилагођен узрасту. Проблем у реализацији јесте што немају све основне школе психологе и педагоге, него или психолога или педагога, а потребе школе су велике, те психолог/педагог нема довољно времена да се бави оваквим стварима и да се посвети сваком детету особно. Средње школе се такође суочавају са овим проблемом. Оно што је предност код неких средњих школа јесте то што имају предмет психологија и то би могао бити простор где би се о превенцији говорило у склопу поглавља о менталном здрављу. Психолошке радионице на овом узрасту су изнимно важне и такође за њих важи иста препорука као за основну школу. Такође, оно што је значајно за оба периода јесу разредни часови. Разредни часови се углавном одржавају ради информисања ђака о долазећем периоду оцењивања, излетима, екскурзији или ради решавања већ постојећег проблема, а не превентивно. Као што је поменуто за психолога и педагога, тако би требало да важи и за одељенске састанке да се одржавају редовито једном или два пута месечно. То време би служило да се говори о међусобним односима ђака, тешкоћама у учењу, односима са професорима, ваннаставним активностима исл. Тако би разредни старешина имао јаснији увид у то са каквим потешкоћама се његови ученици сусрећу и колико су успешни у превазилажењу истих. Оно што је нарочито важно за ученике јесте што на овај начин деле искуства, виде да и други вршњаци имају сличне проблеме, што игра важну улогу у превенцији менталних потешкоћа. Код одрасле популације најважније за примарну превенцију суицида јесте јавно организовање трибина, радионица и емисија на којима би говорили стручњаци, као и особе које су имале суицидалне мисли илк покушале суицид, начин превазилажења оваквих потешкоћа; да би се на тај начин смањила стигма и разне врсте преоцби које негативно утичу на прихватање проблема и одлуку да се потражи стручна помоћ. Треба улагати више у бригу о менталном здрављу, што би утицало најпре на повећање броја стручњака у овој области и покривене трошкове за одређени број психотерапијских сеанси, бесплатних сос линија и оснивање кризних центара.

4. Закључак

Велики број самоубистава и покушаја суицида нам говори колико људи има потешкоћа са којима се тешко носи. Не можемо предупредити све чиниоце који могу бити окидачи, али системска брига о менталном здрављу може помоћи људима да се боље носе са тешкоћама које живот са собом неминовно носи. Важно је омогућити људима да се осећају слободно да говоре о својим проблемима, да разумеју своја осећања, да је у реду да се не осећају добро, да имају где да потраже подршку. За бригу о менталном здрављу се мало улаже и успостављање доброг система превенције није нимало лак задатак. Оно што охрабрује јесте да је некада мало довољно да се неком помогне да превазиђе кризне тренутке, јер је покушај суицида колико жеља да се “оде”, толико и жеља да се остане. Стање кризе јесте пролазно, али је важно препознати га и пружити подршку на време. Међутим, ништа мање важна није ни брига после кризе, кад се трпња често наставља и неадекватном бригом поновно може довести у пређашњу кризу.

Osmišljavanje onli ne pristupa i promocija BOŠ biz usluga

Sažetak studije slučaja: Zadatak ovog Case study-a bio je pronaći rešenje kako poboljšati i unaprediti online promociju BOŠ-biz usluga ali i ostalih aktivnosti BOŠ-a. Unapređenjem online pristupa i promocije BOŠ-ovih aktivnosti i usluga, dodatno će podići vidljivost i prepoznatljivost Škole kao organizacije koja aktivno radi sa svim sektorima društva i kroz date aktivnosti finansira svoj glavni obrazovni program „Studije budućnosti” kao i druge poduhvate u dimenziji obuka, promocija i obogaćivanja društva.

Kao glavni izazovi u online komunikaciji BOŠ-a prepoznati su sledeći:

- Veliki deo BOŠ biz usluga se komunicira sa već postojećim klijentima, na “živu reč”
- Aktivnosti BOŠa koje nisu vezane za BOŠbiz aktivnosti BOŠa nemaju posvećene kanale komunikacije po segmentima
- Teško je uspostaviti komunikacijom sa segmentima ciljane publike sa kojom nije ranije ostvaren kontakt

Predlog rešenja studije obuhvata korišćenje kako već postojećih kanala komunikacije, tako i potpuno novih koji do sada nisu korišćeni, a kao ključni kanali online komunikacije izdvojeni su: web sajt, društvene mreže, blog, newsletter i unapređenje prisustva na Google-u kao najznačajnijem internet pretraživaču. Da bi se rešenje upotpunilo, studija je analizirala i neke od najboljih svetskih pristupa u online praksi, kao i domaće konkurente. Prednosti ovog rešenja predstavljaju malu zahtevnost kako po pitanju budžeta tako i sa strane ljudskih resursa, a nužna su za građenje veće platforme na kojoj će BOŠ dalje da raste, jer za delatnosti kojima se BOŠ bavi, stvar bez koje ni jedan od ciljeva ne može da se ostvari je sveobuhvatna i kvalitetna komunikacija.

Kroz primere Youth2Business/Job Shadowing - kreiranje novih aktivnosti i plan održivosti

Sažetak studije slučaja: Osnovni zadatak ove studije slučaja jeste povezivanje Youth2Business događaja i Job Shadowing programa, kao mosta između sveta obrazovanja i tržišta rada, kroz kreiranje nove aktivnosti za mlade, koja će biti u skladu sa vrednostima Beogradske otvorene škole (BOŠ) i imati za cilj povezivanje Beogradske otvorene škole i predstavnika poslovnog sektora. Istraživajući, došli smo do zaključka da je jedan od najvećih izazova sa kojima se mladi susreću (ne)zapošljivost. Smatramo da se sa ovim problemom treba suočiti na samom početku studija, kako bi se radilo na njegovom razrešenju. Uz pomoć toga, mladi na vreme uzimaju u obzir sve neophodne činioce i izazove vezane za njihov profesionalni razvoj. Ciljna grupa ove aktivnosti i studije slučaja je upravo zbog toga prva i druga godina osnovnih akademskih studija. Ova aktivnost, koju smo nazvali “BOŠ-ova nedelja karijere”, pruža učesnicima programa nova teorijska i praktična znanja kroz obuke na pet relevantnih tema, učešće na Youth2Business događaju posvećenom veštinama i uvidu u konkretnu praktičnu primenu naučenih znanja i veština kroz program Job Shadowing. Svaka od navedenih aktivnosti nosi određenu težinu i značaj. Prva aktivnost, odnosno obuka, doprinosi širenju teorijskih i praktičnih znanja, koja su im neophodna za razvoj karijere. Youth2Business događaj produbljuje i na konkretnim primerima, kroz iskustva relevantnih predavača prikazuje značaj veština u susretu sa prvim radnim odnosom, dok celinu zaokružuje Job Shadowing, gde učesnici na konkretnom radnom mestu uviđaju značaj prethodno upijenog znanja i primenjuju isto. U skladu sa vrednostima BOŠ-a, kreirana aktivnost proširuje bazu mladih sa kojima BOŠ komunicira, ali i obnavlja saradnju sa poslovnim sektorom, kako kroz predavanja, tako i kroz program Job Shadowing. Korist učesnika od ovog programa kreira win-win situaciju, jer od najranijih dana studija dobijaju praktičan vodič za usmeravanje svoje karijere. U tom slučaju, potencijalni troškovi i ljudski resursi nisu veliki, a manji su od izglednog benefita čitavog programa.

Crowdfunding za unapređenje programa Studije budućnosti

Sažetak studije slučaja: U ovoj studiji slučaja prikazan je plan implementacije crowdfunding kampanje za prikupljanje sredstava za finansiranje programa neformalnog obrazovanja pod nazivom Studije budućnosti, koji se već 26 godina unazad realizuje pod pokroviteljstvom Beogradske otvorene škole. Cilj studije jeste taj da prikaže sve pozitivne aspekte prikupljanja sredstava putem crowdfunding kampanje, plan i strategiju implementacije iste, specifičnost ciljnih grupa koje Beogradska otvorena škola okuplja, koje predstavljaju glavni izvor prikupljanja sredstava za program Studije budućnosti.

Jedna od bitnih karakteristika ove studije slučaja jeste i plan neposredne saradnje i komunikacije sa dijasporom, tj. sa alumnistima i alumnistkinjama koji privremeno ili trajno borave i rade u inostranstvu.

Uzimajući u obzir činjenicu da Beogradska otvorena škola svoje temelje bazira i na inovacijama i kreativnosti, to takođe podrazumeva da ona redovno prati sve trendove u zemlji i inostranstvu, pa je tamo i crowdfunding kao način prikupljanja sredstava postao izuzetno popularan u poslednje vreme, kako u inostranstvu, tako i u Srbiji. Upravo kroz crowdfunding kampanju, Beogradska otvorena škola može postići dva bitna cilja – prvenstveno, sakupiti neophodna finansijska sredstva za unapređenje programa Studije budućnosti, čime bi naredna generacija dobila priliku da iskusi sve ono što su prethodne generacije imale, kao i mogućnost veće i jače promocije Beogradske otvorene škole u javnosti, sa targetom na mlade ljude kao specifičnu grupu Beogradske otvorene škole.

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Nародна библиотека Србије, Београд

316.7(082)

32(082)

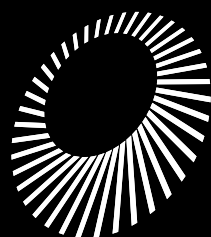
34(082)

33(082)

ZBORNIK Beogradske otvorene škole [Elektronski izvor]
: završni radovi studenata i studentkinja generacija 2017/2018
i 2018/2019 / [urednik Marinko Vučinić]. - Beograd : Beogradska
otvorena škola, 2020 (Beograd : Dosije studio). - 1 elektronski
optički disk (CD-ROM; 12 cm) : tekst ; 12 cm

Sistemska zahtevi : Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovnog ekrana.
- Tekst lat. i ćir. - Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 100. - Sadrži
biografije studenata. - Napomene i bibliografske reference uz većinu
radova. - Bibliografija uz većinu radova. - Summaries.

COBISS.SR-ID 13137161

BOŠ

BEOGRADSKA
OTVORENA
ŠKOLA

BEOGRADSKA OTVORENA ŠKOLA

BEOGRAD, MASARIKOVA 5,
PALATA BEOGRAD, XVI SPRAT

TEL: + 381 11 30 65 800

FAKS: + 381 11 36 12 112

[BOS@BOS.RS](mailto:bos@bos.rs)

[WWW.BOS.RS](http://www.bos.rs)

[WWW.FACEBOOK.COM/BOS.RS](https://www.facebook.com/bos.rs)